

Tidskriften Fjärde internationalen om kvinnofrågan

(Artiklar publicerade under åren 1977-93)

Tidskriften *Fjärde internationalen* publicerade under årens lopp ett stort antal texter om kvinnofrågan – historiska perspektiv, kvinnofrågan mer allmänt, kvinnofrågan i olika länder (t ex Sovjetunionen), kvinnor och religiös fundamentalism, den svenska kvinnorörelsen m m. Allra sist in denna samling ges ytterligare lästips där även aktuella frågeställningar om t ex problemen i vissa svenska förorter behandlas. Denna artikelsamling ger kvinnofrågan och med denna sammanhängande problem en allsidig belysning.

Artiklarna återges i tidsordning. Noterna har omnumrerats löpande.

Martin F 5/3 2018

Innehåll

Ingrid Hedström: Kvinnorörelsen i Europa.....	1
Andra Internationalen och den tidiga kvinnorörelsen	10
Katarina Katz: Bröd och röda rosor. Till kritiken av den svenska kvinnorörelsen	16
Ingrid Hedström: Vårnadsbidrag — en kvinnofråga.....	36
Jacqueline Heinen: Kvinnor och arbete i Västeuropa	43
Katarina Katz: Feminism, socialism, organisation och utopi.....	68
Eva Nikell: Arbetets döttrar – en personlig erfarenhet	75
Mats Bladh: Fakta om kvinnor i Sverige	82
Jacqueline Heinen: ”Jobba som en hel karl och dessutom som en kvinna”	92
Katarina Katz: Kvinnorna & perestrojkan.....	101
Maria Sundvall: Kvinnor mot fundamentalismen	111
Christina Schmidt: Skönheten & odjuret – en kritik av Evelyn Reeds teori om det första jämlika samhället.....	118
Eva Nikell: Vart går kvinnorörelsen? — en personlig reflektion	153
Lästips	171

Ingrid Hedström: Kvinnorörelsen i Europa

Ur Fjärde internationalen 3-1977.

De senaste två åren har kvinnoradikaliseringen och kvinnorörelsen i det kapitalistiska Europa sett en ny utveckling. Nya grupper av kvinnor har dragits in i en kamp för kvinnornas rätt till arbete, för likalön, och mot andra sidor av kvinnoförtrycket.

I denna artikel har vi velat skildra den mest anmärkningsvärda delen av denna nya kvinnoradikalisering: Den massrörelse som för ut allt fler av södra Europas arbetande kvinnor i en kamp mot kvinnoförtrycket, och en del av de organisatoriska uttryck den tagit sig. Vi har inte berört de brittiska arbeterskornas kamp för likalön, eller den framträdande roll kvinnorna spelat i kampen mot den brittiska regeringens sociala nedrustningspolitik. Vi har inte tagit upp den amerikanska Carteradministrationens attacker mot kvinnornas rätt och möjligheter till arbete och aborter och den kamp mot detta som dragit in allt fler arbetande kvinnor och kvinnor från förtryckta minoriteter. Vi har inte tagit upp de breda abortkampanjerna i flera länder.

Men allt detta finns också, och visar att det som idag händer i södra Europa bara är en början...

Pingsthelgen 1977 samlades 6 000 kvinnor från kvinnorörelsen i snart sagt hela världen till konferens i Paris.

Den massiva uppslutningen överraskade arrangörerna: När konferensen började planeras två år tidigare var den tänkt som ett arbetsmöte för den då ganska begränsade klasskampsströmningen inom den internationella kvinnorörelsen.

Men mycket har hänt inom kvinnorörelsen under dessa två år. Kvinnorörelsen har mer och mer börjat få en verklig masskaraktär och börjat dra in fler och fler kvinnor från arbetarklassen i kampen. Konferensen i Paris vittnade värtaligt om detta: Där fanns kvinnor från arbetarkommissionerna i Barcelona, kvinnor från de norditalienska fackföreningarnas ”Intercategoriales”, kvinnor från sjukhusen i Baskien, representanter för fackliga kvinnokommissioner och kvinnogrupper på arbetsplatserna från många länder...

Denna nya utveckling tvingar kvinnorörelsen att ta upp frågor som likalön, arbetsmiljö och arbetslöshet på ett mer aktivt sätt än tidigare. Men den har också visat att de frågor som stod i förgrunden i de privilegierade kvinnornas revolt i början av 70-talet — familjen, arbetsdelningen i hemmet, förtrycket i de dagliga relationerna — också berör de allra mest förtryckta, att de inte är lyxfrågor.

Kvinnorörelsens nya utveckling har också visat att behovet av en *självständig kvinnorörelse* är verkligt och djupt: I Spanien, Italien, Frankrike har de kvinnor som radikaliserats på arbetsplatserna ställts inför behovet att skapa speciella organisatoriska strukturer och aktiviteter för att kunna driva sina krav, för att få hela arbetarrörelsen att kämpa för dem och för att själva kunna delta som jämställda kamrater i arbetarrörelsens kamp.

Det var i länder som USA, Västtyskland, de nordiska länderna, som kvinnorörelsen först trädde fram i slutet av 60-talet och början av 70-talet. Kvinnorörelsen, sådan den då framträdde, växte fram ur samma miljöer som 60-talets student- och solidaritetsrörelse, var en del av samma radikaliseringsvåg, och var påverkad av dess aktionsformer, dess målsättningar, dess verksamhet.

Mer direkt bildades också de första kvinnogrupperna ofta av kvinnor som varit aktiva inom vänstern och blivit besvikna på det sätt kvinnorna behandlades där, på att kvinnor även inom vänstern hänvisades till rutinarbete och kaffekokning, på vänsterns bristande vilja och förmåga att ta upp kvinnofrågor i sin verksamhet.

Det var alltså bland relativt välutbildade, relativt privilegierade kvinnor som kvinnorörelsen först växte fram. Det var ingen tillfällighet. Det var just dessa kvinnor som fått läppja på jämställdhetens och självständighetens söta vin. Det var just de som fått börja sträcka sig efter visionerna av en hägrande framtid. För dem blev konfrontationen med den verklighet där kvinnorna fortfarande fick sämre arbeten, sämre lön, fortfarande fick bära ansvaret för barn och hushåll, så mycket mer brutal, så mycket mer radikaliserande. Samtidigt var det också just dessa kvinnor som hade mest beröring med de miljöer där 60-talets bredare radikaliserings föddes och utvecklades.

Men bakom och under de faktorer som bestämde exakt när och var kvinnoradikaliseringen skulle få sina första uttryck låg djupare förändringar i kvinnornas situation efter andra världskriget:

- Den enorma ökningen av kvinnornas förvärvsfrekvens, och framför allt den kraftiga expansionen av de gifta kvinnornas förvärvsarbete.
- Tillströmningen av kvinnor till den högre utbildningen och kvinnornas allmänt starkt höjda utbildningsnivå.
- Statens ingripande i reproduktionssektorn — den relativt sett kraftiga utbyggnaden av den sociala servicen under de senaste decennierna.
- Industrialiseringen av många av de tyngsta uppgifterna i hushållsarbetet.
- Den teknologiska/medicinska utvecklingen som skapat större möjligheter än någonsin tidigare att kontrollera reproduktionsformerna.

Allt detta, tillsammans med det faktum att kvinnorna ändå fortfarande hålls kvar i en underordnad ställning i samhället, i familjen, i arbetslivet; att kvinnorna fortfarande hänvisas till ekonomiskt beroende av män, fortfarande får bära huvudansvaret för barn och familj, fortfarande av en reaktionär moral förmenas rätten till sin kropp och sin sexualitet.

Dessa alltmer fördjupade motsättningar har gjort att kvinnofrågan i det senkapitalistiska samhället fått en sprängkraft som förr eller senare måste leda till en explosion.

Också kvinnorna inom arbetarklassen är fångna i dessa motsättningar, om än inte på samma sätt som kvinnorna inom de utbildade mellanskikten. Det är därför nästan oundvikligt att kvinnofrågorna kommer att komma upp när kvinnorna från fabriker, kontor och sjukhus börjar röra på sig — vad det än är som från början sätter dem i rörelse.

Den proletära kvinnoradikalisering som nu bärs upp av tiotusentals kvinnor i Spanien och Italien, som börjar få massomfattning i Frankrike och som även berör ett land som Storbritannien, bevisar till fullo sanningen i detta.

Orsaker till radikalisereringen

”Fackföreningens misstag, enligt min uppfattning, är att ställa problemet enbart som en lönefråga. Naturligtvis måste vi kämpa för likalön, men facket har en tendens att överlåta kampen för den sociala servicen åt kvinnorna, som är de som är beroende av den. Vi måste förstå att arbetet bara är ett första steg mot vår frigörelse; vi måste ta kamp kring frågan om familjen.” (Anna-Maria, facklig delegat från Olivettifabriken på en facklig konferens.)

”Kvinnorörelsen har haft stor betydelse, den har påverkat oss. Från och med de ”katalanska kvinnodagarna” började vi ställa problemen kollektivt. Förut kämpade vi ensamma, och det var hårt: t ex en så enkel sak som att göra sig hörd, att lyckas tala på ett stormöte där de flesta är män, har hjälpt oss.” (Isabel, metallarbeterska från Barcelona, medlem i arbetarkommissionerna.)

Så lyder ett par röster ur den rörelse som idag börjar göra det kapitalistiska Europas arbetande kvinnor till en av de mest aktiva krafterna i den kamp som ställer förtryckta mot förtryckta. re. Vad är det som ligger bakom denna utveckling? Vad är det som gjort att den proletära

kvinnorörelsen under det allra senaste året börjat anta massomfattning just i Spanien och Italien — länder där kvinnorna så länge hållits nere i det allra djupaste förtryck av den katolska reaktionen?

- En av dessa faktorer är naturligtvis det allmänna uppsvinget i klasskampen. I Spanien har den proletära kvinnorörelsen blommat upp som en del av den svällande massrörelsen bland alla förtryckta grupper i den spanska staten efter Francos död. I Italien kom den växande vågen av aktivitet bland kvinnorna på fabrikerna under den heta sommaren 1976, då förväntningarna om en valseger för arbetarpartierna höjt temperaturen inom arbetarrörelsen.
- En annan bidragande faktor är påverkan från den existerande kvinnorörelsen. Isabel från Barcelona talar i citatet ovan om den effekt som den katalanska kvinnorörelsens konferens i Barcelona i juni -76 hade på kvinnorna på fabrikerna. Och det som hände bland de italienska arbetarkvinnorna sommaren -76 hade utan tvivel påverkats av den egentliga kvinnorörelsens väldiga demonstrationer i abortkampen under hösten -75 och våren -76 — demonstrationer som samlade 10 000-tals kvinnor och som ledde till en regeringskris.
- Ytterligare en orsak är att den europeiska borgarklassens desperata försök att ta sig ur sin ekonomiska och politiska kris slår hårdast mot de arbetande kvinnorna: Genom att ifrågasätta deras rätt till arbete — kvinnorna är de som avskedas först och drabbas hårdast av den växande arbetslösheten. Genom att dra in på den sociala servicen och lasta över ansvaret för barn, gamla och sjuka på kvinnorna igen — daghem, skolor, sjukhus är sådant som drabbas först och hårdast av budgetnedskärningar. Genom att attackera de rättigheter kvinnorna kunnat kämpa till sig ifråga om abort — abortfrågan är en av de frågor kring vilka den politiska reaktionen kunnat samla sig till massrörelser och gått ut på gatan i Italien, Storbritannien, Frankrike.

Bara ett exempel på hur regeringarnas budgetnedskärningar slår mot kvinnorna på alla nivåer: Den italienska Andreottiregeringen har nyligen utfärdat en lag som skär av de ekonomiska resurserna för kommuner, provinser och regioner och förbjuder nyanställningar och förnyande av korttidsanställningar i kommuner etc. Det beräknade resultatet av denna lag är för det första att ca 100 000 personer kommer att berövas sitt arbete. Nästan alla dessa är kvinnor. Vidare innebär lagen att daghem, skolor, ålderdomshem och sjukhus tvingas slå igen eller begränsa sin verksamhet, och det kommer i sin tur att medföra att mängder av kvinnor kommer att tvingas att stanna hemma för att ta hand om barn, gamla och sjuka.

Men inte nog med det. Denna lag, Stammatilagen, kommer att slå mot kvinnorna också vad gäller möjligheterna till abort. Dels genom de nedskärningar som drabbar sjukhusen — det är redan svårt nog att få sjukhusplats för en abort och läkare som är beredda att utföra den. Men också genom att ”consultori” drabbas speciellt hårt av nedskärningarna. ”Consultori” är kvin-nokliniker i bostadsområdena, skötta av kvinnor och från början initierade av kvinnorörelsen. Nu har kvinnorörelsen lyckats tvinga sig till officiellt erkännande av dessa kliniker — men myndigheterna försöker strypa dem genom att skära av de ekonomiska resurserna till dem.

Samtidigt har det krist-demokratiska partiet lagt fram ett förslag till modifiering av abortlagen, som går ut på att varje abortansökan skall gå genom consultori... Att kanalisera abortansökningarna genom consultori som inte finns är givetvis ett effektivt sätt att kringgå abortlagen. Visserligen finns det consultori som har resurser: de som katolska kyrkan nu sätter upp i stor omfattning — men de kommer knappast att understödja några abortansökningar.

Spanien

Vilka uttryck har då de arbetande kvinnornas radikaliserings och motstånd mot attackerna tagit sig?

Låt oss se på ett exempel: Kvinnorörelsen i Katalonien.

Den katalanska kvinnorörelsen började utvecklas framför allt under 1975, men fram till sommaren 1976 var den relativt isolerad från arbetarrörelsen i Katalonien. De katalanska kvinnodagarna i juni -76, som råkade sammanfalla både med en strejk bland textilarbetarköerna i Barcelona, en rad daghemsockupationer, markerade en vändpunkt i detta förhållande. Efter sommaren -76 har det utvecklats en livaktig rörelse bland arbetande kvinnor i Barcelona.

Denna rörelse inleddes inom de typiska kvinnosektorerna: Bankerna, sjukvården, skolorna. Det var i allmänhet kvinnor från de fackliga organisationerna, arbetarkommissionerna och det socialistiska UGT som tog initiativ till att organisera kvinnorna. Rörelsen har nu utvidgats till andra branscher och sektorer: Textil, livsmedel, hembiträden.

Denna rörelses främsta aktivitet nu är att diskutera och utarbeta de krav som skall ställas utifrån kvinnornas speciella situation för att inarbetas i arbetarrörelsens allmänna kampplattformar. Men problemet är inte bara att formulera kraven. Problemet är också ofta att övertyga de manliga kamraterna om att det ligger i allas intresse att kämpa för kvinnornas lika rättigheter. Ibland har kvinnorna mycket konkret och akut ställts inför nödvändigheten att organisera sig separat och genomföra separata aktioner för att få stöd för sina krav.

Så var det t ex på optikföretagen INDO och MAGA. På båda dessa företag är kvinnorna i majoritet och på båda dessa företag har kvinnorna länge haft lägre löner än männen. När kvinnorna först tog upp kravet på likalön möttes de med direkt fientlighet från de manliga arbetskamraterna. Men kvinnorna drev sin kamp själva, och genom ett långsamt och tålmodigt arbete med diskussioner och förklaringar lyckades de till sist få bukt med männens fientlighet, och tom få några av dem att sluta upp i kampen för lika lön.

På elektroföretaget NUMAX är kvinnorna 40 procent av de anställda. När arbetarna på företaget gick i strejk var kvinnorna mycket aktiva och militanta i kampen. Ändå hade de inte en enda representant i den förhandlingskommitté som arbetarna hade utsett på stormötet. Men kvinnorna började hålla egna dagliga stormöten för att diskutera sina speciella problem under strejken, och genom detta lyckades de till sist få styrkan att göra sig hörda på de allmänna stormötena och bli representerade i förhandlingskommittén.

Andra uppgifter för de katalanska arbetarkvinnornas rörelse är att förbereda initiativ tillsammans med den bredare kvinnorörelsen, t ex en kampanj kring rätten till skilsmässa och gratis preventivmedel.

De fackliga och politiska arbetarorganisationerna står under starkt tryck från denna rörelse, och ingen av dem har idag en öppet negativ inställning till kvinnofrågan. I Katalonien, som i andra delar av den spanska staten, har de mest aktiva kvinnorna inom arbetarkommissionerna — framför allt våra kamrater i LCR och i det centristiska MC — arbetat för att ta upp kvinnofrågan inom ramen för arbetarkommissionerna. Redan i april förra året samlades 200 kvinnor från arbetarkommissionerna till ett möte för att diskutera frågor som kvinnans ställning inom fackföreningarna, de arbetande kvinnornas krav på kvinnorörelsens självständighet.

För närvarande pågår inom arbetarkommissionerna en diskussion om kvinnofrågan och kvinnans ställning inom kommissionerna: Man diskuterar bl a hur kommissionernas stadgar ska ta upp kvinnornas rätt till separat organisering inom ramen för den fackliga organisationen.

Italien

I Italien började kvinnogrupper bildas på arbetsplatserna i en aldrig tidigare skådad omfattning under sommaren 1976. Det gällde kvinnor på fabrikerna, men ännu mer kvinnor

på kontor och liknande arbetsplatser. I Milano, Turin, Trieste och Genua började kvinnliga fackföreningsdelegater från de viktigare fackföreningarna mötas regelbundet för att diskutera kvinnornas speciella problem. Detta fick återverkningar inte bara lokalt, utan också för att ta upp olika aspekter av kvinnoförtrycket inom de fackliga organisationerna på den nationella nivån.

I oktober 1976 hölls en nationell sammankomst av kvinnliga fackföreningsdelegater. Där formulerades flera viktiga krav för de arbetande kvinnorna, t ex kring arbetsköparnas försök att i smyg avskeda kvinnor. Och så starkt stöd hade dessa delegater från kvinnorna i basen att samtliga de krav som las fram accepterades av de fackliga ledningarna!

En av de mest anmärkningsvärda framgångarna här, var att kvinnorna fick igenom att en del av den tid som enligt avtal med arbetsköparna står till fackföreningarnas förfogande för fackligt arbete på betald arbetstid skulle avsättas för att ge kvinnorna — alla kvinnor, inte bara fackliga delegater — möjlighet att mötas på betald arbetstid.

En annan rörelse som har stor betydelse för kvinnorna, speciellt i ett land som Italien med dess extremt låga förvärvsfrekvens bland kvinnor, är de "organiserade arbetslösa" rörelse. Denna rörelse, som har sitt främsta centrum i Neapel, mobiliserar de arbetslösa för att registrera sig på arbetsförmedlingarna och genom massmobiliseringar påverka de metoder och kriterier som används för anställningar. 65-70 procent av de arbetslösa med yrkesutbildning i denna rörelse är kvinnor: "Blivande" förskollärare, sjuksköterskor etc...

Denna rörelse i Neapel har stimulerat framväxten av grupper av arbetslösa kvinnor i andra städer, grupper som ofta är knutna till möten av kvinnliga fackdelegater.

En intressant organisationsstruktur som skapats i detta sammanhang är de s k "intercategoriales" — strukturer som organiserar kvinnliga fackdelegater från olika fack tillsammans med arbetslösa kvinnor. Intercategoriales' funktion och karaktär har varit ganska tvetydig och oklart definierad — de har varit varken fågel eller fisk, varken en del av den organiserade kvinnorörelsen eller en del av fackföreningsrörelsen: Eller kanske snarare båda delarna. Men denna tvetydighet har åtminstone hittills varit positiv — den har skapat möjligheter för ömsesidig påverkan mellan den egentliga kvinnorörelsen och kvinnorna i fackföreningarna, den har gjort det möjligt att hålla kvinnomöten på fabriker där de teman som tagits upp gått långt utöver det som brukar beröras på fackmöten.

Frankrike

I Frankrike har kvinnorörelsen på arbetsplatserna ännu inte antagit samma massomfattning som i Spanien och Italien. Men den finns och den utvecklas.

I Parisregionen t ex har kvinnogrupperna på arbetsplatserna nu fått en sådan omfattning att man kunnat få till stånd en regelbunden samordning. Var femte vecka träffas kvinnogrupperna från Crédit Lyonnais, från l'Equipement, från finansdepartementet (?), från posten, från TV, från tidningen Le Monde, från Renault, tillsammans med representanter för de fackliga organisationernas kvinnokommissioner och kvinnor som helt enkelt bara vill börja driva kvinnokampen på sin arbetsplats men som ännu inte har någon särskild organisatorisk struktur för detta.

Målsättningen med dessa sammankomster? Att bryta isoleringen på de enskilda arbetsplatserna, att utbyta och centralisera erfarenheter, att utbyta upplysningar och material, att diskutera hur man skall kunna börja handla gemensamt.

Att trycket från denna begynnande rörelse redan är ganska stort visas nästan bäst av det faktum att den kommunistparti-dominerande fackliga centralorganisationen CGT nu för första gången börjat ta upp kvinnofrågor på ett seriöst sätt. I maj i år hölls den första fackliga kvinnokonferensen i CGT:s historia. Attityden på denna konferens, där en av CGT:s

viktigaste ledare talade, präglades av en uppfriskande självvrannsakan: Den allmänna inställningen var att om kvinnorna söker sig till kvinnogrupper utanför fackföreningarna är det därför att fackföreningarna inte sköter sig som de ska.

En kvinna från SAFT i Bordeaux tog på konferensen upp frågan om olika typer av organisatoriska strukturer för kvinnor på arbetsplatserna och deras inbördes relation. På hennes företag fanns en kvinnogrupp, en facklig kvinnokommission och en familjeplaneringsgrupp, och, förklarade hon,

”...kvinnogruppen har tillfört den fackliga kommissionen erfarenheterna från kvinnornas dagliga liv med deras män, deras barn... medan den fackliga kommissionen har tillfört kvinnogrupperna klasskampens dimension.., och familjeplaneringskommissionen har tagit upp frågorna om abort och sexualitet.”

På andra ställen, som på elverket i Paris, har kvinnogrupperna kunnat fylla funktionen att aktivera fackligt oorganiserade kvinnor. De har också kunnat övervinna effekterna av den fackliga uppsplittringen genom att de frågor som diskuterats i kvinnogrupperna senare tagits upp i samtliga de fackliga organisationerna.

Denna framväxande proletära kvinnorörelse tar upp frågor om likalön, om rätten till arbete, om priser — som den proletära kvinnorörelsen alltid har gjort där den funnits. Men 70-talets proletära kvinnorörelse har också tagit upp nya frågor, eller tagit upp gamla frågor på ett nytt sätt och i ett sammanhang som ger dem en ny dynamik. Också nytt är det sätt på vilket behovet av en självständig rörelse, behovet av möjligheter till separat organisering av kvinnorna, har ställts — konkret i praktiken likaväl som i diskussioner. Vare sig det sker inom diskussionerna i de spanska arbetarkommissionerna, i diskussionen på de kvinnliga fackdelegaternas konferenser i Italien, eller på CGT:s kvinnokonferenser i Frankrike, ställs samma problem överallt: Kvinnornas behov av att få tillfälle att träffas inom arbetarorganisationerna för att bättre kunna definiera sina krav och få styrka att kunna föra fram dem och bli hörda.

Det mest påfallande är kanske att frågan om familjen och kvinnans roll i den, frågorna om vardagslivet, om arbetsdelningen i hemmet och det ideologiska förtrycket, har ställts av arbetande kvinnor på ett helt annat sätt än tidigare.

Vi har redan citerat Anna-Maria från Olivettifabriken på den fackliga konferensen i Lombardiet i mars -76. Ett annat inlägg från en kvinna på samma möte tog upp liknande frågor:

”Jag skulle vilja kritisera den rapport som hölls här för att den bara ställer kvinnofrågan på arbetsplatsnivå. Det är viktigt, till och med mycket viktigt. Också fackföreningarna måste se till att arbeterskorna också är kvinnor. Jag ska förklara mig: I en strejk till exempel har kvinnorna ofta en tendens att återvända hem för att sköta hushållsarbetet i stället för att delta till fullo i kampen. Kvinnorna har en tendens att enbart se sin tillvaro i förhållande till familjen. Det är samma sak med hemarbetet (”Hemarbete=avtalar arbete i hemmet, mycket vanligt i Italien): Kvinnorna accepterar det inte enbart därför att det inte finns annat arbete att få, utan också därför att det är ett sätt för dem att stanna hemma och ägna sig åt familjen. Den mest fullständiga plattform för kvinnorna i arbetslivet är inte tillräcklig om vi inte inleder den diskussionen med våra arbetskamrater. Många kvinnor tycker att vi, de fackligt aktiva, är de som har valt fel: Vi går på möten och lämnar familjen åt sitt öde).

Inlägget avbröts av en storm av applåder ...

I Barcelona har diskussioner om familjen, om arbetsdelningen i hemmet, om barnens plats i samhället, kommit upp i samband med de daghemsockupationer där både män och kvinnor deltagit — och detta är högst anmärkningsvärt i ett samhälle som så länge dominerats av Francodiktaturen och den katolska kyrkan.

Samma nya och bredare inriktning avspeglas i den typ av frågor som tagits upp av de franska

kvinnogrupperna på arbetsplatserna: På banken Crédit Lyonnais har kvinnogruppen tagit initiativ till en fördjupad diskussion om familjen, på möten där olika kvinnor refererat böcker om frågan, och man har haft diskussioner om det sätt på vilket kvinnofrågan tas upp i socialistpartiets och kommunistpartiets gemensamma program.

På Renault-Billancourt organiserade kvinnogruppen aktiviteter i samband med Mors dag: Man tog upp den kvinnosyn som uttrycks i morsdags-firandet i form av ett öppet ”brev från ett barn till sin mor”. Samtidigt organiserade man försäljning av böcker, och fick igång många livliga diskussioner.

På departementet har familjeplaneringsgruppen ordnat ett möte med visning av ett bildband om förlossning och fått igång en kollektiv diskussion om problemen med preventivmedel, förlossning och moderskap.

Det är ingen tillfällighet att sådana frågor, sådana diskussioner, nu tas upp och engagerar kvinnor på arbetsplatserna. Det är ingen tillfällighet att dagens framväxande proletära kvinno-rörelse mer än sina föregångare aktivt kunnat ta upp kampen mot kvinnoförtrycket ur *alla* dess aspekter.

Delvis beror det på att dagens kvinno-rörelse kunnat utgå från tidigare vunna segrar. Men det beror också på just de strukturella förändringar vi tidigare beskrivit — på att fler gifta kvinnor med ansvar för hushållsarbete, fler sm barnsm drar  n någonsin tidigare i dag förvärvsarbetar. Det beror på att den dubbla arbetsdagen, konflikten mellan de krav som arbetet och den fackliga aktiviteten ställer å ena sidan och de krav som barnen och familjen ställer å andra sidan, idag  r en levande och pressande realitet för miljoner och  ter miljoner kvinnor.

Det  r dessa kvinnors röster som hörs på fackliga konferenser och i kvinnogrupper. Det  r dessa kvinnors behov och erfarenheter som tvingat fram nya diskussioner och nya organisationsformer på arbetsplatserna. Det är deras erfarenheter av det totala förtrycket som måste organiseras, deras erfarenheter av det förtryck som också finns utanför arbetsplatserna. Det är deras röster som måste göra sig h rda inom arbetarrörelsen och i klasskampen. Det är deras kamp som ger arbetarrörelsen möjligheter att verkligen gå till grunden med alla uttryck för människans förtryck av människan och lägga grunden för ett samhälle med mänskliga relationer av en ny typ.

Enhet mellan kampr relserna

Vi ser alltså idag två typer av kvinno-radikalisering — två typer med gemensamma rötter i samhällsutvecklingen och med delvis likartade uttryck. Men det  r också två typer av radikalisering där de utlösande faktorerna, de uttryck de tar sig, de frågor som tas upp skiljer sig likväl som de två radikaliseringsstr mmarna kan smälta samman i en bred rörelse, och det är en utveckling som  r möjlig — men som inte på något sätt  r självskriven el ler garanterad. Det finns också en fara och en möjlighet att de båda strömmarna av kvinno-radikalisering kristalliseras i två eller flera organisatoriskt och politiskt åtskilda rörelser — där den ena, den mest proletära sociala basen, står under de traditionella arbetarbyr kratiernas politiska inflytande.

En förutsättning för att denna fara skall undvikas  r att den existerande kvinno-rörelsen, sådan det f tts ur den ”tidiga” kvinno-radikaliseringen förmår nå ut till de kvinnor som nu börjar radikaliseras på arbetsplatserna och som börjar ställa frågor om kvinno-förtrycket, att den förmår svara på de frågor de ställer, ta upp deras problem, organisera dem i kamp.

Hur har då kvinno-rörelsen i praktiken förmått relatera sig till den nya kvinno-radikaliseringen?

Spanien  r det mest positiva exemplet h r. Vi har redan nämnt den ömsesidiga påverkan mellan kvinno-rörelsen och kvinnorna på fabrikerna i Katalonien fr  o m sommaren -76. Den

begynnande samverkan tog sig också organisatoriska uttryck då den ”feministiska samordningen” bildades i augusti 1976. I den ingår fyra komponenter:

- kvinnogrupperna i bostadsområdena, dvs grupper som fötts ur kvarterskommittéerna och arbetar tillsammans med dem,
- kvinnogrupper från arbetsplatserna och grupper av fackligt organiserade kvinnor,
- andra grupper i specifika miljöer eller kring specifika frågor, som universitetsgrupper, grupper av fränskilda kvinnor eller ensamma mödrar, lesbiska grupper,
- och till sist en liten grupp radikala feministerna.

Den första gruppen är överlägset störst, därefter kommer den tredje. Arbetsplatsgrupperna är ännu en numerärt begränsad del av samordningen, men den växer och det faktum att arbetsplatsernas kvinnor finns representerade i samordningen ger den en betydelse som vida överskrider dess kvantitativa betydelse. Den ”feministiska samordningen” träffas regelbundet och dess olika grupper planerar gemensamma kampanjer kring frågor som abort och preventivmedel.

Det finns flera skäl till att denna förening av de båda radikaliseringsströmmarna har kunnat nå så långt så pass problemfritt just i Spanien. Dels ligger de båda radikaliseringsvågorna i tiden ganska nära varandra: Den spanska kvinnorörelsen började utvecklas på allvar först under 1975, och när kvinnorna på fabrikerna började röra på sig under 1976 var kvinnorörelsen ännu ganska formlös, ostrukturerad och oklar över sina målsättningar, vilket underlättade för den att anpassa sig till den nya radikaleringen, att finna smidiga samarbetsformer som möjliggjorde ett samarbete mellan kvinnogrupper med olika utgångspunkter, olika medvetenhetsnivå och olika förutsättningar.

Det samma gäller också från det andra hållet: Den spanska arbetarrörelsen som nu är i färd med att träda fram ur illegaliteten är ännu så formlös, färsk och flexibel att det blev betydligt lättare för kvinnorna att sätta tryck på de fackliga ledningarna och göra sina krav hörda än i en arbetarrörelse med mer solida traditioner. Till detta kommer att alla de olika typerna av kvinnogrupper i den spanska staten är en del av samma massiva uppsving i klasskampen och präglats av den djupa strävan till enhet i kampen som präglar hela massrörelsen i Spanien idag.

Det italienska exemplet är mindre positivt. Vi har redan nämnt att den proletära kvinno-radikaleringen i Italien utan tvivel var inspirerad av de massmobiliseringar kring abortfrågan som kvinnorörelsen organiserade under vintern 1975 och våren 1976. Men abortmobiliseringen föll ihop under sommaren 1976, sedan kvinnorörelsen inte kunnat enas om ett förslag till abortlag som skulle föras fram i parlamentet som kvinnorörelsens.

Grupper inom kvinnorörelsen som stod under inflytande av kommunistpartiet var emot att lägga fram något förslag över huvud taget, eftersom det skulle kunna ses som ett alternativ till det förslag som stöddes av kommunistpartiet. Grupper av radikala feministerna med målsättningen att göra lagförslaget till en katalog över kvinnorörelsens grundläggande principer insisterade på att i lagförslaget explicit skriva in rättighet till abort fram till nionde graviditetsmånaden — ett förslag som skulle ha gjort det fullständigt omöjligt att få till breda mobiliseringar kring förslaget.

Resultatet av detta blev att när ett förslag till sist lades fram i parlamentet hade det mycket litet stöd från kvinnorörelsen. Efter detta hamnade den i en återvändsgränd där stora delar av rörelsen vägrade att ta fortsatta initiativ kring abortfrågan, just när denna stod under debatt i parlamentet.

Det var i denna situation av demoralisering för kvinnorörelsen som den nya kvinno-radikaleringen började växa fram på fabrikerna. Det förekom under denna period att kvinnogrupper

på fabrikerna vände sig till kvinnorörelsen med sina frågor och sina problem — och avvisades, eller uppmanades att vända sig till fackföreningarna i stället.

Detta avvisande hängde samman med att den italienska kvinnorörelsen tidigare undvikit att ta upp frågor som rätten till arbete, lönefrågor etc — i enhetens namn. Eftersom det inom kvinnorörelsen fanns och finns kvinnor från olika politiska strömningar med olika syn på kvinnoarbetslösheten, kvinnornas rätt till arbete, och sättet att bekämpa det, skulle diskussioner kring dessa frågor ha blottat politiska motsättningar, som av en stor del av kvinnorörelsen uppfattades som ett hinder för gemensam handling.

Men den nya utvecklingen av kvinnoradikaliseringen gör det omöjligt för kvinnorörelsen att fortsätta undvika dessa frågor om den vill utgöra en verklig kraft i kampen. En kvinnorörelse som inte kan svara på de problem som ställs av grupper av arbetslösa kvinnor, av kvinnliga studenter som vet att deras möjligheter att få jobb i framtiden är ytterst begränsade, av kvinnor i fackföreningarna — en sådan kvinnorörelse kommer oundvikligen att hamna på klasskampens sidolinjer.

Nu behöver inte den italienska kvinnorörelsen nödvändigtvis göra det, inte alls. Det har skett en viss positiv utveckling sedan sommaren 1976. Vi har beskrivit ”intercategoriales”, som är en struktur som möjliggör ett närmande mellan den egentliga kvinnorörelsen och kvinnorna på arbetsplatsen. I 8 mars-demonstrationerna i de italienska städerna i år fanns det gott om banderoller med paroller om rätt till arbete och paroller riktade mot regeringens ekonomiska politik. 1 maj organiserade kvinnorörelsen och kvinnor från kommunistpartiet gemensamt en massiv kolonn i den fackliga demonstrationen.

Men samtidigt har kvinnorörelsen inte ställt sig uppgiften att börja organisera breda mobiliseringar mot Stammatilagen och dess effekter för kvinnorna. Detta borde idag vara den centrala uppgiften för en kvinnorörelse, så mycket mer som kommunistpartiet ligger lågt i frågan för att inte ta risken att få till stånd en regeringskris.

Det som behövs i detta läge är att de grupper inom kvinnorörelsen som inser behovet av att ta kamp för en sådan inriktning organiserar sig och verkligen driver den inom rörelsen. Det är utifrån detta perspektiv våra kamrater i Fjärde Internationalens italienska sektion på sin kongress i våras beslöt att den viktigaste uppgiften i kvinnorörelsen under den kommande perioden är att lägga grunden till en *klasskampstendens* genom att försöka få igång diskussioner kring frågorna om kampen mot arbetslösheten och Stammatilagen, frågorna om relationen mellan kvinnorörelsen och arbetarrörelsen i den nuvarande perioden.

”Vi måste lära oss att se världen genom kvinnornas ögon”, skrev Trotskij en gång. Men arbetarrörelsen har hittills mycket sällan verkligen kunnat se världen på detta sätt, mycket sällan verkligen kunnat ta sig an kampen mot kvinnoförtrycket i alla dess aspekter.

Den nya kvinnorörelse, som idag växer fram skapar bättre förutsättningar än det någonsin tidigare funnits för att kvinnokampen skall bli en verkligt levande del av klasskampen, för att arbetarrörelsen skall kunna tvingas att se livet från de arbetande kvinnornas synvinkel.

Andra Internationalen och den tidiga kvinnorörelsen

Ur *Fjärde Internationalen* 1/78

Kampen mot kvinnoförtrycket är en brännande fråga idag – men kvinnokampen är ingen dagslända, inte heller är det en nationell angelägenhet. I Fjärde Internationalen nummer 3/1977 presenterade vi en artikel om kvinnorörelsen i Europa idag. Nummer 5/1975 ägnade vi åt en analys av familjen under senkapitalismen. Här följer en artikel som lyfter fram en del historiska erfarenheter. Det gäller hur Andra Internationalen (1889-1914) och framför allt det Tyska Socialdemokratiska Partiet tog upp och behandlade kvinnokampen. Artikeln är hämtad ur tidskriften Socialist Woman (vol 6 No 2) den utgjorde ursprungligen en inledning på ett seminarium som den engelska sektionen av Fjärde Internationalen, IMG (International Marxist Group), arrangerat.

Den Andra Internationalen gav ett stort bidrag till utvecklingen av en socialistisk kvinnorörelse i Europa och USA. Oberoende av vilken kritik som måste riktas mot Andra Internationalens roll, och det finns mycket kritik, så måste vi erkänna det faktum att Internationalen och dess organisationer gav upphov till en socialistisk kvinnorörelse av masskaraktär med ett konsekvent program, bestämda organisationsformer och en systematisk agitation. Internationalen gjorde denna rörelse till en betydelsefull kraft i den frigörelsekamp som togs upp av kvinnor från olika sociala skikt – en kamp som fördes mot de mest uppenbara aspekterna av förtrycket och repressionen under kapitalismen. Omkring 1905 hade alla de partier som tillhörde Andra Internationalen genomfört grundliga diskussioner kring programmet för kampen mot kvinnoförtrycket. Man hade nått fram till en i stort sett gemensam standpunkt. Detta återspeglades också på Internationalens kongress 1907. Detta program behandlade rösträttsfrågan, kvinnors rätt att rösta på lika villkor som män; lagstiftning om olika åtgärder för att skydda den kvinnliga arbetskraften mot den hårda exploateringen under kapitalismen; och andra sociala frågor av samma slag som utbildning, barnomsorg etc. De flesta partierna hade också upprättat likartade organisationsformer. Man erkände på så sätt det specifika kvinnoförtrycket och behovet av speciella former för agitation kring dessa frågor bland arbetarkvinnorna. Särskilda kommittéer, underavdelningar till de egentliga partiorganisationerna, skapades för att organisera upp detta arbete. Man upprättade särskilda organ för agitation bland arbetarkvinnorna och utsåg särskilda ansvarigheter inom organisationen för detta slags arbete. Allt det här var resultatet av en lång tids politisk debatt och kamp, särskilt inom det tyska partiet. De som drev den debatten var ett antal framstående socialistiska kvinnor. Den mest kända är väl Clara Zetkin.

Jag kommer främst att behandla det tyska partiet – dels för att dess partihistoria är bäst dokumenterad, men också för att det tyska partiet hade ett avgörande inflytande inom Andra Internationalen.

Två huvudfrågor

Det fanns två huvudfrågor som sysselsatte de tyska socialdemokraterna och som mer eller mindre dominerade debatten på andra håll inom Internationalen. Vad det tyska partiet beslutade och gjorde styrde oundvikligen händelseutvecklingen inom de andra sektionerna i Internationalen. Den första frågan gällde kvinnornas roll i produktionen och vilket program man måste lägga fram för att driva denna fråga. Den andra frågan gällde den gryende kampen för kvinnlig rösträtt, som i sin tur i många länder förknippades med den mer allmänna kampen för att utvidga arbetarklassens demokratiska rättigheter. I Tyskland, exempelvis, hade alla män rösträtt till det Tyska Kejsardömet Riksdag, det parlamentariska organet för hela imperiet, men däremot inte till delstatsparlamenten. Många av dessa, speciellt det Preussiska Parlamentet, hade mycket stor makt samtidigt som det valdes genom en mycket begränsad rösträtt.

För att förstå dessa debatter är det nödvändigt att gå tillbaka till den tyska socialdemokratins ursprung. Det tyska Socialdemokratiska Partiet (SPD) grundades som en enad rörelse vid Gothakongressen 1875. Kongressen innebar att två olika strömningar inom den tyska arbetarrörelsen slogs samman i en gemensam organisation. Dessa representerades å ena sidan av Lassalleanerna (efterföljare till den tidiga socialistiska tänkaren F. Lassalle, 1825-64) som grundade sig på en sammansmältning av olika idéer hämtade från den småborgerliga utopiska socialismen och en inriktning mot den framväxande tyska arbetarklassen och de organisationer de upprättade. Den andra strömningen var den så kallade marxistiska grenen, under Bebels och Liebknechts ledarskap, vilka sökte politisk vägledning i Marx' idéer (även om de långt ifrån var trogna representanter vare sig för en systematisk marxistisk analys eller för Marx' och Engels' egna politiska ståndpunkter).

Bakom dessa olika organisatoriska och politiska traditioner är det möjligt att upptäcka två olika ideologiska strömningar. För det första ekonomismen. Denna återspeglade en strävan inom arbetarklassen att kontrollera sina grundläggande ekonomiska och materiella intressen gentemot den framväxande industribaserade kapitalismen i Tyskland. Den andra ideologiska strömningen var den radikala demokratin, som eftersträvade att fortsätta den kamp som såväl småborgerskapet i städerna som den framväxande arbetarklassen hade påbörjat under 1848 års revolutioner. Det gällde enandet av de tyska staterna på grundval av en radikal borgerlig demokrati. Detta var en kamp som mellan- och storbourgeoisien svikit och sålt ut till den tyska jordägande aristokratin, vilket lade grunden till den särskilt reaktionära form av enande under Preussens dominans som genomfördes under Bismarcks ledarskap 1871. Den ekonomistiska strömningen kan i stort sett identifieras med Lassalleanismen och den radikala demokratiska tendensen med "marxismen" i Bebels och Liebknechts tappning.

Så kan vi schematiskt karakterisera socialdemokratins politiska sammansättning och jag tror att dessa olika traditioner fick återverkningar på debatten om kvinnoförtrycket.

Kvinnan i produktionsprocessen

Det som låg i botten på debatten om det produktiva arbetet var inte frågan om man skulle vara för eller emot att kvinnan gjorde sitt insteg i, och att de i allt större utsträckning deltog i, produktionen. Bakom denna motsättning låg olika uppfattningar om den sociala utvecklingen. Den marxistiska uppfattningen vilade på insikten att arbetarklassens mål och strävanden var en produkt av den intensiva tillväxten av produktivkrafterna, en utveckling som skulle sätta allt bredare och bredare skikt i samhället i rörelse. De som utgick från den småborgerliga socialismens ståndpunkt hade en mer begränsad syn och sökte bara försvara arbetarklassens livssituation mot de fruktansvärda effekterna av den framväxande industrialismen. Inte överraskande intog Lassalleanerna den senare ståndpunkten. På ett tidigt stadium klargjorde de att de motsatte sig kvinnans inträde på arbetsmarknaden, eftersom de upplevde att detta förstörde arbetarklassens familjeliv (som enligt Lassalleanerna representerade de bästa sidorna av arbetarklassens tillvaro) och eftersom det endast tjänade borgarklassen. Denna ståndpunkt attackerade både Marx och Engels hårt vid olika tidpunkter – Marx i sin *Kritik av Gothaprogrammet*, det program kring vilket den tyska socialdemokratin enades, och Engels senare i *Familjens Ursprung*. De grundade sin uppfattning på förståelsen av arbetsprocessen som den mest grundläggande socialiseringsprocessen det vill säga, den process som lösgjorde olika sociala skikt från sina inskränkta, konservativa och ensidiga föreställningar och förvandlade dem till en del av en bredare social enhet, den moderna arbetarklassen, den klass som hade förmågan att omvandla samhället i enlighet med sina intressen och organisera en högre samhällsform.

Lassalleanerna var dessutom inom sina egna led uppdelade i två läger. Somliga var faktiskt motståndare till alla former av kvinnoarbete och ansåg att kvinnans plats var i hemmet. De uttryckte på så sätt sin småborgerliga uppfattning om socialismen och sitt hängivna försvar av

familjen. Det andra lägret ansåg att det i och för sig inte var något fel med att kvinnorna deltog i produktionen, bara det inte skedde i direkt konkurrens med den manliga arbetskraften. Dessa Lassalleaner företrädde en inskränkt ekonomistisk facklig ståndpunkt, frigjord från mer allmänt småborgerligt socialistiska uppfattningar. Fram till 1870 var det den förra ståndpunkten – motståndet mot alla former av kvinnoarbete – som dominerade Lassalleanerna. Det kunde man konstatera vid åtskilliga offentliga möten som dessa organiserade och där mötesdeltagarna huvudsakligen bestod av manliga arbetare. Vid omröstningar anslöt sig den stora majoriteten till linjen att fullständigt utesluta kvinnorna från produktionen.

Den ”marxistiska” strömningens ställningstagande tenderade att vara tvetydig. Det fanns olika uttalanden från den Tyska Sektionen av Första Internationalen som låg den lassalleanska synen mycket nära. Utan tvekan var också dessa så kallade marxister mycket påverkade av de lassalleanska idéerna som vid den tiden fullständigt dominerade den tyska arbetarrörelsen. Men Bebel själv hade en annan uppfattning. I allmänhet närmade sig den radikalt demokratiska strömningen den marxistiska ståndpunkten på grund av att de representerade en allmänt ”upplyst” syn och var för kvinnans frigörelse från olika inskränkningar som påtvingats dem. De erkände att institutioner som familjen och det borgerliga äktenskapet, objektivt, åtminstone under kapitalismens speciella omständigheter, påtvingade kvinnorna sådana inskränkningar. På ett liknande sätt som Marx såg de produktivt arbete som en frigörande kraft. Så eftersom de var för kvinnans politiska frigörelse anslöt de sig också till uppfattningen att det produktiva arbetet spelade en positiv roll för denna frigörelse.

”Inskränkningar i kvinnoarbetet”

Men de formulerade sig ganska försiktigt. Den fras som ”marxisterna” – eller Eisenacharna som de kallades efter platsen för deras grundningskongress – för det mesta använde var ”begränsningar av kvinnoarbetet”. Men kravet var tvetydigt och kunde betyda att man ville förhindra konkurrensen med manliga arbetare, men det tolkades i allmänhet som krav på skyddslagstiftning.

I stor utsträckning löstes debatten inte genom teoretiska argument utan genom historiens gång. Så tidigt som under 1848 års revolution hade kvinnliga arbetare börjat utveckla organisationsformer och uttryckt sig politiskt – en del kvinnor deltog på revolutionens barrikader i de mest utvecklade områdena. Men 1848 fanns det bara en halv miljon arbetare i Tyskland. Många av dessa arbetade dessutom i hemmet. Vid tiden för Gothakongressen, 1875, hade antalet fördubblats till en miljon. Under det följande årtiondet, den tyska industrialismens främsta årtionde som följde av de tyska staternas enande, växte antalet arbetare till mer än fem miljoner. Fram till sekelskiftet fördubblades sedan antalet än en gång.

Genom dessa omständigheter blev det klart att arbetarklassen inte kunde hoppas att försvara de primitiva hantverksmetoderna inom arbetet gentemot den tyska industrin och att denna industri systematiskt skapade ett större och större antal kvinnliga arbetare. Det blev allt omöjligare att stå kvar vid uppfattningen att kvinnan skulle hållas utanför produktionen. Så medan Gothakongressen – som Marx slog fast – representerade en seger för den lassalleanska ståndpunkten i en hel serie viktiga programmatiska frågor, så var det Eisenacharnas inställning till frågan om kvinnan och det produktiva arbetet som accepterades. Kravet på ”inskränkningar av kvinno- och barnarbete” infördes i socialdemokratins program. Marx själv var inte nöjd med detta. I sin kritik av programmet sade han: vi måste vara klara på vad vi menar med inskränkning av kvinnoarbete; vad vi avser är arbetsdagens längd och speciellt hälsovådligt arbete, den typen av problem. Men trots sin tvetydighet möjliggjorde detta ställningstagande för socialdemokraterna att utveckla ett positivt program som motsvarade kvinnornas speciella problem och behov i industrin, och att seriöst och organisatoriskt inrikta sig mot den armé av kvinnliga arbetare som växte fram.

Kompromiss i rösträttsfrågan

När det gäller rösträttsfrågan var inriktningen inte så klar. Allmän manlig rösträtt var den huvudfråga kring vilken Lassalle hade byggt upp agitationen för sitt utopiska schema för socialismen. Han reste inte frågan om kvinnlig rösträtt. Vid Gothakongressen 1875 inskränkte sig fortfarande Lassalleanerna till kravet på allmän manlig rösträtt. Kongressens slutgiltiga beslut innebar också på den här punkten en kompromiss. Lassalleanernas förslag, som skulle ha hindrat socialdemokraterna från varje form av agitation för kvinnlig rösträtt, tillbakavisades. Istället intog man en vag ståndpunkt; Socialdemokratien uttalade sig för att utvidga rösträtten till *vuxna medborgare* utan inskränkning, i såväl nationella som lokala val. Man kunde då argumentera i det oändliga om huruvida kvinnor var ”medborgare”. Det innebar att den tyska socialdemokratien visserligen inte tog ställning mot kvinnlig rösträtt, men samtidigt blev det omöjligt att på ett systematiskt sätt utveckla en agitation kring frågan.

Detta utgjorde en allvarlig politisk svaghet som man inte rädde bot på förrän 1891, då man antog Erfurtprogrammet. Detta program, som Karl Kautsky formulerat, ansågs allmänt utgöra en historisk uppgörelse med de lassalleanska uppfattningarna som spelat en så dominerande roll i partiets tidiga historia. De flesta av Erfurtprogrammets teoretiska formuleringar uttryckte ståndpunkter som i stort sett överensstämde med marxismen i fråga om det kapitalistiska systemets rörelseutveckling. Det tog också klart ställning för kvinnlig rösträtt och för avskaffandet av alla lagstadgade inskränkningar av kvinnans ställning. Det innebar att socialdemokratien nu hade möjlighet att påbörja en helhjärtad agitation i denna fråga, även om inga försök i den riktningen gjordes ännu på ett år.

Det typiska sättet för tysk socialdemokrati att föra ut sin agitation var genom den lagstiftande proceduren i Riksdagen. De presenterade ett lagförslag som de sedan gav vid publicitet inom arbetarklassen genom sina olika organ. Under vissa omständigheter organiserade man massmobiliseringar kring lagförslagen. Men det inträffade ganska sällan. 1895 presenterades ett lagförslag om kvinnlig rösträtt i Riksdagen, som visade att den tyska socialdemokratien kring 1890 hade lagt den programmatiska grunden för att på allvar kunna vända sig till kvinnliga arbetare och ta upp kampen för kvinnans frigörelse.

Särskilda partikommittéer upprättas

Detta återspeglades snart i partiets organisatoriska strukturer. Man upprättade speciella kommittéer som tilldelades ansvaret för agitationen bland kvinnorna. Man upprättade politiska organ för kvinnliga arbetare och kvinnosektionerna blev representerade inom olika verkställande organ i organisationen och på partikongressen.

Som ett direkt resultat av det här ökade socialdemokratien kraftigt sin förmåga att dra in de mest klassmedvetna militanterna bland arbetarkvinnorna i partiet. Antalet kvinnliga partimedlemmar (eller medlemmar i närstående grupper) steg från 4 000 år 1900 till 150 000 år 1913. (Före 1908 var det enligt föreningsrätten olagligt för kvinnor att tillhöra det Socialdemokratiska Partiet. Men denna inskränkning hade man i stort sett kommit undan genom att skapa speciella kvinnoföreningar.)

Trots dessa imponerande resultat fanns det fortfarande allvarliga brister i arbetet. Den allvarligaste utgjorde tendensen att förvandla kvinnoorganisationen till en isolerad verksamhet. Vi måste förstå att det socialdemokratiska ledarskapets inriktning på att uppmuntra oberoende, självständiga former för kvinnornas organisering inte uttryckte några positiva insikter. En viktig omständighet som bidrog till denna inriktning var det faktum att för en hel period skulle det ha varit illegalt att organisera kvinnor direkt under partiets beskydd. Och legalismen var djupt rotad i SPD. Det gällde också några av partiets förment ”radikala” ledare. Så här uttalade sig exempelvis en av SPD:s ledare i Riksdagen: ”Vi kommer att följa lagen av uppenbara skäl. Vårt parti är ett reformparti i ordets striktaste mening. Det är inte ett

parti som vill göra revolution. Det skulle vara otänkbart. Jag förnekar å det bestämdaste att våra strävanden skulle vara inriktade på att kasta omkull den existerande sociala och politiska ordningen.” Orden är Wilhelm Liebknechts, i ett tal i Riksdagen strax före antagandet av Antisocialistlagen; en lag som fullständigt olagligförklarade SDP och dess aktiviteter med undantag för verksamhet som direkt hängde samman med parlamentariska val.

En annan omständighet utgjorde ledningens inställning att kvinnoagitationen inte var särskilt betydelsefull. Det fanns helt enkelt en del militanter i partiet som ville ta upp frågan, så det enklaste sättet att handskas med situationen var att ge dem den frihet de ville ha och låta dem göra jobbet och se vad de kunde göra av det. Ignaz Auer, en ledande socialdemokratisk riksdagsman, sade vid partikongressen år 1900 (en verklig vändpunkt för de socialdemokratiska ansträngningarna att organisera kvinnor): ”Den nervösa upphetsning bland våra kvinnor är tyvärr alltför lätt att förstå, om vi påminner oss att de trots år av ansträngande arbete har haft minimal framgång. Problemet är att det finns för få kvinnliga kamrater i partiet. Jag önskar att det fanns många fler. Det fåtal som måste göra allt det ansträngande arbetet är överbelastade och därmed benägna att bli på dåligt humör. Så därför händer det att de gör livet surt för oss även om vi inte är skyldiga till situationen.” Det här är ett exempel på vilka metoder ledningen i SDP använde för att neutralisera de kritiker som anklagade dem för att inte bedriva en systematisk agitation i kvinnofrågan.

En tredje omständighet som formade SDP-ledningens inställning var den djupt kända oron för olika konservativa grupper ansträngningar att skaffa sig en bas inom arbetarklassen. Det fanns till exempel en ganska stor facklig organisation, Hirsch-Duncker-fackföreningar (de så kallade ”gula” fackföreningarna), som organiserade arbetarna på grundval av öppet samarbete med arbetsköparna och som under några år hade ett stort inflytande bland katolska arbetare. SDP-ledningen fruktade att den borgerliga feministrörelsen skulle bli ett framgångsrikt försök i samma riktning, om inte socialdemokraterna erbjöd ett alternativ. Så, som en försvarsåtgärd, var de beredda att uppmuntra ett omfattande arbete bland arbetarkvinnorna för att förekomma detta hot.

Effekterna av kvinnokampens isolering

Det måste betonas att de här synpunkterna stod för SDP-ledningens räkning och inte fördes fram av de ledande kvinnliga militanterna i partiet, exempelvis Clara Zetkin. Dessa stödde för det mesta partiets vänsterflygel och intog helt andra ståndpunkter. Det är på den här punkten som Alexandra Kollontai en av den socialdemokratiska kvinnorörelsens samtida krönikörer – tenderar att missta sig i sina tolkningar. Hon grundade sin bedömning på Zetkins och hennes medarbetares uppfattningar och inte på Partiledningens (som naturligtvis i sista hand avgjorde partiets politik).

Denna situation tycks ha fått allvarliga konsekvenser. En fantastisk tillväxt i agitationen kring frågan om den mycket restriktiva rösträtten i Preussen tog sin början 1910 och pågick ända fram till begynnelsen av kriget. Detta utgjorde en så mäktig och känslig fråga att den förde Preussen till randen av en förrevolutionär kris. Vid ett tillfälle demonstrerade en halv miljon arbetare på Berlins gator och det förekom omfattande fysiska konfrontationer med den Preussiska armén och polisen någonting annars helt okänt i den tyska socialdemokratins historia.

Det tycks som om denna agitation inte särskilt intimt förknippades med kampen för kvinnlig rösträtt. Vid ungefär samma tid organiserades en serie demonstrationer för kvinnlig rösträtt, men dels ägde de rum under överinseende av partiets kvinnosektion och de egentliga partiorganen, och dels organiserades de på alltysk grund. Båda dessa fakta måste ha bidragit till att avskilja kvinnorna från upproret som bröt ut på grund av den inskränkta preussiska valrätten.

Vi måste konstatera att trots det utan tvekan värdefulla och viktiga arbete som utfördes under

den tyska socialdemokratins beskydd, så förblev det behäftat med allvarliga brister på grund av att man misslyckades att sammanlänka agitationen bland kvinnorna med klasskampen som helhet. Detta försvagade kampen för kvinnans frigörelse eftersom det skar av kvinnorörelsen från de mäktigaste delarna av arbetarklassen som just under denna period började göra viktiga framgångar och erövringar. Men det försvagade också arbetarnas kamp som klass eftersom de avskiljdes från den hetta och energi som utlöstes bland de mest systematiskt förtryckta och diskriminerade. Kvinnornas missnöje kunde ha blivit en avgörande svag punkt i den tyska absolutistiska statens struktur.

Konservativ syn på familjen

Det socialdemokratiska ledarskapets tvetydiga och ofta konservativa attityd i politiska frågor förenades med en ännu mer konservativ syn i frågor som rörde familjen och kvinnoförtrycket olika sociala konsekvenser. Detta återspeglades till och med i de mer radikala kretsarna. Om man till exempel tar Bebels mycket inflytelserika bok *Kvinnan och Socialismen*, som representerade en mycket avancerad och upplyst syn inom socialdemokratien när den publicerades i slutet av 1870-talet, så är den konservativ på flera punkter. Ett belysande exempel utgör Bebels kritik av det ”borgerliga äktenskapet”. Han kritiserar bara de legala inskränkningarna som kvinnan måste underkasta sig genom äktenskapet, inte de sociala effekterna av äktenskapet och familjen. När han tar upp problemet med barnomsorgen, säger han att under socialismen kommer inte kvinnorna att betungas av detta, för att få hjälp kan de vända sig till ”sköterskor, lärare, *kvinnliga* vänner, och den uppväxande *kvinnliga* generationen” (min spärning). Inte ens en så vidsynt man som Bebel ifrågasatte alltså den viktiga fördelningen av sociala roller efter könslinjer.

Det här avspeglar det faktum att socialdemokratien på ett grundläggande sätt accepterade borgerliga föreställningar i många kulturella och sociala frågor och att man allmänt misslyckades med att utmana och bekämpa den borgerliga ideologins inflytande i arbetarklassen. Det visar också partiets fientliga inställning till den småborgerliga feministiska rörelsen som utvecklades. Såväl högern som vänstern inom partiet intog samma ståndpunkt när det gällde den småborgerliga feminismen – det kunde inte vara tal om något som helst samarbete.

För vänsterns del uttryckte detta en principiell inställning, även om den på många sätt var felaktig. Men från högerns sida handlade det om rent hyckleri. Ty högern var i allmänhet för att upprätta politiska förbindelser med sociala skikt utanför arbetarklassen. En av de mest grundläggande debatterna i partiets historia behandlade den ”agrara frågan” i mitten på nittio-talet. Här företrädde högern idén att socialdemokratien skulle försvara böndernas intressen (som en ledande företrädare för högern, Quarck, uttryckte det: socialdemokratien måste framstå som företrädare för en ”allmänt upplyst politik”). Vänstern intog en inskränkt och huvudsakligen ”arbetarromantisk” hållning och ville inte ha någonting med bönderna att skaffa (en inställning som, och det bör noteras, Engels energiskt tog avstånd ifrån). Denna hållning från högerns sida hängde samman med dess elektoralism: det var en fråga som gjorde det möjligt att stärka dess parlamentariska inflytande, framför allt i jordbruksdominerade områden som Bayern. Högerns inställning var helt annorlunda när det gäller frågan om kvinnoförtrycket: här skulle en ”allmänt upplyst politik” ha inneburit en öppen strid med den absolutistiska staten och den borgerliga ideologins fördomar. Högern hade ingenting att vinna på det.

Till sist kan det vara lärorikt att ställa det amerikanska socialistpartiets attityd mot den tyska socialdemokratins. Det amerikanska socialistpartiet (SP) hade fördelen att bedriva sitt organisatoriska arbete i en arbetarklass som ryckts upp från sina traditionella sociala band. (Vid sekelskiftet utgjordes majoriteten av den amerikanska industriarbetarklassen av första generationsimmigranter.) De hade omgående dragits in i storindustrin. Därför var de också ganska opåverkade av trycket från småborgerligt håll.

Det amerikanska SP hade därför inga invändningar mot att ta upp frågan om kvinnlig rösträtt

och tvekade inte att samarbeta med den småborgerliga feministrörelsen. När Eugen Debs ställde upp i presidentvalet 1908 utgjorde kravet på kvinnlig rösträtt en av de centrala agitationspunkterna i hans plattform (jämför det med Karl Kautskys *The Road to Power* – en av den tyska socialdemokratins grundläggande texter – som utkom året dessförinnan: boken lade den främsta tonvikten på utvecklandet av arbetarklassens rösträtt som ett instrument i klasskampen, men Kautsky tar inte upp den kvinnliga rösträtten med ett ord!) . Resultatet blev att feminismen inte utvecklades till en strömning i stark motsättning till socialismen i Förenta Staterna. Istället kom feminismens främsta ledare att tillhöra den socialistiska rörelsens periferi och på allvar influeras av socialismens idéer.

Så till exempel var Margaret Sanger, en ledande feminist på sin tid och internationellt berömd som en tidig företrädare för födelsekontroll, en aktiv militant i Socialistpartiet. Under många år spreds hennes idéer om födelsekontroll och sexualrådgivning genom en spalt i *The Call*, en tidning som publicerades av Socialistpartiets New York-avdelning. (Ett litet exempel som antyder vilket inflytande Socialistpartiets stöd för kvinnosaken kunde ha, också inom helt främmande miljöer, var deltagandet av bankiren J. P. Morgans dotter, själv en borgerlig feminist, i den solidaritetsrörelse som socialistpartiet drev till förmån för strejkande kvinnliga textilarbetare.)

Klasskampens anknytning till den breda rörelsen för kvinnans frigörelse i Förenta Staterna utgjorde ett exempel som, om det hade återupprepats i ett land som Tyskland där arbetarklassen hade en djupare tradition och starkare organisationer, hade kunnat få omfattande politiska konsekvenser för klasskampen som helhet.

Katarina Katz: Bröd och röda rosor. Till kritiken av den svenska kvinnorörelsen

Ur Fjärde Internationalen nr 4/1980

Det finns en prunkande ros som heter America Beauty — den amerikanska skönheten. Sådana rosor beundrade den unga anarkisten Emma Goldman varje dag på väg till sitt arbete i syfabriken. Hon återsåg blomsterbutikens skönheter — en stor bukett — på sin arbetsgivares bord när hon dristade sig dit för att begära löneförhöjning. Blankt nej. Året var 1886, och en textilarbeterska skulle vara nöjd med 2 ½ dollar i veckan. På hemvägen tog flickan mod till sig och frågade blomsterhandlaren vad hans rosor kostade. 1 ½ dollar styck. Men vad skulle en textilarbeterska med rosor?

Tusentals, kanske miljoner kvinnor har förenat sina krav som utsugna arbeterskor med sin kvinnomedvetenhet i ropet ”bröd och rosor”. I dag tycks vissa delar av kvinnorörelsen vilja sätta kvinnökönets ros i stället för bröd. Villkoren för att vi skall få bröd, kläder och hus, hela den produktion av varor som sker utanför hemmet, ses som ”manlig” teknologi, fult och lågt och okvinnligt.

Socialdemokratin och — i dess släptåg — reformister och ekonomister till vänster därom har i många långa år låtit lönefrågor, mer av det kapitalistiska samhällets produkter bli arbetarörelsens hela mål. Man har böjt sig för den sant kapitalistiska logiken som säger: ”Jag kan mätas, alltså finns jag till”. Ros-dimensionen i tillvaron, skönhet, doft, fantasi, glädje, ömtålighet, kan inte mätas. Och rationaliseras följaktligen bort. Men det finns djupgående orsaker till att arbetarklassen har funnit sig tillrätta med en arbetarrörelse som accepterat kapitalismens ramar och värdeskalor. Orsaker som ligger både direkt i materiella levnadsvillkor och i den härskande ideologins makt. Och orsaker som inte undanröjs av att välutbildade ”fria yrkesutövare”, konstnärer och ekologiska ”besserwissrar” talar om för arbetarna hur dumma de är.

Materiell brist är fortfarande reellt som hot för arbetarklassen. Av både objektiva och

subjektiva skäl. Utan bröd kan vi inte odla våra rosor. Med tunga, enformiga, lågavlönade jobb, hotade av daghemsbrist och arbetslöshet orkar man inte alltid glädja sig åt rosorna eller bejaka sin livsmoder. Våra förhållanden till våra kroppar, våra liv, oss själva och andra formas av att vi lever i ett klassamhälle. Och av detta klassamhälle placerar oss i vitt skilda livssituationer.

Detta borde vara självklart för socialister. Inte minst för en socialistisk kvinnorörelse. Det verkade vara självklart också, till för ett par år sedan. Då var kvinnorörelsens paroll ”Ingen klasskamp utan kvinnokamp — ingen kvinnokamp utan klasskamp”. I dag nämns ordet ”klass” alltmer sällan i kvinnodebatten.

Vilken kvinnorörelse?

Meningen med den här artikeln var att jag skulle skriva om ”kvinnorörelsen idag”. Det var svårare än jag tänkt. Jag tillhör inte någon kvinnoorganisation, arbetar inte som kvinno-forskare eller författare. Det är fem år sedan jag var aktiv i Grupp 8, och skrev ner min syn på kärnfamiljen, kvinnoförtrycket och kampen för frigörelse i tidskriften *Rådsmakt*. Men jag har hittills tagit för givet att jag ändå varit en del av kvinnorörelsen, som *feministisk marxist* och som aktiv kvinna i ett LO-förbund med 22 000 kvinnliga medlemmar.

Jag tycker fortfarande så — för mig är kvinnorörelsen de många kvinnor som är aktiva inom olika områden, organiserade i kvinnogrupper, politiska eller fackliga organisationer eller inte alls. Därför var det med besvikelse jag märkt hur begreppet ”kvinnorörelse” de sista åren kommit att snävas in till små grupper av kvinnor som förmår göra sig gällande i offentlig debatt och betraktar sig själva som Kvinnorörelsen. Av praktiska skäl får jag använda deras definition i artikeln — det blir för tröttsamt att skriva ”de delar av kvinnorörelsen jag här diskuterar” varje gång.

Skall man diskutera på deras villkor borde man ha en klar bild av exakt vad kvinnorörelsen är och hur den blev sådan, och helst ha tagit del av en uppsjö litteratur och seminarier, jobba med kvinnofrågor på heltid och bo i Stockholm. Man bör veta huruvida det funnits ett Urmatriarkat och veta hur det, i så fall, sett ut. ”Allt detta är krav som ställs på den vise. / Och inget av dem är jag i stånd att uppfylla”. Säger Brecht och skyller ifrån sig: ”I sanning, jag lever i onda tider”. Jag får göra detsamma och skriva ändå.

Jag har låtit Grupp 8, i huvudsak, vara den kvinnorörelse jag beskriver, dels av praktiska skäl, dels för att Grupp 8 kommit att stå som ”den nya kvinnorörelsens” uttryck i Sverige. Och jag har bedömt Grupp 8 främst efter *Kvinnobulletinen*, eftersom lokalgruppernas verksamhet inte slår igenom i Grupp 8:s ansikte utåt. Dessutom överensstämmer *Kvinnobulletinens* utveckling väl med trender inom kulturdebatten i massmedia och böcker.

Jag jobbar genomgående med en ganska oprecis klassuppdelning, för att spara tid och utrymme. Grovt sett ligger den nära den Göran Therborn utarbetat i *Zenit* 28/1972 [se [Om klasserna i Sverige](#)].

Översikt

Kvinnorörelsens vägval inbegriper stora frågor, som också handlar om hela den socialistiska rörelsens väg. För det första, arbetarklassens roll i en samhällsförändring. För det andra, hur man skall organisera sig i kampen för socialismen, leninistiska kontra icke-leninistiska organisationsformer. För det tredje, kampmedlens förhållande till målen och hur den socialistiska visionen skall kunna levandegöras. Och mycket annat. Jag har naturligtvis inte rätt ut allt det här i en artikel. Det följande får tas för vad det är; fragment, översikt, utgångspunkter. Jag har fått ut mycket av Sheila Rowbothams, Lynne Segals och Hilary Wainwrights bok *Beyond the Fragments*, som handlar om vad kvinnorörelsen och vänstern

kan lära av varandra.¹

Innan jag återkommer till kritiken av trender inom dagens kvinnorörelse, tecknar jag Grupp 8:s framväxt, mot bakgrunden av kvinnors ändrade villkor och ekonomiska roll, samt den internationella ”nya kvinnorörelsen”. Den debatt om kvinnorörelsen som förts i ett par år i bl.a. *Dagens Nyheter* och *Kvinnobulletinen* handlar ytterst om kvinnoförtryckets förhållande till klassamhället, patriarkatets till kapitalismen och kvinnokampens till klasskampen. Jag knyter an till sekelskiftets schism mellan borgerlig och proletär kvinnorörelse, innan jag går över på en snabbskiss av kvinnors sociala skiktning i dagens svenska klassamhälle. Fortsättningen tar upp i vilken mån kvinnors erfarenheter och problem (inom och utom arbetet) är allmänna, och i vilken mån de skiljer sig mellan kvinnor i olika klasser. Utifrån detta diskuterar jag den politik kvinnorörelsen respektive vänstern bör föra.

Nästa huvudpunkt är varför så många feminister lämnat vänstern. Det finns mycket sund kritik som kvinnorörelsen kan rikta mot vänstern. Men jag argumenterar för att det bara är en liten del av förklaringen. Den svenska kvinnorörelsen har aldrig haft någon särskilt djup teoretisk förankring. Därför har den ryckts med av strömningar inom medelklassen. Kvinno-skribenters ”besvikelse på arbetarklassen” diskuteras utifrån kärnkraftsomröstningen och från Bahros teorier. Huvudpunkten är dock den motsättning mellan, framför allt, Grupp 8:s socialistiska målsättning och dess sociala förankring i högre mellanskikt.

Denna motsättning kan spåras från början av 70-talet, men kom upp ordentligt till ytan när vänstervågen ebbade ut som tankemode för högutbildad medelklass.

Den nya kvinnorörelsen

”Den nya kvinnorörelsen” ett lika kärt som oprecist begrepp är inget speciellt för Sverige. I det sena 60-talet och tidiga 70-talet växte radikala och aktiva kvinnogrupper upp i alla de utvecklade kapitalistiska länderna. Utanför, och ofta i motsättning till etablerade kvinnoorganisationer. Ideologin varierade från land till land, från olika former av socialistiska målsättningar till radikalfeministiska.² Gemensamt hade dessa organisationer att de angrep både det ekonomiska, ideologiska och det sexuella förtrycket av kvinnan. Gemensamt hade de också en frisk respektlöshet inför etablerade sanningar och etablerade institutioner, fantasi och uppfinningsrikedom, i sina aktionsformer. Med få undantag — t.ex. det holländska Dolle Mina — var de stängda för män. Ibland med principiella motiveringar ibland med rent taktiska.

Gemensam bakgrund hade de alla i kvinnors förändrade levnadsvillkor under efterkrigstiden. För att ta det högst kortfattat: efter Andra Världskriget, liksom efter det första, skickades kvinnorna tillbaka till hemmen för att ge plats åt de återvändande krigarna. Psykologerna och samhällsvetarna bistod proceduren genom att upptäcka hur ytterligt beroende små barn var av

¹ Sheila Rowbotham, Lynne Segal, Hilary Wainwright, *Beyond the fragments*, Merlin Press, London, 1979.

² Begreppen ”feminism” och ”radikalfeminism” används oftast på ett mycket oprecist sätt. Speciellt ”feminism” har tolkats oerhört olika. För dem som, av någon anledning, känner sig provocerade av självständiga kvinnorörelser, är det tacksamt att sätta feminism = manshatare. För mig är feminism insikten att kvinnoförtrycket finns och måste bekämpas. Att det ligger på en massa olika plan, ekonomiska, ideologiska, kulturella etc och måste angripas på alla dessa, och att det är kvinnor själva som måste formulera sitt förtryck och strategin för att eliminera det. Själv räknar jag mig som *marxistisk* feminist, dvs anser att kvinnoförtrycket hör nära ihop med den könsliga arbetsfördelningen, i produktion och reproduktion, att det måste ses historiskt dvs alltid i förhållande till ett visst produktionssätt, och att det aldrig existerar oberoende av eller överordnat klassmotsättningar. En *radikalfeminist*, kan betrakta sig som socialist, men anser könsförtrycket, patriarkatet, stå över växlingar i produktionssätt och klassmotsättningar.

”Vi ser männen som förorsakare av vårt förtryck. Manlig överhöghet /male Supremacy/ är den äldsta, den mest fundamentala herraväldesformen. Alla andra former av exploatering och förtryck (rasism, kapitalism, imperialism mm) är förlängningar av manlig överhöghet.” (Ur *Redstocknings Manifest*).

En *borgerlig feminist* (en Fredrika t ex) vill till skillnad från de två föregående inte ändra den ekonomiska samhällsstrukturen alls, bara göra kvinnor exakt lika ojämlika som män.

att ha sina mammor omkring sig dygnet runt. Men under 50- och 60-talens högkonjunkturer kom den kvinnliga arbetskraften att bli alltmer nödvändig. Statsmakterna och kapitalet stod inför en avvägning mellan ökad invandring och ökat kvinnligt förvärvsarbete. I Sverige föredrog man att täcka det mesta av det växande behovet med kvinnor.³

Samtidigt ökade andelen utbildade kvinnor mycket starkt (se tabell 1), och det vid en tidpunkt då många icke-manuella jobb (som kräver gymnasial eller eftergymnasial utbildning) genomgick vad som har kallats en proletariseringsprocess.⁴ De kvinnor som gick ut på arbetsmarkanden upptäckte snart att de inte konkurrerade med männen på lika villkor — samtidigt som en egen inkomst och kontakt med arbetskamrater i samma belägenhet gav många modet att våga protestera. Inom varje socialt skikt fick kvinnorna sämre betalt och mindre utbildningschanser än männen. Och samtliga upptäckte att de fortfarande hade ansvaret för hem och barn. Yrkesarbetet hade lagts ovanpå hushållsarbetet, i stället för att ersätta det.

Tabell 1

Medelutbildningstid efter kön och ålder. År 1976.

	Ålder							
Kön	16-19	20-24	25-34	25-44	45-54	55-64	65-74	samtliga
Män	9,9	11,3	11,0	11,0	8,6	8,1	7,3	9,6
kvinnor	9,7	11,2	10,9	9,4	8,2	7,5	6,9	9,0
samtliga	9,8	11,2	11,2	9,8	8,5	7,9	7,1	9,3

Tabell 2.6 ur SCB:s Rapport 20, s.71

För industriarbeterskor och den växande vårdsektorns lågavlönade kvinnor kombinerades köns- och klassförtryck. För de växande mellanskikten dominerade könsdiskrimineringen mer ju högre upp i utbildnings- och lönehierarkin man befann sig. Och de högre mellanskiktens kvinnor hade naturligtvis lättast att uttrycka sig, och lättast att få gehör i marknads-konkurrerande massmedia.

I de nya stora grupperna av utbildade mellanskiktskvinnor som, på grund av sitt kön, bara fick en del av de förmåner som deras klasstillhörighet annars skulle givit dem, finns den huvudsakliga sociala basen för den nya kvinnorörelsen. Samtidigt var kvinnorörelsen naturligtvis påverkad av de radikala strömningar som rådde i samhället i stort, speciellt bland grupper av studenter och intellektuella. Den nya kvinnorörelsen var djupt påverkad av den nya vänstern, även om deras förhållande till varandra var skiftande och ibland stormigt. Även radikala organisationer kunde präglas av en himmelsskriande manschauvinism. Det svar en svart studentledare gav på frågan om ”kvinnans ställning i rörelsen” har blivit herostratiskt beryktat: ”Kvinnans ställning i rörelsen är på rygg”. Även om en så total sexism var extrem, var den inte unik.⁵ Inom vänstern hyllades på många håll stalinistiska, arbetarromantiska eller allmänt ”fyrkants-marxistiska” traditioner som förvisade sex och familj, liksom natur och livsglädje, från ”politikens” helgade domäner.

Grupp 8:s framväxt

Sverige avvek lite från mönstret genom att här bildades en enda organisation, inte en mängd av parallella, mångskiftande självständiga grupper, och genom att Grupp 8 från sitt bildande definierade sig som en socialistisk organisation. I programförklaringen från 1970 står att

³ Se Gunhild Kyle *Gästarbeterska i manssamhället*, Liber 1979.

⁴ Se t ex Harry Braverman *Arbete och Monopolkapital*, Rabén & Sjögren, del IV-V

⁵ Så sent som i mitten av 70-talet kunde *Proletären*, utan en gnutta självironi, presentera KPML:s nyvalda (helt manliga) ledning som ”den 25 man starka centralkommittén”.

”samtidigt som den socialistiska revolutionen är en förutsättning för kvinnornas frigörelse, är kvinnornas revolution en förutsättning för att den socialistiska revolutionen skall bli en frigörelse för alla *människor*”.

Många har sedermera kritiserat begreppet ”kvinnornas revolution” för dess vaghet. Jag tror, så här i efterhand, att vagheten i begreppet ”den socialistiska revolutionen” var mer olycksbådande för framtiden.

Grupp 8:s vänsterorientering, ”socialism” och intresse för arbetarklassens kvinnor inte grundar sig på några djupare analyser. Inte heller diskuterades socialismens innehåll eller olika riktningar inom vänstern.

Det är lätt att vara efterklok. Idag tror jag att det hade varit bättre om det redan i 70-talets början funnits en starkare radikalfeministisk rörelse för den socialistiska att konfronteras med. I så fall hade denna kanske tvingats finna en stabilare grund för sina idéer om produktionens och egendomsförhållandenas betydelse, och vikten av en rörelse bland just arbetarkvinnorna. Kanske hade den sökt sig förbi grundcirkelns och de slagordsmässiga citatens tillrättalagda Marxbild, fram till Marx' teorier om ”människans frigörelse som mänsklig människa”.⁶ Och till alla de arbetarrörelsens minoriteter som haft så mycket att säga om socialismens innehåll, om självaktivitet, sexuell och kulturell frigörelse.

Grupp 8 bröt i sin praktik med den leninistiska vänsterns organisationsformer, men med hänvisning till kvinnors dåliga självförtroende och särskilda behov. Den svenska kvinnorörelsens teoretiska osjälvständighet medförde att den tog över de idéer som för tillfället dominerade inom vänstern. Därmed kom Grupp 8:s syn på partier, socialismen, arbetsplatsarbete, facket, staten och parlamentarismen, öststaterna, familjen osv, inte att utformas genom analyser och debatt inom organisationen. Den togs i stället från den tendens inom vänstern som för tillfället satte sin prägel på Grupp 8. Eftersom den svenska vänstern i början av 70-talet var stalinistiskt dominerad (KFML/SKP, KFMLr, MLK, VPK) blev kvinnorörelsen det också i sådana frågor.

Den här historiebetraktelsen är min. Den kommer säkert att betraktas som djupt orättvis av många som varit med. Den är antagligen orättvis, som beskrivning av hela Grupp 8. Men där kommer ytterligare ett av organisationens typiska drag fram: den lösliga strukturen, bristen på nationell organisering, frånvaron av valda — och därmed ansvariga och avsättbara taleskvinnor, gör det svårt att säga att Grupp 8 tyckte så eller så vid en viss tidpunkt. Därför får *Kvinnobulletinen* för mig representera Grupp 8, trots att jag vet att dess redaktion enbart svarar för sig själv (och ibland utsatts för häftig kritik från lokalgrupper ute i landet).

Borgerlig eller proletär kvinnokamp

Under första halvan av 70-talet formades, om än på ett ytligt sätt, den inre och yttre bilden av Grupp 8 som den av en kvinnornas vänsterorganisation. Idag är det en annan bild som förmedlas. I *Kvinnobulletinens* ledare slås fast att man där ”varken sneglar åt höger eller vänster”, att många kvinnor ”idag känner sig märkvärdigt hemlösa i vapenskrumlet storkonflikten och den så kallade klasskampen”. Här går kvinnobullen hand i hand med den ”kvinnokamp” som förs på DN:s kultursida.

”Sedan arbetarrörelsen upphört att vara en rörelse så är det kvinnorörelsen som, tillsammans med bl. a. miljörörelsen och fredsrörelsen, samlar de progressiva krafterna och tar tillvara inte bara kvinnors utan hela folkets intressen”.⁷

⁶ Ett högst intressant försök att ur fragment rekonstruera ”Marx's Vision of Communism” gör Bertell Oilman i tidskriften *Critique* nr 8.

⁷ Eva Ekselius i DN 13/3-80. Inga-Lisa Sangregorio ekar samma tankegång i *Kvinnobulletinen* 1/80 (se andra stycket under rubriken ”Besvikelse på arbetarklassen”, nedan) liksom Irene Götefelt. För andra arbetare än

Maria Bergom-Larsson skriver om hur ”manssamhället” splittrar kvinnorna, hetsar arbetarkvinnor mot överklasskvinnor (!) och drar konstgjorda skiljelinjer mellan höger och vänster även bland kvinnor.⁸

Splittringen mellan borgerlig och proletär kvinnorörelse är gammal som kvinnorörelsen själ. I Sverige, likaväl som i Tyskland eller England⁹ visade det sig under rösträttskampens dagar att det fanns vissa frågor som de båda kunde driva tillsammans, medan andra splittrade dem. En del (absolut inte alla) rösträttskämpar ur medel- och överklass var beredda att kämpa för begränsad rösträtt, lika för båda könen. Oftast ville de borgerliga kvinnoorganisationerna inte ta upp de klasskrav som arbetarkvinnorna ställde, krav på kortare arbetstid och bättre arbetsmiljö, på en lön som gick att leva på etc. Man kunde enas om att vara emot prostitutionen — men inte om hur den skulle avskaffas.

Diagram 12 Arbetsinkomst per år (före skatt) efter utbildningsnivå och kön. Standardvägt för åldersskillnader mellan könen på respektive utbildningsnivå. Endast helårs-och heltidsanställda 16-64 år. Medelvärden. Kronor. Inkomstuppgifter från 1976 och 1977
Detta diagram har här utelämnats

Om det beror på att föraktet för dagens arbetarrörelse smittar av sig på det förflutna vet jag inte, men de socialistiska pionjärer som kämpat för kvinnans rätt till sin egen kropp är sorgligt bortglömda (anarkister, syndikalister, kommunister som Elise Ottesen-Jensen , Hinke Berggren, Alexandra Kollontaj , Wilhelm Reich , Stella Browne , Guy Aldred , Emma Goldman). Både urvalet av ämnen, och sättet att behandla dem på understryker det som då och då sägs rakt ur:

”Visst har kvinnor i kvinnorörelsen olika erfarenheter, men det är ju utifrån våra gemensamma erfarenheter vi agerar”. (Irene Görefelt i *Kvinnobulletinen* 3-4/80). De klasskiljande kraven och erfarenheterna anses marginella.

Allt detta är historia. Men ett eko når oss i följande replikskifte:

”— Låt oss tala om oss... om er och mig... om kvinnor alltså. — Utmärkt vi skall tala om oss två... Min fru, jag har känt er i en vecka. Varje morgon dyker ni upp i en ny klänning. Men det gör inte jag. Varje dag kommer ni hit sminkad och kammad som den som har tid att sitta i en elegant damfrisering och kasta ut ordentligt med pengar på sånt. Det har inte jag... Och för att komma hit så som ni gör det är jag säker på att ni bor i ett rätt elegant hus, eller hur? Men nu är det så att vi gruvarbetarhustrur bara har ett litet kyffe som vi har till låns, och när vår man dör eller blir sjuk eller avskedas från företaget har vi nittio dagar på oss att lämna detta kyffe, och sedan står vi på gatan.

Säg mig nu damen; Finns det något i er situation som liknar min?”

Det är inte Clara Zetkin eller Kata Dahlström som talar. Rösten tillhör Domitila Chungara, en bolivianska som organiserat sig tillsammans med andra gruvarbetarhustrur i kamp mot utsugning och diktatur. Den når oss inte från 1910 eller 1914, utan från FN:s kvinnokonferens i Mexico 1975.¹⁰

kulturarbetare finns inte mycket plats i tankevärlden. De existerar bara som nickedockor åt Palme och Gunnar Nilsson, sprattlande i kapitalets trådar.

⁸ Maria Bergom-Larsson i *DN*.

⁹ Se Ruth Bohman *Kvinnor i facklig och politisk kamp 1880-1920* *Zenit Häftet* 2 (2/79) (om Sverige), *Rödhättan* 5-7 (om Tyskland) och Sheila Rowbotham *Hidden From History* kap 15-17 (England) för korta skisser.

¹⁰ Domitila Chungara *Om ni låter mig tala*, Författarförlaget 1978, s. 224.

Social skiktning

Klasskillnaderna i Sverige tar sig mindre dramatiska uttryck än i u-länderna. Naturligtvis. Men man skall ha rejäla skyggglappar (ideologiska eller sociala) för att inte se att vi lever i ett klassamhälle. Låginkomstutredningen stoppades snabbt av makthavarna när dess resultat visade sig alltför oförenliga med myten om det jämlika välfärdslandet Sverige. Men de resultat den hann ta fram, liksom de i SCB:s utredning om Sveriges låginkomstfamiljer, som kom i juni -79¹¹, visar på skarpa skillnader i levnadsvillkor mellan olika hushåll.

Här är inte platsen för en genomgång av hur olika klasser lever i Sverige idag.¹² Man kan bara slå fast att stora grupper av människor faktiskt lever på en ganska låg ekonomisk nivå. Och att det finns ett klart samband mellan

- låg inkomst
- låg utbildning
- arbeten som upplevs som jäktiga, enformiga och meningslösa
- fysiskt påfrestande arbeten
- dålig hälsa

Detta gäller kvinnorna likaväl som männen.

Vad tillhör kvinnorna i Sverige för klasser? Sociologen Anita har gjort en genomgång av yrkesarbetande kvinnor.¹³

”Kvinnorna vilja med full rätt avskaffa prostitutionen. Men det första villkoret är en genomgående höjning — för minst 50 procent, en fördubbling — av de nuvarande yrkesarbeterskornas löner. Denna höjning kan endast ske genom fackföreningarna och då be- hövs strejker. Men för båda delarna fasar de kristna kvinnosakskvinnorna”. (Ellen Key)¹⁴

Medan radikala män som Hinke Bergegren hamnade på Långholmen för sin agitation mot preventivmedels-förbudet (bokstavligen en fråga om liv eller död för proletärkvinnorna) skrev¹⁵ Fredrika Bremerförbundet

”Kvinnans inre väsen borde med ovilja rygga tillbaka för varje naturvidrigt motarbetande av moderskapet. Upprörande propaganda som under namn av 'kärlek utan barn' nu tagit fart i vårt samhälle...”¹⁶

Detta är inte hela sanningen. Det fanns många frågor där man kunde samarbeta. En del kvinnor ur medelklassen vaknade till social och politisk medvetenhet när de genom kvinnorörelsen lärde känna arbetarkvinnornas levnadsvillkor. Många arbetarkvinnor fick skolning och självförtroende på Fogelstad. Många organiserade arbetare försökte stänga ute kvinnorna från arbetsplatser och fackföreningar. Arbetarrörelsens män var ofta ovilliga att driva kvinnokrav, och ännu fler drog en gräns för kvinnokampen vid det egna hemmets tröskel. Men det är en alltför viktig del av sanningen för att sopas under ”våra kvinnliga erfarenheter” tjocka matta.

¹¹ Rapport 16, i SCB:s serie ”Levnadsförhållanden”.

¹² Den som vill ha siffror och noggranna beskrivningar kan se t ex N. Åkerman *Klassamhälle i siffror*, Prisma 1973, R. Liljeström *Uppväxtvillkor*, Liber Förlag 1974 eller SCB:s rapporter ”Levnadsförhållanden” spec. nummer 16 och 20.

¹³ A. Göransson ”Den könsliga arbetsdelningen” i *Sociologisk Forskning* 3/78 Resultatet kommer relativt nära den uppdelning efter ”socioekonomisk grupp” som SCB gör i ”Hur jämställda är vi?” s 94-95

¹⁴ Citerat i Bohman op.cit. s.72, efter *Morgonbris* 1/1907.

¹⁵ Det var framför allt de anarkistiska ungsocialisterna som kämpade mot den lag som 1910-38 förbjöd upplysning om, såväl som innehav och användande av preventivmedel.

¹⁶ Fredrika Bremerförbundets ordförande i *Dagny* nr 18/1910. Cit. i Bohman op.cit s 70. (I ärlighetens namn skall medges att en del liberaler med mer kurage än FBF också protesterade mot lagen, t ex ekonomiprofessor Knut Wicksell).

Större andel av kvinnorna än av männen tillhör ”mellanskikten”. Det beror främst på den växande grupp av kontorsarbeten som blivit alltmer lika arbetarklassyrken, vad gäller löne- och arbetsvillkor (monotona, rutinbetonade, påfrestande på rygg och ögon). Dessa innehas främst av kvinnor (7 % av de anställda inom kontors- och administrationsjobb är kvinnor).

Tabell 2

De förvärvsarbetande kvinnornas fördelning på klasser och skikt 1960 och 1970. Procent

	1960	1970	Män 1970
Arbetarklass	60	56	58
Mellanskikt	33	40	34
Borgarklass och småborgerlighet mm	7	4	8
Totalt	100	100	100

Tabell 9 ur *Sociologisk forskning* 3/1978, s.68

Göransson kommer fram till att ca 70 % av alla förvärvsarbetande kvinnor kan beskrivas som arbetarklass och närstående skikt”. Det betyder inte att deras situation är identisk med de manliga arbetarnas. Våra liv är en helhet av yrkesarbete och ”privatliv”. Och den helheten blir olika även för män och kvinnor med samma jobb. Dessutom har män och kvinnor sällan samma jobb. Kvinnor har lägre lön inom samtliga LO-förbund, möter andra typer av arbetsmiljöproblem, har mer enformiga och stressande arbeten. Och framför allt har kvinnor jobb som är en förlängning av den traditionella kvinnorollen i hushållet. Kvinnor vårdar sjuka, syr, sköter barn och städar.¹⁷ Dessutom jobbar nästan hälften av de förvärvsarbetande kvinnorna deltid.

Utanför analysen står då icke-förvärvsarbetande kvinnor. Enligt Folk- och bostadsräkningen 1975 fördelade sig de 2,5 miljonerna kvinnor mellan 16 och 64 år enligt följande:¹⁸

Hemmafruar	23%
Studerande	7%
Medhjälpande i familjejordbruk och -företag	1%
Förvärvsarbetande	63%
Övriga	6%

Klassanalys av hemarbetande är en knepig fråga, som jag inte tänker ge mig in på här. Oavsett om man anser att hemarbetande kvinnor är ett socialt skikt för sig (eller t.o.m. en särskild klass), eller om man anser att de självklart och enkelt kan placeras i sin makes klass eller något annat, så finns onekligen vissa band mellan hemmafrun och den klass hennes man tillhör. Dels för att inkomst, vanor, nöjen, grannars, släkts och vänners klasstillhörighet, bostadsmiljö, utbildning, förhållande till myndigheter etc, tenderar att överensstämma därmed, dels därför att få hemmafruar är hemmafruar hela livet numera.

Jämställdhetskommitténs enkät 1978 visade att

”Det är vanligare att kvinnan är hemarbetande när mannen har en månadsinkomst under 5 000 kronor än när han har högre inkomst... Andelen hemarbetande sjunker med stigande inkomst för mannen.”

¹⁷ När en av de mest aktiva och självständiga kvinnorna hos Shakespeare, Rosalind i *Som ni behagar*, tar rollen som man, låter herr författaren henne välja namnet ”Ganymede” - efter den yngling som var de olympiska gudarnas uppassare och servitör. Ett märkligt förutseende!

¹⁸ *Kvinnors Arbete* (SOU 1979:89) s. 39.

Av makarna till hemmafruar i enkäten hade 31 % högre inkomst än 6 000 kr/månad.¹⁹

Tabell 3

Andel kvinnor per yrke i arbetarklassen. Procent.

Tillverkningsarbete	16,0
Lager och transport	20,1
Cirkulationsarbete	71,2
Servicearbete	74,4
Reproduktionsarbete	91,5

Tabell 7 ur *Sociologisk forskning* 3/1978, s.62

Så en diskussion om vilka frågor som mobiliserar kvinnor i arbetarklassen och den närstående skikt, gäller om och hur kvinnorörelsen berör den stora majoriteten av både hem- och förvärvsarbetande kvinnor. Det är alltså en fråga som borde vara livsavgörande för kvinnorörelsen. Det handlar inte om att tvinga medelklasskvinnor som insett hur förtryckta de är som kvinnor att "i stället" ägna sig åt en liten grupp andra som det är "mer synd om". Det handlar om att ifall en minoritet av kvinnor, de mer välutbildade, ekonomiskt och socialt privilegierade, vill utöka sina kämpande led med t.ex. 7 av 10 kvinnor som kan räknas till arbetarklassen så måste de intressera sig för vilka problem som är väsentliga för dessa.

Tabell 4

Andel kvinnor per yrke i mellanskikten. Procent.

Tekniker och arbetsledare	10
Organisation av transport och kommunikation	45,7
Kontors- och adm. arbete	70,4
Kommersiella funktionärer	28,1
Lärare m fl	54,8
Vård och anpassning	64,6
Litterära och konstn.funkt.	33,1
Funk. i fastih. och husligt arb.	31
Bevakning	7,4

Tabell 8 ur *Sociologisk Forskning* 3/1978, s.62

"I stället för att undersöka den faktiska sociala sammansättningen av vår rörelse, och de krafter och erfarenheter som har radikaliserat vissa grupper av kvinnor, kan kvinnorörelsens feminism presenteras som kvinnors allmänna medvetande. Det gör det omöjligt att reda ut rörelsens förhållande till de kvinnor som inte redan tillhör den".²⁰

Förenade i privatsfären?

Det är inte heller bara så att kvinnor skiljs av arbetslivserfarenheter och förenas av sin gemensamma tillvaro i "privatsfären". Även utanför yrkeslivet sätter klassamhället sin prägel på våra liv. Människors arbetsvillkor bidrar starkt till att forma deras och deras barns psyken.²¹ Kvinnor i arbetarklassen har gemensamt med männen en upplevelse av underordning och maktlöshet, av alienerat arbete och utsugning. Däremot har de sällan samma arbeten. Könsskillnaden är striktare inom arbetarklassyrken än inom högre kvalificerade. Det är de högutbildade kvinnorna som mest direkt konkurrerar med män om jobb.

¹⁹ SOU 1979:89 s 73.

²⁰ Sheila Rowbotham i Rowbotham, m fl op.cit. s. 105.

²¹ Lästips Liljeström a.a eller Schneider *Samhället som sjukdom*, Tema nova 1975, del III.

Kvinnans roll som husmor och mor framhålls ofta som något förenande, över alla klassgränser.²² Det kan inte ha undgått någon att barn i olika socialgrupper uppfostras olika, både i fråga om materiella villkor och attityder och förhållningssätt. De kvinnor som vårdar och fostrar dessa olika barn måste alltså bete sig på olika sätt. Hade de förhållit sig på samma sätt till barnen hade de inte nått så skilda resultat.²³

Bland det viktigaste kvinnorörelsen gjort är att lyfta fram sexualiteten som en politiskt viktig fråga. Man borde kunna erkänna att sexuella vanor och attityder inte är helt lika i olika sociala skikt.²⁴ Kvinnorörelsen har haft goda skäl att regera mot ”fyrkantmarxisters” försök att påskina att frågor om ideologi, sex och familj bara var viktiga för medelklasskvinnor. Så är det naturligtvis inte. En av marxismens tillkortakommande är att marxister aldrig ägnat tillräckligt med energi åt arbetarklassens vanor och attityder som resultatet av en total livssituation. Arbetaren är inte arbetare enbart när han/hon arbetar. Sheila Rowbotham citerar den marxistiske historikern E.P. Thompson:

”De upplever också sina egna upplevelser som *känslor*, och de hanterar sina känslor inom sin kultur, som normer, förpliktelser och ömsesidiga relationer inom familj och släkt, som värderingar eller (i mer utvecklade former) inom konst och religiös tro. Denna hälft av kulturen (och det är full ut hälften) kan beskrivas som affektiv och moralisk medvetenhet”.²⁵

Genom att arbetarkvinnan är relativt sett mer knuten till familjen, den oavlönade produktionen och sin reproduktiva roll, och relativt mindre till lönearbete än mannen, så blir den här ”saknade dimensionen” ännu mer nödvändig för en socialistisk rörelse som inte nöjer sig med att vara enkönat maskulin.

Det är en enorm brist, och visar på en bristande politisk medvetenhet att vänsterpress (inklusive *Internationalen*) inte inser detta. ”Vardagslivets frågor”, allt det som berör våra liv som boende, älskande, föräldrar, konsumenter, får ett minimalt utrymme bland arbetsplatsreportage och ”regeringsparoller”.

Samtidigt är ju arbetarkvinnan beroende av de frågor som drivs inom den traditionella politikens område. Arbete, lön, daghem, hyror. Frågor där det är svårt att undvika klassmotsättningar.

Kvinnorörelsen har undersökt mekanismer som får kvinnor att fungera som förtryckare gentemot andra kvinnor, t.ex. i mor-dotterrelationer eller ”fruar” mot ”slinkor”. Men sällan tar man upp att kvinnor, som klassvarer, kan uppträda som förtryckare både gentemot andra kvinnor och gentemot män.

”Fastän kvinnor samtidigt är placerade i två olika, men sammankopplade strukturer, klass och patriarkat, är det deras klasstillhörighet som sätter gränserna för de former av patriarkala förhållanden vilka de objektivt kommer att vara underkastade”.²⁶

Samtidigt som det patriarkala förtrycket är beroende av klassförhållandena, så gör patriarkatets existens att mäns och kvinnors klassförhållanden inte blir identiska.

”En kvinna innehar sin makes klasstillhörighet, men inte den likvärdiga relationen till produktionsmedlen. Vilken klass hon än tillhör är olika förfogandemöjligheter över

²² T ex av Christine Delphy i pamfletten ”The Main Enemy”, som, av för mig oförståeliga skäl, betraktas som ett viktigt teoretiskt debattinlägg.

²³ Hildur V. ”Kvinnokulturen i et klasseperspektiv” i *Sociologisk Forskning* 3/78, och Runa Haukka ”Kommentarer til begreppet kvinnekultur” i *I kvinners bilde* red. Anne Marie Berg, Pax 1977.

²⁴ Detta är ett ämne som jag har sett väldigt lite forskning om. Men en del material finns hos Reimur Reiche *Seksualitet og klassekamp*, Pax 1971. (Jag har gjort en ganska utförlig kritik av hans analys i *Rådsmakt* 6-7).

²⁵ E.P. Thompson citerad i Rowbotham m fl op.cit. s. 118.

²⁶ R. McDonough & R. Harrison ”patriarchy and Relations of Production” i Kuhn & Wolpe (ed.) *Feminism and Materialism*, Routledge and Kegan Paul, 1978 s. 36.

produktionsmedlen (för den ägande klassen) och lönen (för den ickeägande klassen) den avgörande mekanismen i hennes underordnade ställning som möjliggör manlig kontroll över hennes 'person'".²⁷

Men om man uttrycker detta som att "kvinnor har inte haft något som helst inflytande över de tekniska besluten",²⁸ så glömmar man ett högst väsentligt faktum. Maria Bergom-Larsson frågar om man kan "kalla ett land för en demokrati när hälften av befolkningen står utanför alla viktiga beslut". Men det är inte *hälften* (= kvinnorna) som står utanför. Det är det överväldigande flertalet av kvinnor och män som står utanför de avgörande beslut som fattas i storbolagens styrelserum och den statliga byråkratins korridorer. Det förtryck den manlige arbetaren kan utöva (och många utövar) mot kvinnor gör honom definitivt inte till herre över sin egen tillvaro.

Det är män som sitter på de allra flesta viktiga beslutsposterna och de flesta män kan förtrycka åtminstone några kvinnor. Manschauvinism och kvinnoförakt i olika former har alltid varit en väsentlig del av det ideologiska kitt som hållit klassamhället samman. Och den manliga arbetarrörelsen, t.o.m. den revolutionära har sällan lagt någon större energi på att bekämpa de råheter och kvinnofientliga s.k. skämt "oss karlar emellan" som förenar överklassmannen och arbetaren i ett gemensamt flin. Mycket snabbare har man då varit att utpeka självständiga kvinnorörelser som "manshatare" och "småborgerliga".

Men det är alltså inte så att alla kvinnor förtrycks av alla män, och inga män förtrycks av några kvinnor. Även vissa kvinnor åtnjuter och försvarar de privilegier som utsugning och /eller rasism ger. Därför berör det mig illa när *Kvinnobulletinen* publicerar en rasistiskt tecknad serie i nr 2/90 på temat "Ful och knölaktig arabisk man förstör kvällen för snäll vit flicka". För de ariska systrarna är kanske situationen entydig: en otrevlig man behandlar en kvinna som ett viljelöst sexobjekt (och hon accepterar det). Men uppkommer situationen bara mellan svartmuslig utlänning och äktsvensk tjej?

Kvinnorörelsen och vänstern

Varför har kvinnorörelsen släppt sin samhörighet med vänstern? (Vänstern här i en ganska vid betydelse). För att vänstern ägnar för lite intresse åt kvinnofrågor? Inte går tillräckligt i djupet med dem? För att vänstermän släppt blundar för hur den egna praktiken, det egna språkbruket, de egna sexuella förhållandena befäster kvinnoförtrycket? Därför att den marxism som hittills utvecklats inte som "feminism med nödvändighet identifierar både de subjektiva och de objektiva villkoren för tillvaron som politiska problem"?²⁹

Beror det på att marxistisk analys inte tagit fasta på den dubbla karaktären av samhällets materiella grundval:

"å ena sidan produktionen av existensmedel, av föda, kläder och husrum och de verktyg som är nödvändiga för denna produktion; å andra sidan produktionen av människorna själva, artens *fortplantning*". (Engels)

Samma insikt finns hos Marx³⁰, men ingen av dem utvecklade den tillräckligt. För att uppgiften att analysera kvinnoförtrycket historiskt, i termer av kvinnans roll i produktion och reproduktion försummas?³¹

Ja, då har man verkligen funnit en rad tungt vägande skäl att vara besviken på "vänstern". Likaså är det förståeligt om kvinnor ryggat tillbaka inför de "socialistiska paradis" som

²⁷ Ibid. s. 36 Som många andra brittiska kvinnoanalyser tycks Donough-Harrison bortse från kvinnors självständiga klassroll. (Dessutom förefaller begreppet "den icke-ägande klassen" mig olämpligt.)

²⁸ Maria Bergom-Larsson i *DN* 18/7 1979.

²⁹ Bea Campbell cit. i Rowbotham op.cit., s. 52.

³⁰ För motsvarande hos Marx, se t ex *Den tyska ideologin* kap 1.

³¹ Ansatser till materialistisk kvinnoforskning beskrivs i de olika uppsatserna i Kuhn & Wolpe a.a.

maoister och sovjetvänner hyllar. (Trotskismens gummiartade elastiska teori om ”arbetarstaterna” ger onekligen mer utrymme för kritik av kvinnoförtrycket i Öst — åtminstone så länge man håller sig till tiden under och efter Stalin).

Men allt detta gällde ju i mycket högre grad för 5 eller 10 år sedan! De allra flesta vänsterorganisationer ägnar betydligt mer utrymme åt de frågor som är speciellt viktiga för kvinnor idag. Diskussion om det framtida socialistiska samhället börjar så sakteliga ta upp reproduktionssfären. Och i den marxistiska debatten om ekologi, teknologi, medvetande och basdemokrati finns en större öppenhet än för några år sedan.

Utifrån sina erfarenheter från den brittiska kvinnorörelsen kritiserar Sheila Rowbotham den leninistiska vänsterns asketism och oförmåga att sätta kampens medel i förhållande till dess mål:

”T. ex. hur är det med alla dessa jämförelser med artonhundratals arméer som marscherar i formering och gör kloka reträtter på officerens order? Varför finns där en sådan skräck för trivsel, som om trivsel vore nästan lika farligt som kapitalismen själv?”

Hon konstaterar att en sådan socialism kommer att stöta bort de flesta människor, ”inklusive män och kvinnor i arbetarklassen”. Socialismen

”begränsas till en skara utvalda professionella. Medlemskap i denna skara kommer till att börja med att vara övervägande manligt, för om det attraherar en minoritet av männen, så passar det ännu färre kvinnor.”³²

Det är väsentligt att, som Rowbotham, kritisera den syn på medvetande och aktivitet som ser socialistiska idéer som något som arbetarklassen bara kan få utifrån, av en grupp yrkes-intellektuella, och klasskampen som något som måste ledas av Partiets professionella revolutionärer. Att frigöra sig från de blåkopior som hämtats ur Lenins *Vad bör göras* och Mandels *Om leninismen*. Rowbotham knyter ihop kvinnorörelsens erfarenheter med traditioner av gemenskap, självaktivitet och basdemokrati från den socialistiska rörelsen. Tillsammans kan de öppna en väg framåt mot socialismen som människans frigörelse. Visa att — med Bahros ord — ”Kommunismen är inte bara nödvändig. Den är också möjlig” Rådskommunism, vänstersocialism, trotskism, anarkism, eurokommunism, feminism, ekologi, ”självförvaltning”. Hur olika dessa riktningar än är, och hur många fel de än har, så har alla dessa tendenser brutit med den stenhårda dogmatiken. Och det brottet pekar framåt.

Jag förstår att det måste ha inneburit en konflikt att jobba i den självständiga kvinnorörelsen, och samtidigt vara maostalinist eller moskvakommunist, som större delen av den svenska vänstern 1970. I gamla nummer av *Kvinnobulletinen* finns en skarp klyvning. *Kvinnor* behövde icke-hierarkiska beslutsformer, systerskap och värme i *sina egna* organisationer. Men man ifrågasatte inte att Klasskampen skulle föras av Partiet, som fungerade enligt helt andra mallar.

Inte heller visste man — eller gitte man låtsas om — de kvinnor som i oppositionsställning kämpat för basdemokrati inom den revolutionära rörelsen. Luxemburgs polemik mot Lenin, Pankhursts ”vänsterkommunism” och Kollontays ”Arbetaropposition” har aldrig, vad jag vet, varit gångbara inom den svenska kvinnorörelsen. Så länge man ansåg sig vara marxist gick det inte an att kritisera Lenin. När det numer blivit på modet att häckla Marx, så är det bekvämare att bortse från mångfalden inom arbetarrörelsens vänster.

Organisationsteori för kampen och för framtiden är ett jättekapitel. Arbetets omvandling, omvälvning i boende och reproduktion är mastodontämnen som jag knappt kunnat beröra. Under senaste åren har marxister som Bahro, Gorz, E.P. Thompson, Raymond Williams, Rowbotham, Claudin m.fl. givit värdefulla bidrag.

³² Rowbotham a.a s. 67f.

Hur kommer det sig då att kvinnorörelsen idag inte vill delta i en debatt och ett arbete med vänstern (inkluderande vänstersocialistiska, eurokommunistiska och revolutionärt marxistiska strömningar)? Ett ömsesidigt utbyte skulle kunna ge mer än någonsin. För inte heller kvinnorörelsens organisationsformer är utan problem.

Löslighet, autonomi och rätt för alla kvinnor som vill delta i en viss verksamhet att göra det har betytt mycket för att stimulera kvinnor till aktivitet och till att lära sig nya saker. Men det innebär också att de som har lätt att göra sig hörda flyter ovanpå, och stöter ut andra. Det betyder att de som åtar sig att göra tidningar, skriva artiklar och kontakta massmedia (och de som massmedia kontaktar) präglar organisationens politik.³³ De möjligheter basgrupper, lokalgrupper och mer tystlåtna medlemmar sedan har att ändra denna politik är begränsade. Det är ingen slump att detta så ofta varit Grupp 8 i Stockholm som motsatt sig fastare organisering.

Informella ledarskap kan vara väl så förtryckande som formella, och mycket svårare att plocka ner på jorden.³⁴ (Därmed inte sagt att kvinnorörelsens problem skulle vara lösta med "demokratisk centralism". Denna är långtifrån den demokratiska trollformel som den trotskistiska rörelsen traditionellt har hävdad).³⁵

Resultatet behöver inte vara, men kan lätt bli att många kvinnor plötsligt finner sig stå utanför alla beslut. Rätt vad det är tycker "kvinnorörelsen" si eller så, utan att medlemmarna ute i landet haft en aning om det.³⁶ Kritik eller avvikande beteende betraktas lätt som "osysterlighet", inte som likaberättigade åsikter. Den som p.g.a. ett tröttande arbete, obekväma arbetstider eller barn inte orkar vara lika aktiv som de tongivande har i praktiken inga möjligheter att hävda avvikande ståndpunkter.

Fungerar solidariteten och gemenskapen så tas det hänsyn, och kvinnorörelsen kan vara oerhört befriande, stärkande och aktiv. Fungerar det inte så är "de svaga" i en svår position.

"Besvikelse på arbetarklassen"

Samarbete, utbyte och syntes borde prägla förhållandet mellan den socialistiska rörelsen och kvinnorörelsen. Men kvinnorörelsen verkar ha tappat intresset för en dialog med arbetarrörelsen. Dels hänger det ihop med en idealisering av det kvinnliga³⁷, dels med ett alltmer oroande arbetarförakt, som jag tror är mer betingat av klasstillhörighet än av kvinnoerfarenheter.

I spåren efter folkomröstningen verkar besvikelsen hos många medelklass-intellektuella ha tagit form i en, känsla av att "arbetarna svek oss". Inga-Lisa Sangregorio talar om klyftan mellan

"Å ena sidan makthavarna inom olika delar av etablissemanget, å andra sidan de grupper

³³ Mot detta invänder säkert någon att Grupp 8:s politik, det är ju vad alla lokalgrupper och basgrupper gör, inte vad som sägs i tidningar och TV. Men det är tidningar, radio och TV som färgar folks uppfattning av en organisation, och därmed avgör vilka som söker sig till den.

³⁴ Vissa organisatoriska spårar kan man lägga in. T ex har kvinnorörelsen återupplivat den engelska arbetarrörelsens gamla mötestradition med "rundor". D v s alla gruppmedlemmar yttrar sig i tur och ordning i varje fråga. Ingen får bryta in i talarordningen.

³⁵ Läs gärna Rowbothams njutbara beskrivning (op.cit. s. 71-74).

³⁶ Under den tid jag var medlem i Grupp 8 i Göteborg hände detta flera gånger. När Arbetets Kvinnor lämnade Grupp 8 i Stockholm, var det borgarpressen som skadeglatt fick upplysa oss om att den organisation vi tillhörde spruckit. Om vår lokalgrupp skrev till *Kvinnobulletinen*, var det helt upp till redaktionen om vi blev publicerade eller inte. (Men vi förväntades lojalt sälja tidningen). När nu de "nyfeminister" som lämnade Grupp 8/Gbg 1973 ger sin gallsprängda version av hur hemskt vi åttor behandlade dem, i Grupp 8:s tidning *Kvinnobulletinen* (2/80), så finns där inget genmäle, från göteborgsåttorna.

³⁷ Det handlar inte bara om den förkättrade "livmodersmystiken", utan också om en vägran att erkänna att andra än kvinnorörelser varit medvetna om de former av förtryck som feminister idag kämpar mot (se not 34 ovan t ex, den engelska fackföreningsrörelsen på 1810-talet var knappast kvinnodominerad).

som stått för det nya och levande under 70-talet! Kvinnorörelsen, miljörelsen, ”alternativ”grupperna, men också kulturarbetarna och de forskare som lämnat sina elfenbenstorn. Den här klyftan avspeglas tydligt i konstellationerna inför folkomröstningen. Bakom linje 1 och 2 samlas dels de som i praktiken styr det här landet, dels hela den vanliga jasägar-, svansviftar- och stjärtslickargänget, bakom linje 3 alla de som vill något annat än en idiotframskrivning av det nuvarande samhället”.

(*Kvinnobulletinen* 1/80)

När de flesta av arbetarna då till slut röstade på linje 2 säger Inga-Lisa Sangregorio (i *Arbetaren* 29/90) ”Farväl till proletarietet”.

Inte en antydning om att linje 2 tillkom just för att det var så svårt att få med arbetarklassen bakom ett ja till kärnkraft. Inte på ett årtionde har socialdemokratins ledning i någon fråga stött på ett sådant motstånd från sina egna medlemmar. Inte på årtionden har det funnits en sådan organiserad, öppen opposition inom partiet. Vi som jobbade för linje 3 på industriarbetsplatserna vet att många av våra arbetskamrater, även de som efter tvekan och grubbel röstade på 2:an, ”vill något annat än en idiotframskrivning av det nuvarande samhället”. Socialdemokratins ledning använde de mest ohederliga och lögnaktiga metoder för att bevara kärnkraften. Graden av deras ohederlighet visar storleken av det motstånd de mötte — bland sin egen arbetarbas.

Och mycket hängde på hur linje 3 propagerade. Det var svårt för den som inte tagit ställning tidigare att orientera sig i valkampanjens myller av motstridiga påståenden. Och varför då lita på akademiker som uppifrån talar om för arbetarna att de har det för bra? Speciellt som SAP tog varje chans att koppla ihop linje 3 med reaktionär jordbruksromantik och med Centerns arbetarfientliga regeringspolitik. Där Folkkampanjen satsade på arbetsplatsarbetet, och släppte efter på klasslösheten (d.v.s talade om varför man just som *arbetare* borde rösta mot kärnkraften), där märktes också resultatet — särskilt om vänstern till vänster om SAP var stark där. I arbetarstaden Göteborg fick linje 3 43% av rösterna, och 2:an bara 35 (mot 38,4 respektive 33,5 i Stockholm län, och 38,8 respektive 32,1 i Stockholms kommun). I utpräglade arbetarstadsdelar som Angered (45 %), Bergsjön (43 %) och Biskopsgården (43 %) gick det alltså ganska bra för linje 3.

Men, kärnkraftsindustrin, slugt uppbackad av SAP:s och LO:s ledningar, tog hem spelet. I den här omgången. Och 3:ans intellektuella avantgarde uttrycker, liksom en minnesvärd gång det östtyska kommunistpartiet, sin besvikelse över en arbetarklass som inte visar sig värdig ledarskapets förtroende. Som Brecht sa 1953, får man väl råda dem att utse nya massor, när de gamla inte duger.

”Alternativet”

Skämt åsido, de nya stora grupperna av ”intellektuella arbetare”, tekniker, programmerare, forskare, lärare etc är nödvändiga för den omvandling av samhällslivet och produktionsprocessen som behövs för en verklig socialism. Planekonomin, socialiseringen av produktionsmedlen är en nödvändig, men inte tillräcklig förutsättning för ett sådant samhälle. Planen måste utarbetas demokratiskt, med omröstningar kring verkliga alternativ,³⁸ i stället för att ”massorna” får lov att diskutera en plan som de styrande redan bestämt (den mest långtgående ”demokrati” och ”arbetarmakt” stalinister lyckats prestera). Den måste lämna en oerhörd massa lokala beslut som gäller människors dagliga liv, i bostadsområden, kommuner, arbetsplatser, att fattas lokalt, direkt av de berörda. Den måste också ge des berörda reella

³⁸ Eller som Raymond Williams skriver:

”Det är därmed en god test pis’ var varje socialist står, i den här frågan om den kulturella revolutionen /i Bahros mening K.K/ att se hur han reagerar på förslaget att det i varje fråga som kräver ett allmänt beslut aldrig skall finnas mindre än två planer’, uppgjorda oberoende av varandra”. ”Beyond Actually Existing Socialism” *New Left Review* 120, s. 13.

möjligheter att delta i besluten, genom att upphäva arbetsdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete, och avskaffa det informationsmonopol som råder i såväl västkapitalismen som i östbyråkratierna.

Så långt är många marxister i Väst ense med Rudolf Bahro (och var det redan innan hans imponerande skiss av en möjlig och nödvändig kommunism, *Alternativet*, publicerades). Men inte med en av Bahros slutsatser som många icke-marxister, som Inga-Lisa Sangregorio, kastade sig över, att det är intelligentsian, inte arbetarna, som måste vara den ledande kraften i ”kulturrevolutionen”.

Nu gör inte eftersägarna rättvisa åt Bahro i entusiasmen över att kunna utropa sin egen sociala grupp till Avantgardet. Bahro ser inte arbetarklassen som det främsta revolutionära kraften. Men han tänker sig långt ifrån en frigörelse över huvudet på arbetarklassen. Och Bahro talar helt utifrån en analys av arbetarklassens roll i de icke-kapitalistiska länderna (fast han bortser från arbetarråden i Ungern -56 och Tjeckoslovakien -68).³⁹ Men — som Raymond Williams påpekar i en diskussion av *Alternativet* — kan hans slutsatser inte omedelbart överföras till de kapitalistiska staterna. Tvärtom ”det skulle vara katastrofalt om iden om kulturrevolution gavs denna sociala placering i Väst”. Eftersom de yrkesintellektuella, planerare, tekniker, lärare, professionella ideologer ”oavsett lokalt missnöje, är delar av själva appropriationsprocessen”.

”Deras praktiska enroddering i nya former av tillägnelser är då den till att börja med mest troliga inriktningen för varje radikalt brott. Det är därför, om än nödvändigtvis på grundval av en rigorös analys, socialister som engagerat sig till kulturrevolutionens idé, fortfarande måste göra gemensam sak — och det genom att lära lika mycket som lära ut — med de som är mest underkastade appropriation, de enda som fullt ut har objektiva intressen av att den får ett slut”.⁴⁰

Det är där kruxet ligger för mig. Jag betraktar inte mellanskikt kvinnornas erfarenheter och kunskaper som ointressanta.

”Kvinnorörelsen har främst mobiliserat kvinnor från speciella skikt, lärare, socialarbetare, bibliotekarier, journalister eller kontorsanställda. De är till största delen människor inbegripna i förmedling av värden och administration av tjänster för /servicing/ det kapitalistiska samhället. Det är avgörande punkter att ifrågasätta”.⁴¹

De ger inte bara kunskaper om maktrelationer mellan kvinnor och män, utan också om hur den härskande ideologin befästs, växer med sina uppgifter och genomsyrar samhället. Men vilken insikt vissa medlemmar i detta skikt, eller bland tekniker och forskare, än kan nå är de inte den tunga sammanhållna sociala kraft som krävs för att störta kapitalismen. Rosa Luxemburg citerar Lasalle:

”När vetenskapen och arbetarna, dessa samhällets två motsatta poler, omfamnar varandra så kommer de att krossa alla sociala hinder i sina armar”.⁴²

Inte alla anhängare av ”alternativrörelser” (skapare av ”nischer av självständighet”, säger Sangregorio) har uppfattat att det finns

”en enkel teoretisk åtskillnad mellan alternativ och oppositionell, det vill säga mellan någon som helt enkelt finner ett annorlunda sätt att leva och vill bli lämnad ifred med det, och någon som finner ett annorlunda sätt att leva och i ljuset av detta vill ändra

³⁹ Arbetarkampen i Polen i år borde vara en tankeställare för den som tror att den östeuropeiska arbetarklassen är helt passiviserad, eller att arbetare överhuvudtaget bara bryr sig om ekonomiska krav.

⁴⁰ R. Williams op.cit. s.17f (Jag har direktöversatt ”appropriation” därför att ”tillägnelse” inte har den klang av ”berövande”, som uppenbarligen skall finnas där).

⁴¹ Rowbotham op.cit., s. 45.

⁴² R. Luxemburg *What is Economics*, Merlin Press, s. 97.

samhället”.⁴³

Om vi menar allvar med alternativrörelser som frön till ett nytt samhälle, och inte bara som oaser som antingen förblir för de mycket privilegierade, eller smälter in i systemet (som KF eller HSB) så vet vi

”i Väst lika säkert som i Ost, att medan många av deras former kommer att vara utbredda och djupgående, så kommer det att komma vissa avgörande sammanstötningar med mycket mäktiga krafter, vilket med största skärpa kommer att påminna oss om att det är kulturell revolution som vi försöker oss på...”⁴⁴

En sådan avgörande sammanstötning kan bara vinnas av en social kraft, med sin rot i samhällets materiella grundval. Den måste ha objektiv orsak och social tyngd nog att sätta sig upp mot den härskande borgarklassen. Och en social roll som stimulerar till sammanhållning snarare än inbördes konkurrens. Hur oundgängliga kvinnors erfarenheter, deras oavlönade arbete i reproduktionssfären och avlönade i vårdsektorn än är, så ligger det kapitalistiska samhällets tyngdpunkt i industrin. Inte för att dogmatiska marxister speciellt vill ha det så, utan för att det här ekonomiska systemet fungerar på det viset.

Produktivt arbete — hushållsarbete

Det har blivit populärt att beskylla marxister för att ”förakta” kvinnors arbete i hemmet, därför att det betraktas som icke produktivt, i kapitalistisk mening.

”På denna punkt bär också marxismen sin karakteristiska mansprägel: där män av tradition har tillbringat större delen av dagen där äger de egentliga och avgörande motsättningarna rum”.⁴⁵

Om man råkar nämna namnet Marx i en kvinnodebatt, så kommer hela den återstående diskussionen att gälla om och hur Karl Marx förtryckte sin hustru och sina döttrar. Eftersom det inte i första hand är den frågan jag vill ha utredd, så avstår jag från att citera Marx själv i frågan, utan låter en kvinna svara:

”Så länge som kapitalismen och lönesystemet härskar betraktas ett arbete som produktivt endast om det producerar mervärde... Från denna utgångspunkt är nattklubbsdansösen, vars ben drar in profit i hennes arbetsgivares ficka en produktiv arbetare. Detta medan allt slit som de proletära kvinnorna och mödrarna får utstå i...sina hem betraktas som icke produktivt. Detta låter rätt och vansinnigt, men svarar precis mot vår nuvarande ekonomis råhet och vainsinne”.(Rosa Luxemburg)

Att hushållsarbetet är ”icke-värdeskapande” betyder att det inte framställer varor för en marknad. Att det inte är ”produktivt i kapitalistisk mening” innebär, med gängse marxistiska begrepp, att det inte ger kapitalet någon profit direkt. Detta är en beskrivning av hushållsarbetets faktiska villkor under kapitalismen (riktigt eller ej) inte en moralisk värdering av om det är bra eller dåligt! Marxister (och socialister överhuvudtaget) har alltid framhållit det omänskliga i att kapitalismen enbart producerar det som är företagsekonomiskt lönsamt — inte efter människors behov och ekologiska hänsyn. Just detta ”råhet och vainsinne” i det kapitalistiska systemet bevisar att det är förkastligt och bör bytas mot ett där arbete — inklusive ”det slit de proletära kvinnorna och mödrarna får utstå” — värderas efter sin sociala nytta.

Avfärdar man arbetarklassen som den ledande revolutionära kraften så står man utan någon social bärare för den förändring man vill ha, och utan en ekonomisk bas att bygga upp det nya livet på.

⁴³ R. Williams i *NLR* 82, s. 11.

⁴⁴ R. Williams i *NLR* 120, s. 19.

⁴⁵ Maria Bergom-Larsson i *DN* 6/7-79.

Idag görs det allra mesta oavlönade hushållsarbetet av kvinnor. Trots att kvinnors förvärvsarbete ökat så kraftigt. Av alla samboende kvinnor gör en fjärdedel mer än 40 timmars hushållsarbete i veckan, sju av tio mer än 20 timmar. Av kvinnor som heltidsarbetar utanför hemmet arbetar hälften dessutom minst 20 timmar i hushållet. (Ibland männen mindre än var femte).⁴⁶ Både fördelningen och uppläggningsen av hushållsarbetet är frågor som alltför länge ansetts politiskt oviktiga.⁴⁷ Det är väsentligt att kvinnorörelsen satt fingret både på att män bör ägna lika mycket tid åt hushållssysslor som kvinnor, och på det absurda i att dessa sysslor sköts helt privat och isolerat i kärnfamiljen. (Trots att det är både tidsödande, tråkigt och kontakt-hämmande). Vissa arbeten som idag ingår i hushållsarbetet tror jag bör göras till yrken (men inte ensamarbeten). Andra, de flesta, är lämpligare att alla deltar i, inom ramarna för kvarterersgrupper, matlag, stadsdelsråd, huskommittéer eller liknande, som en del av sin samhällseliga totalarbetstid. Det förutsätter att ”det andra arbetet”, heltidsarbete i fabriker, på kontor och institutioner omfattar mycket mindre tid än idag.

Fördelningen av hemarbetet mellan samboende är lika skev oavsett kvinnans utbildning och socialgrupp. För mellanskiktsskvinnan kan hushållsarbetet kännas desto mer betungande som hon har ett intressantare yrkesarbete att jämföra med. Å andra sidan är tvätt, disk och städning jobbigare efter en dag av tungt arbete, än efter ett som inte är fysiskt tröttande.

Men för arbetarkvinnan är det lika viktigt att upphäva både det lodräta och den könsliga arbetsfördelningen. D.v.s mellanskiktsskvinnorna måste visa att de är medvetna om sina privilegier som mellanskikt — och villiga att rucka på dem. Villiga att dela med sig av intressanta arbetsuppgifter och att göra sin del av de tunga, enformiga och tråkiga jobb som inte kan ändras eller slopas.

Teorilöshet

Den socialistiska kvinnorörelsen uppkom i vänsteruppsvingets år. Det ”låg i luften” att unga människor med intellektuella sysselsättningar gick till vänstern. Många av dem som radikalisades då gjorde det med allvar, kunskap och energi. Men det var inte nödvändigt, för att man skulle kunna hänga med.

Den mao-stalinistiska kärleken till floskler sparade in mycket tankemöda. Säg ”70% bra och 30% dålig” om Stalin, så slipper du skaffa dej ordentlig kunskap om vad som hände efter Oktoberrevolutionen! Eller utnämnen den egna organisationen till ”den antiimperialistiska rörelsen” eller ”det revolutionära partiet” och fråga sedan som Jan Myrdal (Vietnamveckan våren -71) ”i vems intresse” det kan vara att kritisera sådana vällovliga institutioner. Så behöver du aldrig ta reda på vad kritiken gick ut på. Eller begränsa den egna tankens arbetsområde till tolkningar av Lära, Skrifter och Profeter:

”Bo Gustafsson har läst de marxistiska klassikerna, han vet hur Marx, Engels, Lenin, Stalin och Mao Tsetung ser på denna fråga och om Bo Gustafsson till äventyrs skulle varit tvivlande borde han rådfrågat klassikerna, istället för att lita till sitt eget förstånd”. (!)
(Frank Baude, 1970)⁴⁸

De värsta avarterna höll sig utanför Grupp 8 (r-arna t ex ville inte ta i något så irrlärgigt som kvinnokamp med tång). Men också här fanns den alltför ytliga övertygelsen, baserad på ytlig kunskap och ytliga känslor. Och det fanns hela tiden i organisationen starka icke-socialistiska strömmningar.⁴⁹ Eftersom varje lokalgrupp sysslade med sitt för sig konfronterades sällan olika ståndpunkter. Grupp 8:s organisationsform bidrog till att den i början av 70-talet

⁴⁶ Enligt Jämställdhetskommitténs enkät SOU 1979:89, s. 99

⁴⁷ Se min kritik av bl a RMF i *Rådsmakt* 6-7.

⁴⁸ *Klasskampen*, teoretiskt organ för Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna (r) 4/1970, s. 6.

⁴⁹ I Göteborg lämnade gruppen Nyfeministerna Grupp 8 1973, därför att de ansåg att en och samma organisation inte kan bedriva både klass- och kvinnokamp.

framstod som rödare än den var.

”Den lösliga organisationsstrukturen medförde självutnämnda ledare istället för valda, och nu /hösten -72/ blev det marxisterna som hamnade i ledande positioner. Marxister besatte de flesta utåtriktade aktioner. Grupp 8 fick därmed ett rykte som inte på något sätt motsvarade verkligheten”.

skriver några av de som lämnade organisationen 1973 för att bilda Arbetets Kvinnor.

Arbetets Kvinnor kritiserade Grupp 8 för dess teorilöshet, för dess mellanskiktskaraktär och för reformism.⁵⁰ Här är inte platsen för att diskutera innehållet i den kritik Arbetets Kvinnor riktade mot Grupp 8. Även om de i vissa stycken hade, eller kom att få, rätt, finner jag deras marxism alltför stelbent och dogmatisk (åtminstone i de tidiga numren av *Rödhättan*). Men det väsentliga i det här sammanhanget är att Arbetets Kvinnor, till skillnad från så många andra som lämnat Grupp 8, försökte dra igång en allvarlig diskussion om socialism och feminism. Och att Grupp 8 inte tog fasta på försöket.

Socialistisk målsättning — mellanskiktsbas

Kring 1975 hade olika vänstertidskrifter omsider börjat försöka sig på teoretiska analyser och temanummer omkring kvinnorfrågor. (T ex *Socialistisk Debatt* 1/75, *Fjärde Internationalen* 15/75, *Rådsmakt* 6-7). De frågor som togs upp där väckte aldrig någon debatt i kvinnorörelsen.

Arbetets Kvinnor tog upp Clara Zetkins gamla motsatspar; borgerlig eller proletär kvinnorörelse.

”Clara Zetkins historiska lösning... var insiktsgivande, men politiskt obrukbar. Clara Zetkin skiljer skarpt mellan kvinnor i olika klasser, de har var och en sina problem, och var och en sina politiska intressen. Följaktligen finns där också skilda kvinnorörelser”.⁵¹

skriver den danska marxisten Signe Arnfred. Clara Zetkins förkastande av allt som kom från den icke-proletära kvinnorörelsen håller inte idag. (Och det är tveksamt om den var så vattentät ens på hennes egen tid). Den bortser från tillväxten av de nya mellanskikten inom administration, kontor, utbildning och vårdsektor, som främst består av kvinnor. Det sätt på vilket staten upprätthåller borgarklassens makt är inte detsamma idag som det var för 70 år sedan. Clara Zetkin utgår också från en syn på det enda Proletära Partiet som ensam företrädare för arbetarklassens intressen, och detsamma kvinnoförbund som ensam företrädare för arbetarkvinnorna, som jag (och många socialister idag) inte kan ställa upp på.

Signe Arnfred fortsätter:

”Om man försökte överföra Zetkins analys på den nya kvinnorörelsens egen situation blev resultatet oundvikligen att den nya kvinnorörelsen, trots sitt antikapitalistiska prat, var borgerlig. Detta stämde dåligt med kvinnorörelsens socialistiska självförståelse.”

Men en individs eller rörelsens självförståelse behöver inte vara självkännet. Det finns en objektiv motsättning mellan den nya kvinnorörelsens socialistiska program, och dess sociala bas. En motsättning som hölls under ytan, så länge vänsterideologier var starka bland de skikt som de tillhörde. Men den fanns där även då, och med efterklokhetens förnumstighet kan man spåra den.

1976 gav lokalgruppen Aurora i Grupp 8 i Stockholm ut boken *Nio kvinnor, nio liv*.⁵² Det första som slog mig när jag läste den var hur lika dessa nio kvinnor verkar, socialt, språkligt,

⁵⁰ Se *Rödhättan* nr 1/74.

⁵¹ Signe Arnfred ”AEndringar i klasestrukturen Og disses betydning for kvinders situation” (*Sociologisk Forskning* 3/78).

⁵² *Nio kvinnor, Nio liv*. Prisma 1976.

ideologiskt. Det andra är dessa "socialistiska feminister" sätt att beskriva sin socialism respektive feminism. Feminismen finns hela tiden närvarande, där finns ett ständigt, självupplevt kvinnoförtryck och en djup personlig kampvilja. Men den socialistiska medvetenheten, om ekonomiska och sociala maktförhållanden, förblir abstrakt. Den finns där, men inte relaterat till något man sett med egna ögon. Bara en av de nio förmedlar en egen iakttagelse av att det finns klassorättvisor. Klassamhället framstår som något Aurororna vet om, men inte känner sig personligen förnedrade av. (Egentligen är det kanske inte konstigare än att så många män förstår kvinnoförtryckets existens abstrakt — men inte känner igen det när de ser det, eller lider av att det finns).

Blotta namnet "socialistisk" tycktes räcka för att göra Grupp 8 socialistiskt i dess egna ögon.

"När jag får ett ord att uträtta så mycket arbete, sa Humpty-Dumpty, så ger jag det alltid extra betalt. "

"Tankemoden"

Samspelet mellan klass- och könsförtryck är inte bara en invecklad fråga. Den är obehaglig också. Därav den fientlighet Barbro Backberger, Åsa Karlheden⁵³ och andra som sökt resa den möter. Den är inte bara obehaglig den är omodern också. Sven-Eric Liedman talar i Surdeg om vad han kallar "tankemoden".

"Bakom de öppna idémässiga striderna skulle alltså — direkt eller genom tusen förmedlingar — finnas motsättningar mellan olika latenta ideologier, som har sin fasta grund i samhällsklasserna och deras kamp. Men förmedlingen är som sagt ofta i hög grad indirekt, och idésystemets växlingar bestäms också av mer kortvariga processer."⁵⁴

En period var (något som kallades) marxism ett populärt tankemode. Sen kom "den nya filosofin", och så "den nya individualismen" och USA-vågen och "den nya konservatismen" och slutligen kom OS i Moskva och marxismen var alldeles definitivt ute. Jag kan inte motstå frestelsen att åter citera Liedman:

"Mot slutet av 1970-talet började skrivande människor i Sverige och hela Europa förkunna att nu — än en gång — var marxismen död. Än en gång hade Marx gått i graven, med alla sina böcker, sina såsiga manuskript, sina oläsliga papperslappar, sina katastrofalt ofullständiga teorier, sin lågande harm, sin sekterism, sin utvecklingsoptimism... Det vanliga livet kunde börja igen.

Klasskampen kunde avskaffas i samhällsdebatten och ersättas av medmännisklighet, livskvalitet och primalterapi. Nationalekonomer kunde konstruera modeller och gå på bankmiddagar utan att störas av profitkvotens fall. Dikttolkare kunde läsa dikter utan att tänka på bas och överbyggnad..."⁵⁵

Detta är inte första gången det intellektuella debattklimatet plötsligt svänger. I slutet på 40-talet upptäckte plötsligt folk som svalt både Moskvarättegångar och Molotov-Ribbentrop-pakten hur fördärlig Sovjetkommunismen var, och sällade sig till USA-lägrer. För att inte tala om alla dessa goda liberaler som höll styvt på "uncle Joe" Stalin under kriget, och ännu styvare på "uncle Joe" McCarthy några år senare.⁵⁶

⁵³ Åsa Karlheden "Det heliga moderskapet", DN 22/3-80- Barbro Backberger "Det mest förbjudna i kvinnodebatten" DN 12/4-80. Och de svar de fick: Maria Bergom-Larsson: "Förväxla inte jämställdhet och frigörelse" DN 4/3. Eva Ekselius "Anslut er till livmoderskulturen" DN 13/3-80. Britta Ring "Motbilder behövs".

⁵⁴ Sven-Eric Liedman *Surdeg*, Författarförlaget 1980, s. 135f

⁵⁵ . Ibid. s. 8f

⁵⁶ "These were the public who had made so many activities possible, had raised money, given it, bought pamphlets, and applauded every variety of left-wing sentiment. And here they sat, their faces for the most part stiff and hostile. And where were the others?

Well, public opinion had changes, that was all. ... hundreds of white citizens had been pleased to play with `the

Idag är kapitalismen på ideologisk offensiv mot 60-talets idéer. De mera klarsynta inom 60-talsvänstern tillämpade marxismen på kvinnofrågor, ekologi, psykoterapi etc. Trenden idag är att låta dessa frågor träda *istället* för klasskamp och socialism — samtidigt som den verkliga klasskampen blivit intensivare.

Det är mera ”trendy” idag att se kvinnoförtryckets orsaker i myter och ursamhällen, än i ekonomiska och sociala strukturer. Det svarar också bättre mot de högre mellanskiktens sätt att fungera, och att förhålla sig till både männen i sin grupp, och till andra kvinnor.

Kvinnobulletinen tiger

Även om få inom kvinnorörelsen sällar sig till den anti-kommunistiska kören, så märks återklanger från borgartidningarnas ledarsidor i vad man skriver om. Eller snarare i vad man inte skriver om. Storkonflikten på arbetsmarknaden har hittills framträtt i *Kvinnobulletinen* enbart som det som stoppade tunnelbanan och stängde daghem. Eftersom LO:s och TCO:s ledningar i kärnkraftskampanjen ”troget slöt upp på arbetsgivarnas sida i försvar för det bestående”⁵⁷ så är konflikten ointressant. Man behöver inte fråga sig vilka strömningar bland medlemmarna som vuxit sig tillräckligt starka för att ledningen skulle tvingas till konflikt. Men inte tillräckligt starka för att kunna tvinga fram en demokratisk uppläggning av strejken, med förberedande diskussioner bland medlemmarna, och med omröstningar om resultatet. Och om inte sådana diskussioner, inte minst bland de kvinnliga fackföreningsmedlemmarna, skulle ha lett till en vettigare uppläggning av stridsåtgärderna, så att de drabbat service till allmänheten mindre, utan att skona arbetsgivarintressena.

Trots alla brister var konflikten positiv för många. Kvinnors tysta låglönearbete i vårdsektorn blev plötsligt synligt. Hundratals kvinnor gick på möten, var strejkvakter, och fick äntligen känna att deras aktivitet betydde något (inte så mycket att de fick rösta om avtalet, men i alla fall...). *Kvinnobulletinen* har inte frågat dessa kvinnor hur de uppfattade konflikten, och vad de lärt sig.

Kvinnobulletinen driver idag ytterst sporadiskt de krav som berör kvinnors ekonomiska livsvillkor. Allra minst såna krav som kan föra klassmotsättningarna på tapeten. Daghem, sextimmarsdag, hushållsarbete, deltid, står det inte mycket om längre och låglöner ännu mindre. Man tar upp boendeformer, men inget om de ekonomiska makter som styr vårt boende idag. Vem som tjänat på betongghettona och vilka som bromsar kollektivhus. Och ingen åtskillnad görs mellan kollektivhus för Stockholms lagom radikala medelklass, och ett kollektivhus som blir tillgängligt för normalinkomsttagare utan förbindelser. I övrigt skriver man mest om dels kvinnokultur (konst, litteratur, myter) dels om vad man kan kalla den kroppsliga kvinnligheten (mens, födande, preventivmedel, våldtäkt, kvinnor och alkohol). Förvisso frågor som har sin givna plats i en kvinnotidning. Men också frågor som kan behandlas på olika sätt. I *Kvinnobulletinen* behandlas de så att de blir ett mångtusenårigt ”manssamhälle” som i lika grad berövar alla kvinnor kunskap om och kontroll över våra kroppar. Inga påvisbara ekonomiska intressen bakom, inga klassorättvisor, inga socialt radikala rörelser som även öppnar vägen för kvinnokamp.

Den internationella solidariteten som tidigare var en av *Kvinnobulletinens* starkaste sidor tycks ha somnat in. Kvinnorna i Iran har nämnts - men inte deras systrar i Pakistan, som också tvingas bära slöja, stängs in i hemmen och utsätts för barbariska medeltida kroppsstraff. Revolutionen i Nicaragua är kvinnornas seger lika mycket som männens, och deras framsteg i kampen mot utsugning, imperialism och ”machismo” kunde varit värda en notis. I Storbritannien kämpar kvinno- och vänsteraktivister tillsammans med arbetare och

left' while the war lasted, and now it was all over. And what had happened? The Zambesia News had changed the tone and style of its editorials, that was all. Or at least, there were no other influences ostensibly at work.”

Doris Lessing *Landlocked* kap 4.

⁵⁷ Ledarartikeln i *Kvinnobulletinen* 3-4/80.

hemmafruar mot Margaret Thatchers åtstramningspolitik. Stängda daghem och sjukhus drabbar kvinnorna hårdast, särskilt arbetarkvinnorna. Och vi här kommer att behöva lära av våra engelska kamraters erfarenheter.

Visst har mellanskiktsskvinnorna rätt att syssla enbart med sin egen upplevelse av förtryck. Men svångremspolitiken kommer att drabba även dem. Och för att bekämpa den behövs en bredare bas än de professionella intellektuella. Man kan ha olika syn på mellanskiktens roll för socialismen. Jag tror att stora delar av dem, särskilt kvinnorna, är viktiga, men inte viktigast, och långt ifrån tillräckliga.

”Sanningen är det hela” sa Hegel . Det är den oförsynta utmaning marxismen riktar till livmoderkulturens anhängare. En utmaning som den hittills besvarat mer med gallblåsan än med livmodern. Den kräver att de ser sig som en del av den större helhet som den patriarkaliska kapitalismen utgör. Visst har kvinnliga journalister, konstnärer, författare, forskare, lärare, arkitekter rätt att syssla enbart med sin egen verklighet. Men de har inte rätt att göra det i ”alla kvinnors” namn.

Ingrid Hedström: Vårdnadsbidrag — en kvinnofråga

Ur Fjärde Internationalen 3/1985

I den första versionen av uppropet för kampanjen Arbetar-Ungdomsprotest i valet -85 nämndes inte kvinnorna bland de grupper vars talan arbetar- och ungdomsprotestkampanjen vill föra fram. Efter en diskussion fick dock även kvinnorna sin särskilda plats i uppropet.

Motivet för att inte ta upp kvinnorna som en särskild grupp var från början att de för kvinnorna mest väsentliga kraven ändå fanns med i uppropet: 6 timmars arbetsdag, utbyggd barnomsorg, försvaret av den offentliga sektorn. Men det resonemanget bortser från ett väsentligt politiskt faktum, nämligen att kvinnorna nu angrips just som kvinnor, att en borgerlig politik som tar årtusenden av kvinnoförtryck till stöd i en ideologisk offensiv har en egen dynamik; och förstår man inte att bemöta detta genom att uttryckligen försvara kvinnorna som en särskild grupp avvärjar man sig politiskt.

Det finns en särskild kvinnofråga; kvinnor är förtryckta på grund av sitt kön, och därför behövs en självständig kamprörelse mot detta förtryck, konstaterar kvinnoresolutionen från Socialistiska Partiets /Kommunistiska Arbetarförbundets sjätte kongress. Och skriver:

”Vi måste en gång för alla slå fast att kampen för kvinnans frigörelse alltid är aktuell och central för vår kamp för den socialistiska revolutionen. Vi kan till och med gå så långt som att säga att det är en fråga om liv eller död för arbetarrörelsen, speciellt i en situation då klassmotsättningarna ökar.”

Nu skärps klassklyftorna i Sverige, och trycket i klassmotsättningarna ökar. Och en granskning av den svenska borgerlighetens strategiska inriktning för de kommande åren visar att det faktiskt är som kongressresolutionen konstaterar: livsviktigt att hålla linjen i försvaret av kvinnornas rättigheter.

Vi har sett den strategin ta form de senaste åren. Det handlar om att återupprätta en reservarm av arbetslösa och pressa ner lönerna. Det handlar om att höja produktiviteten och öka utsvetningen av dem som har jobb: återinförande av prestationslöner, press mot ökat övertidsuttag och målsättningen att införa konjunkturanpassad arbetstid.

Gentemot arbetarklassen är det en inriktning på att splittra, att söndra och härska, att öka klyftan mellan de unga starka kvalificerade arbetarna och de andra: ökad lönespridning, prestationslöner, större skillnad mellan dem som har jobb och reservarmen som får dra sig fram på tillfälliga jobb, kurser, ungdomslag, beredskapsarbeten.

Ett par exempel från Kopparbergs län belyser vad det handlar om. Hösten 1983 hade

länsarbetsnämnden räknat med att den svåra arbetslösheten i Dalarna skulle lindras genom en konjunkturuppgång och nyanställningar. Och konjunkturuppgången kom, det gick bra för industrin — men nyanställningarna lät vänta på sig. Varför? Jo, på länsarbetsnämnden konstaterade man att företagen i stället för att nyanställa lät de redan anställda arbeta mer, antingen genom övertid eller genom att deltidsanställda gick upp till heltid.

Konjunkturuppgången ledde dock till att den genomsnittliga arbetslöshetssiffran i Kopparbergs län sjönk med 8 procent från 1983 till 1985. Men det gällde bara den ”vuxna” delen av arbetskraften, den som redan har en viss arbetslivserfarenhet och fotfäste på arbetsmarknaden. För ungdom i åldern 20-24 år stod arbetslöshetssiffrorna stilla under samma tid! Trots högkonjunktur var det lika svårt som förut för de unga utan yrkeserfarenhet att få jobb.

Klimatet blir kärvare för arbetsmarknadens ”B-lag” av ungdomar, kvinnor, äldre, av utbildade, oerfarna, utslitna personer som ändå vill kunna försörja sig. Och klyftan mellan ”A-lag” och ”B-lag” ökar om borgarklassen får som den vill.

Och det här är ett verkligt, konkret, påtagligt allvarligt hot mot den svenska arbetarklassen. Varför? Jo, i Thatchers Storbritannien ser vi en del av den strategin tillämpad med kuslig framgång. För trots tre miljoner arbetslösa, trots industrislakt och social nedrustning har Tories haft regeringsmakten i sex år, och det bygger man inte enbart på ett stöd hos överklassen. I boken *Thatcher och facket* visar Lars-Olof Lundberg att Tories också kunnat finna stöd hos en del grupper av yrkesutbildade arbetare, grupper som faktiskt kunnat höja sin reallön under Thatchers regeringsår. Och vissa gruvarbetargrupper stöd för ett bonuslönesystem var som bekant början till den ödesdigra uppsplittringen av gruvarbetarna.

Det här är ett hot i hela Europa: besvikelsen över den traditionella arbetarrörelsen som visar sig föra samma åtstramningspolitik som borgarna skapar grogrund för en splittring inom arbetarklassen där vissa grupper kan vända ryggen åt arbetarrörelsen och låna ett öra åt borgerlig propaganda. Det sjunkande medlemsantalet i de franska fackföreningarna de senaste åren är uttryck för samma problem.

I Sverige är nu kvinnorna nästan hälften av arbetskraften. I en strategi som går ut på att dela upp arbetsmarknaden i ett A-lag och ett B-lag måste kvinnorna följaktligen spela en viktig roll.

Kvinnorna på arbetsmarknaden blir nämligen ett självklart och viktigt mål för borgarklassens attacker, just på grund av de effekter av kvinnoförtrycket som de arbetande kvinnorna bär med sig som en kvarnsten om halsen.

Om löneskillnaderna skall öka tillhör kvinnorna med sämre utbildning och kvalifikationer de som kommer att hamna i botten. Om vi skall få A-lag och B-lag på arbetsmarknaden kommer kvinnorna att tillhöra B-laget med sina självvalda deltidsarbeten, sina timanställningar inom sjukvården, sina förvärvsavbrott och sitt barnafödande.

När man i arbetarrörelsens barndom talade om vikten av att vinna kvinnorna för arbetarnas sak sågs kvinnorna i allmänhet som en grupp som annars kunde bli reaktionär, lyssna på präster och predikanter och tjata på männen att sluta strejka. Men i 80-talets Sverige är det tack vare kvinnornas höga förvärvsfrekvens inte precis så problemet står.

Tvärtom är det bland kvinnorna det segaste motståndet mot borgerligheten finns. Väljarundersökningarna visar att kvinnorna är de trognaste s-väljarna, de som inte byter parti åt höger. Mer än hälften av dem som röstar på socialdemokraterna är kvinnor; medan de arbetare som röstar på moderaterna i allmänhet är män.

Troligen är också kvinnorna de som har störst motstånd mot splittring av arbetarklassen, de som värnar mest om solidariteten. Våren 1984 genomfördes en stor enkät om fackliga frågor bland arbetarna på Domnarvets Jernverk. 2 400 av 2 900 tillfrågade svarade på frågorna. En

stor majoritet sa nej till prestationslön, och ännu klarare var beskedet från kvinnorna — den lilla minoritet som var positiv till prestationslön bestod nästan helt av män.

Bilden var densamma när det gällde lönespridningen — en majoritet sa ett klart nej till ökad lönespridning, men majoriteten var särskilt klar bland kvinnorna.

Men de kvinnliga lönearbetarna har en sårbar punkt just i allt det som kvinnliga lönearbetare sedan spädaste barnsben fått lära sig om hur kvinnor skall vara, vad som är kvinnors uppgift och plikter, och det är på den punkten borgerligheten sätter in sina stötar när den med hjälp av förslagen om vårdnadsbidrag försöker vinna kvinnor — och män — till de borgerliga partiernas program.

Vårdnadsbidrag — det är en känslig fråga. Oavsett vad man tycker är det få som är beredda att ställa sig upp och rakt upp och ner säga att de förslag är fel som ger sig ut för att ge kvinnor — och män påstår de — möjligheten att i större utsträckning vara hemma hos sina barn när de är små.

Hur svårhanterlig frågan är ser man kanske i den socialdemokratiska ”valboken” 1985 som på nästan alla punkter innehåller en störsjö av argument mot förslag från de borgerliga partierna — men under rubriken ”Familjepolitik” står inte en rad med argument mot vårdnadsbidrag. Allt som står är att de borgerliga partierna är oeniga och säkert inte kommer att kunna genomföra vad de lovar.

Försöker man sammanfatta argumenten för vårdnadsbidrag låter de ungefär så här:

”Daghemmen är väldigt dyra för samhället, en dagisplats kostar ca 50 000 kronor. Hela stödet till barntillsynen går till den tredjedel av förskolebarnen som har plats på dagis. Föräldrar tvingas jobba dubbelt och lämna bort sina barn för att ha råd att ha dem, därför att stödet till barnfamiljerna satsas så ensidigt på daghemmen. Men det finns många som vill vara hemma med sina barn under de snabbt flyende småbarnsåren. Varför skall alla pengar gå till dagis? Varför inte valfrihet i barnomsorgen? Varför inte ett bidrag till de föräldrar som vill utöva barntillsyn i hemmet — ett vårdnadsbidrag?”

Vi skall se på förslagen om vårdnadsbidrag — men för att det skall bli meningsfullt måste man ha klart för sig hur verkligheten faktiskt ser ut för småbarnsmammor i Sverige. Alla har inte det; moderatledaren Ulf Adelsohn tippade t ex i en enkät i tidningen *Vi Föräldrar* för ett år sedan, att ungefär hälften av mödrarna till förskolebarn i Sverige förvärvsarbetar.

I själva verket yrkesarbetar 80 procent av småbarnsmammor — det är den grupp svenska kvinnor som förvärvsarbetar mest.

Det är en utveckling som kommit snabbt under 70-talet. 1970 hade bara 49,7 procent av mödrarna till barn under 7 år förvärvsarbete. Ökningen i förvärvsfrekvens har varit särskilt stor efter 1975 under de år då reallönerna börjat falla, och även under de år då småbarnsföräldrar fått laglig rätt att förkorta sin arbetsdag till sex timmar.

75 procent av kvinnorna mellan 16 och 64 år ingår i arbetskraften i Sverige, jämfört med 87 procent av männen.

Vad beträffar den traditionella hemmafrun är hon nu en mycket sällsynt företeelse. Siffror från Statistiska Centralbyrån som presenteras i *TCO-tidningen* 24/84 visar att hemmafru — eller i ett fåtal fall hemmaman — finns i ca 110 000 av drygt 2,2 miljoner löntagarhushåll. Det är en andel på fem procent.

Hälften av ”hemmafru-hushållen” fanns i barnfamiljer. Det finns alltså bara ca 55 000 traditionella hemmamammor i Sverige!

Å ena sidan har alltså kvinnor i dag en rejäl anknytning till arbetsmarknaden — men å andra sidan finns också kvinnors större bundenhet till hemmet jämfört med männen kvar.

Det syns t ex på arbetstiden. Småbarnsmammor arbetar i genomsnitt 25 timmar i veckan — medan majoriteten av småbarnspappor arbetar mer än 40 timmar i veckan.

Och kvinnorna bär fortfarande huvudansvaret för hushållsarbetet, speciellt i familjer med barn och i stort sett oberoende av om och hur mycket kvinnorna förvärvsarbetar!¹ SCB:s undersökning visar t ex att 85 procent av de heltidsarbetande trebarnsmammorna ensamma har hand om tvätt och klädvård i familjerna, medan 75 procent ensamma har hand om matlagning och 60 procent ensamma sköter städningen.

Det kan också uttryckas som att heltidsarbetande kvinnor med barn använder tre timmar om dagen till hemarbete, medan heltidsarbetande män med barn använder 20 minuter om dagen till samma sysslor.

När det gäller barnomsorgen: 1980 fanns det 714 000 barn under 7 år i Sverige. Av dem hade 200 000 plats i kommunal barnomsorg, dvs i daghem eller hos kommunal dagmamma.

Sammanfattningsvis: I dag är det nästan lika självklart för kvinnor som för män att yrkesarbeta. Men hemarbetet väger fortfarande tyngst på kvinnorna, och fortfarande tvingas de flesta själva försöka lösa barnomsorgs-problemet. Många kvinnor dignar under alltför tunga bördor, deras situation kräver lösningar, och det är här borgerligheten kanske kan finna en öppning genom förslagen om vårdnadsbidrag.

Vad innebär då förslagen om vårdnadsbidrag?

Moderaterna vill införa en obeskattad vårdnadsersättning på 500 kronor i månaden för barn i åldern 1 till 3 år. Dessutom ett grundavdrag i den kommunala beskattningen på 15 000 kronor per barn till barnet fyllt 18 år; med en kommunal skattesats på 30 kronor ger detta 4 500 kronor om året i minskad skatt. *Moderaterna* vill också att kostnaden för barntillsyn skall göras avdragsgill i deklarationen.

Och finansieringen? För de dagisbarn som får vårdnadsbidrag blir detta s a s självfinansierade, eftersom dagisavgiften för dem samtidigt skall höjas med 500 kronor i månaden. De pengar familjen får går alltså direkt tillbaka in i den kommunala barnomsorgen — en form av den av moderaterna i andra sammanhang så kritiserade ”rundgången”. Men den kommunala barnomsorgen skall också bekosta vårdnadsbidraget för de 1-3 åringar som inte har plats på dagis, genom att pengar till vårdnadsbidraget tas från statsbidragen till den kommunala barnomsorgen. Slår man ut detta över samtliga kommunala barnomsorgsplatser motsvarar det en avgiftshöjning på ca 300 kronor i månaden.

”Barnavdraget” i den kommunala beskattningen skall betalas av dem som inte har barn genom att grundavdraget i den kommunala beskattningen minskas från 7 500 till 3 000 kronor. Med en kommunal skattesats på 30 kronor ger det en årlig kommunalskattehöjning med 1 350 kronor.

Moderaterna vill också sänka föräldrapenningen från nuvarande 90 till 80 procent av inkomsten, samtidigt som de höjer garantibeloppet i föräldraförsäkringen från 48 till 60 kronor. De vill också successivt avskaffa matsubventionerna, vilket i en första etapp skulle höja mjölkpriset med 25 öre litern.

Centern vill införa en beskattad vårdnadsersättning på 24 000 kronor om året för barn i åldern 1 till 3 år. Skatten betalas av den i familjen som har lägsta inkomsten. Flerbarnsstödet byggs ut till att gälla från andra barnet. Hemmamake-avdraget ökas från 1 800 till 4 000 kronor för familjer med bara en försörjare.

Detta skall bekostas framför allt av den kommunala barnomsorgen, får statsbidrag sänkta från 60 till 40 procent. Slår man ut det över samtliga dagisplatser innebär det att de kommer att kosta kommunerna 750 kronor mer i månaden för varje plats, vilket sannolikt skulle tas ut i höjda avgifter. För att bekosta vårdnadsbidraget vill *centern* också höja den

barnomsorgsavgift som i dag tas ut av företagen med 0,3 procent.

Folkpartiet vill införa ett obeskattat vårdnadsbidrag för förskolebarn på 4 000 kronor per barn och år, samt höja barnbidraget från 4 000 till 8 000 kronor. Flerbarnstillägg redan från andra barnet. Det betalas genom att det kommunala grundavdraget minskas från 7 500 till 4 000 kronor. Med en kommunal skattesats på 30 kronor ger det en årlig kommunalskattesänkning på 900 kronor.

Folkpartiet vill införa en enhetstaxa på 8 000 kronor per barn och år i den kommunala barnomsorgen — motiveringen är att det räcker med den progressivitet som finns i den statliga beskattningen. Folkpartiet vill också slopa matsubventionerna, vilket skulle höja mjölkpriset med 3 kronor.

Man tar alltså med den ena handen och ger med den andra. Som valrörelsen visat är det mycket svårt att få en klar och sanningsenlig bild av vad de olika partiernas familjepolitiska förslag egentligen skulle ge i plånboken, men ser man både på bidragen och deras finansiering är det klart att en vanlig familj i bästa fall skulle få några hundralappar mer i månaden att röra sig med genom de borgerliga förslagen.

Enligt en utmärkt genomgång i majnumret av *Vi Föräldrar* skulle en tvåbarnsfamilj med två yrkesarbetande t ex med folkpartiets förslag få 250 kronor mer i månaden att röra sig med, och med moderaternas förslag 356 kronor. Det ger möjligen ökad valfrihet när man skall köpa blöjor, men knappast i någon vidare bemärkelse.

Ännu mindre gynnas de ensamstående föräldrarna, som enligt *Vi Föräldrars* genomgång i de flesta fall *förlorar* på de borgerliga förslagen. Med förslagen från Centern, Moderaterna och KDS skulle en ensamstående förälder få 40 respektive 1 000 och 1 600 kronor mindre i månaden jämfört med i dag om han/hon yrkesarbetar.

Däremot är det helt klart att den här familjepolitiken snabbt och påtagligt skulle leda till försämringar i barnomsorgen när statsbidragen stryps — det skulle leda till högre avgifter, minskad utbyggnad, särskilt av småbarnsavdelningarna, överinskrivningar och andra försämringar.

Men verkligheten är nu den att de flesta småbarnsfamiljer har två förvärvsarbetande och ofta ingen dagisplats. Tänker man sig då en familj med två förvärvsarbetande föräldrar som står i dagiskö och har svart dagmamma får de i bästa fall ett bidrag till en bråkdel av dagmammans lön — och samtidigt sämre möjligheter att få de dagisplatser man vill ha. Möjligheten att sluta förvärvsarbeta får de ju inte i någon ekonomiskt rimlig mening genom vårdnadsbidragets hundralappar.

Meningen med vårdnadsbidraget är nu knappast heller att kvinnorna skall gå tillbaka till hemmet i massor, definitivt och för alltid. Den svenska arbetsmarknaden är alldeles för beroende av kvinnors insatser för att någon skulle kunna ha det som inriktning.

Meningen är snarare, i enlighet med den strategiska inriktningen som beskrivits ovan, dels att minska motståndet mot den sociala nedrustningen av barnomsorgen, dels att ännu mer än i dag göra kvinnorna till ett lätthanterligt B-lag på arbetsmarknaden med deltid, provisoriskt ordnad barnomsorg och förvärvsarbete. Att göra kvinnors yrkesarbete ännu mer till något tillfälligt, halvdant, vid sidan av — det är precis den typen av lösningar vårdnadsbidragens hundralappar och en försämrad utbyggnad av barnomsorgen uppmuntrar till.

Borgerligheten vill säkert att kvinnorna också i fortsättningen skall göra en insats i produktionen och den offentliga sektorn — men de vill att de skall göra det utan ordnad barnomsorg, fast jobb och social trygghet.

Det oförlåtliga, det som hårdast slår mot kvinnors svaga punkter, i propagandan för vårdnadsbidrag är att det angriper kvinnorna, deras självkänsla och rätt till arbete, genom att

framställa yrkesarbetande mödrar som en tärande i stället för som en närande del av samhället. Propagandan för vårdnadsbidrag inriktas på att ge kvinnor dåligt samvete genom att framställa det som om samhällets välbefinnande skulle öka om yrkesarbetande mödrar skulle lämna arbetslivet och gå hemma med vårdnadsbidrag och ta hand om sina barn.

Men på den svenska arbetsmarknaden finns en miljon kvinnor med barn i dagis- och skolålder, och om de gick hem från sjukhus, skolor, banker, tunnelbana, industri...skulle samhället upphöra att fungera. Småbarnsmammor kör traverser i järnverket, sätter ihop elkomponenter på LM Ericsson, kör bussar och tunnelbanetåg i storstäder, arbetar på sjukhus och i skolor; dubbelarbetande kvinnor med barn tär inte på samhället, de bär upp det.

Och daghemmen, som framställs som ett gigantiskt vårdnadsbidrag till en mindre och orättvist gynnad grupp, de har i själva verket från början kommit till för att frigöra produktionsresurser för samhällets skull: när daghemsutbyggnaden först började diskuteras på 50- och 60-talet handlade det inte om kvinnans frigörelse, utan om hur man skulle lösa en brist på arbetskraft i samhället.

I början av seklet var kvinnorna i Sverige *antingen* gifta eller förvärvsarbetande; de producerade *antingen* barn eller också varor och tjänster. Halva den kvinnliga befolkningen förvärvsarbetade, medan den andra var hemma och födde stora barnkullar.

Men kring 40-talet började den "familje-explosion" som ledde till att nästan hela den kvinnliga befolkningen kom att leva i äktenskap och föda barn.

Vem skulle då ta de ogifta kvinnornas plats på fabriker, kontor och i jordbruk? Vem skulle bära upp det välfärdssamhälle med sjukvård och utbildning åt alla som börjat byggas upp?

Det var 50-tal, ekonomins hjul snurrade för fullt och företagen ropade på arbetskraft.

Det gällde att få ut de gifta kvinnorna i förvärvslivet.

1948 tillsattes en barnomsorgsutredning som skrev följande:

"Kommittén vill som ett led i exportoffensiven för sin del rekommendera en av statsmakterna kraftigt understödd kampanj riktad till kvinnorna för ökat förvärvsarbete, speciellt i de strategiskt viktiga industrierna... (Det är) ett faktum att många mödrar med småbarn nu avstår från förvärvsarbete endast på grund av det tvångsmedel som bristen på daghem utgör."

I siffror uttrycks detta förhållande genom olika utredningar som kommer fram till att dagisutbyggnaden är samhällsekonomiskt fördelaktig. Exempelvis i Kommunförbundets utredning om den samhällsekonomiska kostnaden för barnomsorgen (1982), som sammanfattningsvis konstaterar att "det i de flesta fall är samhällsekonomiskt lönsamt med en utbyggnad av barnomsorgen".

"För en kvinna med ett barn skulle produktionsvärdet vid en genomsnittlig arbetstid på 13 timmar per vecka täcka kostnaderna för barnomsorgen för barnet från det att det är 1 år till dess att det fyllt 10 år."

1979 kom den statliga jämställdhetskommittén — med Karin Andersson (c) som ordförande — med en utredning om barnomsorg och samhällsekonomi. Den skrev bl a

"Det torde sammanfattningsvis stå klart att en satsning på daghemsvård framför vård i hemmet ur samhällets synpunkt är ytterst lönsam."

"Analysen av de samhälleliga effekterna av en utbyggd barnomsorg visar entydigt att en fortsatt utbyggnad måste betecknas som i allra högsta grad samhällsekonomiskt motiverad."

Jämställdhetskommittén konstaterar att:

"Möjligheten till arbete utan alltför långa avbrott för barnomsorg är av flera skäl speciellt viktigt under de familjebildande åldrarna, dvs 15-35 år. Flerårig bortovaro från yrkeslivet för vård av barn i hemmet innebär så stora skillnader i yrkeserfarenhet, yrkeskunnande etc jämfört med

kontinuerligt förvärvsarbete att det är ytterst svårt att någonsin hämta in försprånget.”

Det ekonomiska argumentet mot dagis och för vårdnadsbidrag är alltså ihålligt: daghemsutbyggnaden inte bara slukar resurser, den tillför också nya.

Men till syvende och sist är det inte sådana saker det handlar om. Utan kärnfrågan, den som oroar och stör, är vad den stora majoriteten av kvinnor egentligen vill och vilket samhälle vi skall bygga som är bra för kvinnor, män och barn.

Det sägs så ofta att så många kvinnor helst av allt vill vara hemma med sina små och förvärvsarbetar bara för att de måste det för pengarnas skull, att det är lätt för den kvinna som vill förena barn och förvärvsarbete att tro att hon är ensam om det.

Men en förkrossande majoritet av småbarnsmammorna förvärvsarbetar — och SCB:s stora undersökning av kvinnors syn på barn familj och arbete pekar mot att de faktiskt gör det för att de vill göra det.

Så uppgav t ex bara 30 procent av mödrarna i undersökningen att de ”arbetar mest för förtjänstens skull” — 70 procent tyckte att annat, som gemenskapen med arbetskamrater och omväxling från arbetet hemma, var det viktigaste med deras jobb. Och då får man ändå räkna med att alla lönearbetare väl egentligen arbetar ”mest för förtjänstens skull”!

Andelen som jobbade mest för pengarna varierade mellan grupper med olika utbildning, men inte så mycket. Och bland de lågutbildade var det de barnlösa kvinnorna snarare än mödrarna som menade att de arbetade mest för förtjänstens skull — medan var tredje lågutbildad mor uppgav som främsta skäl till sitt förvärvsarbete att hon ville ha omväxling från arbetet hemma.

Den enda grupp där en majoritet sade sig arbeta mest för förtjänstens skull var de lågutbildade ensamstående mödrarna — och det är alltså en grupp som definitivt inte skulle hjälpas av något av de existerande förslagen om vårdnadsbidrag.

Men många av de yrkesarbetande kvinnorna vill förändra sina arbetsvillkor, och framför allt vill de ändra arbetstiden. Mer än var tredje heltidsarbetande kvinna med barn i förskoleåldern vill minska sin arbetstid, och var tredje kvinna som arbetar kort deltid vill öka den. Och de vill öka respektive minska till en arbetstid i intervallet 25-34 timmar med en koncentration vid 30 veckotimmar — sex timmars arbetsdag.

”Den omdiskuterade sextimmarsdagen har starkt stöd bland kvinnorna” konstaterar undersökningen.

Verkligheten i dag är den att de flesta kvinnor har både yrkesarbete och barn och kämpar med att få det att gå ihop, och ingen kan veta vad kvinnor innerst inne vill förrän samhället förändrats så att det är möjligt att på rimliga villkor förena arbete och barn. Det är det som är vägvalet; antingen skall samhället förändras så att kvinnor får lättare att leva det liv de lever i dag, som mödrar och yrkesarbetande. Eller också förändras samhället så att det blir svårare att förena de båda uppgifterna, så att kvinnor tvingas till ett val mellan arbete och barn utan att ha ekonomiska möjligheter att göra det valet.

För att försvåra kvinnors förvärvsarbete kostar ingenting. Men när de talar om att arbeta med barn i hemmet skall värderas lika som arbete med barn inom samhällets barnomsorg — då är de bara ett kamouflage för den sociala nedrustningen. Det finns ingen politiker, inget parti, ingen organisation som är beredd att ta sina ord på allvar och föreslå en ordentlig lön för den som är hemma med egna barn!

När sextimmarsdagen äntligen införts, när bra kommunal barnomsorg finns tillgänglig för alla barn, när allt gjorts som kan göras för att lätta kvinnornas dubbla bördor — då kan vi räkna med att nästan alla kvinnor av fritt val och med glatt hjärta väljer att både yrkesarbeta och ha

barn.

Då kan man diskutera hur man skall lösa situationen för den minoritet som eventuellt vill vara hemma med barnen när de är små.

Men då gäller det först att stoppa alla försök att försämma för de yrkesarbetande kvinnorna. För i dag är det arbetslösheten och social nedrustning som håller på att krympa kvinnors valmöjligheter och livsutrymme. Och stoppas inte det, då kommer kvinnor inte att ha några möjligheter att välja hur de vill forma sina liv de närmaste årtionden.

Jacqueline Heinen: Kvinnor och arbete i Västeuropa

Ur Fjärde Internationalen nr 3/87

Varje analys av kvinnornas ställning i Västeuropa och den ekonomiska krisens följder för kvinnorörelsen i de olika länderna måste te sig ytlig och alltför generaliserande. Det beror på att krisens följder skiljer sig från land till land och på att den inte påverkar alla kvinnor på samma sätt.

På europeisk nivå har däremot kvinnorörelsen lyft fram vissa gemensamma frågor, där till exempel kvinnors rätt till arbete har blivit ett huvudtema vid demonstrationerna på Internationella kvinnodagen. Frågor av typ arbetets könsindelning, våld mot kvinnor och hushållsarbete påverkar trots allt kvinnor inom olika samhällsskikt och med olika politisk bakgrund, och sammanför dem i gemensamma aktiviteter. Den kris som kvinnorörelsen har genomgått sedan 1970-talet har också gett upphov till mycket debatt, särskilt bland socialistiska feminister inom rörelsen.

Denna artikel skall inte beröra alla de frågor som påverkar kvinnor och kvinnorörelsen i Västeuropa. Vi skall inte gå närmare in på kvinnorna och fortplantningsteknologin eller ta upp de europeiska kvinnornas solidaritet med systrar i Tredje världen. Vi skall bara lyfta fram hur krisen på olika sätt har drabbat kvinnorna, särskilt de kvinnliga arbetarna, visa på kvinnorörelsens svar på detta och på de lärdomar man kan dra av den kamp som har uppstått.

Fattigdom och arbetslöshet har blivit kvinnofrågor

Arbetslösheten i Västeuropa fortsätter att öka. Något som ofta inte framgår av statistiken är att den kvinnliga arbetslösheten utgör en större del än den manliga av det totala antalet i nästan alla länder i Europa utom Storbritannien och Irland.⁵⁸ Arbetarnas köpkraft har sjunkit med 1-1,5 procent per år sedan slutet av 1970-talet. I Västtyskland lever fyra à fem miljoner människor i yttersta fattigdom, och i Storbritannien nästan dubbelt så många. Majoriteten av dessa fattiga var kvinnor.⁵⁹

I en artikel i *New Left Review* beskriver Frigga Haug hur den västtyska CDU-ledda regeringens politik har ökat fattigdomen bland just kvinnorna:

I dagens Västtyskland arbetar fler och fler kvinnor deltid. Anslagen till omskolning har skurits ner med 25 procent. Omskolningsmöjligheterna för arbetslösa är beroende av hur länge de har betalat vissa avgifter, och alltså är det främst hemmafruar som utesluts från den vägen. Nedskränkningarna inom den offentliga sektorn drabbar kvinnorna dubbelt dels försvinner deras arbetstillfällen, dels flyttas arbetsuppgifterna över på dem i egenskap av individer. Kvinnolönerna ligger genomsnittligt fortfarande 30 procent under männens (kvinnorna utgör cirka 30 procent av låglönearbetarna) och följaktligen är kvinnornas pensioner betydligt lägre än männens. På grund av ett invecklat beräkningssystem förlorar kvinnorna i genomsnitt cirka 70 procent av lönen innan de går i pension

⁵⁸ Den genomsnittliga arbetslösheten i Västeuropa har nu nått 10 procent av den aktiva befolkningen. I hälften av fallen är kvinnornas arbetslöshet högre än männens, upp till 20 procent och därutöver i länder som Spanien, Belgien och Italien. Mer detaljerade siffror om kvinnliga arbetares situation i Europa återfinns i *International Viewpoint* nr 94, 10 mars 1986.

⁵⁹ Den fruktansvärda statistiken i ämnet återfinns i "Alt=Arm" i *Frauen in dem BRD*, (VSA, 1983)

(männerna förlorar 50 procent). Eftersom deras inkomst även före pensionen i allmänhet är låg, innebär detta att ett stort antal pensionerade kvinnor lever under existensminimum.⁶⁰

Denna oroande bild gäller inte bara Västtyskland.⁶¹ I Belgien har man genomfört flera åtgärder som har undergrävt rätten till arbetslöshetsunderstöd, och samtidigt överfört större summor till familjeförsörjare. Ensamstående, arbetslösa kvinnor har därigenom försatts i en desperat situation, och unga kvinnor har blivit helt beroende av sina familjer. Men fattigdomen kan givetvis inte förklaras i könstermer om man inte först sätter in den i ett klass- och rassammanhang. Män som tillhör etniska minoriteter i USA och Storbritannien och invandrargrupper i hela Europa lever till exempel dubbelt så ofta i fattigdom som vita kvinnor. I så måtto är det troligen mera korrekt att tala om att kvinnor allt mera drabbas av fattigdom än att fattigdom har övergått till att drabba kvinnor. Men trots allt är det ett faktum att inom alla dessa kategorier drabbas kvinnorna mest av följderna av åtstramningspolitiken.

Men bourgeoisins politiska syfte är inte enbart att höja profitkvoten och roffa åt sig en större del av nationens tillgångar på arbetarklassens bekostnad. Den vill också ändra styrkeförhållandena mellan klasserna på ett varaktigt sätt och radera de viktigaste framstegen som arbetarklassen har uppnått sedan Andra världskriget. Angreppet gäller sociallagstiftningen, de fackliga rättigheterna och kontrollen över arbetsprocessen, och man vill över huvud taget minska arbetarklassens tyngd på den politiska arenan. För att kunna förverkliga sin dröm om ett ”dubbelt samhälle” där en tredjedel eller mer av arbetarklassen skulle stå utanför allt samhällsligt stöd, måste den härskande klassen krossa den klassolidaritet som nu skyddar de svagaste, om än i otillräcklig grad. Och detta mål kan givetvis främst uppnås genom angrepp på de mest utsugna och förtryckta skikten. Kvinnor, ungdomar och invandrare, och särskilt unga invandrarkvinnor, är det främsta målet på grund av deras roll och samhällsställning.

Familj och arbete: en fråga om prioriteter

Den stora massan av kvinnor som har gått ut på arbetsmarknaden sedan Andra världskriget har inte bidragit till att avhjälpa situationen. Jean Gardiner påpekar när det gäller Storbritannien:

De ekonomiska reformer och socialpolitiska åtgärder som genomfördes i Storbritannien efter Andra världskriget fick motsägelsefyllda resultat för kvinnorna. Det var meningen att kvinnorna skulle dra nytta av de ökade arbetstillfällena som skulle tillkomma enligt ett löfte om full sysselsättning, av ökade möjligheter till utbildning och av en rad utlovade samhällstjänster. Men ingen av dessa förändringar kunde ändra på den traditionella grundförutsättningen att majoriteten av alla kvinnor skulle fortsätta att först och främst vara hemmafruar och mödrar som försörjdes genom äktenskap snarare än genom arbete. Löftet om full sysselsättning innebar ingen garanti för att alla mödrar som ville arbeta också skulle få möjlighet att göra det. Den utökade samhällsservicen inkluderade inte daghem. Könstereotyperna förstärktes fortfarande genom skolsystemet. Ojämlighet mellan könen byggdes in i skatte- och social lagstiftning. Ett allt större antal kvinnor, särskilt gifta kvinnor, fördes in i ett avgränsat antal relativt lågt betalda arbeten som passade in på den traditionella uppfattningen om kvinnoarbete. Kvinnorna förväntades behålla ansvaret för hem och familj i enlighet med deras fortsatta beroende av äktenskapet och en manlig försörjare.⁶²

Dessa iakttagelser gäller inte bara Storbritannien utan alla industrialiserade, kapitalistiska

⁶⁰ Frigga Haug, ”The Women's movement in West Germany”, *New Left Review*, nr 155, januari-februari 1986, s 83.

⁶¹ USA-statistik från 1977 visade att 47 procent kvinnliga familjeförsörjare i USA levde på existensminimum, och andelen måste ha ökat sedan dess. Även om man räknar med att fattiga familjer ofta uppger för låg inkomst i mannens deklaration (speciellt vid skilsmässor och vid sammanboende) är dessa kvinnors situation ändå mycket allvarlig.

⁶² Jean Gardiner: ”Women, recession and the Tories”, i *Essays on Thatcherism*, (London: Laurence and Wishart, 1983), s 189.

länder där kvinnornas ekonomiska aktivitet har ökat på detta sätt för första gången. Samma motsättningar uppstår överallt. Å ena sidan utgör kvinnorna en viktig del av arbetsstyrkan – i många länder förutspås det att hälften av arbetarna snart kommer att vara kvinnor, och de flesta av dem gifta kvinnor.⁶³ Å andra sidan betraktas kvinnorna inte alls som arbetare. Den förhärskande ideologin dikterar fortfarande att kvinnorna framför allt är ansvariga för hem och barn. I Sverige, Västtyskland och Storbritannien blir allt fler familjer beroende av en enda försörjare, och i tre fjärdedelar av fallen är det modern som försörjer familjen. Men detta faktum har inte förändrat den allmänna uppfattningen att kvinnor arbetar för nålpenningar.⁶⁴ Att kvinnor vanligen använder tre gånger så lång tid till hushållsarbete som de äkta männen understryker bara denna uppfattning av deras roll.⁶⁵

Den pågående ekonomiska krisen tvingar arbetsgivarna att maximera profiterna genom kortsiktiga lösningar, och bourgeoisie frestas att angripa kvinnorna eftersom de är mest sårbara på så många olika nivåer: som arbetare som sent kommit ut på arbetsmarknaden och som arbetar inom de minst organiserade och mest oskyddade sektorerna, och som hustrur och mödrar vars tunga familjeansvar tvingar dem att acceptera deltidsarbete till lägre betalning än allt annat arbete inklusive hemarbete. Nedskärningar i de sociala utgifterna tvingar alltmer även de motspänstiga att acceptera detta sakernas tillstånd.

Här stöter kvinnorna återigen på en av de grundläggande motsättningarna inom det kapitalistiska systemet.

Medan det kapitalistiska utvecklandet av produktivkrafterna tenderar att undergräva familje- och hushållssystemet genom att dra ut kvinnorna i lönarbete, verkar de kapitalistiska förhållandena i en motsatt tendens som förstärker arbetes könsindelning (...) Detta sker eftersom en konsekvent tendens inom det kapitalistiska systemet strävar efter att sänka arbetarklassens levnadsstandard och tvinga de arbetande att utföra det nödvändiga arbetet för sin reproduktion på sin egen tid.⁶⁶

Att inrätta tillräckligt antal daghem skulle innebära en stor ökning av samhällets utgifter och även i den summa arbetsgivarna betalar till staten. Om deltidsarbete är vanligt bland kvinnor är det för att den härskande klassen vill ha det så. Storbritannien var det första landet i Europa som inrättade deltidsarbete för kvinnor i stor skala, och det planerades så att det skulle existera just på de motsättningar vi skisserade nyss. Denna politik mötte föga motstånd från arbetarrörelsen. I norra Europa accepterade till exempel många kvinnor deltidsarbete till och med innan den ekonomiska nedgången verkligen startade. Och det gjorde de – vanligen uppmuntrade av sina män – på grund av spänningarna deras ekonomiska aktivitet ledde till i hemmet, och på grund av otillräcklig barntillsyn. Det är ingen tillfällighet att andelen deltidsarbete är så mycket högre där antalet kvinnor (och därmed gifta kvinnor) på arbetsmarknaden är högst.⁶⁷

I bästa fall höll sig fackföreningarna till en början tysta, och i värsta fall välkomnade de med öppna armar denna nya typ av arbete som passade så bra för kvinnornas behov. Men när den ekonomiska krisen förvärrades ökade dramatiskt antalet kvinnor som tvingades acceptera

⁶³ I Europa är i genomsnitt 60 procent av de gifta kvinnorna ekonomiskt aktiva. Andelen överstiger 70 och 80 procent i Belgien respektive Sverige.

⁶⁴ Enligt statistik från *Equal Opportunities Commission for Great Britain* hade nära en miljon familjer endast en försörjare år 1985. 751 000 av dessa var kvinnor. I Sverige och Västtyskland är situationen likartad.

⁶⁵ Se Paola Manacorda och Paola Piva, *Terminale donna*, (Edizione Lavoro, 1985), s 97 och *Femmes et marché du travail*, (Paris: Hatier, 1985), s 61.

⁶⁶ Johanna Brenner och Maria Ramas, "Rethinking women's oppression", *New Left Review*, nr 144, mars 1984, s 60.

⁶⁷ I flera länder (som Danmark, Nederländerna och Sverige) berör deltidsjobben nästan hälften av de kvinnor som är ekonomiskt aktiva. I Europa utgörs i genomsnitt 80 procent av de deltidsarbetande av kvinnliga arbetare (nästan 95 procent i Västtyskland och Storbritannien). Det handlar då om nästan en fjärdedel av den aktiva befolkningen som berörs av detta och allt som följer därav: låga löner, osäkerhet med sysselsättning, minimala förmåner, oregelbunden arbetstid, knappa utsikter till befordran.

dåliga löner och arbetsförhållanden. Gradvis har nu delar av den västeuropeiska arbetarrörelsen börjat inse att deltidsarbete ”för kvinnor” var en fälla som bidrog till att splittra arbetarklassen.

Rätten till arbete, men inte samma rätt till arbete.

Tyvärr kan man inte säga detsamma om segregeringen i arbetet. Fördomar om vad som är kvinnoarbete och mansarbete är mycket fast rotade. Vissa industribranscher har alltid haft en majoritet kvinnliga arbetare (till exempel konfektion, textil, tobak, skor med mera). Men denna tendens förstärktes när kvinnorna gick ut i stor skala inom servicesektorn till den grad att hela områden är helt dominerade av kvinnor.

Följden blev att kvinnorna fastnade i ett begränsat antal sektorer och yrken. Ett extremt exempel på detta är Sverige där mer än 40 procent av kvinnorna arbetar inom de fem ”kvinnliga” yrkena: kontor, vård, städning, barnomsorg och som affärsbiträden. I Västtyskland ser bilden ungefär likadan ut förutom att kvinnor också arbetar vid löpande band i fabriker och inom postorderbranschen. Samma typ av segregering finns också inom olika industrier.

Vid Olivetti i Turin visade en undersökning av IRES (ett forskningsinstitut med anknytning till den fackliga centralorganisationen CGIL) att också kvinnor med samma kvalifikationer och tjänsteår som männen återfanns på lägre tjänster och med sämre betalning. Vid Aeritalia (flygplanstillverkare) som också ligger i Turin är också kvinnor med högre utbildning oftast anställda som maskinskriverskor. Bankanställda inom CGIL skickade ut ett frågeformulär över hela landet till alla kvinnliga anställda inom branschen, och två av tre anställda hävdade då att det inte fanns lika befordringsmöjligheter för män och kvinnor. Många trodde att detta hängde ihop med barnafödande, vilket ändå ingen av dem ville avstå.⁶⁸

I motsats till vad man kunde förvänta sig för tio år sedan och i och med kvinnornas ökande ekonomiska aktivitet, har den ekonomiska nedgången och den stora ökningen av deltidsarbete tenderat att öka segregeringen i arbetet. Inte heller har införandet av ny teknologi öppnat något brett spektrum av arbetstillfällen för kvinnor. I stället har de från första början lurats in i rutinuppgifter vid bildskärmen. Möjligheten att utbilda sig till exempel till programmerare har i allmänhet reserverats för männen. Den onda cirkeln börjar på nytt: män vägrar att göra rutinarbetet, de är bättre förberedda på förändringar, de har lättare att påbörja utbildning som ligger utanför arbetstid.⁶⁹

Nu har vi alltså kommit långt från de förväntningar som väcktes av den exemplariska kamp som fördes av kvinnor i Kanada, USA och Sverige på 70-talet, då man krävde rätt att komma in i yrken och branscher som vanligen behärskades av män (till exempel gruv-, metall- och bilindustrin). I mer än ett fall tvingades arbetsgivarna att ge efter inför kampanjer och rättsliga utslag som stödde kvinnornas rätt att utföra samma arbete som män. Sedan dess har många kvinnliga arbetare förlorat jobbet på grund av arbetsbrist eller för att ha varit ”sist anställda”. Men statistiken för USA visar ändå att kvinnorna har gjort framsteg i de yrken som tidigare

⁶⁸ *Rinascita*, 28 juni 1986.

⁶⁹ I frågan om arbetssegregering och inverkan av ny teknologi på kvinnornas arbete är den litteratur som skrivits av kvinnorörelsen riklig, främst i USA. För Europa se Diane Werneke, *Microelectronics and office jobs*, (Geneve: ILO, 1983); Jacki West, ”New Technology and Women”, ”Office Work” i *Work, women and the labour market* (London: Routledge and Kegan Paul, 1982); Cynthia Cockburn, *Brothers – Male dominance and technological change*, (London: Pluto Press, 1983); *Le sexe du travail*, samling av bidrag från den tionde världskongressen i sociologi, Mexiko, 1982, (Grenoble: University Press, 1984); *Cahiers du féminisme*, nr 28, våren 1984; ”Hoch die Technologie – Neider mot der Frauen-nervensarbeit?” i *Traumen verboten*, redigerad av Karin Roth, (Hamburg: VSA Verlag, 1984); *Frauen computer*, red Elisabeth Vogelheim, (Hamburg: Rororo, 1984); *Terminale donna*, op. cit.; Patricia A. Roos, *Gender and Work*, (New York: State University och New York Press, 1985).

var stängda för dem.⁷⁰

Men i Sverige, där somliga kvinnor lyckades komma in i metall- och bilindustrin som svetsare, fräsare, arborrare och svarvare, har uppenbarligen de flesta senare tvingats lämna dessa arbeten och övergå till ”lättare” arbeten inom typiskt kvinnliga områden. Inom metallindustrin arbetar de numera som packare, sorterare, avsynare.

Europeisk statistik som handlar om de traditionellt mansdominerade bastionerna inom industrin visar att den allmänna nedgången i sysselsättning som orsakas av omstrukturering och avsked proportionellt är högre bland kvinnor än bland män.⁷¹ Det är alltså inte troligt att kvinnorna har lyckats hålla sig kvar i de yrken som de tidigare hade trängt in i. Allt detta underlättar ytterligare arbetsgivarnas syfte att tvinga in kvinnorna i deltidsarbete och oregelbunden arbetstid.

Den härskande klassens strategi

Kan vi dra den slutsatsen att den härskande klassens strategi går ut på att skicka tillbaka kvinnorna till hemmet och upprätta en reservarme för arbetskraft på samma sätt som efter Första och Andra världskriget? Det skulle vara mycket svårt med tanke på hur mycket arbete kvinnorna sköter i dagens ekonomi. Arbetsgivarna är ytterst medvetna om detta faktum, speciellt då vissa branscher expanderar, till exempel elektronikindustrin där profiten är beroende av en överexploaterad arbetsstyrka som utför arbeten som de flesta män skulle vägra att göra. Bourgeoisin måste också räkna med den motståndsförmåga som kvinnorna har skaffat sig under inflytande av 1970-talets kvinnorörelse, och deras vägran att ge upp sitt ekonomiska oberoende. Men detta oberoende är endast relativt, både på ekonomisk och social nivå. Och det är därför bourgeoisin är i stånd att undergräva de framgångar kvinnorna har uppnått och driva dem tillbaka till utbildat arbete och deltidsarbete.

För att förmå kvinnorna till reträtt har arbetsgivarna ett trumfkort: kvinnornas ”dåliga samvete”. Detta falska medvetande gör kvinnorna ovilliga att klaga över att de måste gå och handla när de är trötta, de känner sig skuldmedvetna när de snäser åt barnen och ängsliga över att hemmet inte är så perfekt städat som de anser att det borde vara, eller över att de läser eller tittar på TV eller inte gör någonting särskilt i stället för att göra iordning mat åt alla andra. Sådana problem påverkar knappast män, i så fall mycket få män, och bara om kvinnorna skjuter på och uppfostrar dem (vilket i sig är ytterligare en arbetsuppgift för dem).

Den härskande klassen förlitar sig på att dessa tusentals vardagliga problem sammantagna kommer att undergräva kvinnornas motståndskraft. Det är i samband med detta syfte att låsa fast kvinnorna i rollen som hustrur och mödrar som vi får betrakta de senaste årens alla angrepp på kvinnans rättigheter. Den internationella kampanjen för rätten till abort och preventivmedel var till exempel en av 1970-talets kvinnorörelses verkliga framgångar, trots begränsningarna. Vare sig anhängarna av ”Rätten till liv” tar till våld som i USA eller Kanada eller brösttoner om fostrets rättigheter som i Storbritannien, Irland och Schweiz, så har de alltid samma syfte: att reducera kvinnorna till avelsdjur och stärka familjens ställning. Reaktionärerna är till och med beredda att använda sig av många feministers motstånd mot embryoforskning och fortplantningsteknologi för att backa upp begreppet ”fostrets rättigheter”.

Bourgeoisins förmåga att ta upp kampen mot fienden på hans egen mark är uppenbar också i andra avseenden. I Västtyskland använder sig det regerande partiet CDU av feministiskt språkbruk och talar om att samhället skall ”feminiseras” i sina försök att ge hushållsarbete status och återupprätta familjemoralen.

⁷⁰ Mary-Alice Waters, ”Ideological offensive against women”, i *Intercontinental Press*, 2 december 1985.

⁷¹ Se ”Employment and unemployment”, Eurostat 1985, (EGs statistiska byrå, 1985). Det är inte möjligt att se hur detta avspeglas på yrken eftersom statistiken inte särskiljer mellan män och kvinnor.

CDU behöver inte längre propagera för en konservativ kvinnouppfattning. I stället erbjuder partiet en dynamiskt omskapad hybrid: en omtänksam hustru och mor med deltidsarbete. Exakt i vilken grad hushållsarbetet skall fördelas mellan ”kompanjonerna i äktenskapet” enligt detta schema blir en fråga om individuella val.⁷²

Uppmaningen till kvinnorna att stanna hemma och ta hand om småbarn kallas i de flesta europeiska länder för att ta ”Föräldraledigt”. I 90 till 95 procent av fallen är det givetvis kvinnorna som tar ”föräldraledigt”. Men som det heter officiellt, varje par kan ju välja själv.

Familjen – vacklande men ännu upprätt

I Frankrike upprepas ständigt den gamla visan om sjunkande befolkningstal och behovet av flera barn. Frankrikes socialistiska president François Mitterand har till och med gått längre än sina konservativa föregångare när det gäller att bygga upp särskilda förmånssystem för det tredje barnet. Andra europeiska regeringar går nu på samma linje med den motiveringen att även om sådana åtgärder inte får någon praktisk betydelse så tjänar de ändå som mönster för den allmänna opinionen. Sådana åtgärder är givetvis ytterst tveksamma. Att födelsetalet sjunker beror inte bara på att den ”moraliska standarden” sjunker eller på kvinnorörelsens revolutionära uppfattning om preventivmedel, utan på strukturella samhällsförändringar efter Andra världskriget.

Men det skulle vara kortsynt att hävda att tanken på familjen som tillflyktsort bara är en tanke som yttersta högern driver för att bevara moralen. Den ekonomiska och sociala kris som alltmer förvärras driver människorna in i privatlivet och ger den traditionella familjen en viss lockelse, speciellt inom arbetarklassen. Krisen inom familjen är givetvis också uppenbar. Skilsmässorna ökar och allt fler par lever tillsammans utan att gifta sig. Våldet ökar inom familjen. Ofta är det män som utövar våld mot kvinnor, men det händer också att barnen misshandlas av föräldrarna (oftast av modern) och att mödrar misshandlas av tonårssöner. Det finns ett direkt samband mellan den ökade tendensen att lägga ansvaret för barnen på familjen (det vill säga på kvinnorna) och det ökande våldet.

Många fränskilda gifter om sig (även om det nu sker mindre ofta) och många ogifta par lever i traditionella familjerelationer. Som institution betraktad överlever familjen. De allra flesta kvinnor väljer fortfarande äktenskap och familjeliv – inte så överraskande eftersom samhället av i dag inte erbjuder dem något verkligt alternativ. Detta gäller särskilt om de vill ha barn eller föder oplanerade barn. Det gäller också särskilt unga arbetslösa kvinnor och studerande som inte har råd med eget hushåll, vilket de kunde ha haft för tio år sedan, och som uppfattar äktenskapet eller samlevnad – som den enda utvägen från familjens tvångströja. Det är en mycket liten minoritet av kvinnor som medvetet lever upp till kvinnofrigörelsens mål och väljer att gå utanför de traditionella ramarna genom att leva ensamma eller i kollektiv.

Bourgeoisins ideologiska begrepp har lett till en reträtt på reklamens område, där feministerna började tro att de hade gjort framsteg. Sexistiska reklambilder med kvinnor som objekt och med pornografiska undertoner har kommit tillbaka. Detta gäller särskilt Frankrike⁷³, men företeelsen har noterats också i andra länder i Europa av människor som är medvetna om den typen av exploatering. Sådana reklamkampanjer skulle ha varit omöjliga för några år sedan, när kvinnorörelsen var starkare.

⁷² Frigga Haug, op cit.

⁷³ I en ökad annons i Paris avbildades en kvinna i bikini. Texten lød ”Den 2 september tar jag av mig överdelen”. Samma affisch visades några få dagar senare med kvinnan barbröstad och parollen: ”Den 4 september tar jag av mig underdelen”. Denna publicitetskampanj förnöjde männen i Paris, som inte är så otypiska i Europa.

Krisen inom den självständiga kvinnorörelsen och den nya radikaliseringsvågen

Det är ett faktum att kvinnorörelsen i de flesta länder i Europa, med vissa undantag, till exempel Spanien, inte längre har någon likhet med vad den var på 1970-talet. I vissa länder har den praktiskt taget försvunnit som självständig och koordinerad rörelse som är i stånd att leda nationella kampanjer för kvinnors rätt till jämlikhet och oberoende. De grupper som anser sig vara en del av den självständiga rörelsen är i allmänhet organiserade kring konkreta mål – grupper för självhjälp, kvinnohus för misshandlade kvinnor, våldtäktsmottagningar och forskargrupper kring olika aspekter av kvinnoförtryck. Visserligen har en del nationella och internationella sammankomster ägt rum kring frågor som abort, våld och rätt till arbete, men rörelsens offentliga uttryck i massdemonstrationer på gatorna med mera är mycket ovanligare nu än för tio år sedan.

Detta är knappast överraskande med tanke på de bakslag och till och med nederlag som arbetarrörelsen har drabbats av sedan den ekonomiska nedgången tog sin början 1974. Hur skulle splittringen och den allmänna nedgången inom den organiserade arbetarrörelsen i länder som Frankrike, Spanien och Italien kunna undgå att inverka på andra samhällsrörelser? Till och med freds- och miljörörelserna, som numera har ryckt fram i främsta ledet, har råkat ur för svårigheter av samma orsak.

Dessutom var det för tio år sedan lättare än i dag att uppnå till och med begränsade segrar i frågor som rör kvinnorna, till exempel abort och preventivmedel. Vilka förbehåll den härskande klassen än hade när man gjorde vissa eftergifter i fråga om kvinnors rätt att bestämma över sina egna kroppar, så var det fullt möjligt för den att slå till reträtt på det juridiska planet så länge dess direkt ekonomiska intressen inte berördes. Men när det gällde frågor som arbetslöshet, löner och sociala utgifter var situationen den motsatta. Dessa frågor är direkt avgörande för kvinnorna och utgör själva kärnan i bourgeoisins åtstramningspolitik; och de kommer inte att påverkas utan massmobiliseringar i hela arbetarklassen. Men för att kunna bestå och utvecklas måste kvinnorörelsen kunna uppnå segrar. Det är speciellt viktigt för en rörelse som inte har permanent struktur och inga institutionella medel att skaffa sig förhandlingsmakt och bevara de framgångar man uppnått

Ändå skulle det vara fel att dra den slutsatsen att kvinnorörelsen bar försvunnit eller att feminismen har spelat ut sin roll. För det första bör man akta sig för förhastade generaliseringar eftersom situationen skiljer sig mycket mellan olika länder i Europa. Det bör påpekas att flera initiativ nyligen har genomförts i länder där krisen inom rörelsen verkade mycket allvarlig. I Frankrike samlades hundratals feministen både aktiva och passiva, till ett ”nationellt möte för kvinnocentra” i Paris i december 1985. De kom från feministgrupper, familjeplaneringsgrupper och från fackföreningar för att gemensamt diskutera sina erfarenheter och dra upp nya handlingslinjer. Detta visar knappast att de feministiska styrkorna har försvunnit från Frankrikes politiska arena.⁷⁴

Vi måste också påpeka den stora framgång som uppnåddes med *Jornadas* i Barcelona i november 1985. Mötet samlade 4 000 kvinnor från helt den spanska staten, unga och gamla, arbetare och till och med bondkvinnor, som mobiliserade till mötet med mun-till-mun-metoden eftersom pressen inte nämnde mötet. Två aborter utfördes under mötet som en utmaning till den oerhört restriktiva abortlag som den, socialistiska regeringen antagit, och mer än tre tusen kvinnor skrev under ett dokument där man åtog sig kollektivt ansvar för ingreppen. *Jornadas* visade klart och tydligt att feministrörelsen lever och ha hälsan. ”Mötet blev en utgångspunkt för kvinnor som på ena eller andra sättet gör uppror mot det kapitalistiska och patriarkala samhället, mot dess normer och lagar”, menade en av mötets

⁷⁴ *Cahiers du féminisme*, nr 35, våren 1986.

organisatörer.⁷⁵

Feminismen är inte död

Även om den oberoende kvinnorörelsen som sådan förlorat något av sin mobiliseringsförmåga, så har feministiska tankar nått ut bland breda massor, och särskilt bland kvinnorna i arbetarklassen. Det bästa exemplet ser vi i vad som händer i Storbritannien. Om vi bortser från gruvarbetarhustrurna och kvinnorna vid Greenham Common som vi skall återkomma till, så är det viktigt att nämna att speciella utskott för kvinnor inom fackföreningarna och labourpartiet har tagit upp en hel rad frågor, typ abort, våld mot kvinnor, sexuella trakasserier på arbetsplatsen och barntillsyn, frågor som tidigare bara små oberoende feministiska grupper och organisationer sysslade med.

Women's Action Committee inom labour och fackföreningskvinnor inom TUC (brittiska LO) har kämpat för att fler kvinnor skall väljas till ledande organ. Labourkvinnor spelade en ledande roll när det gällde att inta vänsterpositioner i internationella frågor som Irland, Malvinaskriget och ställningstagande mot NATO. Inom fredsrorelsen tyder allt på att kvinnorörelsen inte har försvunnit i Storbritannien, trots alla förändringar.

Också i Västtyskland har det visat sig att kvinnliga arbetare, speciellt inom metallindustrin, har gått i spetsen i kampen för 35-timmarsvecka. De feministiska argument som utvecklades till stöd för 7-timmarsdagen – det vill säga för en förkortad arbetstid som tar hänsyn till kvinnornas speciella problem och fördelningen av hushållsarbetet – visar klart och tydligt att den tyska kvinnorörelsen är av varaktig natur, även om de kvinnliga arbetare det rör sig om kanske aldrig har varit medlemmar i någon kvinnogrupp. Kvinnor i kontakt med kommunistpartiet tog initiativet till ett möte på Mors Dag, den 10 maj 1984, och det fick stort gensvar: 20 000 kvinnor deltog och ytterligare möten hölls 1985 och 1986. Från början var mötet tänkt som ett engångsinitiativ men ändrade karaktär när också kvinnor från De gröna, ASF, det socialdemokratiska kvinnoförbundet och fackföreningarna deltog, och fann en utgångspunkt för utbyte av erfarenheter. De uttryckte också en önskan om att upprätta mer stadigvarande kontakter mellan de olika organisationerna.

Till och med i Frankrike, där arbetarrörelsen genomgick en svår kris, visade det kvinnomöte som organiserades av de kommunistledda fackförbunden i november 1985 i hur hög grad unga arbetarkvinnor, som inte vet mycket om den oberoende kvinnorörelsen, ändå har rönt inflytande av dess tankar och målsättningar. Många kvinnor inledde sina yttranden med ”Jag är ingen feminist, men...”, och fortsatte med att kritisera machismen inom facket och de bristande initiativen från fackets ledning, och tog upp behovet av positiva åtgärder för att få kvinnor valda till ledande organ och verkligen delta i besluten. CGT-ledningen (CGT är den av kommunistpartiet dominerade fackföreningen) beslöt givetvis att inte följa upp mötet och är fast beslutna att alla skall glömma några av de mer ”extrema” uppfattningar som framfördes, till exempel om en kvinnodemonstration för arbete. Ändå visade detta initiativ att det existerar en radikaliserings som alltmer fördjupas, och som det krävs mer än några manövrer av byråkratin för att undertrycka.

På en mer allmän nivå har vi sett att kvinnliga arbetare ofta har befunnit sig i främsta ledet vid den arbetarkamp som uppstått under senare år. Under metallstrejken vid Beckaert Cokerill i Belgien kämpade de kvinnliga arbetarna både mot avsked och omstrukturering och mot arbetsgivarnas ”lösning” som gick ut på att ”rädda jobben åt männen” samt överföra kvinnorna till deltidsarbete. Kvinnorna fick ett brett internationellt stöd för sin kamp. Ett annat exempel var den strejk som praktiskt taget utvecklades till generalstrejk i Danmark vid påsktiden 1985, som utbröt när de årliga förhandlingarna mellan arbetsgivarna och den fackliga centralorganisationen LO bröt samman. Det var de utbildade arbetarna (organi-

⁷⁵ Ibid.

serade i ett eget fackförbund) som tog initiativ till att utvidga och konsolidera mobiliseringsringarna och till att bilda en strejkkommitté med delegater från olika företag i ett av de största industriområdena i Köpenhamn. Det var där strejken höll ut längst. Kvinnorna var de första som tog upp kampen för att tvinga den fackliga byråkratin att öppna strejkfonderna och ge arbetarna en möjlighet att hålla ut. Kvinnorna var också först med att organisera ett starkt stöd kring Tuborgfabriken där arbetarna genast gick till aktion när strejken mot regeringen hade misslyckats. Under tryckerikonflikten i Storbritannien för en tid sedan organiserade både kvinnliga arbetare och de strejkandes hustrur speciella kvinnodemonstrationer med flera tusen deltagare, byggde barrikader och ledde solidaritetskampanjer.

Det anmärkningsvärda i alla dessa exempel är att från det ögonblick kvinnorna tog upp krav som angick alla arbetare visade de en beslutsamhet som slog de fackliga ledningarna med häpnad. Orsaken var utan tvivel att kvinnorna plötsligt blev medvetna om att det var de själva som drabbades mest av arbetsgivarnas angrepp på alla fronter. Kanske därför att de känner att de har mer att förlora än männen och kanske också därför att de är organiserade i lägre grad och därför har svårare att acceptera byråkrats försök att bromsa rörelsen.

Det är absolut ingen slump att kvinnornas röstande i nationella val, som länge tenderat att stödja högerflygeln, numera har ändrats. I Storbritannien, Frankrike och på andra ställen har nu lika många och ibland fler kvinnor än män röstat på arbetarpartierna. Det finns med all säkerhet ett samband mellan detta faktum och de aggressiva högerkampanjerna mot samhällsservice och mot de mest förtrycktas rättigheter.⁷⁶

Gruvarbetarstrejken: en vägvisare för framtiden

Inom de här allmänna ramarna har aspekter av en ny radikaliserings börjat visa sig de senaste åren, och det gäller speciellt mobiliseringarna av kvinnliga arbetare. Det bästa exemplet är de brittiska gruvearbetarhustrurna under strejken 1984-85. Det har funnits tidigare exempel på solidaritetsrörelser med strejkande som organiserats av deras hustrur, särskilt när det gäller kamp mot avskedanden och nedläggelser: Erwitte- och Speyerkonflikterna i Västtyskland 1976, hamnarbetarstrejken i Danmark 1983, och på senare tid metallstrejken i Sagunto i Spanien. I fallet Sagunto gällde det att försvara en hel stad som hotades av utrotning när regeringen beslöt att stänga det smältverk som staden var ekonomiskt beroende av. Kvinnoorganisationen, som tog på sig uppgiften att propagera för kampen på nationell nivå, var ofta mer radikal och nyskapande i sina initiativ än de metallarbetare vars jobb hotades. Men kvinnornas kampvilja ledde inte till att de tog upp sina egna problem som kvinnor inom ramen för just den kampen.

Det utomordentliga framsteg som *Women Against Pit Closure* (Kvinnor mot nedläggning av gruvor) innebar ligger i den dubbla aspekten på den kamp som kvinnorna ledde. Å ena sidan drog de igång organiserandet av kollektiva matsalar och ekonomiskt stöd, arbetsuppgifter som blev avgörande för att strejken kunde hålla ut, men å andra sidan deltog de också i *picket-lines* (demonstrationer) de dagliga konfrontationerna med polisen, offentliga möten och nationella och internationella turnéer. Det var så de skaffade sig självförtroende och upptäckte sin egen förmåga att föra gemensamma diskussioner om problemen med känslomässigt och ekonomiskt beroende i hemmet. Därför började kvinnorna att i grunden ifrågasätta förhållandena inom familjen och samhällsförhållandena i allmänhet. Denna nya medvetenhet tog sig uttryck i mycket gripande uttalanden, intervjuer och anteckningar som kvinnorna själva gjorde.

Det var underbart att se vad som hände och att varje dag prata om hur det vi hade gjort inom kvinnorörelsen hängde ihop med detta, på vilket sätt våra idéer var väsentliga och på vilket sätt de

⁷⁶ Uppgifterna för Frankrike lämnar en utan tvivel. De visar att lönearbetet har ett stort inflytande för kvinnornas röstande. Se "Les femmes et la politique: le rôle essentiel du travail", *Critique Communiste*, nr 39, sommaren 1986.

inte alls var det. Antagonism gentemot män som de förknippade med kvinnorörelsen uppfattades som stötande och djupt felaktigt.⁷⁷

Många av kvinnorna kände igen sig i detta tal av Lorraine Bowler från Barnsleys Kvinnliga Aktionsgrupp vid ett stödmöte med 10 000 kvinnor i maj 1984:

När strejken började ville kvinnor från Barnsleygruppen gå i picket-lines, och då fick vi veta att det var tillräckligt svårt att organisera männen. Det enda jag kan svara är att kvinnor inte behöver någon som organiserar dem. Vi kan organisera oss själva. Beviset ser vi här i salen i dag. Jag är säker på att somliga eller kanske de flesta av de närvarande har råkat ut för samma sak som jag där hemma under de senaste veckorna. Nu diskuterar vi vems tur det är att gå strejkvakt eller på demonstration och vems tur det är att passa barnen. Då kan man tala om att fördela arbetet! De här åtta-nio veckorna har vi sett hur det verkligen skall gå till. I det här landet är vi inte bara isolerade som klass betraktat. Vi är också isolerade som män och kvinnor. I egenskap av kvinnor har vi inte ofta blivit uppmuntrade att engagera oss aktivt i fackföreningar och organisationsarbete. Organiserande har alltid uppfattats som en sak för männen. Vi skall vara den del av familjen som håller sig hemma. I många år har det varit den roll man har väntat sig av oss. Men i flera år har jag sett förändringen komma, och de senaste veckorna har jag sett den genomförd i verkligheten. Om regeringen tror att den bara har att kämpa mot gruvarbetare har den tagit sorgligt miste. Nu kämpar den mot män, kvinnor och familjer.⁷⁸

Det faktum att många av dessa kvinnor har arbete utom hemmet bidrog till att de gick in i kampen. Det faktum att de ställdes mot polisvåld bidrog till att göra dem, liksom deras irländska systrar, mer politiskt medvetna, och att leda dem att förkasta själva grunderna för det system som de kämpade mot.

Det är första gången i historien som en så bred medvetenhet om det dubbla förtrycket har utvecklats bland arbetarklassens kvinnor. Denna medvetenhet omfattade både kamp vid männens sida mot arbetsgivare och regering och samtidigt ett ifrågasättande av de traditionella förhållandena inom hemmet: ett behov av att kämpa både för sitt eget oberoende och för rörelsen som helhet.

De tog sin utgångspunkt i grundläggande klasskrav inför hot om massavskedanden, och blev övertygade om att de hade en särskild roll att fylla i kampen. Kvinnorna förstod också att gruvarbetarnas förmåga att inse deras behov och krav skulle bli avgörande för enheten i framtida strider. Det är säkerligen den viktigaste orsaken till att många av kvinnogrupperna beslöt att fortsätta som organisationer efter nederlaget i strejken. *Women Against Pit Closures* har fortfarande en ledande roll i kampanjen "Rättvisa åt gruvarbetarna" som arbetar för att alla arbetare som avskedades eller fick fängelsestraff till följd skall återfå sina jobb.

Feminismens inflytande på denna process är uppenbar. Men största betydelsen fick de olika former av självorganisering som kvinnorna utvecklade för sitt solidaritetsarbete. Gruv-samhällena själva tvingade från början fram en struktur som återspeglade både deras grad av sammanhållning och splittringen mellan männens och kvinnornas värld. Kollektivköken och grupperna som organiserades för att popularisera strejken antog snabbt ytterligare en dimension (utan att undergräva den ursprungliga funktionen) på grund av att kvinnorna började utbyta erfarenheter och kollektivt fundera över sin verklighet. I detta uppmuntrades de av exemplet från kvinnorna i Greenham Common. "Det var bara kvinnor som byggde fredsläger, det var kvinnor som tog ställning för freden. Jag vet att det finns män som stöder dem, men det var kvinnorna som fick ändan ur vagnen och gjorde någonting innan det började hända saker", sa en kvinna från södra Yorkshire. "De där kvinnorna är fantastiska", sa en annan.⁷⁹ Samarbetet som upprättades mellan *Women Against Pit Closure*-grupperna och

⁷⁷ "Women in the miner's strike", intervju med Jean MacCrindle av Sheila Rowbotham, *Feminist Review*, nr 32, sommaren 1986.

⁷⁸ Barnsley women 1984, "Women Against Pit Closures"

⁷⁹ Huw Benyon, red, *Digging deeper*, (London: Verso, 1985).

Greenham Common-grupperna visar på det gemensamma draget i de båda striderna.

Kvinnornas fredsrörelse kommer till hjälp

Den speciella kvinnokampen inom fredsrörelsen är ett internationellt fenomen och är en aspekt av de nya formerna för kvinnoradikalisering som vi har nämnt tidigare. Trots skillnaden i mobiliseringsnivå i olika länder har dessa ”rörelser inom rörelser” den funktionen att föra in en feministisk dimension i antikrigsmobiliseringarna och att tillföra själva kvinnorörelsen en ny politisk dimension.

Greenham Common är det mest kända exemplet på den typen av kampanj. Lägret som kvinnorna byggde upp utanför militärbasen med samma namn, där 96 kryssningsrobotar skulle placeras, blev en katalysator för den brittiska fredsrörelsen. Genom sin stridsvilja och sin förmåga att uthärda månader och år, genom sina dagliga konfrontationer med lagens och ordningens upprätthållare, vilket tvingade de militära myndigheterna att omvandla basen till en verklig fästning, har kvinnorna i Greenham Common bidragit till att popularisera fredsrörelsen mål både i Storbritannien och utomlands. Kvinnorna gav inte upp, trots att kryssningsrobotar placerades ut, vilket fredsaktivisterna uppfattade som ett allvarligt hot. Deras envishet har bidragit till att kärnvapenupprustningen fortfarande är en central politisk fråga. Eftersom kryssningsrobotarnas effektivitet (i försvarssyfte) hänger på att de kan förflyttas i hemlighet har fredslägrets ständiga närvaro begränsat deras rörlighet

...Med stöd av organisationen Cruisewatch har kvinnorna i Greenham Common offentliggjort varje förflyttning av missiler, och har därmed försinkat denna... Det femton kilometer långa staketet kring USA-basen vid Greenham ser numera ut som ett lapptäcke av lagningar och reparationer, symboliskt för arméns sårbarhet och fredskvinnornas beslutsamhet.⁸⁰

De här kvinnorna, arbetande och hemmafruar som aldrig tidigare varit politiskt aktiva, har i många fall motiverats att delta i kampen på grund av oro för sina barns framtid. ”Vi vill inte att våra barn skall dö i en otal kärnvapenkatastrof”, sa Helen John, en av rörelsens taleskvinnor, som lämnade man och fem barn och flyttade till Greenham.⁸¹ På grundval av en spontan reaktion inför krigshotet utvecklade kvinnorna i Greenham kritik mot regeringens politik på alla punkter och uppmanade till aktioner vid skolor, sjukhus och annan offentlig verksamhet för att visa på ”sambandet mellan bristen på pengar i sådan verksamhet och överflödet av pengar till kapprustningen”.⁸² På det sättet försökte de förmå de fackliga ledningarna att förverkliga sina kongressresolutioner. Genom envishet och lokala fackliga kontakter lyckades kvinnorna förmå Trade Union Congress (TUC, brittiska LO), som representerar nio miljoner medlemmar, att stödja Internationella Kvinnodagen för Nedrustning den 24 maj 1984.⁸³

Greenhamkvinnorna har också spelat en viktig roll för att upprätta kontakter med andra antikrigskampanjer, speciellt med de oberoende fredsgrupperna i Östeuropa, och visar på så sätt att deras rörelse verkligen är internationalistisk. Vid resor i Sovjetunionen, där de togs emot som hjältinnor från den antiimperialistiska kampen, lyckades de få kontakter med representanter från Moskvagrupperna (till Sovjetbyråkraternas stora missnöje – de gjorde allt för att förhindra saken).

Genom sina aktiviteter och debatter, och sin utmaning av kvinnornas traditionella roll i samhället blev Greenhamkvinnorna, på samma sätt som gruvarbetarhustrurna, en inspirationskälla för feminister över hela världen.⁸⁴ Men det bör också påpekas att för många av

⁸⁰ Sue Finch, ”Socialist feminists and Greenham”, *Feminist Review*, nr 23, sommaren 1986.

⁸¹ Utdrag från en intervju av Valerie Coultas i *Socialist Action*, 7 juli 1985.

⁸² Anne-Marie Granger och Linda Woods, ”De Greenham Common à Bonn, de Copenhagen à Comiso, les femmes en Tutte contre la militarisation”, *Cahiers de féminisme*, nr 27, vintern 1984.

⁸³ Detta datum valdes som en årlig minneshögtid på en internationellt Europeiskt möte för kvinnor 1982.

⁸⁴ Se ”Acera del feminismo, el pacifismo...” DOAN-gruppens bidrag till *Jornadas* i Barcelona i

Greenhamkvinnorna finns bakom motivationen (och det gäller också aktivisterna i den holländska *Vrouwen voor Vrede* (Kvinnor för Fred) och de tyska Kvinnor för Fred-grupperna) en föreställning om kvinnors ”icke-våldsamma natur” och andra teorier som innebär en fara för feminister.

De är farliga eftersom de fångar kvinnorna i en rad värderingar som det patriarkala samhället har frambesvärjt åt dem: en psykologi och politisk konstruktion som härrör från modersfunktionen, från den 'naturliga' egenskapen att hysa välvilja mot människosläktet.⁸⁵

Vissa tyska feminister har systematiserat denna uppfattning. De ställer frågan om det manliga våldet i centrum för sina aktioner, och tror att kriget bara är en aspekt av detta våld, på samma nivå som våldtäkt, misshandel i hemmet och pornografi. Men en sådan analys tjänar bara till att blanda ihop orsak och verkan. Det är inte det manliga våldet eller de enskilda männens psykologi som är ursprunget till militarism och kvinnoförtryck utan systemet för produktion och reproduktion som helhet, centrerat kring samhällets dominansförhållanden.⁸⁶

De superhierarkiska och förtryckande institutionerna i militärapparaten är en sammanfattning av alla de mest reaktionära värderingarna i samhället, såsom undergivenhet, blind lydnad och disciplin. Typiska 'manliga' värden som virilitet, aggressivitet och styrka förvandlas till högsta dygd. Sådana institutioner betraktar kvinnor som omyndiga som måste beskyddas och försvaras liksom barn och gamla... för att stänga in oss i den samhällsroll 'som vi är skapta för' – som passar så bra för deras intressen – rollen som hustru, mor eller i bästa fall sjuksköterska, lärare och sekreterare. Krigsmaktens grundläggande funktion är att upprätthålla och försvara ett förtryckande samhälle, en klass och ett patriarkalt samhälle vars intressen och ordning vi förkastar helt och hållet.⁸⁷

Så skrev den spanska feministen Fina Rubio, och i ungefär samma stil USA-feministen Johanna Brenner:

Sambandet mellan kvinnans frigörelse och antimilitarism bygger på vår opposition mot denna samhällsordning och vårt krav på fullt deltagande i det offentliga livet, en lön att leva på och kreativa arbetsuppgifter, rätt att leva som lesbiska, och kollektivt barnansvar för att kunna skaffa barn utan att vara beroende av en man. Vi motsätter oss militarismen därför att den nekar oss detta – genom att försvara kapitalistisk makt och kapitalistiska intressen över hela världen, genom att förhärjliga en manlighet som definieras genom kvinnors underlägsenhet, genom att uppta resurser så att sociala utgifter måste skäras ned.⁸⁸

I detta sammanhang är vi helt överens med alla dessa kvinnor som har inspirerats av Greenhamkvinnorna och i sina idéer och handlingar påpekat det skandalösa i hur staten väljer att spendera ”offentliga utgifter”. Det antimilitaristiska kollektivet i Barcelona säger också:

Att stanna i NATO innebär att vi hjälper patriarkatet att förtrycka andra kvinnor. Det är ytterligare ett argument för att vara emot militära block och för att stödja en aktiv neutralitetspolitik som solidariserar sig med alla kvinnor och alla förtryckta folk i världen.

De föreslår

Vi anser att vi måste utreda vad det kostar att upprätthålla en armé, kärnkraft, vapenfabriker med

Jornadasbulletinen, s 38.

⁸⁵ Frédérique Vinteuil, ”les raisons d'une participation”, *Cahiers du féminisme*, nr 27, vintern 1984

⁸⁶ Till skillnad från de imperialistiska staterna som hela tiden strävar efter att erövra nya marknader, finns det inget ekonomiskt tvång för Sovjetunionen att använda sig av väpnade styrkor internationellt. Tvånget kommer snarare ifrån byråkratins behov av att bevara inflytandesfären, som till exempel i Afghanistan. Således skiljer sig drivkraften bakom användandet av väpnade styrkor från fall till fall, medan kvinnorna situation är snarlika på båda håll.

⁸⁷ Fina Rubio, ”Mujeres en el ejercito? No, gracias”, bidrag till *Jornadas*, op cit, s 39.

⁸⁸ Johanna Brenner, ”Thoughts on Women and the Peace Movement”, *Against the Current* (nya serien), nr 1, januari-februari 1986.

all personal och försöka göra upp en alternativ budget, om inte helt så delvis.⁸⁹

Även om vi kan ha skilda uppfattningar i vissa frågor när det gäller den internationella kvinnorörelsens inriktning, råder det inget tvivel om att deras debatter och aktiviteter har blåst nytt liv och nya tankar i kvinnorörelsen och bidragit till att vi kan närma oss förhållandet mellan patriarkat och förtryck i ett nytt ljus.

Svarta kvinnor och invandrarkvinnor gör uppror

Ytterligare ett viktigt element i radikaliseringsen av nya skikt bland kvinnorna är utvecklandet av feminism bland invandrarkvinnor och kvinnor från etniska minoriteter i ett antal europeiska länder. Här dyker återigen det nya fenomenet upp: arbetarkvinnor i exemplarisk kamp. Vi har turkiska, grekiska och jugoslaviska kvinnor i lönestrejk vid bildelsfabriken i Pierburg, Västtyskland under 1973, asiatiska kvinnor vid Grunwicks i Storbritannien som kämpar för fackliga rättigheter och Philipsarbetare som strejkar i en rad länder. Vi har redan sett flera exempel på att några av de mest utsugna kvinnogrupperna kämpar för sina grundläggande rättigheter. Men det nya är deras beslutsamhet att organisera sig själva på ett oberoende sätt och på permanent basis.

I Västtyskland höll de sydeuropeiska invandrarkvinnorna sin första nationella konferens under 1984. Delegaterna förklarade att de tänkte ta upp kampen på tre fronter samtidigt: som kvinnor som förtrycks inom familjen, som invandrare som är helt beroende av sina äkta män eftersom de inte har egna uppehållstillstånd, som arbetare med de lägst betalda och uslaste arbetena.

I Frankrike finns, förutom Invandrarkvinnornas Kollektiv, som har funnits sedan 1982 och är paraplyorganisation åt de flesta invandrarkvinnoföreningarna, numera också en förening för arabkvinnor. Den uppstod efter en festival som organiserades 1983 av en oberoende radiostation för invandrare som hade upplåtit tid för debatt om invandrarkvinnornas problem. Då uppstod debatt om tidigare tabuerade ämnen, till exempel preventivmedel. Samtidigt har en andra generation arabkvinnor stigit fram i främsta ledet i den antirasistiska rörelsen, där de har tagit upp den diskriminering de har utsatts för av sina bröder, och krävt större frihet.

Invandrarkvinnornas problem och deras krav har tvingat feminister i olika europeiska länder att tänka om på många punkter. Det är speciellt tydligt i Storbritannien där kvinnor från de före detta kolonierna befinner sig i rörelsens förtrupp och där de ifrågasätter många av rörelsens invanda idéer. Alldeles särskilt förkastar de det val som radikalfeministerna ställer dem inför: antingen bekämpa rasismen vid mannens sida, eller bekämpa sexismen vid feministernas sida. Deras starka reaktion inför många vita kvinnors oförståelse eller okänslighet för deras behov har lett till att många av dessa har börjat ompröva frågan om familjen och vilken roll den spelar för etniska minoriteter i imperialistiska länder som Storbritannien.

Det är ingenting nytt att många vita socialistiska feminister är okunniga om rasistiska angrepp på svarta familjer. Men då är de dessutom okunniga om det faktum att trakasserier och rasistiska angrepp från vita kvinnor och män, och ibland vita familjer, kan framkalla solidaritet inom de svarta familjerna. Även om det finns ojämlika förhållanden inom familjerna, så blir familjen ändå ett stöd för sina medlemmar. I och med detta medger vi att svarta kvinnor kan ha viktiga frågor att ta itu med inom familjen. Sexualitet och våld inom familjen har till exempel varit viktiga kampfrågor för alla feminister, även svarta feminister, och har medfört att man måste ifrågasätta vissa grundidéer om familjerelationer. Men samtidigt är den svarta familjen en källa till stöd vid trakasserier och angrepp från vita.⁹⁰

⁸⁹ "Las mujeres ante la militaizacion de la sociedad", DOAN-gruppen op cit, s 14.

⁹⁰ Kum-Kum Bhavnani och Margaret Coulson, "Transforming Socialist-Feminism: The Challenge of Racism", *Feminst Review*, nr 23, sommaren 1986.

Liksom kvinnorna i Latinamerika och andra koloniala länder har invandrarkvinnorna fastslagit att rätten att välja inte kan reduceras till rätt till abort och preventivmedel som rörelserna i Europa och USA har haft en tendens att göra.

Under de senaste åren har färgade kvinnor berättat för vita feminister om de rashygieniska och rasistiska fördomar som ligger bakom när vissa läkare medger eller nekar abort eller skriver ut det farliga preventivmedlet Depo-Provera, som tas med injektion. Vissa läkare är kända för att utföra aborter på kvinnor som de anser vara "olämpliga" mödrar endast på villkor att kvinnorna går med på att samtidigt steriliseras... Dessa insikter har förmått många feminister att omformulera sina krav på rätt till preventivmedel och abort och i stället kräva rätt att föda barn.⁹¹

Alla dessa sidor hos den nya typen av radikaliserings utgör avgörande bidrag när en framtida kvinnorörelse skall byggas upp igen. Det allmänna politiska läget i de flesta europeiska länder och det faktum att en stor del av arbetarkampen är defensiv underlättar inte uppgiften för de socialistiska feminister som hoppas kunna dra upp riktlinjer som grundar sig på ett klassperspektiv, där man tar med i beräkningen alla aspekter på kvinnors och mäns specifika förtryck. Det hela blir uppenbart i ett fall som gruvstrejken som var så speciell vad gäller omfattning och varaktighet. Som kvinnorna från *Women Against Pit Closure* sade: "Nu kommer ingenting att bli som förut." Vilken är den rätta vägen framåt för en rörelse som är så mångskiftande – för att inte säga skingrad – som kvinnorörelsen är i dag?

Några tänkbara riktlinjer för motståndet

Analysen ovan pekar närmast på att kvinnorna inte har gett upp inför krisens följder, och att de inneboende motsättningarna i det kapitalistiska samhället bara har tjänat till att öka kvinnornas medvetenhet om deras ställning, också i hemmet, där de patriarkala förhållandena får den största tyngden. De bakslag och misslyckanden som den självständiga kvinnorörelsen har råkat ut för, styrkornas sönderfall i olika länder, har inte kunnat hindra framsteg i analysen av de uttryck som diskrimineringen av kvinnor kan ta sig under denna period. Inte heller har det hindrat att kampen har utvecklats på nya områden, ibland med framgång. En strategidiskussion bör utgå från dessa framgångar.

Den nya teknologi som har införts inom kontorsbranschen innebär inte bara att arbetstillfällen försvinner på kort sikt, och även på litet längre sikt, det innebär också att de kvinnor som utgör majoriteten av de anställda inom denna bransch drabbas av mycket försämrade arbetsförhållanden. Experternas mest pessimistiska spådomar om arbetstillfällena har ännu inte gått i uppfyllelse.⁹² Tvärtom har nu i början arbetstillfällena ökat en aning när mikrodatorerna gjorde sitt intåg. Men med tiden kommer jobben att minska i antal när de mer rutinmässiga arbetsuppgifterna automatiseras. Priset på kontorsdatorer kommer att bidra till denna utveckling, eftersom alla, även småföretagare, kommer att ha råd att skaffa dem.

I till exempel Västtyskland, där mer än 200 000 nya jobb tillkom mellan 1966 och 1982 enbart inom bankvärlden, förutspår nu facket att mellan 80 000 och 110 000 jobb av totalt 550 000 kommer att försvinna fram till 1990. Inom posten, som har flest anställda i hela landet, kommer mellan 40 000 och 60 000 jobb att försvinna under de närmaste åren.⁹³ Samtidigt som arbetstillfällena försvinner på detta sätt uppkommer nya sätt att organisera arbetet som tenderar att öka könssegregeringen. Ett exempel är Danmark, där man har öppnat lokala kontor i förorterna där kvinnor kan sitta och arbeta vid bildskärmar som är kopplade till en central dator. Många kvinnor tycker om att slippa långa restider och får mer tid över till familjen eftersom decentraliseringspolitiken också åtföljs av flexitid. Men det största problemet är att utsikterna till befordran är praktiskt taget obefintliga och kvinnorna sitter fast för gott i de lägsta och sämst betalda jobben. Det är inte konstigt att de få (högutbildade) män

⁹¹ Lucy Bland, "Sex and Morals: Rearing the Left", *Marxism Today*, September 1985.

⁹² Främst S. Nora och A. Minc, "L'information de la société", *Documentation française*, (Paris: 1986).

⁹³ *Frauen am Computer*, op cit, ss 37, 48.

som arbetar på ett sådant ställe 30 kilometer från Köpenhamn reagerade: ”Här ute tänker jag bara arbeta två dagar i veckan”, sade en programmerare, ”för om jag förlorar kontakten med divisionen i Köpenhamn får jag inte den information jag behöver för att göra ett bra jobb. Två dagar i veckan räcker gott och väl”.⁹⁴

Glädjen i att arbeta åt sig själv

Men arbetsgivarna förmåga att ”göra mannen (i det här fallet kvinnan) till maskinens slav” är inte uttömt med detta, vilket man kan se av hemarbetets utveckling inom den nya teknologin. I vissa länder, särskilt i Nordeuropa, är det inte längre fråga om märkliga undantag när företagen vill ”lösa” kvinnornas problem genom att installera terminaler i deras hem. I Storbritannien berörs mest anställda på mellannivå eftersom överföringen är så dyrbar att hemarbete av utbildade kvinnliga anställda inte skulle löna sig ekonomiskt för närvarande. Men den teknologiska utvecklingen och privatiseringen kommer att medföra att företagen utvidgar systemet om de tjänar på saken. Fördelarna är uppenbara: lägre lönekostnader, begränsade anställningsavtal (det vill säga inga avtal alls eftersom den kvinnliga anställda skulle arbeta på ackord), ingen risk för oroligheter bland arbetskraften och så vidare.

De kvinnor som valt den här sortens arbete har för det mesta tvingats till det, antingen för att de inte kan få något annat arbete eller för att de inte har någon barntillsyn. Men en undersökning som genomfördes i Storbritannien under 1980-1981 visade, som man kunde vänta, att de flesta kvinnorna klagade på isoleringen, på att det var omöjligt att arbeta med barnen omkring sig, på att arbetstiden försköts på grund av trängsel i den centrala datorn. Många började arbeta först på kvällen, antingen för att få lugn och ro, eller för att slippa vänta i timmar på att få fram de siffror de behövde eller för att spara på strömmen.⁹⁵

Reaktionerna från de utfrågade kvinnorna tycks visa att de för tillfället tycker illa om en typ av arbete som stänger dem inne i hemmet och berövar dem sociala kontakter som de uppskattar mycket även om de utför ett arbete som de inte är förtjusta i.⁹⁶ Men möjligheten att kämpa mot hemarbetets utbredning kommer att i stor utsträckning bero av arbetarrörelsens ökade förmåga att besvara hotet från den arbetslöshet som hänger ihop med den nya teknologin. Där har arbetsgivarna ett starkt argument. Men exemplen på motstånd är inte många eftersom de fackliga ledningarna tycks mer intresserade av följderna av omstruktureringar i de traditionella, stora branscherna än i de branscher som domineras av kvinnor.

Att vägra slaveri under maskiner

När man kämpar mot att arbetstillfällen föreviner räcker det inte med att säga ”nej till avsked”, hur viktigt det än kan vara. Det reser också frågan om minskad arbetstid eller minskad arbetstakt och en omfördelning av arbetet för att skapa nya jobb. Ett exempel är maskinskriverskorna vid INSEE (Frankrikes statistiska centralbyrå) som strejkade nio veckor under 1981. Tidigare hade de arbetat sju timmar utan avbrott, men lyckades få 25 minuters extra rast och en timmas arbete som inte utfördes vid bildskärm, vilket minskade arbetstiden vid skärmen till fem timmar och 25 minuter (en stor förbättring, men fortfarande tröttsamt för ögon och nervsystem).

De som tagit upp kampen mot de skadliga effekterna av bildskärmsarbete är speciellt intresserade av hälsoproblemen. I USA har kvinnorna nått vissa framgångar med sina aktioner. Anställda vid Bostonuniversitetets administration bildade för över tio år sedan en ”9 till 5”-organisation. Organisationen fick så småningom 12 000 medlemmar på nationell nivå. 1983 beslöt man att dra igång en kampanj om bildskärmsarbete, och fick då mer än 6 000 svar vid en preliminär förfrågan 1982. 1983 fick de 40 000 svar. Resultatet av de båda

⁹⁴ Eva Gunnarson och Gitte Vedel, ”Il lavorator a distanza” i *Terminale donna*, op cit.

⁹⁵ Ursula Huws, ”Le moderne lavoratrici a domicilio”, ibid

⁹⁶ Se speciellt Daniele Kergoat, ”Le travail à temps partiel”, *Documentation française*, (Paris: 1984).

undersökningarna bekräftade resultaten från de undersökningar som hade letts av *National Institute of Occupational Safety and Health* (NIOSH) och som gällde höjda stressnivåer, synförsämringar hos kvinnor som arbetade vid bildskärmar etc. Orsakerna var uppenbara: arbetsrytmen dikterades av maskinen, arbetaren satt i samma ställning hela dagen, inga raster, inga mänskliga kontakter, och allt detta till låg lön.⁹⁷ Kanadensiska anställda vid *Surrey Memorial Hospital* lät göra en utredning av strålning från bildskärmar. Den visade att av sju kvinnor som då var gravida fick tre missfall, tre missbildade barn och endast en genomgick en normal graviditet. Utredningen visade också att apparaterna utsände lågfrekvent strålning som låg över normal nivå. Ansvariga vid sjukhuset hade fräckheten att svara:

Man måste också ta med i beräkningen att alkohol påverkar fostret. Hur kan ni bevisa att de där flickorna inte tog sig en whisky varje kväll?⁹⁸

Både i det här fallet och i många andra måste förebyggande åtgärder för gravida kvinnor praktiskt taget alltid komma från kvinnorna själva. När det gäller arbetsförhållanden är det här en grundläggande fråga som det är viktigt att de fackliga ledningarna också tar upp.

En annan aspekt av den kamp som har startat kring den nya teknologin är att de flesta anställda och särskilt kvinnorna inte får tillräcklig utbildning. CFDT (en av de största franska fackliga centralorganisationerna) drog igång en aktion för utbildning av all den personal som påverkades av omorganisationen inom sektionen för Cheques Postaux inom postverket och som följde på en automatisering på kontoren. Först måste de kvinnliga anställda få löfte om vidareutbildning och man skulle ta hänsyn till att de inte önskade undergå vidareutbildning på fritiden. Efter långa smågruppsdiskussioner kom många kvinnor överens om att vidareutbildning för alla var ett viktigt krav. APEX (brittiska tjänstemannafacket) påpekar att om man räknar med att de flesta arbetsvärderingsmetoder bara värderar jobben i förhållande till andra jobb, ”så kan inga trollkonster i världen rätta till den brist på utbildning som ofta förekommer när facket försummar innehållet i arbetsuppgifterna när elektroniska system skall införas eller vidareutvecklas”.⁹⁹

Lösningar med ”jämförbart värde”

Hur man fastställer arbetsuppgifter är en fråga som feminister i USA har sysslat med i sin breda kampanj för ”jämförbart värde”. Här ingår också en jämförande studie av olika typer av arbete som skall visa hur vissa aspekter av kvinnors arbete systematiskt förbises när arbetsvärdering äger rum. Likalönsprincipen har för det mesta inte fungerat, vare sig den bygger på specifika lagar typ *Equal Pay Act* (Lagen om likalön) i Storbritannien som föregicks av massmobilisationer, eller på lagstiftning som fastställer principiell jämlikhet mellan män och kvinnor. Den brittiska lagen om likalön fungerar inte eftersom arbetsgivarna för det mesta inte följer den, även när arbetet är lika. De officiella instanser som skall bevaka frågan lyckas inte förmå arbetsgivarna att följa lagen. Det stod nyligen helt klart när en kvinna som arbetade i matsalen vid Cammell Laird-varvet inför en brittisk arbetsdomstol hävdade att hon diskriminerades. Domstolens utslag blev att hon visserligen utförde ett arbete som var jämförbart med en mans, men att det inte innebar att hon skulle ha lika förmåner. Sist men inte minst har de här lagarna ingen effekt eftersom ”lika arbete” egentligen inte existerar.

I den bemärkelsen har kampen för ”jämförbart värde” det goda med sig att den avslöjar det systematiska nedvärderandet av kvinnors arbete och visar upp mekanismerna som är i funktion när innehållet i arbetsuppgifterna fastställs. En skribent menar att det nya begreppet ”hotar att riva upp hela det system som organiserar arbetsmarknaden i synnerhet och hela samhället i allmänhet”. För det första därför att det är dyrbart. För det andra därför att det gör

⁹⁷ Se Robin Baker och Sharon Woodrow, ”The Clean, Light Image of the Electronic Industry”, i *Double Exposure*, (New York: Monthly Review Press, 1984).

⁹⁸ Cecilia Bright, ”La difesa della salute” i *Terminale donna*, op cit, s 77.

⁹⁹ Jackie West, op cit, s 77

mos av uppfattningen att värdet av mäns arbete skulle vara högre än kvinnornas. För det tredje ”skulle jämförbart värde innebära en omfördelning inte vara av ekonomiska resurser utan också av makt på arbetsmarknaden till de kvinnliga arbetarna”.¹⁰⁰ Men det stora problemet med den här inriktningen är att den rör sig inom etablerade ramar – den hierarki av värderingar och arbeten som råder inom det kapitalistiska samhället.

De flesta kampanjer för jämförbart värde syftar enbart till att fördela människor enligt deras meriter inom en arbetshierarki och till att avgöra var kvinnornas arbete skall placeras på skalan – skall en sekreterare få mer eller mindre i lön än en lastbilschaufför? Ett älsklingsämne i kampanjerna för jämförbart värde är att jämföra sjuksköterskor med manliga yrkesutbildade arbetare; i Denver-kampanjen handlade ett vanligt exempel om sköterskor och trädbeskärare, och en nyligen utkommen pamflett från *Democratic National Committee Women's Task Force* jämförde sköterskor och skyltmålare. Budskapet är att sköterskor är klyftigare eftersom de har mer utbildning – det är verkligen oförsämligt att klyftiga sköterskor skall ha mindre betalt än korkade trädbeskärare! ... Men den här typen av elitism kan lätt vändas mot kvinnorna och splittra oss. Om sköterskor är klyftigare än lastbilschaufförer, är de då inte klyftigare än sekreterare? Än servitiser?¹⁰¹

Det här är nog inte rätta sättet att bygga upp enheten mellan vita och svarta kvinnor som så nyligen har börjat göra sina röster hörda.

En rörelse som vill tala i alla kvinnors namn kan inte ha råd med en sådan ojämlikhet i fråga om möjligheter och ställning oss emellan. När nu utredningar om jämförbart värde öppnar lönesystemet för förhandlingar borde feminister tala för minskade löneskillnader mellan alla arbetare som ett huvudkrav.¹⁰²

Frånsett allt detta dyker ytterligare ett problem upp i samband med det citerade arbetet. Den här typen av inställning leder gärna till att man bara samlar på sig ett otal olika fall som sedan alla möjliga experter får ta hand om eftersom de är de enda som anses i stånd att trassla sig igenom juridikens irrgångar. Här kan ultravänsterism bli en fara, men vi måste också vara medvetna om hur långt rättsliga aktioner räcker för att försvara kvinnors rättigheter. Erfarenheten visar att det är möjligt att med framgång använda sig av juridiska åtgärder för att mobilisera mot diskriminering; men det är också riskabelt att ge sig in på en rent juridisk väg och därmed ge sista ordet åt den etablerade ordningens representanter.

Kampen mot skiftarbete och nattarbete

Bourgeoisin har ett ständigt intresse av att de nya, dyrbara maskinerna skall bära sig och av att öka produktiviteten, och därför tvingar man fram mer och mer skiftarbete. Proportionellt sett påverkar det män mer än kvinnor, men kvinnorna upplever problemet mycket akut eftersom de har ansvar för hem och barn; skiftarbetet förstör ofta den ömtåliga balans de har upprättat i sitt dubbelarbete. De flesta av de kvinnliga arbetare som tillfrågades visade en ambivalent inställning till deltidsarbete som de uppfattade som en garanti för oberoende och sociala kontakter, men också som något som höll dem borta från familjen. Det fanns också en nyansskillnad i inställningen mellan tämligen välutbildad kontorspersonal och annan personal, och utbildade kvinnliga arbetare i fråga om prioriteringar mellan hem och arbete.¹⁰³ Men båda grupperna, om och när de blir tillfrågade, svarar med största sannolikhet att de inte vill ha oregelbunden arbetstid; eftersom det skulle innebära för mycket trassel och kanske också konflikter inom familjen.

Vid Thompsons fabrik i Angers i Frankrike lyckades den kvinnliga delen av arbetsstyrkan (70 procent av hela, samt 82 procent av de utbildade) skjuta upp införandet av ett nytt skiftssystem i två år. Det infördes efter flera kortare arbetsnedläggelser, mängder av

¹⁰⁰ Helen Rebick red, *Comparable Worth*, Philadelphia: Temple University Press, 1984), s 25.

¹⁰¹ Johanna Brenner, ”A Socialist Feminist on Poverty and Pay Equity”, *Sojourner*, april-maj 1986.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Daniele Kergoat, op cit.

påtryckningar och löften om frestande förmåner (till exempel 13-månaders lön vid pensionen och förkortad arbetstid). Ett tiotal av de mest omedgörliga fick sparken till slut. Arbetarna hävdade att ”Skiftarbete är långsam död”, och fick stöd från andra som redan arbetade skift, och som måste slita upp barnen klockan fem på morgonen och oroa sig över att tvinga lämna dem ensamma på natten. De berättade att familjelivet förstördes, barnen växte upp som föräldralösa, att de fick problem med sina män som inte gillade att hustrurna arbetade sådana tider.¹⁰⁴

Skiftarbete orsakar stora problem, men nattarbete hotar inte bara arbetarnas sociala liv utan också deras hälsa och mentala stabilitet. Arbetsgivarna inom EG har öppet deklarerat sin avsikt att få bort förbudet mot nattarbete. Europaparlamentet har utlovat en debatt om konvention nummer 89 i OIT till 1991. I flera länder typ Belgien har regeringen börjat sondera den fackliga terrängen genom att framställa material om vilka karriärmöjligheter som öppnar sig för kvinnor om nattarbete kan införas. På andra ställen, som i Schweiz, har arbetsgivarna försökt få lagarna avskaffade. Direktionen vid klockfabriken Elbauches SA i Neuchatel, som hade haft nattarbete för män sedan någon tid, försökte införa det för kvinnor också. Kvinnorna gjorde motstånd med stöd av kvinnogrupper, socialistiska organisationer och delar av fackförbunden. Efter stora mobiliseringar där kvinnor bland annat demonstrerade iförda nattdräkt, och en rad protestaktioner, tvingades det federala industridepartementet (OFIAMT) att (åtminstone tills vidare) ställa sig på arbetarnas sida gentemot arbetsgivarna. Arbetsgivaren hävdade inför OFIAMT:

Kvinnor uthärdar monotont arbete mycket bättre än män. En man klarar mycket bra av jobbet, men efter en kort tid skulle han kräva förändringar i arbetet. Det här arbetet kräver tålamod, yrkesmässigt medvetenhet och förmåga att uthärda eftersom det är ett rutinarbete. Erfarenheten visar att kvinnor är bättre lämpade för sådant arbete. Kvinnor får ut mer tillfredsställelse av ett tråkigt rutinarbete. De blir inte uttråkade utan låter fantasin flöda. Erfarenheten visar att de inte kräver förändringar i arbetet. När en man väl har lärt sig en arbetsprocess kräver han att få göra något annat, eller också vill han ändra på proceduren så att den passar honom (och sådant vill vi inte ha här). Jobbet i fråga erbjuder knappast någon möjlighet till befordran...¹⁰⁵

Inte fullt så subtilt som den belgiska regeringspropagandan! Stödkommittén för kvinnorna i Neuchatel ordnade ett debattforum om nattarbetets inverkan på hälsan, där flera läkare, specialister, fackföreningsfolk och arbetare vittnade om nattarbetets följder för arbetarnas fysiska och mentala hälsa. Där fanns en arbetare vid järnvägen som helt enkelt sade:

Nu har jag arbetat i tolv år med nattarbete och skiftarbete utan regelbundna måltider, och nästan aldrig varm mat. Av tjugo arbetskamrater som är pensionerade har bara tre uppnått 65 års ålder.¹⁰⁶

De viktigaste följderna av den sortens arbete är välkända: sömnlöshet, magbesvär, depressioner och så vidare. Sådana symptom uppstår också vid skiftarbete som börjar fyra eller fem på morgonen. I stället för att ta upp diskrimineringen genom att förbjuda nattarbete för kvinnor och alltså hindra dem från att få vissa arbeten, bör man vända på problemet, ta upp arbetsgivarnas försök att få bort förbudet, och i stället kräva att det utvidgas till att gälla alla arbetare, både män och kvinnor, utom inom socialt nödvändiga områden. Den inställningen intog de franska feministerna vid *Etats Generaux* om kvinnor och arbete år 1982, då 2 000 kvinnor samlades.

Vi tror att ett dubbelt svar krävs. Å ena sidan är det viktigt att lagen mot sexistisk diskriminering hindrar arbetsgivarna att neka en kvinna ett arbete som hon vill ha bara för att hon är kvinna. Alla anti-sexistiska lagar måste ta med sådant i beräkningen. Å andra sidan är det nödvändigt att tänka om när det gäller all lagstiftning om nattarbete för män och kvinnor. Nattarbete är förbjudet för män och kvinnor i Sverige, varför är det inte i Frankrike? Det måste naturligtvis finnas

¹⁰⁴ Marie Victoire Louis, ”Thompson ou l’échec d’un syndicalisme”, i *Temps Moderne*, nr 476, mars 1986, s 125.

¹⁰⁵ *Travail de nuit des femmes*, (Neuchatel: Parti Socialiste Ouvrier, 1985).

¹⁰⁶ *Travail de nuit: ne pas céder*, (Neuchatel: Comité Travail Santé, 1986).).

undantag, men är det inte de manliga och kvinnliga arbetarna som skall avgöra den saken?¹⁰⁷

Sexuella trakasserier kan ha behandlats på olika sätt i olika länder,¹⁰⁸ men det är en fråga som verkligen har visat på feminismens inflytande när det gäller att ifrågasätta uråldriga tabuföreskrifter. Det finns oerhört mycket skrivet om sexuella trakasserier, särskilt i USA, där noggranna undersökningar har visat att mellan 40 och 80 procent av tillfrågade kvinnor säger att de har råkat ur för sexuella trakasserier på arbetsplatsen. I Storbritannien har forskningen kommit fram till en siffra på 60 procent.¹⁰⁹ Det spelade ingen roll om kvinnorna var gamla, unga, vita, svarta, vackra eller ej, den enda gemensamma faktor som en rapport från Michigan Task Force hade kommit fram till var att de kvinnor som hade råkat ut för sexuella trakasserier alla så småningom hade blivit av med jobbet på ett eller annat sätt: antingen hade de fått sparken, sagt upp sig eller förflyttats.¹¹⁰

Karaktäristiskt för sexuella trakasserier är att det finns tvång med i bilden, att de innebär ett hot mot kvinnornas arbete och ett hot mot deras hälsa.¹¹¹ ”Svårigheten är att kvinnor av flera skäl inte vågar tala om saken”, förklarade en anställd vid *Antoinette*, CGT:s kvinnotidning (den franska fackliga centralorganisation som leds av det franska kommunistpartiet, PCF).¹¹² *Antoinette* har nyligen stämts inför domstol, åtalad för förtal av en direktör inom PTT (franska post- och televerket) som anklagades för att utöva sexuell utpressning mot en av de anställda. Det är första gången en rättegång i en sådan fråga har kommit upp i Frankrike.

Ett annat kontroversiellt fall gällde en parlamentsledamot från det tyska partiet De gröna som anmälades av en sekreterare i partiets riksdagsgrupp för sexuella trakasserier. Han förlorade alla sina poster eftersom hans kollegor ansåg att ett sådant beteende var oacceptabelt och inte gick ihop med deras stöd till kvinnorrörelsen. Händelsen i sig var ganska banal, men det som verkligen rörde upp känslorna var inte själva handlingen utan att partiet medvetet valde att göra en politisk stridsfråga av den. Kvinnorna i De grönas riksdagsgrupp gjorde därpå en sammanfattning av en enkät de hade skickat ut och fått 1 000 svar på.¹¹³

Av dokumentet framgår att 78 procent av de tillfrågade männen inte kände till något fall av sexuella trakasserier. Men det framgår också att arbetarrörelsen i de flesta fallen hade vägrat att ta itu med frågan. Det är till exempel häpnadsväckande att livsmedelsfacket svarade: ”Så vitt vi vet har inga sådana fall inträffat”. Och de offentliganställdas fack som tillfrågades om något fall av sexuella trakasserier hade kommit upp vid deras kongress eller vid fackliga kurser, svarade att ”det är en rent polemisk fråga. Vi har aldrig hört talas om någonting sådant”.

Facket om kvinnornas frigörelse

De två tyska fackförbundens uttalanden är knappast överraskande. Ända sedan feminister började kämpa offentligt mot kvinnoförtryck har de stött på motstånd inom arbetarrörelsen

¹⁰⁷ *Etats généraux – Les femmes dans le travail des femmes*, (Paris: 1983).

¹⁰⁸ Frågan om daghemsutbyggnad var, trots att den var central i analysen av kvinnorrörelsen och ofta förekom bland i fackföreningarnas krav, mycket sällan resultatet av verkliga strider. Detta hänger utan tvivel delvis samman med de svaga kommunerna i de flesta länderna i Europa och med bristen på något att rikta elden i striden mot – finansieringen av daghemsutbyggnad tenderar att komma från olika myndigheter på olika styrelsenivåer. I fallet med daghem på arbetsplatserna hänger detta problem samman med svårigheten att få fackföreningarna att handla eftersom många medlemmar på basplanet inte ser denna fråga som prioriterad i en period av ekonomisk tillbakagång och arbetslöshet.

¹⁰⁹ Nathalie Hadjifortiou, *Women and Harassment at Work*, (London: Pluto Press, 1983).

¹¹⁰ Elissa Clarke, *Stopping sexual harassment*, (Detroit: LERP, 1982).

¹¹¹ Se Peggy Crull, ”Sexual Harassment and Women's Health” i *Double Exposure*, op cit.

¹¹² Josette Dubois, intervju med Dominique Lacan, ”Antoinette en procès – le chantage sexuel en accusation”, *Cahiers du Féminisme*, nr 36, sommaren 1986.

¹¹³ Sybille Plogstedt och Kathleen Bode *Übergriffe – Sexuelle Belästigung in Büros und Betrieben*, (Hamburg: Rororo, 1984).

mot alla frågor utanför det traditionella fackliga intresseområdet och som ansågs tillhöra det så kalla privatlivet. Förr var det vanligt att man mötte frågan: "Är preventivmedel verkligen något att diskutera?"¹¹⁴ Det krävdes väldiga folkrörelser om abort och preventivmedel för att facket skulle tvingas inse att det var det.

Det tog ytterligare flera år innan somliga organisationer insåg att det inte heller var någon lösning att låta läkare och expertkommittéer fatta det slutliga beslutet i abortärenden. Inte förrän nu har IG Metall, ett av de stora förbunden inom den västtyska centralorganisationen DGB, gått med på att "Kvinnans rätt att bestämma över sin egen kropp är det enda kriteriet man kan ta hänsyn till". I Storbritannien måste feministerna föra en tio års kampanj, med massdemonstrationer organiserade av *National Abortion Campaign*, innan labours partikongress 1985 äntligen gick med på att ta bort "samvetsklausulen" som labours parlamentsledamöter hade använt sig av för att kunna rösta som de ville i abortfrågor, och alltså kunna rösta mot partilinjen som stödde kvinnors rätt att välja. Det här är viktiga framsteg, men vi skall inte hysa några illusioner om deras omedelbara betydelse. "Det är ganska sorgligt när man inser varför Powell Bill /lagförslag/ inte gick igenom", sade en NAC-aktivist om det senaste hotet mot aborträtten, som slutligen föll igenom i parlamentet på grund av någon formalitet.

Till skillnad från vad som hände med John Corries Bill för fem år sedan, så föll den inte därför att labourrörelsen och kvinnorrörelsen och grupper 'För fritt val' kämpade tillsammans... Det händer inte mycket kring den här frågan nu.¹¹⁵

De tyska facken har gjort en kovändning sedan De grönas skandal i riksdagen. Vissa ledare talar till och med om patriarkat. Vid OTVs senaste kongress fördömde man inte bara den här typen av sexuella trakasserier, man gick så långt som att fördöma våld och våldtäkt inom äktenskapet.¹¹⁶ Då har man kommit långt från den motvilja mot att över huvud taget ta upp ämnen som förekom tidigare. Bakgrunden är att i länder som Storbritannien och Västtyskland börjar kvinnornas ställning inom facket att förändras. De ökar både till antal och i status inom organisationerna.¹¹⁷

Kampen för representation inom facket

Det är bara några år sedan kvinnorna påbörjade kampen för att bli bättre representerade inom arbetarorganisationernas ledningar. Även bortsett från *Women's Abortion Campaign's* kamp inom labour har de flesta brittiska fackförbund tvingats vidta vissa åtgärder för att öka antalet kvinnor i ledningen. Inom brittiska beklädnads finns nu till exempel en majoritet kvinnor i ledningen, och inom NUFE, det största förbundet för offentliganställda arbetare, är 42 procent i ledningen kvinnor. Men så är det inte i övriga Europa.

I Västtyskland har fortfarande de kvinnliga arbetarna mycket litet att säga till om när det blir fråga om att fatta beslut. Men när De gröna antog principen om en kvot på 50 procent kvinnor på alla nivåer inom partiet började detta exempel påverka både övriga partier och fackföreningarna.¹¹⁸ Kvinnorna inom textilfacket GTB räknade ut att det skulle ta 90 år för dem att uppnå hälften av platserna i ledningen om de väntade på sin tur, och då förklarade de att de hade fått nog och krävde omedelbara åtgärder för att få delta i besluten. Men i södra Europa är bilden en helt annan eftersom minskningen i medlemsantal ofta åtföljs av en

¹¹⁴ Margaret Maruani, *Les syndicats à l'épreuve du féminisme*, (Paris: Syros, 1979).

¹¹⁵ Ann Potter, "Women's rights – mobilise the labour movement", *Labour Briefing*, august 1985.

¹¹⁶ Steffi Engert, "Feminismus in den Gewerkschaften", *Was Tun*, 9 januari 1986.

¹¹⁷ I Storbritannien var ökningen mycket markant från 16,5% 1960 till 29% 1978, till mer än en tredjedel 1985. Se "A woman's place is in her union", i *Women, work and the labour market*, op cit. I Västtyskland gick den upp från 15,3% 1971 till 20,7% 1981. Andelen kvinnliga delgater till DGBs kongresser under samma period ökade från 6,4% till 11,6%. Se *Frauen in der BRD*, op cit.

¹¹⁸ DGBs kvinnokonferens behöver inte citeras ännu men kräver "lika representation på alla nivåer". Se *Was Tun*, 12 december 1985.

proportionellt sett lika stor minskning av kvinnliga representanter. Situationen i Italien är speciellt dramatisk eftersom kvinnokommittéer inom facket utvecklades i en fantastisk grad i mitten av 70-talet. Ett helt nytt initiativ togs vid den tiden av flera fackliga organ, till exempel den fackliga enhetskommittén för CGIL-CISL-UIL i Turin och metallarbetarnas FLM. De föreslog ”150 timmars utbildning”, ett försök med kollektiv självskolning, som var öppet för kvinnor som stod utanför facket och som handlade om kvinnors hälsoproblem i arbetet, abort och familjeproblem med mer. Försöket fick stor betydelse för alla kvinnogrupper inom fackföreningarna.

De här feministorganisationerna stärktes och började bli erkända mellan 1975 och 1978, med stöd av vänstern inom facket. Nya samordningskommittéer bildades och man började med den största, samordningskommittén för metallarbetarnas delegater, både på lokal och nationell nivå, och kvinnorna gick i egna kolonner i tusental vid demonstrationerna. 1978 var kvinnornas inflytande inom facket helt accepterat.¹¹⁹ Men i dag har alla dessa organ försvunnit och kvinnornas deltagande i facket har sjunkit katastrofalt. Detta påpekades av en talesman för CGIL vid dess senaste kongress: 'De kvinnliga arbetarna är 30 procent av våra medlemmar. Vid de förberedande kongresserna var bara 25 procent av delegaterna kvinnor, och deras yttranden utgjorde 15 procent av det totala antalet. Vid de regionala konferenserna var andelen kvinnor ännu lägre, mellan 10 och 11 procent'.¹²⁰

Antalet är viktigt med tanke på att de fackliga ledningarnas likgiltighet inför alla beslut som inte passar dem. Särskilt gäller detta när det rör sig om att försvara de mest förtryckta skiktens intressen, när det är fullt möjligt att beslut som gäller kvinnornas rättigheter stannar på papperet om inte kvinnor finns med i ledarskapet och i förhandlingskommittéerna för att försvara sina rättigheter. Men svårigheterna är många. Många kvinnor betraktar fortfarande arbete som ett sätt att skaffa sig nålpengar, ett extra bidrag till familjens ekonomi, och anser att deras uppgifter i hemmet är viktigare än allt annat, till och med när barnen har växt upp. Dessutom äger fackliga möten oftast rum efter arbetstid – ett avgörande hinder för de flesta kvinnor. Dessutom finns kvinnorna oftast på små och medelstora arbetsplatser där organisationsnivån och mobiliseringen är mycket svagare. Slutligen har kvinnor dåligt självförtroende och skräms bort av den sexistiska attityd som fortfarande råder inom fackföreningarna.

Bekämpa korporativism, chauvinism och sexism

Men antalet är givetvis inte allt. Det är också viktigt att arbetarorganisationerna har en inställning till kvinnors rättigheter som gör det möjligt att ta upp kampen. Och om man tar sig en titt på de fackliga programmen blir man ofta överraskad över de framsteg som har skett. Det är resultatet av påtryckningar från den självständiga kvinnorörelsen under de senaste femton åren.¹²¹ Men de fackliga ledarna fortsätter att ”glömma” kvinnorna så fort de kommer till förhandlingsbordet, på samma sätt som de ”glömmer” ungdomars och invandrades speciella intressen. Claudia Pinl, tidigare heltidsanställd inom facket och journalist på västtyska DGBs månadstidning, påpekade detta, och talade då av erfarenhet

Det är inte alls egendomligt, de allra flesta (av de fackliga ledarna) är före detta yrkesutbildade arbetare som aldrig har ifrågasatt de utbildade arbetarnas villkor, särskilt när det gäller kvinnor som jobbar på ackord eller skriver maskin.¹²²

Det är givetvis svårt att generalisera, vilket man kan se av exemplet med IG Metalls agerande

¹¹⁹ Bianca Becalli, ”Feminisme et syndicalisme: le cas Italien au cours des années '70” i *Le sexe du travail*, op cit. Se också *L'acqua i gabbia – Voci di donne dentro ol sindacato*, (Milano: La Salamandre, 1979) och *L'esperienza a tortino dell'Intercategoriale donne CGIL-CJSL-UIL*, (Turin: Musolini, 1979).

¹²⁰ *Unità* 23 januari 1986.

¹²¹ Se den jämförande studien över fackföreningspolitik i Europa i ”Femmes travailleuses: féminisme et syndicats”, *Cahiers du féminisme*, nr 10, juni 1979.

¹²² Claudia Pinl, *Das Arbeitnempatriarchat*, (Köln: Kieperheuer & Witsch, 1977).

vid den stora elektronikfabriken Rhenanie-Nord-Westphalie i Detmold i Västtyskland. Fabriken har 1 500 anställda plus 700 kvinnliga arbetare som utför ackordsarbete i hemmet mot usel betalning. IG Metall genomförde en massiv mobilisering bland kvinnorna, och lyckades vid lokala möten organisera först 150 senare 400 av kvinnorna fackligt. De finns nu representerade i den fackliga kommitté som kämpar för ett kollektivavtal. Men detta är ett undantag. I allmänhet är fackets representanter sällan intresserade av frågan om arbetets könsindelning och har en benägenhet att rättfärdiga alla typer av diskriminering.

I aktstycket *Sexton punkter om CFDT-medlemmar som arbetar vid bildskärm* som skrevs 1982 omnämns kvinnor som 'kvinnliga dataforskare, kvinnor vid kontorsdatorer, kvinnliga arbetare, kvinnliga tjänstemän', det vill säga de ger arbetsuppgifterna kvinnliga beteckningar när det är möjligt, men nämner aldrig arbetsindelningen mellan män och kvinnor och de förändringar som är att vänta, och antyder ingenting om problemen med arbetets könsindelning.¹²³

Chantal Rogeret, som skrev detta, var tidigare redaktör på tidskriften *Antoinette*, men fick sparken av CGT strax innan dess fyrtioförsta kongress 1982 på grund av ett "allvarligt misstag": hon hade stått för en feministisk-socialistisk politik i CGT:s kvinnotidning och dessutom stött Solidarnosc och publicerat brev från läsare som kritiserade CGTs och franska kommunistpartiets stöd till Jaruzelski.¹²⁴ Hon är ett levande exempel på svårigheten i att försöka framföra feministiska och internationalistiska åsikter i organisationer med höggradig byråkratisering och reformistiska ledarskap. Och då har vi kommit till kärnpunkten.

Nio gånger av tio strider de mest förtryckta skiktens krav mot den kompromisspolitik som arbetarorganisationerna för, särskilt under ekonomiska nedgångsperioder. De belgiska kvinnorna i "Kvinnor mot krisen"-kampanjen fick uppleva detta. I början av 80-talet när de väldiga lönestrejkerna mot regeringen stod på sin höjdpunkt lyckades de organisera en bred facklig enhetsfront som försvarade kvinnornas rättigheter inför arbetslöshet och deltidarbete, mot upprustning och för allas rätt till arbete, speciellt för invandrarkvinnorna. Men denna kampanj knäcktes med hjälp av de kristna fackföreningarnas (CSC) stöd till regeringen och den fackliga centralorganisationen FGTBs vägran att föra en seriös kamp mot regeringspolitiken. Exemplet gäller Belgien, men stämmer lika bra på andra länder.

Kvinnans rättigheter och reformismen

Av DGB-kvinnornas tionde kongress (Västtyskland) kan vi lära hur facket begränsar sig till att fungera som "samarbetspartners" under krisperioder: grunden för deras politik är försvaret av minimikrav, ett försök – och endast detta – att begränsa skadorna när arbets- och levnadsvillkoren försämras. Det var aldrig fråga om några kvalitativa framsteg när det gällde kvinnornas ställning inom facket på grund av de ackumulerade problemen med att fastslå en kompromiss i krisen och på grund av skillnaden i debattläget mellan de olika facken.¹²⁵

Detta hände 1981. Men också fyra år senare, vid den elfte kongressen, hävdade representanten från DGB-ledningen att den nya teknologin var livsviktig för att västtysk industri skulle kunna konkurrera på världsmarknaden.

Det är exakt samma resonemang som fördes av CFDT, det största facket vid Thompson i Angers, under den kamp som beskrevs ovan. Striden tycktes förlorad från början eftersom CFDT hela tiden kom med undanflykter för att försöka rätta sig efter företagsledningens krav, och kom med alternativa förslag som i själva verket varken tillfredsställde företagsledningen eller arbetarna. De höll ständigt på och arbetade ut planer på det billigaste alternativet i arbetskraft och kostnader, vilket ledde till att rörelsen splittrades upp och arbetsgivaren fick initiativet. "Den djupt radikala tanken att vägra skiftarbete som Angersarbetarna hade tagit

¹²³ Chantal Rogeret, "Syndicats et division sexuelle du travail", *Temps Modernes*, mars 1986.

¹²⁴ Se *Cahiers du féminisme*, nr 18-20

¹²⁵ *Frauen in der BRD*, op cit.

upp, fullföljdes alltså aldrig av CFDT.”¹²⁶ Nederlaget fick allvarliga följder inom arbetarrörelsen på nationell nivå, och likaså påverkade det arbetsgivarna som drog fördel av det på andra fabriker.

Vi kunde ge många exempel av samma slag som det italienska multinationella elektronikföretaget SGS, vars företagsledning beslöt att införa nattarbete för kvinnliga arbetare och fick positivt gensvar från CISL. Den ansvarige facklige representanten dolde inte det faktum att facket rönt starkt motstånd från kvinnorna, som absolut vägrade nattsift, trots att lönen skulle höjas med 50 procent och inget söndagsarbete skulle förekomma. Fackrepresentanten kritiserade kvinnornas hårdnackade attityd så här

Här kan vi se hur inrotade gamla sedvanor är, och hur svårt det är att föreställa sig ett nytt förhållande till fritiden.

Hon påpekade hur stora investeringskostnader det rörde sig om, och hur snabbt maskiner blir föråldrade inom elektronikbranschen:

Vi har att göra med en ständig omsättning som inte är beroende av teknologins krav (som i kemisk industri och metallindustri) utan beror av det ekonomiska läget.¹²⁷

Det senaste exemplet visar att reformism inte alls är ett manligt monopol. Det är förenklat att uttrycka sig som Anna Coote gör i en artikel i det brittiska kommunistpartiets tidskrift *Marxism Today* när hon säger att ”labour framhärdar i sin institutionaliserade blindhet trots allt vi gör för att få dem att se” (vi är kvinnorna), och att de fackliga ledningarnas passiva motstånd inför feministiska krav beror på att det är män som kontrollerar dessa institutioner och organisationer.¹²⁸

Givetvis tenderar män att vara konservativa i sådana frågor, och det återspeglas också i den inriktning som framförs av vänsterströmningarna inom arbetarpartierna och facket (och det är riktigt att dessa strömningar i hög grad domineras av män). Trots att de har intagit mycket progressiva ståndpunkter i många frågor har de stora svårigheter med att integrera feministiska perspektiv i kampen. Det gäller både anhängarna av Tony Benn i brittiska labour och oppositionen inom franska CFDT som mycket sällan tar upp kvinnors krav i sitt agerande eller ens i sina programplattformar. Brittiska gruvarbetarförbundets kongress vägrade *Women Against Pit Closure* partiellt medlemskap, och ägnade exakt femton rader i årsrapporten åt den roll hustrurnas grupp spelade, trots att de fortfarande står i främsta ledet i kampen för försvar av förtryckets offer. Denna konservatism hittar man också inom yttersta vänsterns partier som ofta har ett korrekt program men ändå är utomordentligt passiva när programmet skall försvaras i det dagliga arbetet. Somliga har kommit på efterkälken med att erkänna grundläggande rättigheter, till exempel abort. Men vi kan aldrig lösa problem genom att använda Anna Coates metod att föra kampen utan män och därefter ”ingå allians” med dem. För oss är det uppenbart att den vägen är en återvändsgränd.

Perspektiv för kvinnorörelsen

Det faktum att yrkesarbetande kvinnor är dubbelarbetande är ett av de grundläggande drag som skiljer manliga och kvinnliga arbetare i det kapitalistiska samhället. Det obetalda arbete som kvinnorna utför i hemmen har stor betydelse för kapitalistklassen som utan detta skulle tvingas höja lönerna och sänka sina profiler. Det är alltså till fördel för kapitalistklassen, däremot stämmer det inte att kvinnornas hushållsarbete bidrar till att höja levnadsstandarden för arbetarklassen som helhet – och att det därför tjänar den manliga arbetarklassens intressen. Det är inte genom att kämpa mot män i egenskap av män som också lider under utsagnings-systemet – som vi kommer att lösa problemet. Det här innebär inte på något sätt att vi skall

¹²⁶ ”Thompson ou l'échec d'un syndicalism”, op cit.

¹²⁷ Piniccia Cazzaniga, ”I turni di lavors in un'azienda elettronica”, in *Terminale donna*, op cit.

¹²⁸ Anna Coote, ”The feminist touch”, *Marxism Today*, december 1985.

skjuta upp kampen mot det speciella förtryck som riktar sig mot kvinnor. Inte heller innebär det att vi underskattar omfånget och svårigheterna i kampen mot sexismen inom arbetarklassen, som uppenbarligen är en faktor i kvinnoförtrycket.

Kapitalismens profitjakt skapar de villkor under vilka män och kvinnor förhandlar om arbetsfördelningen inom hushållet. I denna process har männen intresse av att bevara sin traditionella familjeroll som, även om den är arbetsam, också medför stora privilegier. Om männen skulle ta hälften av barntillsynen och hushållsarbetet på sin lott, skulle deras (redan nu korta) fritid minska starkt, eftersom hushållsarbete måste utföras parallellt med normala arbetsdagar... Den traditionella ideologin (hus hållsarbete är kvinnornas ansvar) stärker männens position och undergräver kvinnornas i konflikten om hur fritiden skall fördelas.¹²⁹

Kampen för att få män att ta ansvar för hushållsarbete är viktigare än vad Karl Marx och Friedrich Engels någonsin insåg (August Bebel förstod mera), eftersom de var övertygade om att familjen skulle brytas upp när majoriteten av kvinnorna gick ut på arbetsmarknaden. I stället blev det så att kvinnorna visserligen kom att utgöra en viktig del av arbetsstyrkan, men blev däremot aldrig befriade från "sitt" hushållsarbete, och eftersom de för det mesta fick lägre lön än männen fortsatte deras ekonomiska beroende.

Hur kan det hushållsarbete som i dag är kvinnornas ansvar förvandlas till ett kollektivt ansvar? Kampen för att ändra samhällsrelationerna och relationerna mellan män och kvinnor, hur kommer den att utvecklas? Företeelser som arbetslöshet, sänkta familjeinkomster, bristen på samhällsservice, förnyade attacker på kvinnors rätt att bestämma över sina egna kroppar, allt detta skapar ett oerhört tryck och försvårar alltmer för kvinnor att få tid att organisera sig och att funna energi att bekämpa könsindelningen av arbetet inom familjen.

Inte heller kan vi godta den lösning som några brittiska feminister har lagt fram, nämligen en inkomstpolitik som sänker männens löner och höjer kvinnornas, det vill säga en omfördelning av den del av kakan som kapitalisterna har valt att överlämna till arbetarklassen.¹³⁰ Inte heller kan man, som vissa feminister tycks hoppas, förlita sig på att ett departement för kvinnors rättigheter skulle lösa problemen. Till och med regeringar på högerflygels som Helmuth Kohls i Västtyskland utlovar ett sådant, samtidigt som de radikalt skär ned de sociala utgifterna. Exemplet Frankrike och Spanien visar begränsningarna i ett sådant departement när regeringen leds av socialistpartier med åtstramningspolitik på programmet. Sådana organ kan på sin höjd lyckas skapa debatt i massmedia om kvinnoproblem, och då och då bidra ekonomiskt till vissa projekt eller centra inom kvinnorörelsen, så som sker i Spanien.¹³¹

Feminism = idealism?

Ett sammanhängande svar på angreppen som kvinnor utsätts för måste innefatta kampen för minimilön, för arbete åt alla – och dessutom ifrågasättande av arbetets könsindelning, kamp mot alla typer av våld, för minoriteternas rättigheter och för rätten att välja...

Är detta en realistisk tanke? Om man betraktar problemet med utgångspunkt från vilka ekonomiska resurser som skulle kunna tas fram, då är det inte alls realistiskt. Är det alltför förenklat, med tanke på att arbetarkampen i dag är en försvarskamp? Det är ett tyngre argument. Men är försöken att förena arbetsgivares och arbetares intressen mer realistiska? De exempel vi hittills har nämnt tyder inte på det. Det är en sak att förhandla utifrån styrkeförhållanden som har uppstått under kampens gång. Men det är en helt annan sak att begränsa sina mål och utesluta vissa krav från början på grund av "samhällsekonomiska krav"

¹²⁹ Johann Brenner, Maria Ramas, op cit.

¹³⁰ Bea Campbell började utveckla dessa idéer i tidskriften *Red Rag* mot slutet av 1970-talet. Hon förde också fram liknande idéer i den debatt som publicerades i *Feminist Review*, nr 23, sommaren 1986.

¹³¹ Frigga Haug, op cit. Se också *New Left Review*, nr 151 om kvinnorörelsen i den spanska staten och *Cahiers du féminisme* som regelbundet publicerade artiklar under den period då det franska socialistpartiet satt i regeringsställning.

eller på grund av ”moderniseringar”.

Är det ett idealistiskt resonemang, med tanke på tillståndet inom kvinnorörelsen i dag? Rörelsen är skingrad. Den har genomlidit djup splittring. Somliga feminister från den ”första vågen” hyser illusionen att alla kvinnor har samma intressen, men så är det givetvis inte (även om de har vissa gemensamma intressen). Feminismen av i dag är pluralistisk och kan inte reduceras till en enda ”rörelse för kvinnans frigörelse”. Detta betyder inte att det inte finns behov av en självständig rörelse som kan ta initiativ och föra nationella och internationella kampanjer för kvinnors rättigheter. Kvinnogruppernas bakgrund inom fredsrörelsen, deras förmåga att ta upp nya frågor och göra sig hörda därför att de både fanns inom fredsrörelsen och var självständigt organiserade som kvinnor, tenderar att bekräfta den uppfattningen.

Det är naturligtvis inte lätt att få igenom krav som skulle ta ett stort stycke av arbetsgivarnas vinster, som till exempel kravet på daghem och förskolor. Problemet kompliceras av att dessa krav också medför förändrade sociala relationer.

Vi vill inte ha vilken barntillsyn som helst, utan en barntillsyn som kontrolleras av föräldrar och arbetare, som är billig och förankrad i bostadsområden och arbetsplatser. Och vi måste ställa dessa krav i ett sammanhang som är mot kapitalismen och för kvinnorna. Detta politiska sammanhang måste erbjuda en framtidsvy med institutioner som är demokratiska och innefattar allmänt deltagande och som kan fylla verkliga behov. De skall ersätta de privatiserade, i grunden hierarkiska, institutioner som vi nu har – inklusive den isolerade kärnfamiljen. Den konflikt mellan att ägna sig åt omvårdnad och att vara självständiga som kvinnor lever i, är inte oundviklig, den är en följd av hur samhället, produktionen och arbetet är organiserade, av hur våra vardagliga behov uppfylls. Vi måste stå fast vid att vägen till ett mänskligare samhälle inte nås genom att man tvingar kvinnorna tillbaka till köket, utan genom att enfamiljsköket överges som ett föråldrat begrepp. Och innan vi har kommit så långt måste vi börja genom att låta alla – män, barn etc – ta sin del av familjeansvaret.¹³²

Det här är fråga om ett långsiktigt politiskt projekt som förutsätter att hela systemet störtas, och dithän har vi inte hunnit. Men det är viktigt att veta åt vilket håll vi vill gå. Just därför att kvinnorörelsen innebär en verklig utmaning gentemot de sociala relationerna, kan den spela en viktig roll vid arbetarrörelsens omstrukturering – det vill säga på villkor att den deltar i denna rörelse och att feminister med antikapitalistiska ståndpunkter kan göra sig hörda.

Den strategi kvinnorörelsen behöver för att uppnå enhet inför uppsplittringen och för att bibehålla sina erfarenheter och sin kontinuitet är föremål för mycket debatt just nu. Vi hävdar inte att vi har alla lösningar och anser inte att de kommer att bli lätta att finna under nuvarande omständigheter. Men rörelsen måste visa att den är beredd att kämpa mot alla sorters diskriminering och att solidarisera sig med alla förtryckta och utsugnas kamp, både nationellt och internationellt.

Feministernas mobiliseringar i Västeuropa har trots sina begränsningar vid flera tillfällen visat att det existerar en djupgående internationell medvetenhet. Vi som är socialister och feminister ser detta som en mycket stor framgång, eftersom det är vår förmåga att lyssna på varandra och dra lärdomar av olika situationer som kommer att ge oss styrka att föra kampen vidare, kampen för kvinnans frigörelse och för samhällets omvandling.

Översättning: Gunvor Karlström

Översatt ur: *International Marxist Review*, vol 2 nr 2, 1987.

¹³² Johanna Brenner, ”Women, The Right and the Family”, *Against the Current*, våren 1982.

Katarina Katz: Feminism, socialism, organisation och utopi

Ur *Fjärde Internationalen* nr 3 1987

Vad kan vänstern lära av feminismen? Hur man än definierar "feminism" ger ämnet en uppsjö av möjliga infallsvinklar. De flesta av dem är mer eller mindre kontroversiella inom vänstern eller inom kvinnorörelsen eller båda. För det första måste man utgå från åtminstone en underförstådd definition av begreppet "feminism" och någon entydig sådan existerar inte. Det finns ju stora åsiktskillnader mellan socialistiska feminister, radikalfeminister och liberala feminister. Skulle man dessutom ta med i beräkningen alla anti-feministers tolkningar av termen skulle denna enda glosa kräva en hel ordbok.

Därför kommer jag att helt självsvåldigt använda ordet så som jag finner lämpligt – kanske en socialistisk variant av den engelska författarinnan Rebecca Wests definition: Jag har aldrig lyckats ta reda på exakt vad feminism är – det enda jag vet är att folk kallar mig feminist var gång jag uttrycker känslor som visar att jag är något annat än en dörrmatta. Ser man till det mångskiftande och svåröverblickbara som kallas "kvinnorörelsen" finns naturligtvis både positiva och negativa lärdomar att hämta för socialister. En diskussion om de negativa skulle ta upp hur delar av kvinnorörelsen, av dess ord och idéer, kunnat sugas upp, integreras och ofarliggöras till "jämsällldhet" eller till begåvningsreserv för kapital och stat.

En kvinnorörelse som själv stod för andra ideal används för att legitimera kvinnor i toppen på de odemokratiska och auktoritära hierarkier som styr det kapitalistiska samhället. I kurser för kvinnliga småföretagare – lärs kvinnor att kanalisera sina potentiellt upproriska energier till att tjäna pengar, konkurrera och kämpa för att överleva i ett befolkningsskikt vars samhällsställning gör det övervägande bakåtsträvande, inskränkt och jagfixerat.

Här kommer jag i stället att ta upp det jag anser ge positiva lärdomar. Dels för att jag redan tidigare, i en artikel i *Fjärde Internationalen*, har kritiserat tendenser inom kvinnorörelsen, och anser att kritiken står sig.¹³³ Men framför allt är det för att socialistisk-feministiska tankar och erfarenheter är något alla socialister så illa väl behöver. Vissa av dem har vi också redan tagit upp och gjort till våra.

Ta till exempel det faktum att merparten av det arbete som utförs i världen görs av kvinnor. En stor del av kvinnoarbetet, kanske till och med den största, utförs av kvinnor som inte arbetar. Det vill säga, de arbetar inte enligt det språkbruk som säger att bara arbete som belönas på en marknad, arbete för lön eller vinst, är riktigt arbete, medan hushållsarbete, vård av barn, eller husbehovsjordbruk inte är det.

Tills den moderna kvinnorörelsen viftade med sopkvasten framför ögonen på dem tenderade även socialister att se det så. Visserligen fanns det tidigt de som talade om att befria arbetarkvinnan från hushållsarbetets börda (någon gång i framtiden), men en rörelses djupaste övertygelse avslöjas när den inte tänker sig för. Arbetarrörelsens själ låg i slagord som "åtta timmars arbetsdag, åtta timmars vila, åtta timmars fritid" som om all vaken tid som inte tillbringades på arbetsplatsen var "fri". Det "osynliga" arbetet i hemmet tänkte man bara inte på. Varför?

Ett enkelt svar som kommer snabbt på tungan är "för att det var kvinnorna som utförde det". Och det är nog så sant att förträngningen inte hade skett om detta varit mäns arbete. Men det är ju också så, på en annan analysnivå, att det är ett inneboende drag i ett kapitalistiskt samhälle dels att bara bytesvärde – det som kan mätas i pengar – tillmäts betydelse, dels att mänsklig aktivitet spaltas upp i så strängt åtskilda delar.

De förkapitalistiska samhällena var inga idyller. Kvinnan var hårt förtryckt även då hennes arbete skedde inom ramen för ett patriarkalt bonde- eller hantverkarhushåll. Men i en sådan

¹³³ *Fjärde Internationalen* nr 4 1980.

produktionsordning kunde alla se att hur mycket kvinnogöret än ringaktades, så var det nödvändigt för att alla skulle få mat, kläder och husrum.

Med lönearbetets dominans blev det annorlunda. Arbetaren lämnade hemmet för att bege sig till en arbetsplats. I gengäld för sitt arbete fick hon eller han en lön att köpa sina livsförnödenheter för, saker som tidigare oftast framställts inom ramen för ett storhushåll. Marx uttryckte något som var speciellt för kapitalismen när han skrev:

Arbetaren känner sig bara hemma utanför sitt arbete och i sitt arbete känner han sig som en främling. Han är hemma när han inte arbetar och när han arbetar är han inte hemma.¹³⁴

Arbetarens främlingskap inför sitt eget arbete – och därmed inför andra människor – gäller både kvinnor och män. Ändå var det delvis olika eftersom männen inte hade det oavlönade arbetet i hemmet. Även om man köpte mat och kläder och hyrde sin bostad så behövde kvinnor fortfarande koka, baka och diska, tvätta, mangla och laga, sopa, skura och städa. Det arbetet var också nödvändigt och det kunde vara tungt och slitsamt men det var lönearbetet som fick samhälleligt erkännande.

Kapitalismen delade upp tiden i arbete och fritid, världen i hem och arbetsplats, i privat och offentligt. Gamla produktionsformer baserade på släktskapsrelationer eller tradition försvann. Arbetaren ingick ett ”fritt” avtal med arbetsköparen. Släktskap, liksom sexuella och känslomässiga, personliga relationer kom att skiljas från och stå i motsättning till de monetära, kontraktsmässiga, opersonliga relationerna i den ekonomiska sfären.

Den brittiska feministen Anne Foreman diskuterar¹³⁵ kvinnlighetsuppfattning och alienation. Foreman skriver:

Eftersom individens självuppfattning systematiskt förstördes på arbetsplatsen uppstod en betydelsefull spänning. Den individuella identiteten utplånades inte men den hamnade i en definitionskris.¹³⁶

Lösningen på denna kris blev att familjen, kärnfamiljen, blev det personligas och det sexuellas sfär, till synes frikopplade från ekonomiska sammanhang. Familjen blev bärare av det privata – mot en kall, hotfull yttervärld – och kvinnan bar upp familjen. Denna klyvning i privat/offentligt och dess reproduktion i klyvningen manligt/kvinnligt är ett av de mest djupgående dragen i kapitalismen och i den liberala borgerliga ideologi som ackompanjerade dess uppkomst.

Foreman drar slutsatsen att denna konstruktion av familjen och kvinnan som motpoler, ”det andra” i en existensialistisk mening, är nödvändig för den manliga identitetsbildningen.

Även en så uppriktig vän av jämlikhet och kvinnofrihet som liberalen John Stuart Mill var anhängare av en ”ordning där mannen tjänar pengarna och hustrun övervakar hemmets utgifter” och ansåg det inte vara ”någon önskvärd vana att hustrun genom sitt arbete skall bidra till familjens inkomst.”¹³⁷

Dagens liberala jämställdhetssträvar skulle knappast uttrycka sig så om inte annat skulle det medföra en förfärlig brist på arbetskraft! Gifta kvinnor förvärvsarbetar. Delar av den ”privata” reproduktionen av arbetskraft, barntillsyn och sjukvård har flyttats ut från familjen till statliga institutioner.

¹³⁴ K Marx, Ekonomisk-filosofiska manuskripten, i *Early Texts*. Blackwell, Oxford 1971, s 137.

¹³⁵ A Foreman, *Femininity as Alienation: Women and the Family in Marxism and Psychoanalysis*. Pluto Press London 1977

¹³⁶ A Foreman, aa, s 75.

¹³⁷ J S Mill, *The Subjection of Women*, i *Three Essays*. Oxford University Press, London 1975, s 483. Jag vill på intet sätt förringa vare sig förtjänsten hos Mills skrift mot kvinnoförtrycket – han stod milshögt över sin borgerliga samtid och miljö – eller den betydelse den hade. Citatet är intressant just därför att det kommer från en varm förkämpe för kvinnans rättigheter.

Men det känslomässiga ansvaret och en hel del handfast arbete ligger fortfarande hos familjen och kvinnan. Motsättningen mellan kvinnornas yrkesarbete och familjens funktioner skapar en oerhörd påfrestning, på kvinnorna och på familjen.

Är det här något för vänstern att uppmärksamma? För det första finns ett påträngande, praktiskt skäl. Det oavlönade hushålls- och reproduktionsarbetet omfattar lika många arbetstimmar som lönearbetet. Det vilar med mycket olika tyngd på män och kvinnor, även i Sverige som ligger bra till jämfört med övriga Västeuropa och ännu bättre jämfört med Östeuropa där hushållsarbetet är både en tyngre och en mer ojämnt fördelad börda.¹³⁸

Mindre hushållsarbete är alltså ett nödvändigt villkor för att kvinnor, speciellt med barn, skall kunna delta i politisk eller facklig aktivitet överhuvudtaget. Ett minimikrav för vänstern är att ha verksamhet för barn på möten och seminarier. Det gäller dock inte bara tid. Det gäller inte heller bara den ideologi som säger att kvinnor inte ska vara stridbara eller delta i strider om makt, att de före allt annat ska hålla sig till sin familj och vara mannen underdåniga, även om kvinnorörelsen har fått, och fortfarande får, slåss hårt mot den.

Visserligen har kvinnor kämpat och utmanat den rådande ordningen genom tiderna. I fattiguppror och hungerkravaller har kvinnor gått i täten, sporrade av ansvaret för hungriga barn och anhöriga. Men när striden varit över har samma ansvar använts för att fjättra dem igen, både av de härskande och av de män vid vars sida de gjorde uppror.

De dominerande strömningarna inom arbetarrörelsen har sett de hemarbetande kvinnorna som ”efterblivna”, som inte riktigt färdiga att delta i arbetarrörelsens ”frihet, jämlikhet och broderskap”. I värsta fall har männen försökt hålla kvinnorna kvar i hemmet och utanför arbetsmarknaden.¹³⁹ I något bättre har de väntat sig att kapitalismens hunger efter kvinnlig arbetskraft, mer eller mindre automatiskt, skulle göra kvinnorna jämlika med männen.

Jag är överens med den klassiska marxistiska synen, att kvinnans deltagande i lönearbetet, så länge detta är den dominerande formen för samhälleligt erkänd produktion, är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för hennes frigörelse. Maktförhållandena är sådana, och kvinnorna i hemmet blir isolerade, splittrade och konservativa.

Verkligheten är dock sammansatt. Kvinnor arbetar mycket med människor, med barn, sjukvård, kurativ verksamhet – både i yrkes- och privatliv. I den kvinnliga sfären, i vad den tyska feministen Ulrike Prokop¹⁴⁰ kallar ”de kvinnliga livssammanhangen” finns element av uppfyllande av omedelbara behov, av avståndstagande från värdelagens värde, från konkurrensen, förtingligandet, allt det som förkroppsligas i Mr Gradgrind i Charles Dickens' roman *Hårda Tider*, han som alltid var ”beredd att mäta och väga varje stycke människonatur och tala om vad den var värd”.

Prokop jämför det outtalat anti-kapitalistiska i ”de kvinnliga livssammanhangen” med romantikens människo- och kärlekssyn, med deras hisnande blandning av reaktionärt och progressivt.

¹³⁸ Om kvinnor och hushållsarbete i Sovjet, se t ex Alastair MacAuley, *Womens Work and Wages in the Soviet Union*, London 1981; Gail Lapidus, *Women in Soviet Society. Equality, Development and Social Change*, University of California Press; eller Natalja Branaskajas realistiska kortroman *En vecka som alla andra*, Almqvist&Wicksell, Stockholm 1975.

¹³⁹ Jane Humphries' artikel i *Cambridge Journal of Economics* väckte en intressant debatt genom att påpeka att även kvinnor, arbetarhustrur, stödde kravet på ”en lön som räcker för att försörja en familj” (med hemmafru). Vad jag kan se var det till en del ett utslag av patriarkal ideologi, till en del grym nödvändighet då man inte såg någon annan möjlighet än hemmafrun för acceptabel vård av barn och gamla – och till en del en reell intressekonflikt mellan gifta arbetare av båda könen och ogifta arbetarkvinnor (en stor grupp som Humphries inte säger mycket om). De också debatten mellan Johanna Brenner/Maria Ramas och Michèle Barrett i *New Left Review*, nr 144 respektive 146.

¹⁴⁰ Ulrike Prokop, *Kvinnors livssammanhang: Begränsade strategier och omåttliga önskningar*, Stockholm 1981.

I England fanns radikala romantiker som diktarna Byron och Blake, eller (senare) den mångsidige utopiske socialisten William Morris, konstnär, konsthantverkare och författare. Socialistiska kvinnor fick stöd för sin feminism hos utopiska socialister som Saint-Simon och Fourier och radikala konstnärer som poeten Shelley.

Jag är ingen litteraturhistoriker. Men det är kanske inte någon slump att det var en radikal kvinna som skrev den första roman jag känner till som (på en nivå) handlar om alienation, eller för att vara mer exakt, det som Marx skulle kallat reifikation och fetischism – att människans skaparkraft kommer att framstå som ett självständiggjort ting utanför människan själv och att arbetets produkt, det människoskapade tinget ter sig som en levande kraft – riktad mot den skapande arbetaren.¹⁴¹ Feministen Mary Wollstonecrafts¹⁴² och vänster-radikalen William Goodwins dotter var medlem i samma litterära krets som sin make Percy Shelley och vännen Byron. Hennes berättelse skrevs några få år efter ludditupproren, då hantverksarbetare i yttersta nöd slog sönder de vävmaskiner som konkurrerat ut dem.¹⁴³ Ängvävstolarna sa till arbetarklassen, exakt vad Mary Shelley lät monstret säga Frankenstein: Du är min skapare – men jag är din herre!

Den stora skillnad jag ser mellan den utopiska längtan Prokop beskriver och de socialistiska utopierna (inklusive Marx') är att hon tycks föreställa sig friheten från arbetet och socialisterna det befriade arbetet. Fourier talar om det "det attraktiva arbetet", Marx kallar det för "människans livsaktivitet och behov som artvarelse".

Är utopier viktiga? "En syn som svävar klar och ljus, i skyn är sann som hägring", däri har Fröding rätt, men har den också en praktisk sanning? Det finns flera områden där feministiska insikter och kvinnors behov påverkar praktiska politiska och fackliga handlingslinjer. Jag skall kortfattat nämna några av dem.

1. I många avseenden kan kvinnors erfarenheter och ansvar göra dem mer benägna att lägga ett människo- snarare än ett rent ekonomiskt perspektiv på fackliga och politiska krav.
2. Av samma skäl har det ofta varit kvinnor som i arbetarrörelsen – och sedan 60-talet i kvinnorörelsen som vidgat politikbegreppet till områden som traditionellt ansetts "privata".
3. Kvinnorörelsen har provat andra organisationsformer än de traditionella.
4. I delar av kvinnorörelsen – liksom i mycket tidig arbetarrörelse – har det utopiska perspektivet gjorts praktiskt.

Den första punkten kan förstås inte statistiskt beläggas, men det finns ganska många exempel på hur kvinnliga lönearbetare när de ställt krav har tagit upp annat än enbart lönefrågor: Sådant som gäller tillfredsställelsen på jobbet, hälsofrågor och så vidare.

Det är ingen slump att så många kvinnor slutit upp kring antikärnkraftsrörelsen och inte heller att det är kvinnor inom fackföreningsrörelsen och socialdemokratien som håller kravet på sextimmarsdag vid liv, när männen vill sopa det under mattan. Det är inte heller någon slump att män så ofta talar om "arbetstidsförkortning" när kvinnor kräver kortare arbetsdag, för att kunna känna sig levande alla dagar, inte bara få några dagar till av liv.

I Jacqueline Heinens artikel i detta nummer finns flera exempel på den roll kvinnor spelar i åttiotalets europeiska arbetarrörelse. Det viktigaste är väl den brittiska gruvstrejken där det var kvinnorna som gjorde den fackliga striden till en kamp om och av hela gruvsamhällena, inte bara männens angelägenhet. Det var de som gjorde mest för att skapa stöd för strejken och bryta ner barriärer mellan gruvarbetarförbundets, NUM, medlemmar och grupper som svarta,

¹⁴¹ Se till exempel K Marx, *Kapitalet*, band 1, kapitel 1:4.

¹⁴² Författare till bl a *A Vindication of the Rights of Women*, publicerad 1792.

¹⁴³ Lord Byron chockerade, för övrigt, Överhuset genom att fördöma det besinningslösa våld som sattes in mot ludditerna i sitt jungfrutal, helt i strid med traditionen. Jungfrutal skall av hävd vara oförargliga tillställningar.

homosexuella, feminister, freds- och miljörelse.

Den kapitalistiska rationaliteten har utvecklat produktivkrafterna. Det går inte att bara avfärda allt den åstadkommit som falskt välstånd. Men det är en begränsad rationalitet, inriktad på utvinnande av bytesvärde. De bruksvärden – de faktiska nyttigheter, (föremål eller tjänster) – som är bärare av bytesvärdet är en bieffekt, inte ett självändamål, i detta system. Den kapitalistiska produktionen jagar sekunder men låter människoliv förspillas i arbetslöshet. Och innehållet i produktionen? Det spelar föga mer roll i verkligheten än i Heinrich Bölls satir över Tyskland efter nazismen. I novellen ”Det kommer att hända något. En handlingskraftig historia.”, beskriver det namnlösa berättarjaget den tid av sitt liv som han tillbringat i det supereffektiva företaget Wunsiedels, där alla skötte minst tre arbetsuppgifter samtidigt, handlingskraften flödade och inte ett ögonblick gick till spillo.

Inte förrän långt efteråt har jag kommit att tänka på att jag aldrig intresserade mig för vad som tillverkades vid Wunsiedels fabrik. Det kan mycket väl ha varit tvål.

Satiren karikerar, men är det inte i botten samma marknadens logik när våra fackföreningsledare säger att produktivitetshöjningarna i industrin motiverar lönehöjningar där, jämfört med den offentliga sektorn, eller att den offentliga sektorn bara kan tillåta lönehöjningar om produktiviteten där ökar. Hur skeptisk man än bör vara till, till exempel, takthöjningar inom bilindustrin finns det en kvalitativ skillnad mellan att höja takten på ett löpande band och att tvätta eller mata varje långvårdspatient snabbare. Föreställ er Chaplins *Moderna Tider* tillämpad på distriktsköterskans arbete! Att installera en industrirobot som svetsar ihop metallstycken är något annat än om roboten skulle hjälpa förskolebarn med ytterkläderna ...

För att fortsätta att vara elak, nog har manliga socialister ibland reagerat på feministisk kritik som prästen Helstone i Charlottes Brontes roman *Shirley*?

När kvinnor är förnuftiga – och, framför allt, begripliga kommer jag överens med dem. Det är bara de vaga, supersubtila förnimmelserna och extremt spetsfundiga idéerna som besvärar mig. Låt en kvinna be mig att ge henne något i matväg eller klädväg... Då kan jag åtminstone förstå hennes begäran; men när de trånar efter de vet inte vad – sympati, känsla, någon av dessa obestämda abstraktioner – jag kan det inte, jag känner inte till det, jag har det inte.

Kvinnorörelsen har också lyft fram känsloladdade ämnen som familj, barnuppfostran, sexualitet, kultur som viktiga politiska frågor. Det borde vara väsentligt för alla marxister. Arbetaren är inte arbetare bara när hon (eller han) arbetar.

Det har blivit inopportunt idag, men jag tror att det är viktigt att utveckla, i stället för att avfärda den kritik som 60-talets kvinnorörelse och nya vänster riktade mot kärnfamiljen, dess isolering, självtillräcklighet och skeva maktförhållanden mellan män och kvinnor. Detsamma gäller dessa rörelser försök att finna livsformer som innebär större gemenskap och mångfald – varken en kärnfamilj som är sig själv nog eller ett ständigt och automatiskt krav på att staten ska ta över. (Naturligtvis föddes detta inte med 1960-talet utan har funnits hos många tidigare radikala rörelser.)

Också när det gäller organisationsformer har kvinnorörelsen varit fantasirik och skapande. Det var nödvändigt när man med traditionella former i blandade organisationer så ofta fann män i talarstolen och kvinnor vid stencilapparat och kaffebryggare. Ibland har kvinnor på 1960- och 70-talen uppfunnit på nytt sådant som prövats förr av frihetliga socialister och tidiga arbetarsammanslutningar.

Kvinnohistorikern Sheila Rowbotham¹⁴⁴ gav för några år sedan ut boken *Beyond the Fragments*¹⁴⁵ tillsammans med Lynne Segal och Hilary Wainwright. Boken väckte stor

¹⁴⁴ Av hennes böcker har två även givits ut på svenska, *Kvinnor, motstånd, revolution*, och *Klassamhälle, manssamhälle*.

¹⁴⁵ Merlin Press, London 1979.

uppmärksamhet. Trots att vänsterorganisationer reagerade surt över den kritik de fick blev den vad britterna kallar en "minor classic", något som ofta och självklart refereras till i diskussioner, i vänstern och kvinnorörelsen. Själv anser jag den vara en av de bättre sammanföringar av socialistiska och feministiska rörelser erfarenheter jag sett. Rowbotham är kritisk mot den leninistiska vänsterns sätt att fungera – men ser problem också i kvinnorörelsens.

Rowbotham beskriver hur den nya kvinnorörelsen valde att organisera sig i självstyrande lokala grupper. Detta påminde om de tankar om självförvaltning som finns och funnits inom arbetarrörelsen men utvidgade dem till andra områden än arbetsplatsorganisering. Kvinno- rörelsen gick i bräsch för varje grupp av människors rätt att själv välja hur de organiserar sig och med vem. Efterhand har andra rörelser, framför allt förtryckta etniska grupper, kunnat bygga vidare på samma grund.

Också inom gruppen har feminister försökt motverka de former av förtryck och självförtryck som brukar uppstå även i rörelser som arbetar för befrielse. Mycket av det var en reaktion mot de erfarenheter kvinnor gjort inom mansdominerade vänsterorganisationer.

Begreppet systerskap är vagt och missbrukat, både av förespråkare och belackare. Men det står ändå för en medveten vilja att skapa ett klimat av värme, omtanke och ömsesidigt stöd i stället för konkurrens och intolerans. Bland systrar skulle man kunna våga vara subjektiv, våga ta risken av att ha fel, våga medge att man inte hade svar på alla frågor.

I kvinnogrupperna försökte man – med varierande framgång – att skapa strukturer som inte var hierarkiska, med över- och underordning, att sprida ut uppgifter och rotera ansvarigheten. Det som man förlorade på att det inte var den som var allra duktigast på att lösa en viss uppgift som fick göra det fick stå tillbaka för det som vanns genom att alla fick lära och utvecklas. Det betydde också mycket för en annan huvudtes att det skall vara roligt att kämpa.

Även om idealet inte går att förverkliga i varje ögonblick så stod redan önskan att göra det i strid med politiska och fackliga traditioner av puritanism och ädel självförnekelse.

Rowbotham ironiserar över vänsterjargongens alla militära metaforer "till exempel alla dessa jämförelser med artonhundratalsarméer som marscherar i formering och gör kloka reträtter på officerens order. Varför finns där en sådan skräck för trivsel som om trivsel skulle vara nästan lika farligt som kapitalismen själv?"

Hon berättar, som ett motexempel, om en grupp kvinnliga arbetare som upprättade sitt strejkvaktshögkvarter i ett hus som tillhörde företaget de var anställda hos, men låg strax utanför fabriksgrindarna. Det allra första de strejkande gjorde var att städa upp, ta dit krukväxter och sätta upp trevliga gardiner. Man strejkar inte sämre för att man har det ombonat omkring sig.

Också själva de utåtriktade aktionerna kunde vara roliga utan att nödvändigtvis förlora i effektivitet: En långdans kan vara lika mycket demonstration som att gå i led och den som vinner skrattarna på sin sida har vunnit mycket.

Icke-våldsaktioner är inte bara något för pacifister. Även den som ser den hjärtskärande nödvändigheten i att bekämpa förtryckare med våld och försvara rättvisa med makt måste stå emot frestelsen att romantisera våldet eller idealisera makten och se dem som annat än ett av våldsamma fiender framtvingat ont.

Både kvinno- freds- och miljörörelsen har visat vilka möjligheter fantasifulla, glada icke-våldsaktioner ibland erbjuder för att vinna opinioner i lägen där en våldsam aktion skulle stöta bort dem (även om de kan vara väl så riskfyllda för den som deltar i dem).

Samtidigt finns det svagheter i kvinnorörelsens lösliga sätt att organisera sig. Vissa frågor måste drivas av riksomfattande rörelser, som krav på lagstiftning eller liknande. Det är viktigt att olika grupper och rörelser kan lära sig av och stödja varandra, industriarbetare, offentlig-anställda, kvinnor, invandrare, och så vidare.

Stat, arbetsgivare och media är experter på att spela ut olika grupper mot varandra, jobben mot miljön, daghem mot sjukhus, bostadslösa ungdomar mot flyktingar. Det kan krävas fastare band än blott den goda viljan för att upprätthålla solidariteten. Det kan vara viktigt att något större än små, fristående lokala grupper bestämmer sig för vissa politiska prioriteringar vid en viss tidpunkt.

Informella ledarskap i ostrukturerade organisationer kan vara väl så förtryckande som formella, och svårare att bli av med. Det blir lätt så att de som har störst förmåga att göra sig gällande trycker ner de andra. Kvinnorörelsen har just genom sin mjuka struktur och sitt systemskapsideal ibland haft svårare att lösa konflikter än organisationer med mer formella och opersonliga procedurer. Det kan bli svårt att acceptera att andra upplever ojämlikhet inom rörelsen. Därför har brytningar mellan ideologier och konflikter mellan lesbiska och heterosexuella, eller svarta och vita kvinnor, yrkesarbetande och hemarbetande, mödrar och barnlösa, tvingat fram smärtsamma personliga slitningar, på gott och ont.

Efter årtal av laddade diskussioner om vilket utrymme för kvinnsolidaritet som kvinnors olika klasstillhörighet lämnar och om mellanskiktsskvinnors tendens att dominera så tvingade den svarta rörelsens framväxt under de senaste åren den brittiska kvinnorörelsen att inse att vita feminister inte självklart har rätt att tala å svarta kvinnors vägnar, lika väl som det finns motsättningar mellan kvinnor och män i arbetarklassen eller i etniska minoriteter.

Kvinnorörelsen har försökt att skapa en rörelse som lever det den vill, som både är utåtriktad och bygger ett skydd kring dem som deltar i den. För socialister kan det inte innebära att slå sig till ro med en alternativ livsstil för egen del. Men det går inte heller att avsvära sig allt samband mellan de politiska ideal man predikar och den egna livsföringen.

Dilemmat är långtifrån nytt. I till exempel tidig brittisk arbetarrörelse fanns ett utopi-nu perspektiv som för tankarna till kvinnorörelsen (och som attraherade många kvinnor). Framför allt på 1820- och 30-talen växte en stark rörelse fram som brukar benämnas efter Robert Owen, industriidkare, kooperatör och socialist. Den har skildrats av kvinnohistorikern Barbara Taylor i hennes fascinerande bok, "Eve and the New Jerusalem".¹⁴⁶

Den owenistiska rörelsen var dels facklig, dels kooperativ och ofta radikalare och mer klasskampsinriktad än Owen själv trots den stora respekt han åtnjöt. Den inspirerade tusentals arbetare, kvinnor och män, i strejk och facklig kamp, och den kooperativa grenen växte från fyra föreningar 1828 till 500 år 1832. Också i början av 1840-talet, under det som även marxistiska historiker beskrivit som owenismens förfall till fantasteri och inåtvänd utopism, lästes dess viktigaste tidning av mellan 100 000 och 400 000 personer. Man beräknar att varje söndag uppåt 50 000 människor samlades för att lyssna till de tal och föredrag som hölls vid owenistiska möten runt om i landet.

Owenisterna – eller socialisterna som de helt enkelt kallades – kämpade mot kvinnoförtryck och för kvinnors lika rättigheter, även mot manschauvinismen i fackföreningsrörelsen och chartiströrelsen, den stora rörelse för "allmän" rösträtt som alltså vägrade räkna kvinnorna till allmänheten.

Samtidigt framhölls i owenisternas skrifter att även om formell juridisk jämlikhet infördes skulle kvinnan under den rådande ekonomiska ordningen vara missgynnad. Bara ett system av "ömsesidigt samarbete och gemensamt ägande" kunde lägga grunden för kvinnans frigörelse.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Virago Press, London 1983. Framställningen här bygger på Taylors.

¹⁴⁷ William Thompson, Anna Wheeler: *Appeal of One-Half the Human Race*, Women, against the Pretensions of the other Half, Men, to retain them in political and thence in civil and domestic Slavery: in Reply to a paragraph of Mr Mill's celebrated 'Article on Government', publicerad 1825 och citerad i Taylor. (Polemiken är riktad mot James Mill, som i motsats till sonen John Stuart var mot kvinnlig rösträtt.)

Det märkliga och spännande med denna rörelse, som Taylor beskriver den, är dess kompromisslösa hävdande av en radikal syn på kvinnans frihet, äktenskapet, och religionen, den framträdande roll kvinnor spelade inom den (även som heltidsagitatorer) och dess försök att bygga upp en alternativ livskultur. Jag tänker då inte främst på de berömda ”kommunerna” (som, enligt Taylor, snarast blev en belastning, ett såll där krafter och pengar läckte ut) utan på ett socialt och kulturellt liv inom rörelsens ram, medvetet och uttryckligen utformat så att det skulle ge kvinnorna en stark roll.

Var de pubar där arbetarorganisationer ofta hade sina möten en så skränig och rå miljö att kvinnorna drog sig för att komma dit (för att inte tala om att ta med sig sina barn) så ordnade man socialistiska samkväm där det serverades te i stället för gin, eller höll pick-nick i det fria.

Arbetarrörelsen hade sina egna socialistiska söndagsskolor, höll kvällskurser i vetenskapliga ämnen och i ”förnuftets religion”, dansade och musicerade, instiftade sina egna riter och ceremonier för äktenskap utan inblandning av stat eller kyrka, med lika rättigheter för parterna och rätt till skilsmässa om de inte längre älskade varandra. (Däremot lyckades man sämre med målsättningen att kollektivera hushållsarbetet i kommunerna och än mindre att dela det jämnt mellan män och kvinnor).

Vilka brister denna rörelse än hade – som vi vet ebbade den ut och gick under – så finns där mycken inspiration för en feministisk arbetarrörelse, som vill bygga en arbetarklassens motkultur för båda könen, samtidigt göra vardagen lite bättre och knyta an till ett annat samhällsideal. Det går inte att bygga öar av socialism i ett kapitalistiskt samhälle men det kan gå att synliggöra möjligheten av något annorlunda – och det i sin tur kan öka de arbetandes tilltro till sin förmåga att styra samhället.

Eva Nikell: Arbetets döttrar – en personlig erfarenhet

Ur Fjärde Internationalen nr 3 1987

”Inte bara tillskrivna kvinnliga egenskaper utan också mäns beskydd och omtanke legitimerar arbetsfördelningen: Man skall inte lura in kvinnor på jobb som de inte klarar av.”

- Först var det bara kvinnor där, men torrputsen blev kvinnlig för det var ett skitjobb. Det är smutsigt och bullrigt, det ryker.

- Nej det skulle nog vara svårt att omplacera en karl dit. För alla vet ju att hon får jobba på bra för att hinna med. Om hon slutade skulle jag kunna ta en ung kille utifrån... (paus)... och han skulle ju bli glad om han fick gå vidare efter ett tag. Jag har ju flera äldre som skall ersättas och då flyttar jag upp den unge grabben och tar i en kvinna där igen...

(Eftertänksamt) – Nej, jag tror ingen lyfter mer än vad dessa kvinnor gör.

- Kvinnor är mycket stabila. De är rädda om sina jobb.

- Jag började samma dag som min nuvarande chef. Han började som springpojke och är nu platschef. Jag har inte ens lyckats avancera till falsare efter 20 år i företaget.

- De kvinnor som står bundna vid sina maskiner och band ser hela tiden män som rör sig fritt över golvet.

- Karlarna dräller omkring. Jag förstår inte hur de kan ha tid att sitta och röka, men det är som om de står i ett annat förhållande till basarna för att de är män.

- Basen sa till mig: ”Ni kvinnor är mycket besvärligare när ni gått på kurser.” Och min före detta man var likadan, han tyckte inte om när jag kom hem med nya idéer.

- För mig är jämställdhet lika lön för lika arbete, rätt till utbildning, lika mycket ledighet och att man lyssnar på kvinnor i diskussioner och att fler kvinnor är med i facket.

(Citat från kvinnliga arbetare och manliga arbetsledare på IFÖ-verken och inom livsmedelsindustrin)

Arbetets döttrar

Filmen Arbetets döttrar, som visades på TV och väckte mycket debatt i våras, synliggör på ett kusligt sätt tusentals kvinnors situation inom industrin. "Döttrarna" har uppnått övermänsklig flinkhet i sitt arbete, vare sig det handlade om att skära sill eller tillverka strumpor.

Ackordsjobb av det slaget kräver snabbhet, men det kräver också en arbetsdelning driven in absurdum, och en bundenhet i arbetsställningar och arbetssituation som i ett längre perspektiv skadar människor svårt.

Kvinnor är kvalitetsmedvetna på sådana jobb. Såg ni hur sillskärerskan på ABBA, mitt i den makalösa hastigheten, plötsligt tog en (?) liten sillbit ur en burk som hon redan hade gjort i ordning, och lade den i den burk hon höll på med? Eller hur den äldsta av kvinnorna på ABBA, mitt under den fruktansvärt förnedrande gymnastiken till musik av Tore Skogman, rättade till några sillburkar som riskerade att klämmas fast i transportbandet?

När jag såg det förstod jag hur man på Hasselblads kamerafabrik i Göteborg kunde kombinera raka ackord med de kvalitetskrav som ställs på en Hasselbladskamera.

Vad gjorde männen i filmen om Arbetets döttrar? Det mest tydliga för mig var att de gick omkring. När kvinnorna satt låsta vid sina sillbord eller strumpmaskiner hela dagarna, så gick männen omkring i olika sorters servicejobb. Tog fram och ställde bort transportvagnar, delade ut arbetsmaterial och redskap till kvinnorna, delade ut lönebesked. Eller, som på ABBA, innehade det yrkeskvalificerade jobbet att slipa knivar i lugn och ro.

Det är också symptomatiskt att det var en man som var facklig förtroendemannan på ABBA. Trots att filmen visade många kvinnor som inte var rädda för att uttrycka sina åsikter, många som hade långvarig erfarenhet av de frågor som facket på en sådan arbetsplats skulle behöva slåss för.

Jag tror att en viktig orsak till att det är en man som är klubbordförande, är just att han i sin arbetssituation kan gå runt. Fackligt arbete tar tid, och tid som inte alltid går att motivera för företaget att det är facklig tid enligt Förtroendemannalagen. Sitter man på hetsiga ackordsjobb så förlorar man *alltid* själv i lön på att ta på sig ett fackligt ansvar. Om vi som kvinnor dessutom får dåligt samvete om basen tror att vi inte fullgjort det arbete vi skall, är det väldigt svårt att lägga ned tid och kraft på att tala med arbetskamrater, diskutera problem i arbetet som inte på ett enkelt sätt går att rubricera som facklig verk samhet. Har man däremot en rörlig arbetssituation är det inte lika lätt för företaget att kontrollera vad man gör varje minut på dagen. Den säkerheten skapar avslappning, och då kan man på ett friare sätt hålla kontakten med sina arbetskamrater.

Vad jag vill säga med detta är att kvinnornas bundna arbetssituation i ackordsindustrierna i sig *själv* lägger objektiva hinder i vägen för möjligheten att förändra den. Om kvinnorna förhindras att själva ta det fackliga ansvaret för sin egen situation, så dröjer det innan viktiga förändringar kan ske.

En typisk replik i filmen var också: "Män skulle aldrig finna sig i den här arbetssituationen." Det är en ny, och mer medveten, variant på temat "Detta är inte karljobb".

Nej, män skulle i alla händelser inte finna sig i att stå och sprattla med benen i Tore Skogman-gymnastiken, som ett litet plåster på sårn på en utsliten kropp. Och vad som är viktigare: *företaget skulle förmodligen aldrig komma på tanken att föreslå det på en manlig arbetsplats.* Vi brukar ju skratta gott åt japanerna...

De undersökningar som gjorts av förändringar som sker på tidigare mansdominerade arbetsplatser när kvinnor kommer in i större skala, visar med all önskvärd tydlighet att män

inte finner sig i den sortens jobb. Och det verkar finnas en ”tyst överenskommelse” mellan företagsledning, arbetsledning och de manliga arbetarna om detta.

Jag skulle vilja belysa ytterligare en bild av industri-Sverige som *Arbetets döttrar* ger, genom att dels redovisa mina egna erfarenheter från tre olika industriarbetsplatser, dels genom att kort gå igenom ett antal arbetsplatsundersökningar som gjorts under 1980-talet.

Varvsarbete

1976 till 1979 arbetade jag som svetsare på Götaverken Arendal i Göteborg. Det var ett arbete som jag trivdes med under lång tid – de två första åren var det mesta ett rent nöje. Sedan började problemen sätta in. Jag fick luftrörskatarr på luftrörskatarr. Svetsröken kombinerad med kyla och drag (jag arbetade utomhus) grundlade infektionerna, medan orörligheten och ensamheten i arbetet började göra sig påmind både som förslitning och leda.

Eftersom jag trivdes med arbetet på varvet försökte jag komma över i jobb som grovplåtslagare. Jag var inte den enda kvinnan på varvet som hellre skulle ha jobbat med plåtslageri, men varvsledningens uppfattning var att det var alldeles för tungt. Jag gick i alla fall några kortare kurser i fartygsbygge, ritningsläsning och skärbränning. Jag fick också hoppa in då och då när det fattades folk i plåtslagarlagen. Och där bekräftades min uppfattning att plåtslageriet var ett mycket bättre jobb än svetsningen.

Som svetsare upplevde jag bundenheten och osjälvständigheten väldigt starkt och negativt under det sista året. Vi blev hela tiden anvisade jobb i en viss takt, det fanns inget att fundera över när han väl hade lärt sig köra de olika skarvarna. Det var ensamt att sitta i mörkret bakom skärmen, och påfrestande för rygg, nacke och ben att större delen av dagen sitta böjd eller krökt i konstiga ställningar. Vissa dagar var arbetet enormt monotont. På vintrarna var de dagar då det snöade mycket, så man fick skotta snö halva dagen, ett befriande avbrott. Ett rejält kroppsarbete, där man fick använda hela kroppen, och i djupa andetag kunde andas in den (relativt) fräscha luften som kom med snöfallet.

Grovplåtslageri på ett varv är på många sätt raka motsatsen till svetsjobben. Man jobbar alltid i lag på 2-3 personer, man bygger hela tiden upp nya och olika konstruktioner, man jobbar självständigt efter ritning och tvingas lösa olika typer av problem efter hand som de dyker upp. Arbetet innehåller många naturliga pauser då kroppen får vila, eftersom den ene måste titta på då den andre näster ihop en konstruktion, eller någon måste stå vid sidan om och hålla plåtar på plats vid uppmätning etc. En plåtslagare behöver aldrig känna sig övervakad. En svetsare förväntas sitta på sin låda och jobba hela dagen, och ibland kunde man känna på sig att basen varit där och kontrollerat och missttyckt när man var på toaletten.

Både plåtslageri och svetsning på varv är fysiskt tunga jobb, och jag tror att med dagens rön om på vilket sätt kroppen fortast slits nere, så måste svetsjobben bedömas som de tyngsta. Visst förekommer det tunga lyft inom plåtslageriet, men det finns gott om lyftredskap och hjälpmedel – som används. Plåtslagarna är en yrkesmässigt medveten grupp, de sliter inte ner sig i onödan. Att släpa på 15 meter långa och mycket tunga elkablar är också tungt. Att släpa med sig utsugsaggregat och slangar på 30 millimeter i diameter likaså. Att sitta med högerarmen ständigt aktiverad i ett muskelkrävande arbete tär på krafterna.

Rörligheten, självständigheten och variationen i plåtslageriet gör det till det stimulerande yrkesarbete som man skulle kunna trivas med under ett helt liv. Medan bundenheten i svetsjobben, den statiska muskelbelastningen, röken och den delvisa monotonin gör att nackdelarna så småningom tar överhanden. Svetsarna är också den yrkesgrupp på varven som har den största omsättningen och sjukfrånvaron.

Varvsledningen menade sig alltså kunna motivera att kvinnor fick arbeta som svetsare men inte som plåtslagare. Det sistnämnda var för tungt. Nästan 300 kvinnliga svetsare jobbar eller har jobbat vid varven i Göteborg. I dag finns ett fåtal kvar. Jag tror att situationen hade sett

annorlunda ut om vi hade fått möjlighet att komma in i plåtslageriet. Åtminstone hade det gjort det för min del.

Finmekaniskt arbete

Efter Arendal jobbade jag i två år på Hasselblads kamerafabrik som gradfilare. I motsats till varven är det en lätt industri, mycket rent pilljobb, och följaktligen också många kvinnor anställda. Cirka 50 procent av alla anställda är kvinnor, fördelade ganska jämnt över de olika verkstäderna. Undantaget yrkesverkstäderna som Verktyg och Experiment – där är det bara män.

På Hasselblads jobbar de flesta på raka ackord., grundlönen är Metalls lägsta lön, och det skiljer drygt tio kronor i timmen mellan grundlönen och ackordstoppen. Många arbetsuppgifter är följaktligen okvalificerade, hårt maskinstyrda och i ett högt uppdrivet arbetstempo. På min avdelning var det mera ”handarbete”, men även där skapade ackordshetsen ett system som gick ut på att fuska sig igenom jobbet så snabbt som möjligt, men utan att det märktes.

Trots att vi arbetade med små och vanligtvis lätta detaljer, var ren och rå muskelstyrka avgörande för vilken lön man kunde komma upp i på många jobb. Killarna kunde ha ett par timmar till godo på ett jobb som jag fick slita livet ur mig för att komma upp några kronor över grundlönen på. Slip- och smärgeljobb för hand var sådana jobb. Att rikta detaljer med hammare och för hand var också sådana jobb, då man tjänade tid på att kunna böja och bryta direkt med händerna. Vissa rena filjobb var enormt tunga, då man var tvungen att jobba varenda minut utöver rasterna för att få ihop någon förtjänst.

Den statiska belastningen slog igenom extra hårt i vissa jobb som gravyr (med maskiner konstruerade på 1800-talet) och borrar. Många drogs med allvarliga förslitningsskador i axlar, nacke och rygg. Andra rena matarjobb av maskiner var extremt belastande för kroppen vare sig man stod upp i samma ställning hela dagen, eller satt ned.

Både kvinnor och män arbetade i dessa bundna ackordsjobb, men det är betecknande att de som blev kvar i de bundna jobben år efter år var kvinnorna. De män som nådde upp i lite ålder och några anställningsår blev förmän, inställare, reparatörer eller allmänna fixare med fast lön, friare och självständigare arbetsvillkor och mer variationsrikt jobb. Ett mindre slitsamt jobb helt enkelt.

Vid de tunga jobben på produktionsavdelningarna arbetade kvinnor i alla åldrar, unga svenska män (ofta direkt från skolan) och invandrargrabbar i varierande åldrar. På cirka 250 kvinnliga produktionsanställda fanns det en kvinnlig förmän och en dito inställare. Medan det fanns gott om män som hade den typen av uppgifter eller likartade.

Avancerat verkstadsarbete

Sedan tre år tillbaka har jag arbetat på Partille Tool, en liten mekanisk verkstad, som tyvärr lades ner den första september. Jag utbildade mig i två år efter Hasselblads till verkstads-mekaniker, och fick sedan det här jobbet, huvudsakligen som fräsare och NC-operatör.

Som fräsare kan man arbeta antingen i en manuellt styrd eller en datastyrd (NC) maskin, där man tillverkar olika och olikformade detaljer. På en mindre verkstad är det nästan alltid i små serier. Jag får en ritning och blir anvisad ett grundmaterial, och sedan är det upp till mig själv att lösa hur detaljen skall tillverkas på bästa sätt. Om det är NC-tillverkning tillkommer programjusteringar, eller ibland hel programtillverkning.

Arbetet är självständigt och fritt, det kräver mycket kunskap och erfarenhet, arbetsuppgifterna växlar under en dag. Arbetsställningarna varierar, även om det kan göra ont i en svag rygg att stå upp hela dagen vid en manuell fräsmaskin. För min del passade det bättre med NC-jobben. Det kan förekomma en del tunga lyft, men inte så tunga och inte så ofta att jag inte klarar av

dem. Riktigt tunga lyft kan man dessutom vara två om, eller använda truck eller travers till.

Arbetet utfördes på fast lön, och även om produktionskraven var hårda så finns det ingen exakt mall för hur jobbet skall utföras eller på vilken tid. Det finns också utrymme för olika personers olika läggning eller sätt att lösa problem. I början var jag stressad av det, jag kände behov av mer exakta instruktioner, och först det senaste året kände jag att jag behärskade jobbet så mycket att jag kunde bidra rejält av egen kraft.

Det är få kvinnor som utbildar sig till yrkesverkstadsarbetare i den här klassen. Och ännu färre som arbetar inom yrket många år efter en eventuell utbildning. Jag tror att det är viktigt att försöka utröna varför. För mig är det uppenbart att denna typ av verkstadsjobb är bland de bästa som finns att få. Inte bara bland verkstadsjobb, utan över huvud taget.

Forskningsresultat

På senare år har det börjat komma fram en del forskningsresultat både kring den fysiska belastningen i monotona tempojobb i industrin, och kring kvinnors allmänna arbetsvillkor i industrin, och kring kvinnors allmänna arbetsvillkor i industrin. *Arbetsmiljötidningen* har publicerat material från företagshälsovård som ger vid handen att statisk muskelbelastning är ”tung” fysisk belastning för kroppen, även om lyft eller arbetsmoment i sig är lätta. Rapporter från Volvo Skövdeverken visar att de speciella avdelningar där kvinnor placeras – exempelvis fjädermonteringen – därför att de är ”lätta fysiska jobb, lämpliga för kvinnor”, ger just den typen av statiskt belastade förslitningsskador. Kvinnor som arbetar där märker att det är så, men vågar inte riktigt ta i frågan av rädsla för att sorteras ut från arbetsplatsen.

Gunilla Fürst, kvinnoforskare på Sociologen i Göteborg, har följt upp ett projekt med att via jämställdhetsbidrag ta in ett större antal kvinnor på ett traditionellt manligt industriföretag i södra Sverige – IFÖ-verken. Företaget tillverkar sanitetsgods – tvättställ, toalettstolar med mera samt högspänningsisolatorer, och annat mindre keramiskt gods. Arbetet är uppdelat i ”tungt” och ”lätt” arbete utifrån vad den enskilda pjäsen som skall hanteras väger.

Gunilla Fürst visat att detta tänkesätt kan ifrågasättas. Vem utför tyngst arbete, den som gör ett tiotal tunga lyft under en dag, eller den som under tidspress utför ett hundratal lyft av lättare gods. Den sammantagna mängden av det under dagen lyfta materialet kan innebära att den som hanterar det lätta godset lyfter mer än ett ton mer än den som lyfter det tunga. Om den lätta hanteringen innebär möjlighet till belastning av vissa muskelgrupper och om kroppens möjlighet till rörelsevariation är starkt beskuren så visar de nya rönen om belastningsskador att ”lätt” jobb kan vara mycket tungt.

Gunilla Fürsts arbete är intressant också på det sättet att det ger en bild av hur kvinnorna som anställdes för att komma in i traditionellt manligt arbete har använts som en resurs i företagets rationaliseringsutveckling. De har omplacerats fram och tillbaka i fabriken, använts för olika arbetsuppgifter, för att slutligen hamna fast i ett typiskt kvinnligt arbete på fabriken. Många av kvinnorna tyckte att omplaceringarna var bra, på det sättet fick de lära sig en massa nya arbetsmetoder. Däremot är de flesta kvinnorna i dag överens om att de har hamnat på sämre jobb än sina manliga arbetskamrater. Det är framför allt arbetets bundenhet, stress och monoton som de upplever negativt. Även här innebär typiskt kvinnliga jobb många smålyft under stark tidspress, vilket har inneburit att flera kvinnor måst gå ner på deltid för att orka med. Dessutom innebär bundenheten i tempojobben att kvinnorna har svårare att samtala med sina arbetskamrater under arbetstid, vilket männen med sin större rörlighet har ganska lätt att göra.

Lönemässigt har smågodset värderats ned vid nya ackordsprissättningar, medan storgodset värderats upp. Detta skedde i samband med att fler kvinnor blev fast placerade inom vissa enheter. Ackordsprissättningen innebär också att kvinnorna måste arbeta hårdare under en dag för att tjäna lika mycket som männen. En normal arbetsdag lyfter en kvinna som hanterar smågods på IFÖ-verken sammanlagt sex ton. Tungt eller lätt arbete...?

Kvinnoindustri

Det börjar växa fram ett gemensamt mönster om man tittar på kvinnornas och männens situation inom manligt dominerad, traditionell industri. Men hur ser det ut i industrigrenar där kvinnor av tradition dominerat eller varit lika många. Annika Baude på Arbetslivscentrum har varit projektledare för ett arbete om kvinnors villkor inom livsmedelsindustrin. Gruppen har lagt fram en första rapport; *Rapport om jämställdhet i sju livsmedelsföretag*, 1981:40. Man har undersökt situationen inom sju olika livsmedelsproducenter som bröd, chark, konserver, glass och choklad.

Sammantaget utgör kvinnor cirka 50 procent av de anställda inom samtliga dessa företag. I ett företag är kvinnor 75 procent av arbetsstyrkan. Kvinnor över 45 år utgör en betydande del av den totala arbetsstyrkan, ibland ända upp till 30 procent.

I de undersökta företagen arbetar huvuddelen av de anställda enbart tillsammans med arbetskamrater av samma kön. Kvinnorna är i stort koncentrerade till ett enda produktionsled – förpackningsarbete – medan männen finns i alla produktionsled. I förråd, lager, förbearbetning, distribution samt i verkstadsarbete finns enbart män. I flera av företagen har män kommit att ta över arbetsuppgifter som kvinnorna tidigare hade, i samband med nyanskaffning av maskiner. Bageriet i brödföretagen är ett sådant exempel, grovstädning av fabrikslokaler är ett annat. Kvinnorna har flyttats över till paketeringsavdelningarna.

Männen huvudsakliga uppgifter är inställning och övervakning av maskiner eller reparationsarbete och transporter – jobb som kännetecknas av den relativa fysiska friheten från maskinerna. Kvinnornas jobb innebär större bundenhet, många små lyft (upp till sju ton per person och dag sammantaget) svårigheter att överblicka det totala arbetet då packningen ligger sist i produktionskedjan. Kvinnorna roterar ofta mellan olika uppgifter inom förpackningsområdet, men det blir en rotation mellan arbetsuppgifter av samma karaktär. Maskinskötarna vid förpackningsmaskinerna (män) deltar inte i rotationen eftersom de ligger i en högre lönegruppsplacering (!).

Inom livsmedelsföretagen hade man uppmärksammat sambandet mellan tempoarbete och förslitningsskador. En större dansk undersökning utförd kring sju kvinnoindustrier visar samma sak. Den slår fast att:

Det stillasittande tempoarbetet som i dagligt tal kallas lätt är hälsofarligt.

Undersökningen visar att det är kombinationen stillasittande, ensidighet i rörelserna och hastighet i arbetsflödet som är extra slitsamt. En tes som stämmer med mina egna iakttagelser och erfarenheter från exempelvis Hasselblads. Dessa industrier – de sju livsmedelsföretagen - med sin mängd kvinnliga arbetare, är liksom Hasselblads relativt sett ett låglöne företag. Det är dock kvinnorna själva som får bära de låga lönerna. Männens löner inom företagen ligger i snitt med löner inom övrig industri. Så såg det också ut på min avdelning på Hasselblads.

En personlig värdering

Av de tre olika sorters industrijobb jag har haft bedömer jag ackordsarbetet på Hasselblads som det tyngsta. Alltså det jobb som skulle anses som lätt industriarbete, på en passande arbetsplats för kvinnor. Därefter kommer svetsjobbet på Arendal, ett jobb inom verkligt tung industri, men också ett jobb som ansågs passande för kvinnor. Ett jobb som inte ansågs vara så tungt som de allra mest traditionella manliga jobben – plåtslageriet.

Det bästa jobbet jag haft – både det roligaste och det fysiskt sett minst belastande – är det som fräsare inom en i stort sett totalt manlig industri. Under min utbildningstid på AMU avrådde åtminstone en lärare mig från att satsa på fräsning. Han ansåg att det var för tungt för kvinnor. Ett lite mer ”pilligt” allround-jobb, eller möjligen svarv eller slip skulle passa bättre ansåg han. Att både svarv och slip är mer maskinbundna, och att man där jobbar mer i samma

utsatta arbetsställningar tänkte han aldrig på.

Att lyssna på kvinnor

I de inledande citaten säger en kvinna att det viktigaste för henne är ”att man lyssnar på kvinnor i diskussioner, och att fler kvinnor är med i facket.” För mig har det också känts som ett problem vid sidan av de traditionella uppfattningarna om vad ett tungt jobb är – att bli tagen på allvar både av arbetskamrater och framför allt av basar. Jag upplevde att jag kunde bli respekterad och att de lyssnade på mig i alla andra frågor utom när det gällde själva jobbet. Hur det skulle utföras, vilka problem som kunde uppstå.

På Hasselblads var jag kontaktombud på min avdelning under ett år, och det resulterade i ändlösa diskussioner med förmannen om huruvida ackorden var rimligt satta eller inte. Varje diskussion avslutades med att han sa: ”Men vi kan ju inte ha det som i Ryssland...” utan att jag på något sätt hade försökt föra upp diskussionen på något annat plan än det som gällde själva det konkreta jobbet. Som fräsare, i ett arbetslag med mycket kamratlig känsla, upplevde jag ibland ändå att det var jobbigt att skämtnivån höll i sig så länge även när jag ville diskutera något som jag uppfattade som ett allvarligt arbetsproblem. Ibland fick det nästan gå till gränsen av tårögd ilska innan de begrep att jag menade allvar. Det har delvis att göra med att jag som kvinna – utan barndomsmekaniken i ryggraden – kände mig mer osäker än killarna i vissa arbetsmoment. Men det är också så att männens attityd förstärker den osäkerhetskänslan, även när de bara menar att skoja.

Jag upplevde också att det fanns tillfällen då det visade sig att min oro över att ett jobb inte blev riktigt gjort var befogad, och att produktionen som totalitet skulle ha vunnit på att arbetsledningen lyssnat på mig lite tidigare. Jag upplevde efter hand att killarna kunde vara slarviga i lägen när det såg ut som om de bara var snabba och snitsiga. De jobbade hellre ensamma och fort och fick göra om jobbet ibland, medan jag spontant sökte samarbete och eftertanke i förväg och jag fick sällan göra om ett jobb. Jag vet inte om detta är typiskt manligt eller kvinnligt beteende, eller om det är uttryck för olika personlighet. Men jag upplevde starkt att killarnas sätt att lösa problemen premierades framför mitt i de flesta fall. För att industriproduktionen skall gå kvalitativt framåt behöver vi nog lära av varandra

Jag har också varit med om att man har helt olika lösningar för unga killar och tjejer som vantrivs på jobbet och med sin livssituation. På Hasselblads, på min avdelning, fanns det både en tjej och en kille i tjugooårsåldern, som var väldigt deprimerade och hade svårt att sköta sitt arbete. De kom försent, var hemma mycket och hade liknande beteende när de väl var på jobbet. De kunde inte själva precisera vad som var det stora felet. Hon var dessutom utbildad till teletekniker och ville helst jobba som det, men hade inte fått något sådant jobb.

Förmannen, som själv var under trettio, tog allvarligt del av killens problem, och bestämde att han skulle få börja göra lite mer avancerade jobb när det fanns tid till det. Han skulle få ställa in sina maskiner själv, och han skulle i mån av tillgång få göra lite servicearbete och ha varierande arbetsuppgifter. Så småningom skulle han kanske kunna bli omplacerad till en annan avdelning.

För mig, som då var kontaktombud, var det omöjligt att få honom att acceptera att samma behandling skulle kunna gälla för tjejen. Trots att jag direkt jämförde deras situation. För hennes del blev det bara tjat om att hon måste försöka passa tiden och vara på jobbet. Förmannen kunde helt enkelt inte tro att hon skulle kunna sköta ett mer mekaniskt avancerat jobb trots att hon var utbildad teletekniker. Naturligtvis drevs hon att sluta så småningom, utan att ha fått något annat jobb.

För mig var den erfarenheten bara jämförbar med den behandling som en del unga invandrarkillar blev utsatta för. Där handlade det också om att bevisa – på ett löjligt enkelt plan – att de kunde göra ett svårare jobb, och att de inte medvetet maskade eller slarvade i sitt

jobb. Kvinnoförtryck och rasism har i grunden samma psykologiska rötter att det inte finns något förtroende för ”annorlunda” människors förmåga att bidra med sitt specifika kunnande.

Slutsatser

Hur skall vi då angripa den här situationen och förändra den? Rapporten från Arbetslivscentrum tar upp några krav som jag anser vara bra; och några har jag själv lagt till.

- Öppna ”mansjobben” för kvinnor. Rekrytera medvetet kvinnor till dessa jobb
- Utbilda och vidareutbilda kvinnor för kvalificerade yrken inom företagen
- Utbilda kvinnor för kvalificerat industriarbete i samhällets regi i större utsträckning än i dag. Gärna med en introduktionstid med bara tjejer och med kvinnliga lärare
- Inför fasta löner i stället för ackord
- Befrämja arbetsrotation och självstyrande grupper
- Uppmuntra kvinnor till fackligt engagemang och intresse

Om dessa förändringar genomförs skulle det innebära stora skillnader mot nu i kvinnornas arbetssituation. Och därmed situationen inom hela industrin. Men kraven är av den karaktären att vi bara kan bära fram dem utan större hopp om att de skall genomföras i brådrasket. Vad gör vi under tiden?

Är vi för att enskilda kvinnor går in som pionjärer och tar hårda törnar i den manliga yrkesvärlden? Eller skall vi som kvinnokollektiv hålla samman till dess att vi har styrkan att trycka på för en verklig förändring?

Jag tror att vi måste vara för att enskilda kvinnor som vill försöka tar på sig pionjärrollen. Själv vill jag göra det av rent yrkesmässigt intresse – jag är och har alltid varit fascinerad av produktion, mekanik och maskiner. De kunskaper och erfarenheter som dessa kvinnor kan föra med sig ut till debatt kan vi ha nytta av. Det finns en bredare vinst med pionjärs arbete. Men vi måste också vara medvetna om att många enskilda kvinnor inte kommer att orka med, man kan pressas alltför hårt av en social och yrkesmässig situation som är ny och stundtals väldigt främmande.

Vi kvinnor som arbetar inom industrin, och kanske framför allt vi som arbetar i traditionellt manligt arbete på arbetsplatsen, har en underordnad ställning gentemot karlar överallt. Karlar som rutinerade arbetskamrater, karlar som förmän och företagsledare och många gånger också som fackliga ledare. Karlar, karlar, karlar... överallt karlar. En drömsituation för en kvinna? Kan tyckas så, men många gånger kan det också kännas isolerat och främmande.

Mats Bladh: Fakta om kvinnor i Sverige

Ur Fjärde Internationalen nr 3/87

Partner, familj och hem.

Det finns vissa klass- och könsmönster i valet av livspartner. Undersökningar som nyligen redovisats¹⁴⁸ visar på två slags skillnader mellan män och kvinnor härvidlag. Andelen ensamstående män uppvisar större variation mellan olika socioekonomiska grupper än motsvarande andel för kvinnor. Unga män är oftare ensamstående än unga kvinnor, medan äldre kvinnor är mer ensamstående än äldre män.

Som vi kan se i tabellen nedan minskar andelen ensamstående män ju högre upp i den sociala hierarkin de befinner sig. De ”klasser” SCB använder sig av sammanfaller inte med de marxistiska kategorier som vi är vana vid från till exempel Göran Therborn. Indelningen är gjord främst utifrån facklig centralorganisation och yrkesutbildningens längd: Ej facklärd

¹⁴⁸ *Det svenska klassamhället. Klasstruktur, social rörlighet och ojämlikhet.* SCB/Joachim Vogel. Ingår i serien ”Levnadsförhållanden”, rapport 50. SCB 1987, s 55-67.

arbetare; Facklärda arbetare; Lägre tjänstemän; Tjänstemän på mellannivå; Högre tjänstemän; Ensamföretagare; Jordbrukare; Företagare med anställda.¹⁴⁹ Joachim Vogel, som skrivit rapporten, sammanfattar skillnaderna:

”Män tycks bli valda som partner mera beroende av den utbildning, de inkomster och det arbete de har (och följaktligen efter den materiella standard de för med sig i boet), medan kvinnor blir valda mera med avseende på andra egenskaper som inte är relaterade till klasstillhörighet (till exempel fysisk attraktivitet).”¹⁵⁰

Tabell 1. Ensamstående efter kön, klass och ålder. Procent.

	Män	Kvinnor
Ej facklärda arbetare	41	35
Facklärda arbetare	32	36
Lägre tjänstemän	27	34
Mellantjänstemän	19	31
Högre tjänstemän	16	30
Jordbrukare	33	27
Ensamföretagare	27	23
Företagare med anställda	15	21
Ålder 16-24	17	17
25-44	21	10
45-64	16	18
65-74	22	43

Källor: *Det svenska klassamhället*, s 62; *Ojämligheten i Sverige*, s 189. Anm: För klasserna är siffrorna medeltal för perioden 1975/83. För åldersgrupperna för 1984/85.

SCB har också frågat om de intervjuade är ensamma i mer bestämd mening. Det har gällt kontakter med anhöriga, vänner, grannar och arbetskamrater. Det jag vill uppmärksamma här är de som svarat ja på frågan om de ”saknar nära vän”. Det visar sig att 27 procent män svarar ja, mot 15 procent bland kvinnorna. Hemarbetande ligger på 22 procent. Störst är skillnaden mellan könen i de produktiva åldrarna, 25-64 år. Bland klasserna är arbetarna oftare ensamma än tjänstemännen, medan företagarna ligger högt, uppemot 30 procent saknar nära vän.¹⁵¹

Familjebildandet var tidigare starkt knutet till äktenskapet. Giftermålsfrekvensen har varierat under de senaste drygt 100 åren. Det är framförallt 30- och 40-talen som framstår som ”kärnfamiljens” årtionden. Och det är från 70-talet som det traditionella äktenskapet förlorar i omfattning. Barnafödandet gick stadigt ner från industrialismens början fram till och med 30-talet. Men från 40-talet skaffar sig familjerna allt fler barn. Denna markanta ökning i barnafödande gav upphov till en alltjämt verkande 20-årsvåg i befolkningspyramiden. Antalet skilsmässor har ökat hela tiden, men mest från 70-talet och framåt.

Tabell 2. Giftermål, fruktsamhet och skilsmässor 1871/80-1981/85

År	Giftermål	Fruketsamhet	Skilsmässor
1871-80	6,8	4,5	27
1881-90	6,3	4,3	30

¹⁴⁹ Med ”facklärda arbetare” menas de yrken som kräver minst två års yrkesutbildning efter grundskola. Gränsen mellan de tre tjänstemanngrupperna ligger på 3 respektive 6 års utbildning. Arbetare = LO-yrken. Tjänstemän = TCO/ SACO. Med ensamföretagare menas företagare utan anställda. Till ”företagare med anställda” räknas också bönder med mer än 100 hektar åker eller 400 hektar skog. Som ”jordbrukare” räknas övriga bönder. *Det svenska klassamhället*, s 19-21 och 265-7.

¹⁵⁰ *Det svenska klassamhället*, s 60.

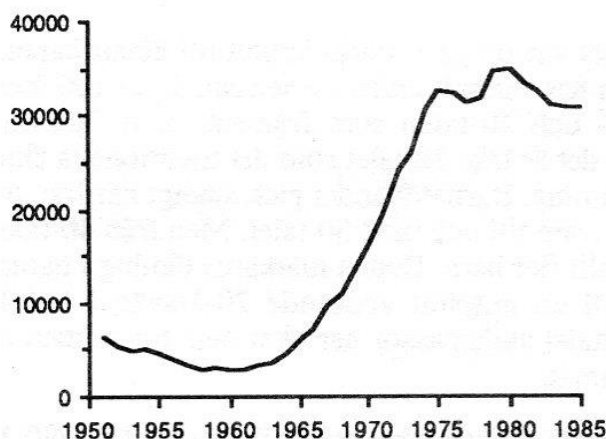
¹⁵¹ *Ojämligheten i Sverige. Utveckling och nuläge*. SCB/Vogel/Andersson/ Davidsson/Häll. Ingår i serien ”Levnadsförhållanden”, rapport 51. SCB 1987, s 181-195.

1891-00	5,9	4,1	41
1901-10	6,0	3,8	54
1911-20	6,3	3,1	96
1921-30	6,5	2,3	172
1931-40	8,2	1,8	242
1941-50	9,0	2,4	405
1951-60	7,2	2,2	504
1961-70	7,0	2,2	547
1971-80	4,9	1,8	1076
1981-85	4,5	1,7	1179

Källor: Erland Hofsten, *Svensk befolkningshistoria*. Rabén&Sjögren 1986, s 51, 61, 120-1; Statistisk Årsbok 1987, tab 42.

Anm: Giftermål=antal per år ingångna äktenskap på 1000 invånare; Fruksamhet=antal levande födda barn per kvinna; Skilsmässor=antal skilsmässor på 100 000 gifta kvinnor.

Diagram 1. Antalet aborter 1951-85.

Källa: Kvinno- och mansvär(l)den. Fakta om jämställdheten i Sverige 1986. Tabeller. SCB. Tabell 11.

Antalet registrerade aborter ökade mycket kraftigt 1965-75 – en dryg femdubbling. Aborterna tycks ha stabiliserat sig på den nivå som uppnåddes i mitten på 70-talet. Det verkställs cirka 30 000 aborter, medan det föds drygt 100 000 levande barn varje år i Sverige.

I hemmet har arbetsfördelningen alltid varit skev mellan män och kvinnor, och är så fortfarande. Statistiken på detta område är inte alls så fullständig och homogen som exempelvis befolkningsstatistiken är. Men en hel del undersökningar har ändå gjorts, mot bakgrund av olika syften och frågeställningar, ofta för att underlätta hemmafruarnas hushållsarbete. Carin Boalt har i antologin *Den okända vardagen – om arbetet i hemmen*, sammanställt dessa undersökningar.¹⁵²

Med ”måltid” menas här matlagning och diskning. Om man överhuvudtaget förs dra några slutsatser av detta siffermaterial, så skulle väl det i så fall vara att städning, tvätt och sömnad har minskat något och att därmed att den totala hushållsarbetstiden minskat över tid.

Tabell 3. Hushållsarbetstider (tim/vecka) vissa år 1937-81.

År	Barn	Måltid	Städning	Tvätt	Sömnad	Inköp
1937	14	21	14	6	7	5
1946	19,25	15	8,75		7	2,5

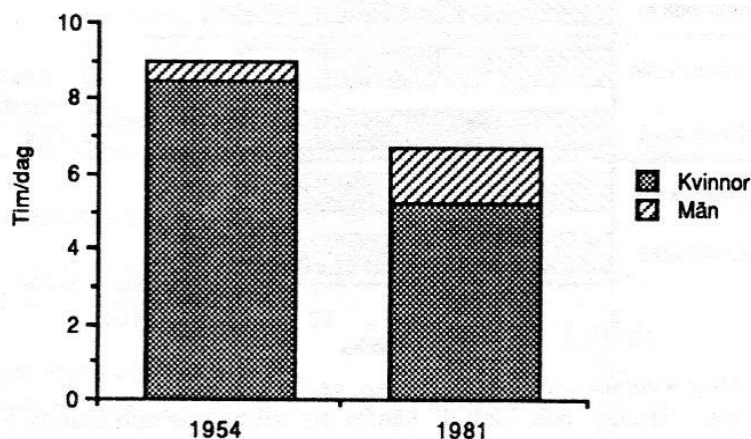
¹⁵² *Den okända vardagen – om arbetet i hemmen*. Red: Brita Åkerman m fl, Akademilitteratur 1983: Carin Boalt, Tid för hemarbete. Hur lång tid då?, s 39-69.

1954	8,75	17	11,25			5
1956	8,75	18	13,5	6	8	
1957		22	10,5	5,5	5	
1964	14	19	7	7		3,5
1976		15	7,5	3,5	2	
1981	10	20	7,6	4,8	3,25	4,75

Källa: *Den okända vardagen*, aa, tabell 19-25.

Samma reservationer för tillförlitligheten gäller också fördelningen av hushållsarbetet på män och kvinnor i nedanstående diagram.

Diagram 2. Hushållsarbetets fördelning på män och kvinnor 1954 och 1981.

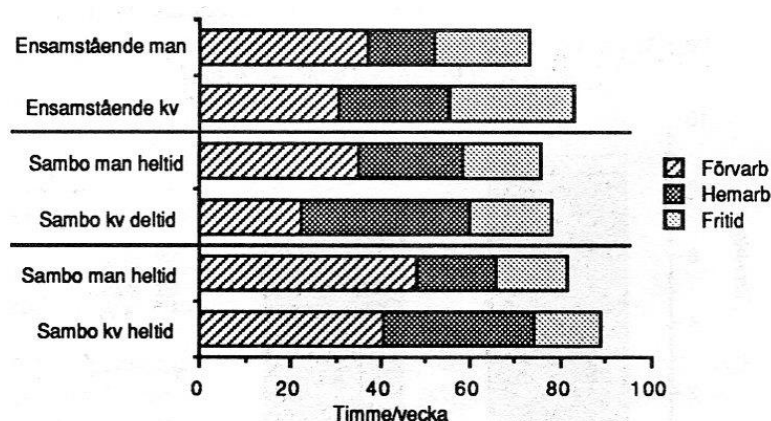

Källa: *Den okända vardagen*, aa: Boalt, tabell 5 och 19. Anm: Barnhämtning och reparations-sysslor är ej medräknade 1981, eftersom de inte var med i 1954 års undersökning.

HFI:s undersökning från 1954 berör 100 hushåll där husmodern var helt hemarbetande. Konsumentverkets undersökning från 1981 redovisar uppgifter om tidsanvändning för cirka 600 personer, utgörande ett urval av Sveriges befolkning i åldern 16-74 år. I den senare fick intervjupersonerna ange tid spenderad på andra hemsysslor också. Osäkerheten i siffrorna är förstås stor eftersom man inte brukar ta tid på sig själv hemma. Undersökningarna antyder dock en minskning av totaltiden, och en ökning av männens andel. Men ännu på 80-talet ägnar kvinnor 3,5 timme på varje manlig hushållsarbetsstimme.

Män sysslar dock med en annan sorts hemarbete i större utsträckning än kvinnor, nämligen olika underhållssysslor. Det är sådant som underhåll av bostaden, skötsel av trädgård, laga och meka med cykel, bil och båt. I Konsumentverkets undersökningar 1982-85 har jag låtit underhållet ingå i hemarbetet, lagt "studier" till "förvärvsarbete" och adderat "social samvaro", "titta på tv och video" och "idrott och friluftsliv" till Fritid. De befolkningsgrupper som tagits fram i diagrammet är dels ensamstående män och kvinnor och dels två typer av samboende män och kvinnor – i ena fallet båda heltid, i det andra kvinnan deltids(yrkes)arbetande.

Diagram 3. Tidsanvändning, män och kvinnor 1982/85.

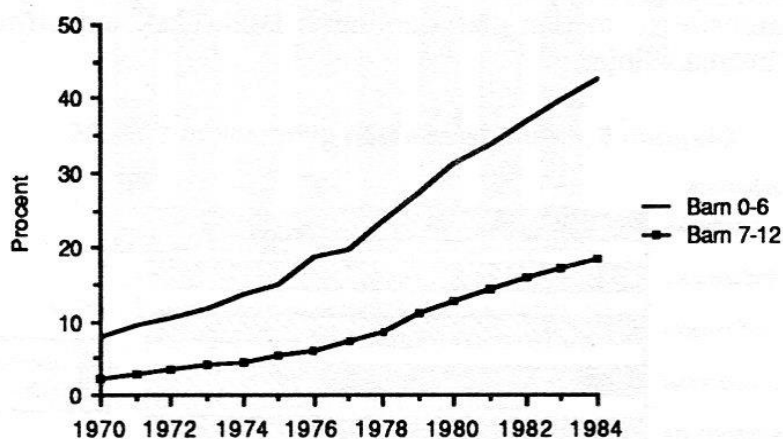
Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 66.

Anm: "Heltid" och "deltid" hänför sig till heltids- och deltidsförvärvsarbete.

Som vi kan se av figuren ägnar kvinnor mer tid åt hemarbete än männen i alla tre hushållstyperna. Dessutom ökar kvinnornas hemarbete när de flyttar ihop med en man. Kvinnors hemarbete minskar inte särskilt mycket när de byter från deltid(s-löne)arbete till heltid. De tar sig tid lite här och var, inklusive från fritiden. Varför män som bor tillsammans med deltid-arbetande kvinnor ägnar mer tid åt hemmet än vad män med heltidsarbetande kvinnor gör, kan inte utrönas från siffermaterialet. Antagligen har den förra gruppen fler småbarn än vad den andra har, och kanske tar barn tid också för männen.

En viktig hävarm för kvinnors möjligheter att ta sig ut i förvärvslivet, är tillgången till barnomsorg. 1984 hade 26,2 procent av barnen i åldern 0 till 6 år plats på daghem och 16,4 procent på familjedaghem. För barn 7 till 12 år hade 10,8 procent plats på fritidshem och 7,7 på familjedaghem.

Diagram 4. Andel barn i kommunal omsorg 1970-84.

Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 166.

Anm: Kommunal barnomsorg=dag/fritidshem + familjedaghem.

Den totala barntillsynen ser ut så här.

Tabell 4. Barn efter tillsynsform 1984. Procent.

	0-6 år	7-10 år
Förälder+deltidsgrupp	44	36
Privat tillsyn	12	17
Kommunal omsorg	44	29
Ingen tillsyn		18

Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 172.

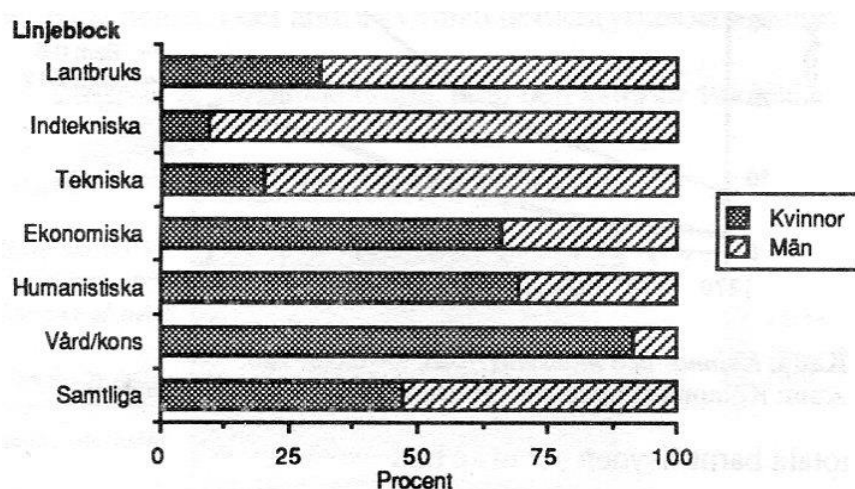
Utbildning, förvärvsarbete och löner.

Kvantitativa skillnader mellan mäns och kvinnors utbildning är numera obefintlig i de yngre åldersgrupperna upp till 44 år. Medelutbildningstiden för bägge könen i åldern 25-44 år är 11,8 år 1984/85. Det är t o m så att fler kvinnor har någon form av efter gymnasial utbildning än män har i åldern 25-44 år. I äldre ålders grupper kvarstår små skillnader till männens fördel.

Klasskillnaderna är däremot mycket påtagliga vad gäller utbildning. Endast 2,5 procent av de från arbetarhem har eftergymnasial utbildning, mot 19 procent för högre+mellantjänstemän, och 26 procent för högre tjänstemän enbart.¹⁵³

Men skillnaden i inriktning på utbildningen är fortfarande stor mellan män och kvinnor. Om vi ser till gymnasiet är kvinnorna där överrepresenterade på ekonomiska, humanistiska, vård- och konsumtionslinjer, medan män dominerar lantbruks-, industritekniska och tekniska linjer.

Diagram 5. Examinerade från gymnasium 1984/85

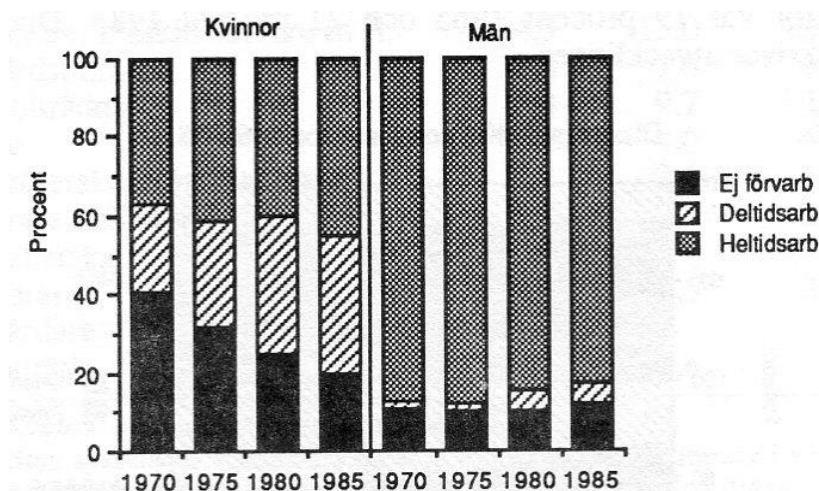

Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 69.

Kvinnors sysselsättning har ökat starkt sedan 1970. En halv miljon fler kvinnor har förvärvsarbete 1985. Sysselsättningsintensiteten (andel sysselsatta i åldersgruppen) har ökat från 44 procent 1970 till 66 procent 1985 i åldern 16-74 år. Männens har haft en negativ utveckling, från 78 till 74 procent (vilket antagligen har att göra med förtidspensioneringar). I nedanstående diagram visas sysselsättningsintensiteten för åldersgruppen 20-64 år. Siffrorna för 1985 är kvinnor: 80 procent sysselsatta, 45 procent heltid; män: 88 procent sysselsatta, 83 procent heltid.

¹⁵³ *Ojämlikheter i Sverige*, aa, s 39-71.

Diagram 6. Sysselsättningsstatus för män och kvinnor 20-64 år, 1970-85.

Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 83.

Anm: Ej förarb=Ej i arbetskraften+arbetslösa.

Deltidsarb=Sysselsatta 0-34 timmar/vecka.

Heltidsarb=Sysselsatta 35- timmar/vecka.

Det är betydande skillnader i sysselsättning mellan kvinnor med små barn och kvinnor utan. I åldern 25-44 år var 17 procent av kvinnor med barn under 7 år ej sysselsatta, mot 10 procent för kvinnor utan sådana barn 1985. Deltidssysselsättningen är mycket högre för kvinnor med barn under 7 år jämfört med övriga kvinnor i samma ålder: 52 mot 32 procent. För män är förhållandet omkastat de har högre sysselsättnings-intensitet som fäder till barn under 7 år än annars, 4 procent ej sysselsatta med barn mot 8 procent ej sysselsatta utan barn under 7 år 1985.¹⁵⁴

Det här avspeglar sig också i de orsaker som de deltidssysselsatta angett för sin deltid. 69 procent av kvinnorna i åldern 16-64 år med barn under 7 år uppger "upptagen av eget hushåll" som orsak till deltid. För kvinnor i åldern 25-44 år (med eller utan barn) anger 54 procent samma orsak. För kvinnor i åldern 16-64 år (med eller utan barn) uppger 37 procent hushållsarbetet som orsak medan 39 procent "vill inte ha deltid". För de få män som deltid arbetar väger "vill inte", "arbetsmarknadsskäl" och "studier" tyngre för de som inte har små barn. För män med barn under 7 år uppger 32 procent hushållsarbetet som orsak.¹⁵⁵

Kvinnor är främst sysselsatta i offentlig sektor. Kvinnors offentliga sysselsättning har ökat under de senaste 20 åren, från en andel på 33 procent 1965, till 57 procent 1985. Mäns sysselsättning i offentlig sektor var 19 procent 1965 och 27 procent 1985. Diagram 7 beskriver utvecklingen.

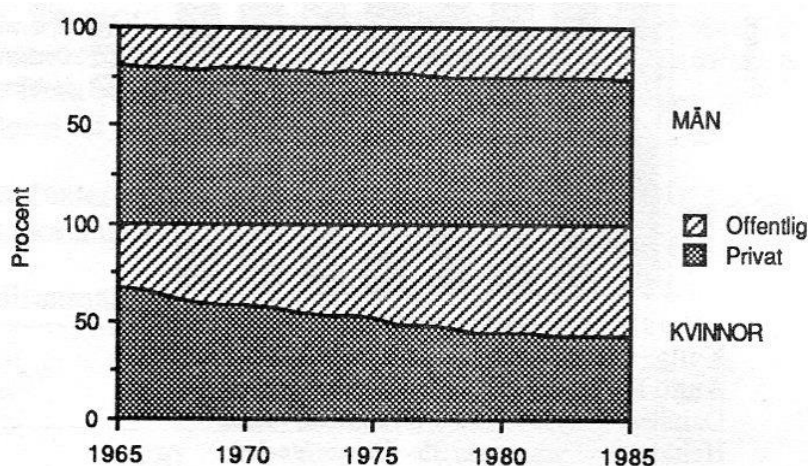
Könsfördelningen inom respektive sektor ger samma intryck. En av tre sysselsatta i privat sektor är kvinna, två av tre i offentlig sektor (1980).¹⁵⁶

¹⁵⁴ *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 88.

¹⁵⁵ *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 89.

¹⁵⁶ *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 98 och 99.

Diagram 7. Kön och sektor 1965-85.

Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 96.

Den inriktning på gymnasieutbildningen vi såg förut för kvinnor slår förstås igenom på yrkesvalet. Det är vård-, kontors-, butiksstäd-, köks- och läraryrken som är de vanligaste kvinnoyrkena. Kvinnors yrkesinriktning är en fortsättning på hushållsarbetet i stor utsträckning. Bland de kvinnotätaste (minst 90 % kvinnor i yrket) yrkena 1980 räknas: Hemvårdare, barnsköterskor, sjuksköterskor, sjukvårdsbiträden och köksbiträden. Men till de vanligaste kvinnoyrkena hör också andra. I tabellen nedan listas de tio största kvinnoyrkena 1980. Procentsatsen som anges är den andel som yrket har av alla yrkesarbetande kvinnor 1980, 1970 och 1960.

Tabell 5. De 10 största kvinnoyrkena 1980 och dessas andelar av total kvinnlig sysselsättning 1980, 1970 och 1960.

Yrke	1980	1970	1960
Sekreterare, maskinskrivare m fl.	14,3	15,0	12,9
Sjukvårdsbiträde	9,5	7,6	4,4
Affärsbiträden	6,4	9,7	12,5
Städare	5,2	4,0	4,6
Barnsköterskor(hembiträden)	4,4	3,6	7,5
Bokförare och kontorskassörer	3,2	3,4	3,4
Sjuksköterska	3,0		
Klasslärare	2,7	2,5	2,7
Hemvårdare	2,5		
Köksbiträde	2,5	2,8	

Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 92-94.

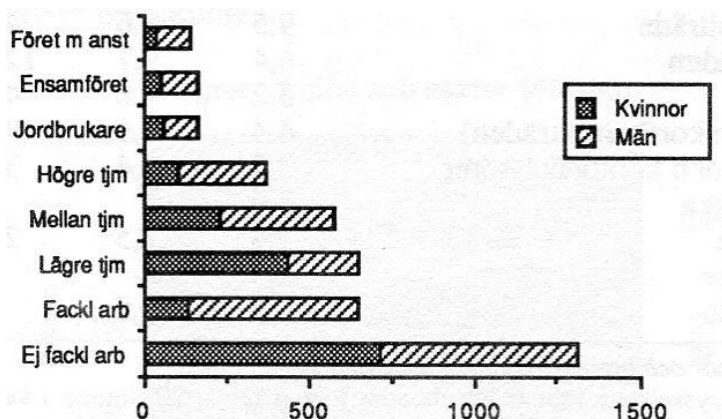
Anm: Som sysselsatta räknas här de som jobbar minst 20 timmar i veckan. Lucka innebär att yrket inte tillhör de 30 största yrkena i landet året ifråga.

”Sekreterare, maskinskrivare m fl” har varit den största yrkesgruppen alla de tre åren. Här sysselsattes 229 tusen kvinnor 1980. Sjukvårdens expansion har gjort att sjukvårdsbiträden har blivit det näst största kvinnoyrket 1980, före affärsbiträden, och att sjuksköterskor tagit plats på tio-i-topp-listan. Toppyrken som fallit bort sen 1970 och 1960 är ”lantarbetare, husdjursskötare”, ”sömmerskor, skraddare m fl” och ”hovmästare och servitörer”.

I början på artikeln beskrevs de ”klasser” SCB använder sig av. En uppdelning av dessa klasser på kön ger en bild som visas i diagrammet nedan. Som synes finns de flesta kvinnorna bland ”ej facklärda arbetare” och ”lägre tjänstemän”. Observera för det första att SCBs klasser är statiska och beskrivande kategorier (alltså ej relaterade till ett socioekonomiskt system med

intern konflikt); För det andra att siffrorna är medeltal för hela perioden 1975-83.

Diagram 8. Förvärvsarbetande mäns och kvinnors fördelning på klasser 1975/83. Tusental.

Källa: *Det svenska klassamhället*, aa, s 24.

Anm: Siffrorna som bildar underlag är medeltal för 1975-83.

Löneskillnader mellan män och kvinnor varierar från yrkesgrupp till yrkesgrupp. Det verkar som kvinnor har samma eller högre lön än männen inom de yrken som domineras av kvinnor. Ett genomgående drag bland tjänstemännen är att löneskillnaderna till kvinnornas nackdel är större ju högre befattning det gäller. I de siffror som presenteras här blandas eventuell olika lön för lika arbete med olika lång anställningstid och de löneklassuppflyttningar det medför.

Tabell 6. Månadslöner 1985 i de vanligaste kvinnoyrkena 1980.

Yrke	Kvinnor	
Sekreterare, maskinskrivare m fl	7900	8000
Sjukvårdsbiträde	7300	7200
Affärsbiträde	7100	7600
Städare	7300	7000
Barnsköterskor	7400	7200
Bokförare och kontorskassörer	8500	9100
Sjuksköterska	8100	8300
Klasslärare	9800	10100
Hemvårdare	7500	7400
Köksbiträde	7400	7100

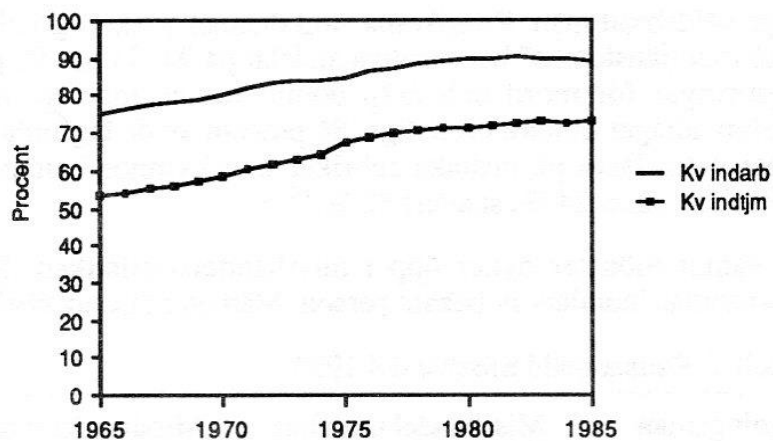
Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 94 och 123.

Inom industrin ligger kvinnorna på cirka 90 procent av männens löner 1985. Att kvinnliga industritjänstemän ligger så lågt beror på att de finns mest på lägre befattningar och att deltidsarbetet är mycket vanligare bland kvinnor.

Det finns skäl att poängtera deltidsarbetets betydelse för kvinnors löner i förhållande till mäns. Det märks till exempel på att kvinnolönens andel av manslön är så låg som 75 procent bland lands tingsanställda. Det märks vidare bland industritjänstemännen, där kvinnolöneandelen är som lägst i barnafödande ålder (20-39 år). Att deltidsarbete och lång anställningstid kan ge ett sammansatt resultat märks på att löneprocenten för kvinnliga sjukvårdsbiträden ligger på 101.¹⁵⁷

¹⁵⁷ *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 132-134.

Diagram 9. Kvinnliga industrianställdas löner som andel av manligas 1965-85.

Källor: Siv Gustafsson/Petra Lantz. *Arbete och löner*. Ekonomiska teorier fakta kring skillnader mellan kvinnor och män. IUI/Arbetslivscentrum 1985. Tabell 34; *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 128; *Statistisk Årsbok 1987*, tabell 204 och 205.

Kvinnors disponibla inkomst (inkomst av arbete, kapital + transfereringsnetto) är något lägre för kvinnor än män utom i åldern 16-24 år. Fler kvinnor än män saknar bil i alla åldrar, men fler kvinnor än män åker på semesterresa. Allmän trötthet rapporteras betydligt oftare av kvinnor än män, cirka 35 respektive 25 procent. Betydligt fler kvinnor än män är oroliga för sin ekonomi, för att bli arbetslösa och för världsläget.¹⁵⁸

Våld och representation.

Unga män (16-24 år) är mer utsatta för våld och hotelser än unga kvinnor. Men mer än dubbelt så många kvinnor som män är oroliga för våld (alla åldrar). Enligt brottsstatistiken är nästan alla som begår våldsbrott män. Rubrikerna "misshandel", "skadegörelse" och "våld mot tjänsteman" har manliga andelar på 94, 93 och 92 procent. Lagföringar för mord och dråp domineras av män. Kvinnor är överhuvudtaget mindre brottsliga. 86 procent av de lagförda brotten gäller män. Bara på enstaka rubriker kan kvinnor komma upp i andel: bedrägeri 24 %, snatteri 40 %.¹⁵⁹

Ett väntat mönster dyker upp i misshandelsstatistiken. Kvinnor misshandlas inomhus av bekant person. Män utomhus av obekant.

Tabell 7. Polisanmäld misshandel 1985.

	Misshandel utomhus		Misshandel inomhus	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Bekant	1470	2733	7912	4470
Obekant	1229	8035	999	3855

Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 163.

Själv mord är betydligt vanligare bland män än bland kvinnor. Två av tre som tar livet av sig är män (1984).¹⁶⁰

Kvinnors representation är det dåligt bevänt med. Inom fack föreningarna avtar kvinnoandelen ju högre upp i organisations hierarkin man kommer.

¹⁵⁸ *Ojämligheten i Sverige*, aa, s 324, 330 och 333.

¹⁵⁹ *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, s 59-62. Alla uppgifter i detta avsnitt gäller 1984/85 eller 1985, utom där det uppgivits annorlunda.

¹⁶⁰ *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 54.

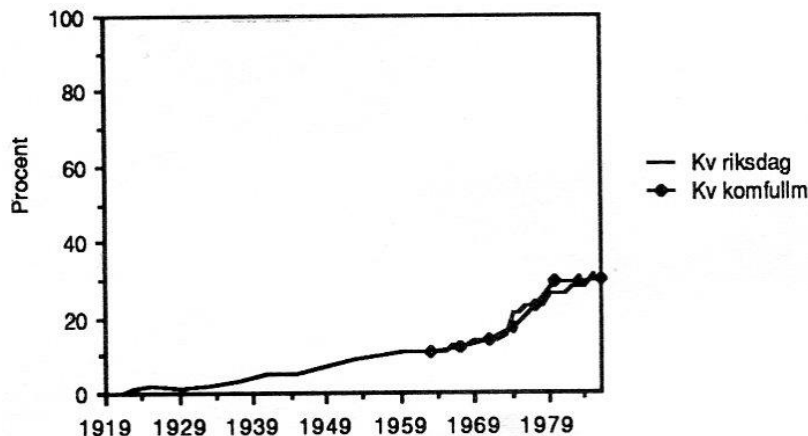
Tabell 8. Könsfördelningen inom centralorganisationerna 1986

Organisation		Andel kvinnor %
LO	Medlemmar	43
	Representantskap	14
	Förbundsordföranden	-
	Landssekreterariatet	7
TCO	Medlemmar	57
	Representantskap	33
	Förbundsordföranden	15
	Styrelse	18
SACO/SR	Medlemmar	39
	Kongress	29
	Förbundsordföranden	28
	Styrelse	20

Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 222.

Färre kvinnor än män är fackligt aktiva. Detsamma gäller aktiva i intresseorganisation. Men i bägge fallen är skillnaderna måttliga (ca 5 %) och liten i de yngre åldersgrupperna. Aktiva i politiskt parti är så gott som lika mellan könen, medan lite fler kvinnor än män röstar i de allmänna valen. Fler kvinnor än män uppger att de "ej brukar diskutera politik" – det gäller dock ej i åldern 16-24 där det är ganska lika mellan könen.¹⁶¹

Diagram 10. Andel kvinnliga ledamöter i riksdagen 1919-85 och kommunfullmäktige 1963-86

Källa: *Kvinno- och mansvär(l)den*, aa, tabell 206 och 218.

Andelen kvinnliga ledamöter i kommunfullmäktige och riksdag har varit låg. Den ligger nu på cirka 30 procent.

Jacqueline Heinen: "Jobba som en hel karl och dessutom som en kvinna"

Ur *Fjärde Internationalen* nr 4 1987

Det sovjetiska kvinnoförbundets kongress, som genomfördes i Moskva i januari i år, visade med all önskvärd tydlighet att de byråkratiska regimerna i Östeuropa under flera år desperat har försökt gömma sig bakom sin retorik om jämlikhet mellan könen.

¹⁶¹ *Ojämligheten i Sverige*, aa, s 335-336

I Sovjetunionen utför kvinnor många av de arbeten som män inte vill ha – tröttsamt kroppsarbete inom industrin, byggnadssektorn eller jordbruket. (I Sibirien vacklar kvinnliga arbetare under 60 kg tunga säckar med djurfoder). Inom den mekaniska industrin har 70% av de kvinnliga arbetarna jobb som inte kräver någon yrkesutbildning; bara 1,3% har någon form av ansvarsfullt jobb.

Trots en befolkning på 272 miljoner finns det i Sovjetunionen bara 1,5 miljoner daghemsplatser. Jämte många andra svårigheter måste kvinnor tillbringa timtal i köer varje dag för att köpa mat och andra livsförnödenheter. Artikeln nedan beskriver kvinnornas vardagsliv i de länder i Östeuropa som kallar sig själva ”socialistiska”.

Vi vet mycket väl att ingen kommer att befria oss från blöjor och disk, eller från att stå i långa köer och sedan släpa hem varorna. Dessutom är det normalt.

Säga vad man vill om frigörelsen, men mannen är familjeförsörjare och kvinnan tar hand om hemmet.

Våra farmödrars förvirrade prat? Inte alls. Det första uttalandet finns på framträdande plats i en artikel 1983 i *Rabotnitsa*, en av de två stora kvinnotidningarna i Sovjet. Det andra stod att läsa i en ledare i *Lacnosc*, de polska fackföreningarnas officiella tidning, på den Internationella kvinnodagen den 8 mars 1981.

Samma publikationer är snabba att hylla exemplariska arbetarkvinnor, de pionjärer som utan att tveka utför ”männens arbete” samtidigt som de är perfekta hemmafruar. Bara fem rader senare i den polska ledaren kan man läsa: ”Vi vet vad vi vill göra: vi vill arbeta utanför hemmet därför att vi inte vill foga oss i vår roll i familjen och sköta allt hushållsarbete. Vi kommer inte att gå med på att spärras in i köket eller bara ta hand om barnen.”

”Jobba som en hel karl, och dessutom som en kvinna” – så lyder ordspråket. Och det är en bra sammanfattning av den motsägelsefulla situation som kvinnor står inför i de östeuropeiska ländernas ”reella socialism”.

Sedan andra världskriget har kvinnorna gjort verkliga framsteg inom utbildningen, på arbetsmarknaden och i det ekonomiska och sociala livet. Under de senaste tjugo åren har kvinnorna i samtliga östeuropeiska länder utom Rumänien utgjort mer än 40% av arbetskraften. Med två små undantag översteg denna siffra 45% i början av 80-talet och nådde i Sovjetunionen och Östtyskland mer än 50%.

Men trots att Östeuropas kvinnor funnits på arbetsmarknaden under längre period än kvinnor i väst, är de fortfarande förtryckta – och förtrycket liknar på många sätt det i väst: speciella kvinnoyrken, lägre löner, sexuella trakasserier, orättvis arbetsfördelning inom familjen, kvinnlighet likställs i första hand med modersrollen, kvinnor utesluts från maktpositioner inom ekonomin och politiken, osv.

Erfarenheterna i Östeuropa visar på ett dramatiskt sätt, att kvinnans inträde på arbetsmarknaden är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för kvinnans befrielse. Som feminister har argumenterat sedan länge, måste detta inträde beledsagas av en ekonomisk och politisk utveckling som leder till förändringar av kvinnans situation på alla områden, inte bara arbete utanför hemmet.

Denna utveckling skulle utmana traditionella relationer mellan män och kvinnor inom familjen och privatlivet, förändra samhällets sätt att ta hand om barnen och få med mannen i detta, legitimera homosexualitet och återge kvinnan kontrollen över sin fortplantningsförmåga.

En sådan utmaning av männens dominans kan bara uttryckas genom kvinnans självorganisering. Men kvinnans inträde på arbetsmarknaden berodde naturligtvis inte på kvinnornas egna krav och behov. Det har inte ens utformats av kvinnornas politiska

massorganisationer.

Östeuropas kvinnor tillbringar en stor del av sitt liv på arbetsmarknaden därför att deras regeringar behöver deras produktiva arbete. För att kunna dra in kvinnorna i arbetslivet måste de utbildas och läras upp, och de måste få åtminstone en del hjälp från samhället med hemarbete och barnskötsel. Å andra sidan är detta stöd inte bara dyrt, utan det undergräver också den traditionella kärnfamiljen och maktförhållandena inom den.

Denna motsättning mellan behovet att utnyttja kvinnans arbetskraft i produktionen å ena sidan, och intressena att upprätthålla den traditionella familjen å den andra, har i stor utsträckning format de östeuropeiska staternas politik.

Enorma skillnader mellan länderna

Vi måste betona att den ekonomiska och sociala situationen skiljer sig oerhört åt mellan olika länder. Det går inte att jämföra situationen för kvinnor i Tjeckoslovakien med den i exempelvis Rumänien.

Tjeckiskorna bor i ett land där affärerna är relativt välförsedda och där man kan hitta hyfsade hushållsapparater. De rumänska kvinnorna står inför en aldrig tidigare skådad brist, från ransonering av alla basmatvaror (bröd, mjölk, socker) till dagliga avstängningar av vatten, gas och elektricitet. Ingen tar längre hissen av rädsla för att fastna. Tänk er in i denna situation när ni bor i ett höghus och har stora kassar och ett litet barn att släpa upp för trapporna.

I Rumänien är det förbjudet att ha varmare än 14 grader i lägenheten, och televisionen visar program bara två och en halv timme dagligen. Allt detta därför att regeringen har ansett det nödvändigt att spara energi. Dessa svårigheter drabbar hela befolkningen, men kvinnorna är huvudmålet, vilket framgår av de utläggningar om idealmedborgaren som funnits i partiets tidning:

”När det kniper kan kvinnorna lika lätt tvätta i badkaret.”

Så vi kan avstå från tvättmaskiner. Och kvastar?

”Använde vi inte kvastar under hundratals år innan vi fick dammsugare?”¹⁶²

Det går inte heller att jämföra samhällsservicen. Mindre än 10% av de polska kvinnorna lämnar tvätten på tvättinrättningar, eftersom de är så dyra och så dåliga, medan det i Östtyskland är vanligt att lita till tvättinrättningar. På samma sätt serveras knappt 10% av måltiderna i Polen i kommunala matsalar, medan motsvarande siffra i Östtyskland är 70-80%. Det är en viktig skillnad för kvinnor som kommer hem efter en dags arbete.

Slutligen har 65% av barnen under 3 år i Östtyskland plats på daghem och 90% av de mellan 3-6 år, medan motsvarande siffror i Polen är 4 respektive 5%. Det är alltså praktiskt taget omöjligt för kvinnor i Polen att få in barnen på dagis. De få platser som finns tilldelas i allmänhet kvinnor som ”rekommenderas”, och inte de som behöver det mest – det mycket stora antal kvinnor som arbetar skift eller på natten.

Boendeförhållandena varierar också mycket från land till land. I Sovjetunionen är det fortfarande vanligt att en hel familj bor i ett enda rum. Till skillnad från detta är tilldelningen per person i Polen betydligt frikostigare – även om bostadsbristen är akut och köerna till lägenheter otroliga (ett ”ungt” par måste vänta 15 till 20 år om de måste gå via de officiella kanalerna).

Trots dessa djupgående skillnader är det slående att det i samtliga länder kvarstår patriarkala förhållanden inom kärnfamiljen, att gammalmodiga uppfattningar om kvinnans roll fortlever, att mannens oföränderliga dominans lever kvar. Hushållsuppgifter och barnuppfostran är fortfarande kvinnans speciella lott. Antalet timmar de ägnar åt denna uppgift varje dag har

¹⁶² Scinteia, 1 november 1983.

inte minskat märkbart – 4-5 timmar 1970 och bara något mindre 1985, enligt den senaste statistiken. Vad gäller männen: ”Han gör halvhjärtade ansträngningar av vänlighet. Han tar hand om spädbarnet. Han hjälper till, förblindad av sin egen generositet.”¹⁶³

Även om kvinnorna vill arbeta och inte är på väg tillbaka till hemmet, definierar de flesta sig fortfarande först och främst som hustrur och mödrar. I Polen sade tre fjärdedelar av kvinnorna i flera studier att de var övertygade om att deras grundläggande uppgift var att uppfostra barnen. Och varför förvånas över att dessa tankar är så seglivade, när vi vet att grundskolan i Sovjet 1980 lärde flickor matlagning och hushållsarbete medan pojkarna sysslade med trä- och metallslöjd?

”Flickorna måste göra allt”

Detta accepterande av sin roll som mödrar och det traditionella giftermålet som naturens ordning verkar vara lika utbrett bland kvinnor i Östtyskland, även om deras börda i hemmet verkar mycket mindre än i andra länder. Detta visar sig klart i de anmärkningar som östtyska kvinnor gjorde i ”avslöjande” intervjuer:

”Javisst, mina föräldrar var progressiva. Men uppfostran av oss barn var fruktansvärd. Flickorna måste göra allt och pojkarna levde livets glada dagar”, sade en ung kvinna på 24 år.

”Jag måste göra allt: rådgivningsgrupper, facket, sköta gamlingarna hemma, alla administrativa uppgifter”, sade en lite äldre kvinna, som hade ett barn. Men hon visade ändå en hel del tolerans med sin man: ”Det är väl ingen mening för kvinnan att befria sig mot sin partner?... Om det spräcker förhållandet måste man ju starta ett nytt, för förhållanden är oundvikliga. Och problemet kommer att uppstå i det nya också.”¹⁶⁴

För att förstå denna motsägelsefulla världsbild, som omfattar både strävanden efter politisk och ekonomisk jämlikhet och ett accepterande av traditionella könsroller, måste vi ta i beaktande de materiella hinder som både kvinnor i stort och de enskilda kvinnorna står inför, och vilka för- hindrar uppkomsten av andra uppfattningar och strävanden. Främst bland dessa svårigheter är den statliga politiken som konsekvent antar att kvinnorna och inte männen har ansvaret för barnen.

Omedelbart efter andra världskriget betonade regimerna i Östeuropa vikten av att kvinnan yrkesarbetade, eftersom kvinnornas arbete behövdes för att bygga upp ekonomierna. Men den officiella ”leninistiska” retoriken underströk sambandet mellan yrkesarbete och kvinnans uppnående av jämlikhet med männen på samhällets alla områden.

Statens skyldighet att befria kvinnor från hemarbete och barnuppfostran accepterades, om än bara som ett framtidsmål. Men från mitten av 60-talet förändrades den officiella familjepolitiken. Omsvängningen omgavs med en rad åtgärder och bortförklaringar, men resultatet blev att man bromsade en process som verkade ge kvinnor allt större socialt och ekonomiskt oberoende.

Från och med 1965 betraktade man i Östtyskland inte längre arbete i hemmet som ett hinder för yrkesverksamhet och utbildning för kvinnor. Denna nya politik framhävde åter familjens viktiga roll i barnens uppfostran. Andra åtgärder följde. Vissa var progressiva, som förlängningen av mödraledigheten från 12 till 20 veckor. Andra hade diskriminerande effekter, trots att de från början verkade generösa. Ty de vidmakthöll skillnaden i behandling av män och kvinnor som arbetande föräldrar, och förutsatte att kvinnor var huvudansvariga för barnen. Åtgärderna omfattade längre ledighet till kvinnor med flera barn, en extra semesterdag varje månad till ensamstående mödrar, för att ge dem tid att sköta hemmet, och deltidsarbete för ”kvinnor som, pga. sitt speciella ansvar i familjen, anser det omöjligt att

¹⁶³ *Women in Russia*, 1980. Editions des Femmes, s 22.

¹⁶⁴ *Guten Morgen, du Schöne, Maxie Wander*, Luchterhand, 1985.

jobba heltid.”¹⁶⁵

Officiella undersökningar bekräftar att få kvinnor utnyttjar möjligheten till deltidarbete, eftersom det inte är många som har råd att minska lönen. Men vissa experter i Östtyskland bedömer att 25-30% av arbetande kvinnor har arbeten där arbetsveckan är sex timmar kortare. Detta minskar givetvis inte kvinnornas totala arbetsbörda. Alla studier, både i Väst- och Östeuropa, visar att när kvinnor har färre timmars yrkesarbete, så gör deras män mindre i hemmet än tidigare. Dessutom för det mindre antalet timmar nästan alltid med sig att kvinnan får sämre status och en rad nya hinder på arbetsmarknaden.

1967 införde Ungern principen med betald ledighet för att låta kvinnor stanna hemma och sköta sina barn. Det inrättades en sorts ”mödralön” som uppgick till nästan hälften av den ordinarie lönen. Fyra år senare genomförde Tjeckoslovakien ett liknande program med mödraersättning under barnets första år. Med början 1969 kunde man i Polen få obetald ledighet under ett och senare tre år. Strax därefter föreslog man att ledigheten skulle vara betald, och sedan 1981 har så varit fallet. Officiellt kallas det ”föräldraledighet, men alla talar om det som mödraledighet, och det är ingen slump. I alla dessa länder utnyttjar tre fjärdedelar av kvinnorna dessa förmåner.

I Sovjetunionen är situationen något mer komplicerad. Familjelagstiftningen från 1934 var en betydande tillbakagång jämfört med revolutionen 1917. Den nya lagstiftningen förbjöd aborter (de blev lagliga igen 1955), fördömde det liberaliserade giftermålssystemet och satte hinder i vägen för skilsmässor. Men kriget avbröt Stalins planer att förhärlika modersrollen. Under kriget behövdes kvinnornas arbetskraft för att ersätta männen vid fronten. Efter kriget behövdes de för att bygga upp den av kriget sargade ekonomin. Stalin måste vänta till 1949 innan han kunde presentera guldmedaljen för förtjänstfull ”fruktsamhet”.

Förslag att införa deltidarbete framfördes på 60-talet, men det är först nyligen som tanken har fått något stöd. Och även i Sovjet har man infört betald mödraledighet på 12 till 18 månader för småbarnsmödrar.

Löneskillnader och diskriminering på jobbet borde inte vara någon överraskning i ljuset från denna politik och de uppfattningar om kvinnor och hemmet som ligger bakom den. Kvinnor arbetar främst inom service- och ”hjälp”-yrken, kontorsarbete och traditionella kvinnoindustrier (textil-, beklädnads- och elektronisk sammansättningsindustri). Det finns vissa skillnader jämfört med väst. Procenten kvinnliga läkare är mycket högre i Östeuropa. Men yrket har tappat all dragningskraft på män, eftersom lönen är så låg. I Sovjet jobbar kvinnor med tungt kroppsarbete inom branscher som byggnads, och tar arbeten som män inte vill höra talas om. En kvinnlig postkassörskas i Petrozadovsk sade:

Här är proletariatet inte längre någon utsugen klass, men kvinnor är det, och det i dubbel mening. Det går inte att se i lagarna, men det existerar i verkligheten. Enligt bestämmelserna får vi inte lyfta mer än tjugo kilo. Så om paketen väger mindre än det, har man hos oss bestämt Gud vet varför – att vi kan lyfta ett obegränsat antal av Gem. Hos oss är normen 300 paket per person och dag, men vid helger kan det gå upp till 500 paket. Vart och ett väger mellan sju och tio kilo. Så varje kvinna måste lyfta och bra mer än 2.000 kilo varje dag, och mellan fyra och fem ton vid helger. Kring 1 maj och 7 november (då man firar den socialistiska revolutionen) slår vi lyftrekord här. Och vi får inte ens den uppmärksamhet som professionella tyngdlyftare får.¹⁶⁶

Man misstror kvinnliga ledare

Dessutom måste varje kvinna gå 2-5 kilometer per dag med dessa paket, vilket motsvarar att dra mellan 350-1.000 kilo per dag. För att inte tala om det faktum att ”kvinnor arbetar nattskift i vårt distrikt och de passen är 12 timmar. Det är ungefär som det var att jobba i kol-

¹⁶⁵ *Laws on work*, 1977.

¹⁶⁶ *Women in Russia*, s 22

och saltgruvorna före revolutionen.”¹⁶⁷

Men inte ens de jobb som yrkesutbildade kvinnor får motsvarar på något sätt deras utbildning. Det är nästan alltid fler flickor än pojkar på gymnasiet och ofta även inom den högre utbildningen. Betydligt fler kvinnor i öst går på teknisk skola och får teknisk utbildning än i väst.

I Östtyskland, där man gjort särskilda ansträngningar i denna riktning, utgjorde unga flickor tre fjärdedelar av samtliga studenter på högre tekniska skolor 1983. I Polen var 1984 23% av studenterna på tekniska högskolor kvinnor. I väst överstiger denna siffra sällan 10%.

Ändå är mycket få av administratörerna inom den tekniska sektorn kvinnor, och en obetydlig del av fabriksledarna är kvinnor, även i de branscher där kvinnorna är den stora majoriteten av arbetskraften. Bara en handfull kvinnor får ansedda akademiska befattningar.

Som vanligt är den traditionella ideologin ett betydande hinder. Kvinnliga ledare misstros. ”Hon kommer inte att klara av arbetet... och vad händer om hon bestämmer sig för att skaffa barn?” Fakta – att majoriteten yrkesutbildade kvinnor inte slutar sedan de fått barn, eller att den utbredda alkoholismen bland män också kan få dem att försvinna från jobbet – rubbar inte dessa djupt rotade fördomar (och de privilegier för män som de rättfärdigar).

Av detta följer logiskt att löneskillnaderna mellan män och kvinnor ligger på c:a 30%. Det är en större klyfta än i de nordeuropeiska länderna (Danmark, Sverige, osv.), där andelen yrkesverksamma kvinnor ligger nära den i Östeuropa, men där andelen deltidsarbetande kvinnor ofta är ganska hög. Detta faktum är märkligt, eftersom det borde betyda att klyftan mellan män och kvinnor skulle vara större och inte mindre än i Östeuropa, där de flesta kvinnorna arbetar heltid.

I och med att de östeuropeiska regimernas familjepolitik har bevarat, ja faktiskt stärkt, kvinnans huvudansvar för barnskötseln och hushållsarbetet, så har de inte bara befäst kvinnans underordnade ställning inom yrkeslivet. Politiken uttrycker också ett officiellt förnekande av att man vill uppnå verklig jämlikhet mellan män och kvinnor. Det brott med den marxistiska och leninistiska traditioner som dessa regimer återopade när de inrättades kunde inte vara klarare.

Förvisso betonade Marx och Engels – och Lenin efter dem utsugningen av kvinnor mer än det speciella förtryck som de utsattes för, övertygade som de var att kvinnans inträde på arbetsmarknaden, vilket verkade ha påbörjats i de kapitalistiska länderna från mitten av 1800-talet, skulle leda till ett sammanbrott och sedan försvinnande av den traditionella familjen. De underskattade därmed den härskande klassens förmåga att styra anställningarna av kvinnor och barn och stärka familjen för att bevara själva det kapitalistiska systemet. De underskattade även de hinder man måste överbrygga – utöver den ekonomiska och sociala revolutionen – för att förändra könsrollerna och könsideologin inom den förtryckta klassen. Insikten om detta har varit den feministiska rörelsens bidrag.

Men byråkratierna i östblocket har aldrig besvärats av dylika överväganden. De senaste tjugo årens politik har i själva verket varit ett klart steg bakåt från den politik som de själva ursprungligen utvecklade angående yrkesarbete för kvinnor. Efter all den entusiasm som rådde efter andra världskriget, alla de lovsånger som sjöngs till kvinnans befrielse och de överallt närvarande affischerna med kvinnor som körde traktor och svängde med vapen, hur kan man förklara denna tillbakagång?

Utan tvivel ligger förklaringen i de förändringar som dessa regimer genomgick, även om de var stalinistiska från första början, så representerade de ändå ett radikalt brott med det borgerliga klasssystem och ideologi som härskade före kriget. Efter att ha övergivit varje

¹⁶⁷ Ibid.

uppfattning om att grunda sig på massornas vilja, har de under de senaste fyrtio åren successivt fastnat i en byråkratiseringsprocess, en framväxt av ett privilegierat skikt, för att inte tala om en förstelning som trotsar all beskrivning (Nicolae Ceausescus Rumänien är ett belysande exempel).

Trots skiljaktigheter i politik och tillämpning betvivlar ingen av dem att familjen är ett nyckelelement i att upprätthålla deras system. Det finns flera skäl till detta. Vissa är ekonomiska. Dessa självutnämnda "socialistiska" samhällen kännetecknas av en bestående oförmåga att upprätta den sociala infrastruktur som krävs för att kollektivisera arbetskraftens reproduktion – att inrätta alternativ till den privatiserade kärnfamiljen för att fostra och föda upp vuxna och barn, ta hand om sjuka osv. Oavsett hur många tal man håller om nödvändiga reformer, så prioriterar man alltid den tunga industrin. Det gäller även Östtyskland, där självständiga pacifistiska kvinnogrupper ständigt kräver att anslagen till armen istället skall ges till kollektiv samhällsservice.

Framför allt har byråkratins intresse för familjen politiska orsaker. Familjen gör det möjligt att kanalisera individuella strävanden inom privata ramar. Den östeuropeiska modellen för känslomässiga och sociala relationer är inte bättre än i väst.

Förmyndarmentaliteten genomsyrar varje por

Denna inriktning att tillfredsställa grundläggande mänskliga behov enbart inom privatlivet har sitt ursprung i byråkratins djupt konservativa natur. Byråkratin måste förhindra alla kollektiva uttryck och organisering kring sociala behov för att bevara den makt de tillskansat sig. Allt utbyte av idéer hotar grundvalarna till deras makt. Men om livets nöd torft tillhandahålls på ett kollektivt sätt sker just detta.

Den förmyndarmentalitet som genomsyrar varje por i dessa samhällen är särskilt uppenbar i frågan om kvinnans rätt till födelsekontroll. Alla dessa regimer har försökt göra moderskapet till ett tvång för kvinnor. Preventivmedel är inte lätta att få tag i och är av mycket dålig kvalitet. Abort är svårt att få.

Rumänien är ett fall för sig. Sedan 1966 har kvinnor inte rätt till abort annat än om graviditeten hotar deras hälsa eller om de redan har fem barn. Sedan 1984 är de dessutom tvungna att underkasta sig överraskande gynekologiska undersökningar (speciellt på fabriker där kvinnor är en majoritet av arbetsstyrkan) för att upptäcka möjliga graviditeter och tvinga kvinnor att föda barnet under hot om rättsliga åtgärder.

I detta land, där p-piller och andra preventivmedel är förbjudna, dömdes en läkare till 10 års fängelse för att han försökte rädda livet på en kvinna som höll på att dö efter att ha framkallat en abort på sig själv. Och ändå vägrar rumänska kvinnor fortfarande att få barn. För kan vi verkligen kräva att barn svär den ed som cirkulerar som ett underjordiskt skämt i Rumänien: "Jag, babyn, lägger handen på min navel och svär att jag kan växa utan att behöva något att äta eller använda någon värme?"¹⁶⁸

I andra länder har försöken att förbjuda aborter stött på ytterligt hårt motstånd från kvinnor. Sovjetunionen tvingades legalisera aborter på nytt 1955 eftersom lagen var omöjlig att upprätthålla – aborter var allmänt tillgängliga tack vare kvinnliga läkare och barnmorskor. Men även om kvinnor har lyckats försvara sin rätt till abort i princip, så är saker och ting mycket svårare i praktiken.

Aborter är lagliga under graviditetens första tre månader i alla östländer utom Rumänien, men det finns en hel del inskränkningar. I vissa länder ligger beslutet i händerna på en "expert"-kommission. Så är t.ex. fallet i Ungern och Tjeckoslovakien. Och ibland, som exempelvis i Sovjetunionen, omges det av förödmjukande procedurer.

¹⁶⁸ *Alternative*, New Series, nr 1, april 1986.

Även om åsikter om "fostrets rätt till liv" inte cirkulerar i Östeuropa, så förs det fram andra argument för att försöka få kvinnor att avstå från abort, såsom möjliga fysiska efterverkningar eller risken för sterilitet. Även om inga aborter är helt ofarliga, särskilt på ett psykologiskt plan, så har erfarenheterna visat att om de genomförs under riktiga förhållanden är risken minimal.

En kvinna från Archangelsk beskriver de förhållanden som väntar de kvinnor som går vidare efter att ha stått inför den "samhällsjuridiska byrå" som undersöker sådana fall:

När de kommer till den s.k. "köttkvarnen" radas kvinnorna "upp utanför operationssalen. Man opererar två till sex kvinnor åt gången på samma sal. Arrangemangen är sådana att alla kvinnor kan se vad som försiggår. Ansikten förvridna av smärta, en blodig massa som hämtas ur kvinnans inre... Utan smärtlindring har kvinnan fruktansvärda smärtor... Nästa dag skickas hon hem utan hänsyn till vilket tillstånd hon är i, och det lämnar mycket övrigt att önska.¹⁶⁹

För länder som skryter över den höga kvalitén på sin förebyggande sjukvård är dessa förhållanden anmärkningsvärda. Eftersom det inte finns tillgång till preventivmedel och i och med att samhället inte stöder deras användande, har kvinnor tvingats lita till i första hand aborter som en sorts födelsekontroll. Om regimerna hade kunnat förneka dem även det hade de gjort det. Staten har motvilligt tillåtit aborter, och det verkar som om politiken medvetet syftar till att straffa kvinnorna för att de försöker begränsa sitt barnafödande.

Den moralism och prydhet som påtvingas av den förhärskande ideologin når sin höjdpunkt kring allt som har med sex att göra. Se bara på förbudet mot homosexualitet i Sovjet och Rumänien, där detta "brott" straffas med upp till fem år i fängelse.

I övriga länder är lagen mindre sträng, men med regelbundna mellanrum drabbas massmedia av hysteri i denna fråga, vilket man nyligen sett i debatten om AIDS – huruvida homosexualitet, en den borgerliga dekadensens sjukdom, verkligen kan existera i ett socialistiskt land, huruvida AIDS-fall har upptäckts eller inte, osv..

Detta hycklande skapar oundvikligen en blomstrande svart marknad för pornografi, som den i Ungern. På de stora hotellen får man tips om stripteaseshower och prostituerade, och de senare är mer eller mindre betalda av staten, och som i t.ex. Polen fungerar de ofta som informatörer. Kommunistpartiets officiella tidning i Ungern hade 1981 en julhälsning i form av bilder på nakna kvinnor, revyflickor etc. på tidningens framsida, beledsagat av vitsar för att framkalla helgglädje.

En naturlig följd av denna moralism är våld inom familjen. Misshandel av kvinnor är särskilt vanlig (även våldtäkter, som man sällan talar om). Dessa siffror stiger parallellt med den ökande alkoholismen. Det gäller både Sovjetunionen och på andra ställen. "I Östtyskland är våld mot kvinnor ett socialt massfenomen", hävdar östtyska oppositionella.¹⁷⁰

Skilsmäsofrekvensen är oerhört hög i samtliga dessa länder. I två tredjedelar till tre fjärdedelar av fallen är det kvinnan som ansöker om skilsmässa, mycket ofta av skäl som har samband med våld eller alkoholism. Men trots att familjen är ett verktyg i händerna på byråkratin och ett ibland tragiskt slagfält, så representerar den också en arena som delvis undflyr byråkratins kontroll. Det är en relativt självständig enhet där man kan uttrycka sig fritt och finna åtminstone ett minimum av känslomässiga relationer, en tillflyktsort som möjliggör motstånd mot ett samhälle som kännetecknas av diktatur och förbud av alla möjliga slag. De flesta betraktar den som en fristad, särskilt kvinnorna. Detta är fullt förståeligt, med tanke på dessa samhällens enormt förtryckande karaktär. Och vi måste inse hur detta formar det sätt på vilket kvinnor i Östeuropa har börjat tala om sina problem.

¹⁶⁹ *Women in Russia*, s 22.

¹⁷⁰ *Gegenstimmen*, nr 4, 1981.

De första östeuropeiska kvinnor som gick samman offentligt mot slutet av 70-talet var kvinnor i Leningrad, som gav ut Kvinnor i Ryssland en almanacka som trycktes underjordiskt. Detta initiativ blev genast mycket populärt, och almanackan gavs ut i nyutgåva i väst 1980. ”Den första socialt offensiva tidskriften”, hävdade en av redaktörerna. Tidskriften bestod av olika vittnesmål från kvinnor om sitt dagliga liv arbete, barnafödande, familjen, fängelse, arbetslägren, relationer till barnen, liksom poesi. Den blev en sensation. Inom den demokratiska oppositionen upptäckte män att flera av de kvinnor som deltog i rörelsen sida vid sida med dem hade en mängd andra specifika saker att säga om förtrycket. Och de försökte säga det på ett sätt och med ett språk som skilde sig från den traditionella underjordiska litteraturen.

Men almanackan ”imponerade” också på regeringen, som reagerade snabbt. Efter några få nummer började husrannsakningsorder att utfärdas, följda av arresteringar, hot om flera års fängelse, förnekande av mödrarnas rätt till sina barn och landsförvisning; med andra ord den utpressning och det våld som är vardagsmat för män och kvinnor som vågar kräva de demokratiska rättigheter som finns inskrivna i konstitutionen. De repressiva krafterna hade inte råd att bortse från dessa kvinnor, som enbart genom att beskriva sina levnadsförhållanden direkt fördömde en regering som inte tål någon opposition. Det som dessa kvinnor gjorde hade en avgjort politisk dimension, oavsett om detta hade varit deras målsättning eller ej.

Kvinnorna som gjorde almanackan hade absolut inte någon gemensam inriktning. Vissa, som agnostikern Tatjana Mamonova, betraktar visserligen inte sig själva som leninister, men förkastar inte den leninistiska traditionen. Andra, definitivt anti-marxistiska och religiösa, bildade, efter den våg av förtryck som drabbade almanackans utgivare 1980, ”Marias sammanslutning” /en hänvisning till jungfru Maria/. Det blev snart uppenbart att denna grupp hade fler anhängare. Dess medlemmar förde fram en religiös analys av kvinnans frigörelse, och litade till spirituella, religiösa och humanistiska värden i en utsträckning som överraskade feminister i väst.

Men detta religiösa svärmeri måste ses i ljuset av det uppsving som alla östeuropeiska religiösa sammanslutningar åtnjutit sedan slutet av 70-talet – den ryska ortodoxa kyrkan, kyrkan i Ungern, för att inte tala om den i Polen. Detta uppsving återspeglar ett sökande efter alternativa lösningar från vissa oppositionella strömningars sida, strömningar som genom-syras av djupgående pessimism och vilka har förlorat alla perspektiv utom flykten in i mysticism. Dessutom har kyrkan i många fall (Polen, Östtyskland, Ryssland) aktivt stött oppositionen och tillhandahållit en viktig organisatorisk struktur.

Ställda inför byråkrats korruption och hyckleri, de talar om den heliga familjen men gör inget för att bekämpa männens alkoholism och våld mot kvinnor, är det inte överraskande att grupper av kvinnor som började radikaliserats kring sina speciella problem som kvinnor attraherades av en religiös pacifism som kraftfullt fördömde både männens och statens våld. Detta första försök att organisera feminister krossades av KGB med hjälp av deras vanliga metoder, och det relativt snabbt. Men gruppen efterlämnade det faktum att en del kvinnor hade vågat bryta mot de tabun som omger privatlivet.

En medvetet radikal hållning

De kvinnliga studenter som byggde upp en feministisk grupp vid universitetet i Warszawa hösten 1980 insåg vilken roll kvinnorna med almanackan hade spelat, och de gladdes över det stöd de fick från några av dem som drivits i landsflykt. Ända från början antog dessa polska kvinnor en medvetet radikal hållning. De identifierade sig fullt ut med den feministiska rörelsen i Västeuropa.

I sin egenskap av aktivister i den oberoende studentförening som bildades under Solidarnosc' glansdagar, insåg de att det var viktigt att föra fram sina speciella krav, och de gav uttryck för

sina strävanden i ett tolvpunkters program om förtrycket av kvinnor. Även om vi i väst hyllade uppkomsten av denna nya grupp, måste det sägas att deras inflytande förblev ytterst begränsat, och de fick aldrig något stöd bland de kvinnliga aktivisterna i Solidarnosc, även om de försökte. Och ändå var dessa arbetarkvinnor en viktig del av den fantastiska massrörelse som hade greppet om Polen under 18 månader.

Vid mer än ett tillfälle stod kvinnorna i Solidarnosc i främsta ledet. Ett exempel var "svältmarschen" i Lodz och andra städer på sommaren 1981, demonstrationer som protesterade mot regeringens försök att knäcka rörelsen genom att svälta ut befolkningen. Ett annat var strejken bland kvinnliga arbetare i Zyrardow nära Warszawa på hösten samma år, en av de första aktionerna som tog upp tanken på en "aktiv strejk", där arbetare stannar kvar på jobbet men överlämnar resultaten från produktionen till den samhälleliga rörelsen istället för till staten.

Men den överväldigande majoriteten av dessa kvinnliga aktivister kom aldrig så långt att de ställde sina egna problem som kvinnor. Bara 6% av delegaterna till den oberoende fackföreningsrörelsens första nationella kongress var kvinnor. Inte heller på lokal nivå fick kvinnorna på långa vägar någon rättvis andel i Solidarnosc' ledarskap. Kvinnor som protesterade mot detta, och samtidigt var belastade av sin dubbla roll, slets mellan fabriken, fackföreningen och hemmet. Dessutom förhindrade den katolska kyrkans tyngd i Polen och dess reaktionära uppfattningar om kvinnans och familjens roll dessa kvinnliga aktivister från att omfatta några av de sanningar som studentgruppen i Warszawa uttryckte.

För östeuropeiska kvinnor är vägen till medvetenhet om förtrycket av dem som kvinnor full av fällor. Men den kamp som "Kvinnor för fred" förde i Östtyskland mot kvinnlig värnplikt, visade att ett synsätt som inledningsvis låg helt inom ramarna för en allmän pacifistisk rörelse, i detta land kunde leda till ett ifrågasättande av det speciella förtrycket av kvinnor. Dessa kvinnor betraktar förvisso inte sig själva som feminister. "Varför göra befrielsen till en strikt kvinnofråga? Vill inte alla i Östtyskland befrias?", sade en av gruppens grundare, Barbel Bohle, som suttit i fängelse för sin verksamhet. Men senare tillade hon: "Många kvinnor kommer till oss för att de vill diskutera problem som de ställs inför som kvinnor."¹⁷¹ Betecknande nog beslöt olika avdelningar av "Kvinnor för fred" att, samtidigt som de kvarstannade i den allmänna rörelsen, träffas vid separata kvinnomöten, för att hindra män från att monopolisera all talartid och ge möjlighet till fria diskussioner om sina tankar.

"Mycket tyder på att många kvinnor i vårt land är missbelåtna", skriver den kända östtyska författarinnan Christa Wolf i förordet till Maxie Wanders bok *Guten Morgen, du Schone*. "Kvinnor frågar inte längre vad de är, utan vilka de är... Vårt samhälle har givit kvinnor möjlighet att göra det männen gör. Som väntat får dessa kvinnor att fråga sig vad männen egentligen gör? Är det verkligen det jag vill?"

Översättning Göran Källkvist Översatt ur *International Viewpoint* 9 mars 1987

Katarina Katz: Kvinnorna & perestrojkan

Ur *Fjärde internationalen* 2/1991

Detta var ursprungligen en uppsats för Kvinnohistoriska seminariet i Göteborg, i mars 1991. Det var alltså tänkt som en deskriptiv bakgrund för en diskussion i ett tvärvetenskapligt forum, inte som en nationalekonomisk uppsats, även om tonvikten ligger på ekonomi. Mina källor är dels publicerat material, främst av västliga forskare och skribenter, dels offentlig sovjetisk statistik och dels samtal med sovjetiska forskare vid en resa till Moskva i januari i år. I en kort avslutande genomgång av kvinnopolitiska frågor som väcks av de pågående omvälvningarna ingår utblickar på övriga Östeuropa. I övrigt handlar uppsatsen enbart om

¹⁷¹ *Cahiers du Féminisme*, nr 27, vintern 1984.

kvinnor i Sovjet, eller kanske snarare stadsbefolkningen i den europeiska, främst den slaviska, delen. Sovjetunionen är en kontinent och man bör vara försiktig när man generaliserar.

Vid andra världskrigets slut utgjordes 57 % av Sovjets befolkning av kvinnor — det vill säga det gick fyra kvinnor på tre män. Första världskriget och inbördeskriget hade reducerat andelen män i befolkningen. Även stalintidens utrensningar och tvångskollektiviseringen krävde flest dödsoffer bland männen.

Med den första femårsplanen hade den sociala strukturen ändrats fort och brutalt. Den snabba industrialiseringen krävde stora mängder arbetskraft, även kvinnlig. Antalet kvinnliga anställda fyrdubblades 1928-40.

Efter detta och efter 30-talets gigantiska massmord följde alltså andra världskriget. Dels måste miljoner änkor och hustrur till soldater, stupade och fängslade försörja sig och sina barn, dels krävdes kvinnornas arbetskraft för att hålla ekonomin igång.

1946-56, när männen återvände från armen, minskade andelen kvinnor bland de förvärvs- arbetande, för att åter stiga från slutet av 50-talet. Mellan 1961-65 ökade den kvinnliga förvärvsfrekvensen från 55 till 70 %.¹⁷² Under denna period ökades incitamenten för kvinnor att förvärvsarbeta kraftigt. Den unga generationen kvinnor hade högre utbildning och kunde få bättre jobb, lönerna ökade¹⁷³ och den offentliga barntillsynen byggdes ut. De senaste 20 åren har kvinnorna utgjort majoritet i arbetskraften (50,9 % 1989 mot 52,9 % av befolkningen).

Från jordbruket

Samtidigt skedde en stark förskjutning från jordbruk till industri och servicenäringar. Andelen i jordbruksarbete bland de förvärvsarbetande kvinnorna minskade från 3/5 1939 till 1/5 1970 och har förmodligen gått ner ytterligare något sedan dess.

Av minskningen gick ungefär hälften vardera till "annat manuellt arbete" respektive icke-manuella arbeten. 1970 hade ungefär en tredjedel av de förvärvsarbetande kvinnorna icke-manuella arbeten. För män har andelen i icke-manuella jobb bara ökat obetydligt under samma period.¹⁷⁴

Nationalekonomen Susanne Oxenstierna beräknar den kvinnliga förvärvsfrekvensen till 86 % i åldersgruppen 16-54 år för 1987.¹⁷⁵ Enligt en uppgift är 84% av kvinnorna i arbetskraften och 90 % arbetar eller studerar. (Såvitt jag kan förstå räknas dock tjänstlediga mödrar med barn¹⁷⁶ upp till tre år – till nyligen var det ett år – som förvärvsarbetande).

Pensionsåldern är 60 år för män och 55 år för kvinnor. Pensionerna är låga. Förmodligen yrkesarbetar var fjärde eller femte pensionär.

Naturligtvis varierar den kvinnliga förvärvsfrekvensen starkt mellan republiker. Den är högst i Baltikum och lägre än genomsnittet i Centralasien. En studie av regionala data över förvärvsfrekvens, baserad på folkräkningen 1970, fann dock att om man tog hänsyn till nativiteten så var den kvinnliga förvärvsbenägenheten ungefär densamma i muslimska och icke-muslimska områden.¹⁷⁷

¹⁷² Posadskaja, A. *Sotsial 'no-ekonomitjeskije problemy trudovoj aktivnosti zjensjtjin*, Moskva, 1989. Hon anger inte källa eller åldersgrupp, men förmodligen gäller det 16-54 år.

¹⁷³ 1960 var minimilönen 40 rubel, 1975 70 rubel, dvs ökningen var 75 %. Mellan samma år ökade genomsnittslönen från 80,6 till 145,8, dvs 81 %.

¹⁷⁴ McAuley, A. *Women 's Work and Wages in the Soviet Union*, 1980

¹⁷⁵ Oxenstierna, S. *From Labour Shortage to Unemployment? The Soviet Labour Market in the 1980's*, Stockholm 1990.

¹⁷⁶ Zakharova, N. & Posadskaya, A. *Economic Reform and Women 's Status in the USSR*, 1989. De uppger inte vilken åldersgrupp som avses.

¹⁷⁷ Berliner, J. "Soviet Female Labor Force Participation: A Regional Cross-Sectional Analysis", *Journal of Comparative Economics*, 4/1989. "Observationerna" i undersökningen är alltså inte individer utan regioner, i de

Tabell 1. Genomsnittslöner i olika branscher i procent av genomsnittet för arbetare och tjänstemän i hela ekonomin.*

Bransch	1960	1975	1986	1988	1990***
Industri	114	111	110	110	106
Jordbruk**	68	87	98	96	86
Byggnads	115	121	125	131	126
Transport	108	119	117	118	117
Kommunikationer	78	85	84	89	90
Handel o restaurang			78	75	85
Information etc			81	84	96
Komm. o service			76	76	78
Utbildning	90	87	80	78	75
Kultur	61	63	60	57	61
Konst	79	71	76	71	71
Vetenskap	137	107	106	113	125
Kredit och försäkring	88	92	98	94	122
Hälsovård	73	70	69	69	69
Statlig och ekon. förv.	107	90	90	93	119

Tabell 2. Genomsnittlig månadslön för arbetare och tjänstemäns

År	1960	1975	1986	1988	1990***
Rubel /m	80,6	145,8	195,6	219,8	256,0

* Källor: För 1960 och 1975 Oxenstierna a.a., Uppgifterna för 1986, 1988 och 1990 lämnade vid besök på Goskomstat januari 1991.

** Observera att detta gäller anställda i jordbruket, alltså ej kolchossektorn.

*** Uppgifterna för 1990 avser första halvåret, övriga uppgifter är årsgenomsnitt

Kvinnornas förvärvsarbete

De sovjetiska kvinnorna verkar emellertid på en starkt könssegregerad arbets”marknad”. Den brittiske ekonomen Alistair McAuley (se not ovan) ger ett mått på könsuppdelningen genom att beräkna hur stor andel av de förvärvsarbetande kvinnorna respektive männen som finns i yrken med olika stor andel kvinnor.

Från 1939 års folkräkning till 1959 års, och ännu tydligare från denna till 1970 års har bland män och kvinnor i manuellt arbete, andelarna i yrken med högst 25 % av det andra könet ökat markant. Inom icke-manuella yrken finns en tydlig, men inte lika stor ökning av andelen kvinnor inom sådana jobb, medan männen kommit att fördela sig jämnare på mans- och kvinnodominerade arbeten.¹⁷⁸

Kvinnorna utgör, till exempel, 46 % av de industrianställda, 42 % i maskin- och metall-industri, 70 % i textilindustrin. 74 % av skollärarna är kvinnor, 76 % av de anställda inom handel, restaurang o. dyl.¹⁷⁹

Det är en gammal och obesvarad fråga huruvida kvinnorna hamnar i de branscher som har lägre lön eller om lönen sjunker när en bransch blir kvinnodominerad. I vilket fall ger tabell 1 en bild av lönefördelningen mellan olika branscher. (Som alltid när det gäller sovjetiska löner

flesta fall oblasti, d v s den administrativa enhet som ligger närmast under republikerna. Det nämnda resultatet kan tolkas som att skillnaden ligger i att man i de muslimska delarna hade fler barn och därför yrkesarbetade i mindre utsträckning – inte i motvilja mot kvinnligt förvärvsarbete i sig.

¹⁷⁸ Se McAuley, a. a. figur 4.1. McAuley använder den yrkesklassificering som görs i de sovjetiska folkräkningarna. Segregationsmått av den här typen är mycket beroende av indelningen, men tidstrenden är slående

¹⁷⁹ ”Narodnoje Chozjajstvo SSSR v 1988 g.”, Goskomstat, 1989

ska man komma ihåg att de betydande – inte bara för de privilegierade grupperna¹⁸⁰ – men svårsmåttbara naturaförmånerna inte ingår.)

Genomsnittliga mans- och kvinnolöner publiceras inte. I intervjuundersökningar finner man ofta att kvinnorna har löner kring 2/3 av männens. Enligt McAuley verkade könsskillnaderna (i slutet av 70-talet) vara aningen mindre än i Västeuropa, men större än i de skandinaviska länderna.

De sovjetiska kvinnorna har ungefär lika lång genomsnittlig utbildningstid som männen och fler kvinnor än män har högskoleutbildning. Men de har inte samma utbildningar. Kvinnorna får inte lika välbetalda jobb.

De samlas alltså i de sektorer som har lägre löner och, dessutom, ju högre upp man kommer inom varje sektor desto fler män och desto färre kvinnor. Tex utgör alltså kvinnor 4/5 av de anställda i hälsovården, drygt 3/5 av läkarna, 60 % av de högskoleutbildade, men 28 % av ”kandidater” (ungefär fil. lic.) och 13 % av de med doktorsgrad.¹⁸¹

Här finns inte utrymme att gå in på social skiktning i Sovjet i allmänhet. Inomstadsbefolkningen finner man de fattigaste först bland pensionärer, därefter bland ensamstående mödrar och mångbarnsfamiljer. Det är svårt att säga hur löneskillnaderna mellan könen varierat över tiden, men eftersom kvinnorna har lägre löner, bör de ha gynnats av den allmänna minskningen av inkomstklyftorna under Chrustjev. Låginkomstfamiljer med barn, ensamstående mödrar och mångbarnsfamiljer får bidrag, men dessa är små.

Den dubbla bördan

Könssegregeringen i förvärvslivet åtföljs av en stark ideologi om ”mansarbete” och ”kvinnoarbete”, även om de yrken som räknas till respektive kategori inte är exakt desamma som i Väst. Även i Sovjet är de flesta skollärare, textilarbetare och sjuksköterskor kvinnor. Däremot utför sovjetiska kvinnor tungt kroppsarbete oftare än kvinnor i de utvecklade kapitalistiska länderna.

Enligt en forskare arbetar 4,5 miljoner kvinnor under någon form av dåliga arbetsförhållanden, därav har 3,8 miljoner nattskift, 400 000 har alltför fysiskt tungt arbete, drygt en miljon arbetar i starkt rökig eller dammig luft.¹⁸² Fler kvinnor än män har nattarbete. De utgör 60 % av ingenjörerna (fast arbetar oftare i den lågbetalade lätta industrin) och majoriteten av läkarna (ett låglönejobb).

Men skall man peka på en enda, dominerande faktor som hindrar kvinnorna från att hävda sig på lika villkor i yrkeslivet är det deras dubbelarbete.

Den stalinistiska industrialiseringen genomfördes med minimal hänsyn till reproduktionsfären. Den tunga industrin prioriterades före allt annat. Konsumtionsvaruindustrin och servicesektorn lågprioriterades.

Näst bönderna var det kvinnorna som betalade högsta priset för (de delvis lögnaktiga) tillväxtsiffrorna för kol och stål, dammbyggen och stridsvagnar. De pressades av ekonomiskt tvång, lagstiftning och en enorm ideologisk kampanj att med sitt slit och köande offra sig för familjens behov.

¹⁸⁰ På många arbetsplatser – från fabriker till SUKPs Centralkommitté – finns möjlighet inte bara att äta utan också att köpa hem matvaror, ibland kläder och att ställa sig på väntelista för varaktiga konsumtionsvaror. Tillgången och kvalitén på dessa varor kan vara väl så väsentliga för levnadsstandarden som lönen mätt i rubel. Via arbetsplatsen kan man också få tillgång till bostad, hälsovård, semesterresor m m.

¹⁸¹ ”Zjensjtjiny v SSSR” Goskomstat 1989.

¹⁸² Shineleva, L. ”Nuzjda gosudarstvennaja programma reshenija zjenskogo voprosa”, *Sotsialistitjeskij Trud* 8/89. Det sägs inte klart ut men förefaller av sammanhanget gälla kvinnor inom industrin, eventuellt också gruv-, bygg- och transport-de områden som i sovjetiskt språkbruk kallas ”produktiva”. I så fall är nattarbete, tunga lyft etc i vårdyrken inte medräknade.

Den samhällsmodell som grundlades då lever kvar i att den tunga industrin, i synnerhet det militärindustriella komplexet i alla sammanhang går före, får det bästa och mesta av resurserna. Detta patriarkala system har teknik för att producera månraketer men inte reglerbara värmeelement...

Det härskande skiktet i Sovjet har traditionellt hävdad parollen "lön efter arbete" under "socialismen" och har valt att tolka det som att arbete i produktionsmedelsindustrin är "mer produktivt" än i konsumtionsvaruindustrin och arbete i den materiella produktionen är mer värt än produktion av tjänster. Därför skall det också vara skillnad i lön.

"Icke-produktivt" arbete?

Den officiella ideologin rättfärdigar de låga (kvinno)lönerna i tjänste- och vårdarbete med Marx' teori om "produktivt" och "icke produktivt" arbete.

När Marx inför dessa begrepp i *Kapitalet* band I är det uttryckligen ett sätt att beskriva socio-ekonomiska relationer i ett kapitalistiskt samhälle. Där är arbete "produktivt" om och endast om det framställer mervärde för kapitalisten. Han framhåller noggrant att det inte har med arbetets "nyttighet" att göra eller dess konkreta innehåll – t ex om det är varu- eller tjänste-produktion – utan med de samhällseliga former under vilka det utförs.

Att beteckna sovjetisk industri-, bygg-och transportsektor som "produktiva" och barntillsyn, service eller distribution som "icke-produktiva" med hänvisning till detta är ett skolexempel på hur lite den sovjetiska byråkratins teorier har med marxism att göra.¹⁸³

Dålig social service

Fortfarande är den sociala service som generationer av sovjetiska ledare utlovat skulle befria kvinnorna från hushållsarbetets börda obefintlig, otillräcklig eller av dålig kvalitet.

Daghem finns, men bara för 60 % av barnen (70 % i städerna) och de kritiserar hårt för den låga personaltätheten och de dåliga pedagogiska och hygieniska förhållandena.¹⁸⁴

Läkartätheten och antal platser på sjukhus är höga vid jämförelse även med OECD-länder, men inte standarden på sjukhusen. Offentliga tvättinrättningar och serveringar täcker långtifrån efterfrågan.

Enligt en sociolog lägger sovjetiska kvinnor lika mycket tid på hushållsarbetet i dag, som på 30-talet – skillnaden är (förutom att de också förvärvsarbetar på heltid) att de har bättre utrustning i hemmen.¹⁸⁵

På 100 hushåll fanns 1988 92 kylskåp, 70 tvättmaskiner, 65 symaskiner och 44 elektriska dammsugare.¹⁸⁶ Av arbetar- och tjänstemannahushåll har 87 % centralvärme, 79 % har bad eller dusch och 37 % har telefon.¹⁸⁷

¹⁸³ "Endast den arbetare är produktiv som producerar mervärde åt kapitalisten eller bidrar till att kapitalet förökas. Om vi tillåter oss att välja ett exempel utanför den materiella produktionens område kan vi säga att en lärare är en produktiv arbetare om han inte endast bearbetar barnasinnen utan arbetar ut sig för att berika en företagare. Att denne har placerat sitt kapital i en lärofabrik i stället för en korvfabrik, har ingen betydelse."

Marx, K., *Kapitalet*. Första boken, Cavefors, 1969

¹⁸⁴ Vad gäller de senare har jag bara enskilda personers berättelser att gå på, inga systematiska studier.

¹⁸⁵ Pankratova, M. *Zjensjtjiny i perestrojka*, uppsats presenterad vid IV World Slavic Congress, Harrogate, juli 1990

¹⁸⁶ "Sotsial'noje razvitije i uroven' zjizni naselenija SSSR", *Goskomstat* 1989, s. 142. Det framgår inte hur uppgifterna samlats in.

¹⁸⁷ "Sostav sem'i, dochody i zjilisjtjnye uslovija", *Goskomstat SSSR Informatsionnoizdatel 'skij tsentr*, s 382 resp. 506. Uppgifterna baserar sig på en surveyundersökning mars 1989 av 250 000 arbetar- och tjänstemannahushåll samt 46 000 kolchozhushåll. Märk väl att rena pensionärshushåll, där en stor grupp mycket fattiga ingår, inte finns med ide här redovisade uppgifterna! Samma källa uppger också att det finns 96 kylskåp, 79 tvättmaskiner och 61 dammsugare per 100 arbetar- och tjänstemannahushåll. En del av skillnaden mot siffrorna ovan beror

Enligt samma källa har 9 % av kolchozhushållen centralvärme, 8 % telefon. Andel med bad /dusch uppges inte.¹⁸⁸ Bostadsbristen, trångboddhet och påtvingat samboende mellan generationerna, gör bördan ännu tyngre.

Lejonparten av hushållsarbetet utförs av kvinnorna. Bland industriarbetare och -tjänstemän ägnar männen i snitt elva timmar i veckan åt hushållet, varav drygt tre timmar åt inköp av varor och tjänster. Till det kommer cirka tre timmars arbete med trädgård eller odlingslott.

Kvinnorna ägnar 28 timmar och 40 minuter per vecka åt hushållet, varav 6 timmar 40 minuter åt inköp. (Fast mindre än en kvart åt odlingar).

Männen har en kvart om dagen mer till sömn, hygien o dyl och en och en halv gång så mycket fritid.¹⁸⁹

Detta är genomsnitt. Den stora skillnaden i hushållsarbete uppträder först när man fått barn. Enligt en studie av sociologen Leonid Gordon använder mödrar 35 timmar per vecka till hushållsarbete, fäder 15.¹⁹⁰

Det är inte underligt att en stor majoritet av kvinnorna i intervjuundersökningar brukar uppge att de är överansträngda eller att anekdoterna om hur kvinnor stannar hemma från jobbet, handlar, springer ärenden, sminkar sig, dricker te och vilar på arbetstid ständigt återkommer.

Det är inte heller underligt att nativiteten är låg i de europeiska delarna av Sovjetunionen. Och inte underligt att få kvinnor orkar engagera sig politiskt.

Familjen och modersrollen

Mödraledighet med full lön har man tio veckor före och åtta veckor efter förlossningen. Därefter får man ett bidrag (35-50 rubel/månad) i 18 månader och har rätt att vara tjänstledig utan lön ytterligare 18, vilka räknas som obruten, pensionsgrundande anställningstid. Detta gäller inte fäder, däremot får de och andra släktingar vara hemma med sjukt barn, med betalning.

Uppfostran, skola och propaganda har inpräglat att kvinnorna skall yrkesarbeta, men samtidigt också en mycket traditionell kvinnosyn och att det är kvinnan/ modern som har det känslomässiga och praktiska ansvaret för familjens välbefinnande.

Det ideologiska/kulturella trycket på kvinnor att leva i familj är stort. Barnlösa kvinnor har låg status. Den ekonomiska situationen för många ensamstående kvinnor är svår, i synnerhet om de har barn.

Ändå sker nästan en miljon skilsmässor per år. En femtedel av kvinnorna i åldrarna 25-49 år är ogifta eller frånskilda, en tredjedel i storstäderna.¹⁹¹

En del feminister, som Francine du Plessix-Gray¹⁹² och författaren Tatjana Tolstoja, talar om en rysk "matriarkal" tradition av starka kvinnor och svaga män, där mor-dotter-relationen är

antagligen på tidpunkten (ett år senare), men mer just på att de sämst ställda (pensionärer och kolchosbönder) inte ingår. Vilka felkällor som finns i urval och hantering av data kan jag inte bedöma.

¹⁸⁸ Enligt *Sotsial 'noje razvitije...* (se not ovan) fanns 28 % av bostadsytan i hyres- och bostadsrätter på landsbygden i bostäder med bad eller dusch och 34 % med centralvärme. Kolchozniki i egna hus bor förmodligen sämre.

¹⁸⁹ "Sotsial'noje razvitije i uroven' zjizni naselenija SSSR", *Goskomstat* 1989, s. 300 Baserat på 51000 hushåll, stratifierade efter hushållsstorlek. Urvalet omfattar alltså bara industrianställda och det framgår inte hur det är gjort.

¹⁹⁰ Muntlig information. Han nämnde inte när undersökningen var gjord och hur mycket hushållsarbetstiden skiljer sig mellan förvärvsarbetande och icke-förvärvsarbetande mödrar eller deras makar.

¹⁹¹ Muntlig uppgift från sociologen Tatjana Tjistikova som baserar den på enkätundersökning av ett slumpurval av sovjetiska hushåll.

¹⁹² du Plessix Gray, F. *Soviet Women. Walking the Tightrope*, Doubleday, 1990

viktigare än parfamiljen och alltfler hushåll skulle bestå av mor-dotter-barnbarn.

Kvinnorna och perestrojkan

Skulle man fråga en sovjetisk kvinna i dag vad perestrojkan inneburit för henne skulle svaret med stor sannolikhet bli ”att det inte finns några varor i affärerna”.

Det mest överhängande problemet nu är den svåra försörjningssituationen. Trots att produktionen inte sägs att ha minskat mer än med någon procent under 1990 och skördarna var goda minskade tillgången på varor påtagligt.

I år verkar den faktiska nedgången i produktionen bli avsevärd. Det dagliga livet kräver mer kraft än någonsin.

Förutsatt att den akuta krisen kan lösas, kan man se några mer långsiktiga frågor som väcks av de påbörjade eller planerade förändringarna, i Sovjet och Östeuropa. Jag skall nämna några av de debatter som speciellt gäller kvinnorna och som förs i olika länder.

Jag kommer att diskutera i termer av ”marknadsekonomi”¹⁹³ – inte för att jag tror att kapitalismen skulle varit det enda tänkbara alternativet till den diktatoriska centralplaneringen, utan för att de krafter som förespråkade en annan, socialistisk möjlighet är så små och fattiga på inflytande.

Tidigare har Sovjets och de flesta östeuropeiska ekonomier kännetecknats av brist på arbetskraft. (Även om man kan tala om en stor dold arbetslöshet, dels regionalt i Centralasien, dels i form av överbemannning och meningslösa jobb.) Idag är arbetslösheten hög i Polen och fd DDR.

Rätten till arbete

Utöver den öppna arbetslösheten arbetar många i östra Tyskland ”korttidsvecka” ner till noll timmar utan kompensation för lönebortfallet. Samtidigt skärs offentlig service utförd av kvinnor, som daghem, ner till västtysk nivå.

I Ungern är den öppna arbetslösheten än så länge inte så hög, men den kommer med stor säkerhet att stiga. På grund av det restriktiva bidragssystemet är det många som inte anmält sig arbetslösa.

Hittills är fler män än kvinnor registrerade som arbetslösa och det är traditionellt ”manliga” industrier, som gruvor och stålverk, som främst kommer att läggas ner, men med dem försvinner en mängd kvinnors arbeten i administration och förvaltning.

I Sovjet har jag svårt att få en bild av vad som egentligen hänt. Arbetslöshet verkar vara mer hot än verklighet än så länge i de europeiska delarna (däremot inte i Centralasien) men man ser också uppgifter om miljoner arbetslösa redan i dag!

Med den överbemannning och de många lågproduktiva arbeten som finns kommer en effektivisering och modernisering av produktion och administration att innebära att många jobb försvinner. Samma gäller en öppning mot konkurrens från världsmarknaden.

En grupp oberoende sovjetiska kvinnoorganisationer hävdar att den ”vitt uppreklamerade reduktionen av förvaltningsapparaten i [bransch]ministerier och departementsorgan till 80 % har genomförts på kvinnors bekostnad! Man kan bara ställa en retorisk fråga: Var det många bland dem som fattade beslut, som verkligen styrde?”.¹⁹⁴

¹⁹³ Begreppet borde förstås definieras. Marknadsmekanismer – i viss utsträckning – är fullt förenliga med icke-kapitalistiska ekonomier. Här använder jag för enkelhets skull ordet i slentrianbetydelsen av en ekonomi där marknaden (inklusive kapital - och arbetsmarknader) och det privata ägandet av produktionsmedel dominerar. Att ta upp den diskussionen här skulle föra för långt från ämnet.

¹⁹⁴ *Demokratija minus zjensjtjina – ne demokratija*. Deklaration från NEZjDI (”Oberoende, Demokratiska

Produktivitetshöjning och personalminskning behöver inte innebära en orimligt forcerad arbetstakt när utgångsläget är det sovjetiska – t ex skulle många företag kunna ha betydligt färre anställda om råvarorna anlände regelbundet och produktionen inte behövde koncentreras till sista halvan av månaden.

Det är inte bra för människor att göra uppenbart onödigt arbete eller att tvingas slå dank på arbetsplatsen för att inget finns att göra. Den stora och skrämmande frågan är vad som händer med dem i stället.

Tillbaka till köket?

Jag hörde för ett halvår sedan en ekonomiprofessor från Tjeckoslovakien förklara att han inte var särskilt orolig för stor arbetslöshet. Visserligen borde den tjeckoslovakiska industrin minska sin personal med cirka tre miljoner. Men en miljon kunde omedelbart sugas upp av handels- och servicesektorn och en eller ett par miljoner husmödrar skulle säkert vilja "look after their children and hus-bands" om de inte var tvungna att förvärvsarbeta. Den kvinnliga förvärvsfrekvensen i landet var ju så onaturligt hög...

Moskvas kommunalfullmäktige har infört ett bidrag på 70 rubel i månaden för mödrar som inte har sina barn på statliga daghem, berättade en av de fåtaliga kvinnliga ledamöterna. Enligt hennes uppskattning av den kommunala subventionen per daghemsplats innebär detta inte någon utgiftsminskning för staden även om den sparar daghemsplatser.

Den officiella publikationen "Kvinnor i Sovjetunionen" (*Zjensjtjiny v SSSR*) som ges ut varje år förklarar plötsligt i 1990 års version att "den lämpligaste (*naibolee uaobnoj*) formen för sysselsättning för kvinnor som har barn är arbete i hemmet och med deltidsvecka eller förkortad arbetsdag".

Med arbetslöshetshotet växer trycket på kvinnorna att minska sitt förvärvsarbete. I ett utgångsläge där kvinnor arbetar för mycket (om man räknar med hushållsarbetet) välkomnar även många kvinnor en minskning av arbetsbördan och anammar en ideologi om "kvinnans naturliga roll som maka och mor". Andra slår vakt om rätten till egen försörjning och avancemang i yrket.

Tidigare har sovjetiska enkätundersökningar entydigt visat att majoriteten av kvinnor, både arbetare och tjänstemän, skulle vilja förvärvsarbeta även om det inte var ekonomiskt nödvändigt. Nu håller detta på att ändras, skriver sociologen Maja Pankratova.¹⁹⁵

Äkta kvinnlighet

Samtidigt som hon framhåller vilken grund avståndstagandet från satsning på yrkesliv har i den enorma belastningen i det dagliga livet, förklarar hon också attitydförändringen med en flod av propaganda för "äkta kvinnlighet" och husliga dygder som sveper genom sovjetiska media. Det är säkert sant, men man bör även lägga till den allmänna reaktionen mot det förflutna, avskyn mot alla tankar som förknippas med regimen.

Jag har inte sett någon forskning om attityder till barntillsyn, men flera kvinnliga sociologer jag talade med trodde att högutbildade kvinnor snarast är mer benägna att bli hemmamammor än de med okvalificerade jobb.¹⁹⁶

Jag fick olika förklaringar: att gemenskapen med arbetskamraterna är viktigare för

Kvinnoiniativet"), januari 1991.

¹⁹⁵ a.a.

¹⁹⁶ Det skulle också stämma med ett par ekonomiska studier gjorda på regionala folkräkningsdata som i flervariabel-regressioner fann att hög utbildning hos kvinnorna gav positivt utslag på antalet barn och negativ på kvinnligt förvärvsarbete. Se Kuniansky, A. "Soviet Fertility, Labor-Force Participation, and Marital Instability" samt Berliner, J., "Education, Labor-Force Participation and Fertility in the USSR", båda i *Journal of Comparative Economics*, vol. 7 nr 2 (juni 1983).

arbetarkvinnor, att de högutbildade är mer kritiska mot daghemmen, att arbetarskor har stora möjligheter att ta det lugnare på jobbet än hemma (i synnerhet kontorsarbetare – vid ett löpande band är det förstås svårare).

En forskare misstänkte att de högutbildade mödrarna som vill vara hemma skulle klättra längs väggarna efter ett tag medan en annan, tvärtom, trodde att arbetare nog hade tråkigt ensamma hemma medan intellektuella kvinnor lätt kunde sysselsätta sig – läsa en bok till exempel. (Det sista säger kanske mer om somliga sovjetiska intellektuellas inställning till arbetare än om något annat.)

Samtidigt finns förstås också åsikten att teknisk utveckling, utvidgad och förbättrad service osv. skall göra det möjligt för kvinnorna att förena yrkes- och modersrollerna. Men detta har sagts så länge och följts av så lite resultat att det inte låter trovärdigt idag.

En jämnare fördelning av hushållsarbetet mellan könen, lika faders- och modersansvar förespråkas sällan offentligt. Det finns små kvinnogrupper, mer eller mindre uttalat feministiska, som hävdar detta i de flesta länderna, men de har inte mycket inflytande eller genklang i massmedia.

I Polen har föräldrarna formellt lika rätt att vara tjänstlediga under barnets tre första år, men eftersom de bidrag som utgår är minimala har få hushåll råd att låta fadern vara hemma. Hans lön är ju oftast den högsta. I DDR fanns fullt betald föräldraledighet under ett år för endera föräldern – vad som gäller nu vet jag inte.¹⁹⁷

Utan att gå in djupare på frågan är det tydligt att ju mer företagen styrs efter vinstprincipen desto mer kommer de att dra sig för att anställa, vidareutbilda och befordra arbetskraft som kan tänkas föda eller sköta barn och är ständigt överansträngd på grund av dubbelarbete.

Dual arbetsmarknad

Den redan starka könssegregationen riskerar att i högre grad utvecklas till en dual arbetsmarknad, där kvinnor oftare måste ta de sämst avlönade arbetena, inte kan få heltidsarbete, blir de första avskedade vid nedskärningar.

Reglerna för anställningstrygghet och sociala rättigheter i de privata företagen (s k kooperativ) är oklara. En sovjetisk ekonom som anser en fullt genomförd kapitalism vara nödvändig skriver:

”Utvecklingen av demokrati i produktionen (sic!) är inriktad mot produktionens lönsamhet, därför kommer [företags]ledarna att försöka att befria sig från den svagaste länken, som har belastningen av barn, av familj osv.”¹⁹⁸

På samma sätt som den minskade inkomstspridningen under 60- och 70-talen gynnade kvinnorna kommer större lönedifferentiering med stor säkerhet att ge mer ojämlikhet mellan könen. Större löneskillnader är i sig ett huvudmål för reformekonomerna och inkomstklyftorna har redan ökat.

Vad betyder arbetslöshet och större skillnader för kvinnors position i familjen och deras möjlighet att välja livsform? Vem kommer att utnyttja vårdnadsbidraget i Moskva? Det är knappast tillräckligt att leva på om kvinnan är ensamstående eller maken lågavlönad.

Ständigt köa

Den stora fördel kvinnorna kan få av marknadsreformer är om mer varor blir tillgängliga. Att

¹⁹⁷ Heinen, J. ”Poland and East Germany (GDR): The impact of social policy on the behaviour of women workers”, *Critical Social Policy*, 1991 (forthcoming)

¹⁹⁸ Nochevkina, L. *La perestroika en la URSS y la ocupacion de la mujer*, uppsats presenterad vid konferens ”Las Mujeres ante los cambios producidos en los países del Este y en la Union Sovietica”, Santander, juni 1990

ständigt köa, leta, grubbla över hur man skall få tag i den ena eller andra nödvändighetsartikeln, är i sig oerhört betungande. Ransonering genom köer blir ofta ransonering genom kontakter, mutor och ”fixande” vilket knappast är jämlikare än högre priser.

I vilken mån och i vilken takt utbudet av varor och tjänster faktiskt kommer att öka måste variera mellan branscher och länder. I Polen finns det varor att köpa i dag, men många har inte råd. I Sovjet råder brist och förvirring.

Viss typ av service t.ex. reparationer, caféer och restauranger som verkligen underlättar det dagliga livet lämpar sig bättre för produktion i små självständiga enheter än i stora organisationer. Inom den tyngre industrin däremot har den stalinistiska utvecklingsmodellen medfört att varje produkt tillverkas av mycket få företag. I ett mer marknadsinriktat system får de en monopolställning med allt vad det innebär.

Politisk representation

Tidigare, när delegater till lokala och nationella församlingar nominerades uppifrån garanterades en viss andel kvinnor – å andra sidan var dessa kvinnor varken utsedda av, representativa för, eller ansvariga inför den kvinnliga befolkningen. Den verkliga makten låg ju dessutom i den manliga, åldersstigna partitoppen.

När de första verkliga valen hållits har resultatet överallt varit detsamma mycket färre kvinnor. Förut var en tredjedel av delegaterna i Högsta Sovjet kvinnor, nu är det 6-7 %. I de polska parlamentsvalen föll andelen kvinnor från 20 till 13 %, i de ungerska från 20 till 7 %, i de tjeckoslovakiska från 30 till 6 % och i de rumänska från en tredjedel till 3 %.¹⁹⁹

I en opinionsundersökning i den sovjetiska tidskriften *Argumenty i Fakty* uppgav både män och kvinnor att bland de viktigaste egenskaperna hos en kandidat de vill rösta på, är den att vara man. Har människorna i Ost blivit mer sexistiska? Jag tror snarare att de tidigare förhållandena var artificiella, dvs att den dåliga kvinnorepresentationen i dag speglar den verkliga inställningen både förr och nu.

Glasnost'

Den mest positiva förändringen för kvinnorna är öppenheten, glasnost'. Tidigare fick den officiella versionen att ”kvinnofrågan” var löst – så när som på detaljer och ytterligare teknisk utveckling så att kvinnornas arbete underlättades genom mekaniseringen – inte ifrågasätts. Självständig organisering var förbjuden för kvinnor, liksom för arbetare och alla andra.

Nu är det möjligt att överhuvudtaget diskutera öppet. Naturligtvis framförs då åsikter som är oerhört och ohöjlt patriarkala.

Det rysk-nationella Pamjat' vill ”befria kvinnan från den ofrivilliga emancipationen och återföra henne till familjen där hon fyller rollen av mor, bevarare av den husliga hårdheten och värn för nationen.”²⁰⁰ Men det handlar inte bara om högerextremister som Pamjat'.

Gorbatjov har talat om möjligheten för kvinnorna att ”återvända till deras kvinnliga funktion” i familjen. I pressen kan man läsa om kvinnor som sätter makens och sönerns karriär främst och inriktar sina egna krafter på att skapa ett gott hem.²⁰¹ Också den klassiska debatten om ”familjeförsörjarlön” för männen väcks på nytt. Och inte alls bara av män.

Frön till kvinnorörelse

Det ger ändå kvinnor möjlighet att diskutera nya idéer och att organisera sig. I Sovjet och de östeuropeiska länderna (åtminstone Ungern, Polen och f d DDR) har som nämnts ovan frön

¹⁹⁹ Molineux, M. ”The 'Woman Question' in the Age of Perestroika”, *New Left Review* 183, 1990

²⁰⁰ Citerat på engelska i Molineux a.a.

²⁰¹ *Leninskoje znamja*, 16 februari 1990, cit. i Pankratova a.a..

till en kvinno rörelse med feministiska förtecken skapats. De är små och har inte mycket in flytande, men de utgör något nytt, en möjlighet.

Tre av de fyra kvinnorna i den ryska feministiska gruppen Lotus har starta ett "Centre for Gender Studies"²⁰² inom ett forskningsinstitut och förbereder lagförslag för Högsta Sovjets utskott för "moderskap, barn och familj".

Lotus hör till de få som explicit hävdar männens rätt och skyldighet att vara delaktiga i hushåll och barnuppfostran.

Abortfrågan

Den kvinnofråga som verkar ha haft störst genomslag och lett till de starkaste kvinno-protesterna är rätten till abort. I Tyskland är den liberala abortlagstiftningen i stort sett det enda av DDRs lagar som bibehållits – för en viss tid. Den eftergiften gjordes efter protester i båda delarna av landet. I Polen har debatten väckt starka känslor – på båda sidor – i flera års tid.

Det handlar om kvinnors självbestämmande men också om vilken makt kyrkan skall ha över samhället. Även katolska kvinnor ser möjligheten till abort som en nödvändig rättighet. I juni 1990 lades ett förslag fram som starkt inskränker rätten till abort. I skrivande stund är det inte färdigbehandlat.

I Sovjet känner jag inte till några lagförslag, men alla ser de många aborterna som ett stort problem. (1989 registrerades cirka 7 miljoner aborter i statistiken, dvs nästan en per 10 kvinnor i åldern 15-49 år och 4 aborter per 3 födda).²⁰³

För vissa betyder de moraliskt och religiöst förfall, eller ett hot mot nationens återväxt. För andra är problemet att kvinnor tvingas genomgå dessa många aborter, ofta utförda under dåliga förhållanden, på grund av bristen på preventivmedel.

Maria Sundvall: Kvinnor mot fundamentalismen

Ur Fjärde Internationalen 1/1992

Efter den iranska regimens dödsdom mot författaren Salman Rushdie, för tre år sedan nu, skrev Arne Ruth i *Dagens Nyheter*, att vi inte får glömma Europas skuld. Han hävdade, att de miljontals muslimer över hela världen, som demonstrerade mot Rushdie, protesterade mot den västvärld som utsatt dem för rasistiska och imperialistiska övergrepp.

Det var en befriande läsning, vid en tidpunkt då massmediakören excellerade i västerländsk självförhåvelse och målade en föraktfull bild av muslimer och araber. Samma bild som i samband med kriget i Persiska viken nådde sin mest grälla ensidighet.

Dilemmat kvarstår dock: de muslimska demonstranterna tågade också för att Rushdie skulle tystas, och eventuellt dödas. Vår förståelse för de sociala förhållanden, som tvingat fram den här reaktionen mot västerlandet, skulle förvandlas till nedlåtande översitteri, om vi inte tog budskapet på allvar. Det var ett budskap som gick rakt emot värderingar om yttrandefrihet och demokratiska rättigheter.

Dödsdomen mot Rushdie blev därför en utmaning för alla demokrater, socialister, försvarare av kvinnors rättigheter med flera: Kan man försvara Rushdie och ändå vara antirasist? Kan

²⁰² På svenska har man börjat använda begreppsparet "kön" och "genus" som motsvarighet till den engelska distinktionen "sex" (biologiskt kön) och "gender" (kön format i samhället och sett i sina sociala roller) men språkbruket är ännu inte allmänt och etablerat.

²⁰³ "Narodnoje Chozjajstvo SSSR v 1989 g.", *Goskomstat* 1990.s. 226. Det är fullt möjligt att ännu fler aborter görs, privat, utan att registreras. Journalisten Kerstin Gustafsson (Perestrojkans kvinnor, Stockholm, 1991) anger det årliga antalet aborter till 11 miljoner men ger tyvärr ingen källa.

man attackera islam (eller islams utövning) utan att angripa alla de muslimer som ser religionen som en viktig del av sin nationella identitet?

En liknande utmaning ställs i Algeriet idag: Hur ska socialister kunna bekämpa islamisternas i FIS krav på en islamsk diktatur, utan att stödja militärkuppen? Hur ska socialister kunna försvara demokratin, utan att avsöndras från fattigfolket som ser FIS som sin proteströrelse?

Problemet finns även här hemma. En svensk präst engagerade sig mot ett moskébygge i Göteborg, med hänvisning till islams kvinnosyn. Det finns gott om bibelcitrat för att belägga att han kastade sten i glashus, och gentemot sådana argument är det lätt att hävda religionsfriheten. Men det gäller för antirasister att samtidigt stödja de kvinnor från muslimska länder, som häri Sverige vill bryta sig ur den religiösa, för dem förtryckande gemenskapen.

WAF

I samband med Rushdieaffären 1989 bildades i Storbritannien Kvinnor mot fundamentalism (*Women against Fundamentalism, WAF*), en samling av olika kvinnogrupper, som ger ut nyhetsbladet *WAF Newsletter*.²⁰⁴ Det är en oansenlig bulletin, men där förs en debatt som är oundgänglig för radikala människor. WAF svarar på frågorna ovan med att försvara en klar, sekulär linje — det vill säga, en linje för att minska religionens makt över samhällslivet.

Att frågorna är komplicerade visade sig redan vid WAF:s första offentliga framträdande. Det var i juni 1989, då kvinnorna ordnade en motdemonstration mot den stora muslimska protestdemonstrationen mot Salman Rushdie.

Kvinnorna i WAF hamnade då ”på andra sidan barrikaden” jämfört med antirasisterna i Anti-Fascist League, som demonstrerade med de muslimska ledarskapen. En fascistisk organisation attackerade muslimernas demonstration med rasistiska argument. En annan fascistisk organisation stödde den, eftersom den tyckte att det var bra att muslimerna uttryckte sin separata kultur.

Den sekulära linje WAF företräder har försvagats inom radikala rörelser under det senaste årtiondet, kanske främst under intryck av att religiösa strömningar i en del länder stött folklig befrielsekamp. De kristna basförsamlingarnas roll i inbördeskriget i El Salvador är ett exempel.

Men kvinnorna i WAF menar att det är en klar skillnad mellan befrielseteologer — som samarbetar med folkliga rörelser och fundamentalister — som försöker underordna kampen sina syften.

De ser fundamentalismen som i grunden politiska rörelser, som använder religionen som medel för att nå sina mål. Ibland framträder fundamentalisterna som de ortodoxa, som bevarar traditionen, och ibland som de radikala, som vill kasta ut de gamla religionsutövarna eller som attackerar imperialism och rasism. Men gemensamt för dem är att de ser sin egen version av religionen som den enda rätta.

— Uppsvinget för fundamentalismen är knutet till modernitetens kris, till en allmän känsla av förtvivlan och förvirring, skriver Gita Saghal och Nira Yuval-Davies i WAF:s nyhetsblad.²⁰⁵

Människor vänder sig till religionen för att få tröst och en identitet i kristider. Fundamentalisterna utnyttjar detta sökande, bland annat för att införa sina religiösa regler i hela samhället.

²⁰⁴ Bland organisationerna i WAF finns Southall Black Sisters, Brent Asian Women's Refuge, Iranian Women's Organisation in Britain. Kärnan i WAF utgörs av Southall Black Sisters, ett rådgivnings- och informationscenter för asiatiska kvinnor i västra London, vilket fungerat i mer än tio år. Lägg märke till att ordet ”black”, ”svart” i radikalt språkbruk används för att beteckna alla ”icke-vita” invandrargrupper. *WAF Newsletter* ges ut oregelbundet och har adressen BM Box 2706, London WC1 3XX.

²⁰⁵ . ”Refusing holy orders”, G.Saghal, N. Yuval-Davies, *WAF Newsletter* nr 1 s.3.

WAF menar att det finns en växande fundamentalism inom alla religioner, från islam till Livets Ord och liknande protestantiska strömningar, från hinduism och sikisk religion till stärkandet av de ultraortodoxa strömningarna inom judendomen.

Beatrice Ask

Här i Sverige skulle man kunna tala om växande inslag av fundamentalistiska tongångar från högsta regeringshåll. Skolministern Beatrice Ask talar om att kristen etik ska införas i skolan. Det är inte ett oskyldigt konstaterande av att det finns en historisk kristen tradition, som eleverna bör känna till. Det är inte heller bara ett allmänt budskap om att ”göra gott” — det är ett ställningstagande för att det är just kristendomen som står för godheten. Därmed är det, som författaren P C Jersild påpekat, ett intolerant förslag som ger en lära ”tolkningsföreträde” i stället för att uppmuntra demokratisk diskussion.²⁰⁶

Grunden för WAF:s kritik av fundamentalismen är att den alltid går ut över kvinnorna. De ses som bärarna av kulturen och moralen. De ska föra de religiösa normerna vidare till barnen, och det är följaktligen av yttersta vikt att deras uppförande, och framförallt deras sexualitet, kontrolleras. Det paradoxala är att många kvinnor dras till de fundamentalistiska rörelserna, eftersom de åtminstone ger kvinnorna *något* värde.

De islamska fundamentalisterna försöker skaffa sig kontroll över invandrargrupperna i Storbritannien. De har ett intresse av att folkgrupperna framställs som helt enhetliga, som sammansvetsade av religionen, och de har lyckats förankra den bilden i opinionen. Klass- och könsmotsättningar försvinner helt i det perspektivet.

Rushdie-affären

Den processen accelererade i samband med dödsdomen mot Rushdie. Southall Black Sisters har skrivit:

”Rushdieaffären har haft den märkliga effekten att göra oss alla religiösa. (...) Nu ser vi en värld byggas upp framför våra ögon utan förbindelse med den värld där vi verkligen bor. Vi har alltid sagt att vi inte bara vill begränsa oss till vår ”tradition” och vår ”kultur”. Nu ser vi hur begreppen snävas in ännu mer så att vår enda legitima identitet blir en nyskapad religiös identitet.”²⁰⁷

I WAF-bulletinen berättas också om hur invandrare från muslimska länder, som tidigare arbetat med vänsterorganisationer och fackföreningar, kontaktat WAF för att fördöma deras agerande i Rushdieaffären.

— En av dem sade att vi hade ställt oss utanför vår grupp, berättar Gita Saghal. Med det menade han inte bara muslimerna, utan alla asiater i Storbritannien.²⁰⁸

Det vill säga, fundamentalismen skapar en bild av identiteten, som är oupplösligt knuten till religionen. Det drabbar dem inom folkgruppen som är oense med religionen — eller som förtrycks av den.

WAF gör den brittiska staten ansvarig för att fundamentalisterna lyckats vinna stöd för denna linje.

Staten är ansvarig, genom att den gynnar kristendomen framför andra religioner. Lagen mot hädelse skyddar bara kristendomen. Utbildningslagen från 1988 stadgar att alla skolor ska ha en daglig kristen andaktsstund.

Det här har fundamentalisterna tagit fasta på, till exempel för att kräva att lagen mot hädelse

²⁰⁶ *Dagens Nyheter* 8 februari 1992.

²⁰⁷ Citerat i ”Backwards to Basics”, Julia Bard, *WAF Newsletter* 2 s.10.

²⁰⁸ *WAF Newsletter* 2 s.10.

ska gälla även islam, och för att kräva statligt stöd till islamska skolor.

Mångkulturell ideologi

Men även när det officiella Storbritannien visar sitt mer toleranta ansikte, gynnar det ofta fundamentalisterna, hävdar WAF. De kritiserar vad de kallar *multiculturalism*, den mångkulturella ideologin, som först utvecklades inom socialpolitiken och inom utbildningen för att kunna integrera de nya invandrare som kom efter andra världskriget.

Att vara ”mångkulturell” låter oklanderligt, men WAF menar att det bidragit till att förtrycka de oppositionella inom varje folkgrupp. Rasismen ses inte som en samhällelig ojämlikhet med historiska och sociala rötter, utan som ”kulturella skillnader”. Lösningen blir att alla ska få bevara sina kulturella former.

Det är en politisk inriktning för att öka *mångfalden* i det brittiska samhället—men har gett fundamentalistiska ledare utrymme för att öka *likformigheten* inom sina folkgrupper.

De har gjort kravet på tolerans och på lika rättigheter till sitt främsta argument, när de argumenterat för särskolor och för skärpta lagar mot hädelse. När kvinnor krävt jämlikhet, har de anklagats för att svika de kulturella traditionerna.

Det finns antirasister, exempelvis kring Institutet för rasrelationer, som avvisar *multiculturalism*, och förklarar att invandrargruppernas samhörighet formats i en kamp mot den brittiska imperialismen och staten. Men även de faller, enligt WAF, i fällan att betrakta invandrargrupperna som inbördes homogena. Svarta kvinnor hyllas för att de kämpat sida vid sida med sina män, men man har inga begrepp för att analysera konflikten mellan kvinnor och män.

Ultraortodoxa

Julia Bard skriver i en artikel som ursprungligen publicerades i *Jewish Socialist*, att de ultraortodoxa fått hela det judiska samfundet att ändra uppfattning om vad en god jude är. Hon citerar en socialistisk vän som säger om de ultraortodoxa, att de är ”verkliga judar”, eftersom deras religiösa aktivitet ställer dem ”i främsta ledet mot antisemitismen”. Bard skriver:

— Detta är ett sätt att se judisk identitet som en funktion av antisemitismens styrka och det antyder att vi måste stödja deras åsikter för att skydda dem mot förföljelse. Vi kan inte vara mot antisemitism om vi inte är ense med antisemitismens måltavlor.

— Men, hävdar Bard, en effektiv utmaning av antisemitismen och andra former av rasism förutsätter att den är villkorslös. Vi måste gå emot alla uttryck för rasism, och det är inte bara så att vi inte behöver vara överens med offren — vi har en skyldighet att bekämpa deras förtryck av andra.²⁰⁹

Det är just rätten att vara oense med offren som WAF så envetet försvarar. Alternativet är inte att acceptera statens förtryck av andra religioner än kristendomen, eller att kräva samma privilegier för dessa. WAF försöker visa på en tredje väg.

I Rushdieaffären stannade WAF därför inte vid att fördöma dödsdomen. Organisationen gick emot de islamska ledarnas krav på att lagen om hädelse skulle gälla även islam, och krävde i stället att lagen helt ska upphävas. På så sätt riktade WAF in sina krav mot de grundläggande orättvisor som föder fundamentalismen.

De islamska fundamentalisterna kräver stöd till separata skolor, främst för flickor. De varnar för riskerna för flickorna att växa upp i det moraliskt degenererade västerländska samhället, och vädjar då till verkliga farhågor hos föräldrarna. WAF går emot detta krav, och visar hur

²⁰⁹ WAF Newsletter 2 s.10.

de muslimska flickskolor som redan finns ger usel utbildning, lär ut skapelseteorier i stället för utvecklingsläran och framförallt uppfostrar flickorna till att bli lydiga hustrur och mödrar.

Icke-kristna skolor gynnas

Samtidigt är det ett faktum att icke-kristna skolor missgynnas kraftigt. En tredjedel av de statliga skolorna i Storbritannien är del av den religiösa sektorn. Nästan alla av dem tillhör anglikanska eller katolska kyrkorna.

Det räcker därför inte med att protestera enbart mot muslimska fundamentalisters krav på separata skolor, menar WAF. Deras krav bottnar trots allt i en verklig orättvisa. De tar upp exemplet från Londons East End, där hundratals barn från Bangladesh står utan skolgång, samtidigt som de katolska skolorna vägrar att ta emot dem.

WAF kräver därför en avveckling av allt statligt stöd till religiösa skolor. De kräver vidare att lagparagrafen om kristen andakt i de statliga skolorna avskaffas, och att en antirasistisk utbildningspolitik ska tillåta privat andakt, särskild religiös kost och särskilda religiösa kläder inom de statliga skolorna.

Kvinnohus

En annan fråga WAF arbetar med är att starta kvinnohus, till skydd för misshandlade kvinnor. Det är också en fråga som avslöjar stora motsättningar.

Saghal och Yural-Davies berättar:

”I början av 80-talet tog svarta kvinnor, som hade startat självständiga kvinnogrupper, upp frågan om våld i hemmet, och började kräva kommunalt stöd till kvinno fristäder. De mötte ett bittert motstånd från de konservativa ledarna för de olika invandrargrupperna, som hävdade att det inte förekom våld inom familjen, eller att det var problem som kunde lösas med folkgruppernas traditionella mekanismer. Några vita feminister ansåg också att separata kvinnohus stod i motsättning till en central tanke hos kvinnorörelsen — tanken om 'systemska'. Svarta kvinnor svarade från den antirasistiska rörelsens perspektiv, att asiatiska (och ibland afro-karibiska) kvinnor behövde särskilda ställen, där de kunde bo med folk, som förstod det tryck de var utsatta för, inklusive trycket från rasismen. Men alla kvinnohus hade samma syfte i grunden — att ge ett alternativt utrymme för kvinnor som drabbats av våld i hemmet.”

”En del kommuner var angelägna om att driva jämlikhetspolitik och stödde sådana hus, även om det ledde till motreaktioner från invandrargrupperna. Idag är problemet med våld inom familjen så erkänt att en invandrargrupp, som säger sig ge rådgivning eller annan service till de drabbade, har stor chans att få bidrag. Det har lett till en skarp vändning. Ledare för invandrargrupper, som tidigare var emot fristäderna, ansöker nu själva om pengar för att starta dem —men använder dem samtidigt för att återintegrera kvinnorna i familjerna. Hela uppfattningen om 'kulturella skillnader' har ställt idén om fristäder på huvudet.”

”Nya kvinnohus får stöd enbart på basen av religiös tillhörighet. (...) En del kommuner har försökt sätta in religiösa ledare i styrelsen för kvinnohuset med argumentet att den egna folkgruppen måste ha 'kontroll'. Feministiska kvinnor definieras däremot som utanförstå-ende.”²¹⁰

WAF har drivit kampanjer för enskilda kvinnor som hotats med utvisning, sedan de lämnat sina misshandlande makar. Immigrationslagarna säger nämligen, att om äktenskapet tar slut inom ett år efter det att kvinnorna kommit till Storbritannien för att förenas med sina makar, kan de utvisas igen.

²¹⁰ WAF Newsletter 1, s. 4-5.

I WAF:s plattform finns också ett krav på ”en socialpolitik som möter kvinnors verkliga behov, och som inte behandlar dem med rasistiska eller sexistiska fördomar, om hur de förväntas bete sig utifrån sin kulturella eller rastillhörighet”.²¹¹

Aborträtten är också en viktig fråga för WAF. Den har lett dem till protester mot protestantiska fundamentalister, som leder angrepp på abortkliniker i Storbritannien. De organiserade också en demonstration för aborträtten utanför den irländska ambassaden, tillsammans med en irländsk kvinnogrupp.

Kriget i Persiska viken

Under kriget i Persiska viken protesterade WAF mot hur religiösa argument användes som ett ideologiskt vapen av båda sidorna i kriget. De hävdade att USA-alliansens korstågsretorik utlöste en våg av rasistiskt våld mot muslimer i Storbritannien.

Uttalandet kritiserade också Saddams Husseins försök att använda islam för att få stöd från folket. ”Det är ett mått på hur den arabiska nationalism som företräds av Baa'thpartiet misslyckats att tillfredsställa det irakiska folkets behov och krav.”

WAF menade att krigets egentliga orsaker var ”den politiska och ekonomiska kontrollen av Mellanösterns resurser”. Det gör inte den religiösa ideologiska övertonen betydelselös — tvärtom, den spelar i händerna på rasisterna och fundamentalisterna. I Storbritannien ledde det bland annat till en rad polisgripanden av arabiska invandrare. ”Efter att ha skapat 'fienden utanför' har massmedia nu börjat leta efter den muslimsk-arabiska 'fienden mitt ibland oss'. Den religiösa intoleransen är livkraftig inom västalliansen.”

WAF varnade för att resultatet av kriget skulle bli ökade hot mot demokratin i Mellanöstern, och därmed mot kvinnors rättigheter, samt till ökade motsättningar i Storbritannien. Slutsatsen var: ”Kvinnorna kommer att stå inför utmaningen att intensifiera kampen såväl mot staten som mot de religiösa ledarna.”²¹²

Bekymmersamt stöd

Kvinnorna i WAF är lite bekymrade över en del av det stöd de har fått. Det har dels kommit från humanistiska, rationalistiska organisationer, som stött deras sekulära inställning, men som inte haft någon förankring i daglig kamp för kvinnofrågor eller mot rasism. Dels har WAF fått stöd från dem som går mot fundamentalismen inom islam—utan att ta upp kristendomens privilegier.

Clara Connolly tar exemplet med ”nedlåtet beskyddande” lärare som ”tycker synd” om de muslimska flickorna, men som löser sin egen ovilja mot tvånget till kristna morgonsamlingar genom att själva skolka från dem.²¹³

Desto mer besvikna är WAF på stödet från de förväntade allierade. Inför Rushdieaffären förvirrades vänstern av sin egen långa tradition av att se allt antiimperialistiskt som progressivt.

Clara Connolly menar dessutom att vänstern i Storbritannien inte förstår betydelsen av frågor om religion, dels därför att den traditionella kyrkan är så ”mild” och inte upplevs som särskilt förtryckande, och dels därför att den borgerliga revolutionen i England aldrig avslutats! Hon tar som ett exempel vänster-centergrupperingen Charter 88, som arbetar för en lag om medborgerliga rättigheter, men som hittills vägrat ta upp frågan om religiösa minoriteters rättigheter.²¹⁴

²¹¹ WAF Newsletter 1 s.2.

²¹² WAF Newsletter 2 s. 5.

²¹³ ”Washing our Linen”, Clara Connolly, WAF Newsletter 1 s.7.

²¹⁴ WAF Newsletter 1 s.7.

Många välvilliga antirasister ville inte erkänna motsättningarna inom invandrargrupperna och teg därför i hög grad under Rushdieaffären.

Kvinnoorganisationerna har likaså reagerat oklart inför fundamentalismens framväxt. Så har feminister till exempel ofta stött tanken på särskilda skolor för flickor, med argumentet att det ger flickorna bättre chanser, utan att ta hänsyn till att verkligheten ser annorlunda ut.

Slutresultatet blev det man såg under Rushdieaffären, menar WAF: att vänstern, antirasisterna och kvinnorörelsen i hög grad lämnade över försvaret av Rushdie till liberala, borgerliga krafter.

"Islams döttrar"

Julia Bard varnar för detta. Hon tar upp situationen i Gaza, där de muslimska fundamentalisternas styrka vuxit under intifadan, och där de har startat en kampanj för att "islams döttrar" ska bära den traditionella religiösa sjalen, *hijab*. Kampanjen har förts med väggklotter och med ungdomsgång, som brutit sig in i klassrummen och tvingat på flickorna hijab. Palestinska kvinnor har hävdade att det är ett frivilligt politiskt val, och att det till och med kan befria kvinnorna från rollen som sexualobjekt. Andra har gjort hijab till en nationalistisk fråga, ett tecken på att kvinnorna stöder det palestinska upproret, *intifadan*, och palestiniernas nationella krav.

Bard menar, att de som för fram dessa ståndpunkter ibland använder vänsterns traditionella språkbruk om frigörelse och jämlikhet, men att de i själva verket saboterar kampen. Hon hävdar att det inte bara handlar om kvinnornas rättigheter, utan om hela innehållet i palestiniernas uppror. Hon citerar journalisten Rema Hammami, som skriver om de kvinnor som fortfarande vägrar att bära sjalen:

"De här kvinnorna hävdade alla, inom ramen för intifadan, att det fanns en grundläggande samhörighet mellan kvinnornas frigörelse och hoppet om en demokratisk och progressiv framtid..."

"Deras kamp... var inte mot hijab i sig utan en kamp om vad intifadan skulle leda till. Medan de dagligen kämpade för sin rätt att välja och för sin rätt till en bättre framtid, fick de lite stöd från progressiva män eller från upprorets enade nationella ledning, som dröjde ett och ett halvt år med att ta upp hijab-kampanjen."²¹⁵

Programmet

På samma sätt är det med förhållandet till fundamentalismen i Västeuropa. Det handlar inte om att försvara de andra, de svaga inom de etniska minoriteterna det handlar om vårt politiska program, menar Julia Bard. Hon skriver:

"Om socialister och feminister inte lyckas utmana alla former av fundamentalism, kommer de inte bara att ta bort en valmöjlighet för de kvinnor som vill och måste fly, ibland för sina liv, från de patriarkaliska institutioner som stänger dem inne. De kommer också oundvikligen att dras in i att acceptera fundamentalistiska definitioner av vad som är identitet och folklig samhörighet. De kommer att få en annan syn på vad som är rätt och fel, och således på sina egna politiska uppgifter."²¹⁶

WAF formulerar sin egen uppgift som att ta initiativ till att bilda en bred sekulär koalition; en koalition som måste riktas snarare mot staten än mot någon enskild religion. Ett centralt krav blir att på alla sätt skilja religionen från staten.

Med Clara Connollys ord är det "ingen garanti för ett pluralistiskt samhälle, men det är i

²¹⁵ Middle East Report" maj-augusti 1990, citerat i WAF Newsletter 2 s 11.

²¹⁶ WAF Newsletter 2 s.11.

sanning en förutsättning för det. Det ger också kvinnor, svarta såväl som vita, ett mått av lagligt och socialt skydd mot fundamentalisternas försök att kringskära våra livsval och vår sexualitet.”²¹⁷

Christina Schmidt: Skönheten & odjuret – en kritik av Evelyn Reeds teori om det första jämlika samhället

Ur *Fjärde Internationalen* nr 3/1992.

Evelyn Reed var marxistisk författare, socialist, feminist och föreläsare i antropologi fram till sin död i början av 80-talet. Sin socialistiska övertygelse visade hon genom aktivt medlemskap i SWP (Socialist Workers Party) – ett socialistiskt parti i USA som var inofficiellt anslutet till Fjärde Internationalen.²¹⁸

Som marxist och feminist ansåg Reed att kvinnan i dag är förtryckt och att detta förtryck hänger oupplösligt samman med, för att använda hennes egna ord, de kapitalistiska profitjägarnas exploatering av det arbetande folkflertalet.²¹⁹

Reed hänvisar till Karl Marx och Friedrich Engels när hon hävdar att det är klassamhället som är roten till kvinnoförtrycket såväl i dag som i slavsamhället och under feodalismen.²²⁰

Hon anser att det främsta beviset för detta påstående är kvinnans villkor i samhället före klassernas uppkomst. Kunskap om dessa villkor finns inom antropologin, säger hon. Men i och med att historien hittills skrivits främst utifrån de härskande klassernas och det härskande könets ståndpunkt, har, enligt Reed, denna kunskap förblivit dold eller då den uppdagats förtigits.

De upptäckter om ett tidigt (ursprungligt) jämlikt samhälle utan könsdiskriminering som evolutionistiska antropologer, främst Lewis H Morgan (1818-1881) och hans samtida Edward B Tylor, gjorde i slutet av förra och i början av nuvarande århundrade är nämligen, säger hon, ett hot mot det rådande köns- och klassamhället. Därför har dessa fakta enligt Reed avfärdats med bestämdhet av tongivande antropologer på 1900-talet som Bronislaw Malinowski, A R Radcliffe-Brown och inte minst Claude Lévi-Strauss, såsom varande spekulationer.

Och just därför, menar Reed, måste denna kunskap återerövas. För, säger hon, om kvinnan i dag fick bekräftat att kvinnans underlägsenhet saknar biologisk grund, att kvinnan inte alltid varit underordnad mannen utan tvärtom tom haft en ledande ställning i samhället, då skulle hon med starkt självförtroende vara bättre rustad att delta i kampen för att avskaffa det kapitalistiska klassamhället som håller henne nere.²²¹

Kvinnans utveckling från matriarkalisk klan till patriarkalisk familj är avsedd som en förklaring till det första mänskliga samhällets ursprung och tillägnad kvinnan på väg mot frigörelse. Det är Reeds främsta verk. Som komplement finns några av hennes föreläsningar sammanställda i boken *Problems of Women's Liberation*. Dessutom finns en serie artiklar där hon påvisar kvinnofientliga fördomar inom en rad vetenskaper (biologi, antropologi, primatologi) samlade i *Sexism and Science*. Reed har även skrivit ett förord till en utgåva av Friedrich Engels *Familjens, privategendomens och statens uppkomst*.

²¹⁷ WAF Newsletter 1 s.7.

²¹⁸ I USA är det nämligen förbjudet för en individ eller organisation att vara ansluten till en internationell organisation.

²¹⁹ Evelyn Reed, *Problems of Women's Liberation*, Pathfinder Press, New York 1970 (1969), s 9.

²²⁰ Evelyn Reed, *Sexism and Science*, Pathfinder Press, New York and Toronto 1978, s 98.

²²¹ Evelyn Reed, *Problems of Women's Liberation*, a a s 8 – 9; *Woman's Evolution from Matriarchal Clan to Patriarchal Family*, Pathfinder Press, New York 1975, s xviii. Hänvisningar refererar till den amerikanska utgåvan av denna bok utom där citat förekommer. Där har jag utgått ifrån den svenska översättningen, *Kvinnans utveckling från matriarkalisk klan till patriarkalisk familj*. Bokförlaget Röda Rummet, Stockholm 1978.

Evelyn Reeds texter är intressanta inte bara därför att de för upp i ljuset aspekter av kvinnors liv och arbete i förhistorisk tid vars betydelse generellt sett förringats. De är intressanta också därför att de ifrågasätter nästan samtliga socialantropologiska grundbegrepp och provocerar fram en diskussion om metodologi vad beträffar studiet av förhistoriska samhällen och det mänskliga samhällets utveckling. Vidare kan kanske hennes teori uppfattas som en partsinlaga i en feministisk debatt om förhållandet mellan kön och klass.

I. Sammanfattning av Reeds teori

Moderskap och arbete

I *Kvinnans utveckling* framhåller Reed att det första mänskliga samhällssystemet grundade sig på en förening mellan arbete och moderskap. Hon bygger sin teori på en kombination av Friedrich Engels teori om arbetets betydelse för samhällets uppkomst och Robert Briffaults teori om matriarkatet. Engels har enligt Reed visat att

...det var genom produktiva aktiviteter som mänskligheten reste sig ur djurriket, och att /... / alla samhällen vilat på tvillingpelarna produktion och reproduktion.²²²

I *The Mothers* som utkom 1927 visar Briffault i sin tur att

...kvinnor fått sin ledande ställning i det primitiva samhället inte enbart därför att de var skapare av nytt liv, utan därför att de till följd av denna särskilda funktion blev de främsta producenterna av livets nödtröft.²²³

Så här formulerar Reed syftet med sin bok:

Min bok tar vid där Engels slutar, och den använder samma historiematerialistiska metod. Engels ägnade sig främst åt uppkomsten av de grundläggande institutionerna i samhället, och visade hur övergången gick till från det tidigare kollektiva, jämlika systemet till det förtryckande systemet med privategendom. Mitt mål var att tränga djupare in i förhistorien för att komma fram till moderklanssystemets ursprung. Då skulle det bli möjligt att visa att matriarkatet var den första samhällsformen, och många obesvarade frågor skulle kunna klaras ut.²²⁴

Historiens utveckling

Men Reed nöjer sig inte enbart med att beskriva det allra första samhället och dess tillblivelse. Hon försöker också förklara förändringen av olika samhällsinstitutioner genom historien från mänsklighetens gryning till klassamhällets uppkomst.

I sin periodisering av historien utgår hon ifrån den indelning av samhällsutvecklingen i tre på varandra följande stadier (vildhet, barbari och civilisation) som evolutionisten Lewis H Morgan gör i *Ancient Society* som publicerades 1877 och som påverkade bl a Engels och Marx uppfattning om samhällsutvecklingen.

Reed följer Morgan då han påstår att vildhetsstadiet varade i en miljon år, d v s under mer än 99 % av mänsklighetens existens; att samhället i detta stadium vilade på jakt och samlande; att människan under det näst följande stadiet, barbariet, som inleddes för 8 000 år sedan, började idka jordbruk och boskapsskötsel; och slutligen att ekonomin i det sista stadiet, civilisationen, som inleddes för ca 3 000 år sedan, vilade på varuproduktion och handel.²²⁵

Familjens utveckling

Vad beträffar ”familjens” utveckling – från matriarkalisk klan till patriarkalisk familj – genom

²²² Evelyn Reed, *Problems of Women's Liberation*, a a , s 20, min övers

²²³ Evelyn Reed, ibid, s 19. Briffault går alltså längre än J J Bachofen som skrivit *Das Mutterrecht* efter vars publicering begreppet matriarkat myntades. Enligt Bachofen berodde kvinnans framstående ställning på att fadern som en följd av de allmänt förekommande fria sexuella förbindelserna var okänd.

²²⁴ Evelyn Reed, *Kvinnan, modersklanen och arbetet*, Fjärde Internationalen nr 4/79.

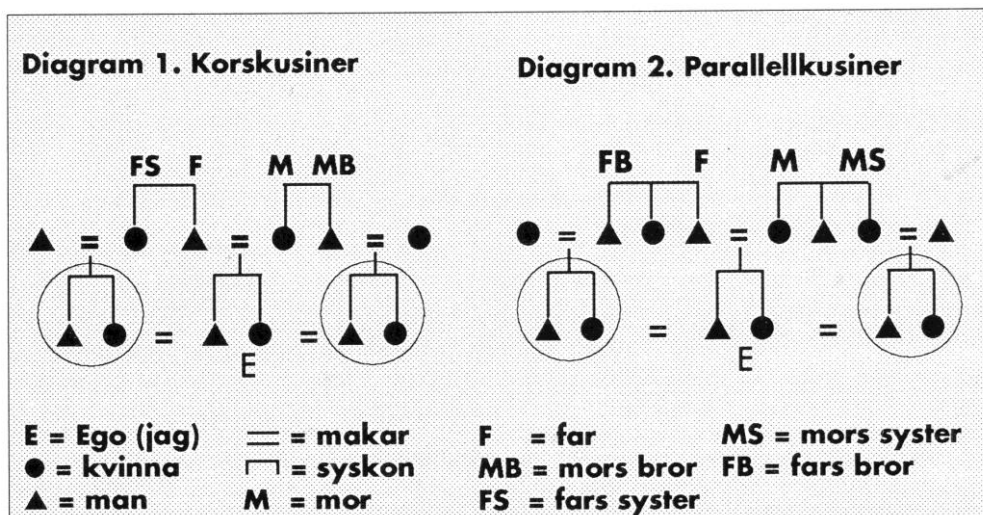
²²⁵ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a , s xiv.

dessa stadier följer Reed i stort sett också Morgan. Hon reducerar dock hans fem kategorier till tre: dels därför att hon inte anser att det förekommit ett stadium med oreglerade sexuella förhållanden; och dels därför att hon anser att den patriarkaliska familjen ur kvinnans synpunkt alltid varit monogam, oavsett hur många hustrur mannen haft.

De fem kategorier Morgan utgår ifrån är:

- äktenskap inom den biologiska släkten
- Punaluan-familjen
- parfamiljen
- den patriarkaliska familjen
- den monogama familjen.

Enligt Reed borde Morgan ha placerat parfamiljen i den första kategorin. Något promiskuöst stadium har inte funnits, säger Reed. Parfamiljen föregicks av modersklanen. Därefter följde det Morgan kallar för Punaluan-familjen och Reed i likhet med andra antropologer kallar för korskusinäktenskap och sist den patriarkaliska familjen i båda Morgans varianter, polygam och monogam.²²⁶ Arbete, moderskap, vildhet, barbari, civilisation är m a o centrala begrepp i Reeds teori.

Kvinnans produktivitet

Som evolutionist utgår Reed ifrån att människan utvecklats ur högre arter av apor och att samhällsutvecklingen gått genom Morgans ovannämnda tre stora epoker. Som marxist utgår hon ifrån att denna utveckling, övergången från apa till människa liksom samhällets utveckling, var möjlig tack vare människans förmåga att arbeta. *Människan härstammade*, säger hon...

...från en gren av högre apor som hade utvecklat vissa organ och funktioner som var nödvändiga för liv i ett samhälle. Viktigast av dessa är den böjliga handen som ledde till att man kunde använda och tillverka verktyg, den förstorade hjärnan, den upprätta ställningen, det stereoskopiska seendet och röstorganet som gjorde talet möjligt.²²⁷

Med hjälp av denna biologiska utrustning "producerar" människan såväl livets nödtröft som nya behov, vilket enligt Reed är det som särskiljer henne från andra djur. Att människan själv producerar det hon behöver för att överleva och att hon behöver någon form av samhälle för att lyckas, menar hon är den stora skiljelinjen mellan människor och djur.²²⁸

²²⁶ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a, s 340.

²²⁷ Evelyn Reed, *Kvinnans utveckling från matriarkalisk klan till patriarkalisk familj*, a a, s 58.

²²⁸ Evelyn Reed, *Problems of Women's Liberation*, a a, s 20.

Kvinnans produktiva aktiviteter

När Reed talar om mänsklighetens produktiva aktiviteter menar hon det dock inte ordagrant. Hon syftar enbart på kvinnans produktiva aktiviteter. För även om ovannämnda biologiska egenskaper som tillät övergången från apa till människa delades lika av män och kvinnor menar Reed att det fanns skillnader som gjorde att kvinnan var biologiskt bättre rustad för att åstadkomma eller leda denna övergång.

Den viktigaste skillnaden, menar hon, är kvinnans förmåga att föda barn. Det är en förmåga som tvingade henne att sörja inte bara som mannen för sig själv, utan även för sin avkomma.

I och med att antalet födselar minskade och barnets beroende av den vuxna föräldern ökade, uppstod hos barnaföderskan moderskapet, påstår Reed.²²⁹

Det innebar att kvinnan i förlängningen av rollen om föderska och som första ”brödföderska” (amma) efter amningstidens slut även blev matproducent.

Banar väg för jordbruket...

Genom sitt produktiva arbete ökade kvinnan ständigt sin kunskap och förbättrade därmed sina redskap och metoder att anskaffa föda på. Genom sitt påtande i jorden lärde hon sig så småningom att odla den.

Hon lärde sig att så, tröska, rensa, mala, göra ätbart, förvara. Hon lärde sig att öka skörden och förbättra kvalitén. Och hon upptäckte nya växter och nya användningsområden. Det var m o kvinnans odling av jorden som enligt Reed banade väg för jordbruket.²³⁰

Det var enligt Reed kvinnan som banade väg för den jordbruksrevolution som markerar skiljelinjen mellan samlar -och jordbruksepoken eller, med Morgans terminologi, mellan barbari och civilisation.

Kvinnans arbete, hennes kontroll över matproduktionen ledde så småningom till ett överskott och till en ökad folkmängd som i sin tur frigjorde nya produktivkrafter och därmed nya produktionsförhållanden.

Det var kvinnan som inledde arbetet och påbörjade all industriverksamhet. Till för ungefär 8 000 år sedan låg all produktiv verksamhet! händerna på kvinnorna.²³¹

Det som började som en förlängning av moderskapet, det enkla arbetet att samla rötter och grönsaker ledde så småningom till ny kunskap och nya färdigheter. Kvinnan lärde sig att använda och göra eld, vilket hjälpte henne i tillagningen, konserveringen och lagringen av mat.

Matlagningen ledde till tillverkningen av husgeråd, och beredning av skinn till bl a kunskap om färgning. Kunskap om växters olika egenskaper ledde till de första medicinska kunskaperna. Reptillverkning var begynnelsen till textilindustrin. Men inte nog med att kvinnan uppfann jordbruk, eld, hantverk, konst, medicin, kemi. Hon uppfann också, påstår Reed, transportsystem och arkitektur. Det var kvinnan som bar vatten och ved och även tälten när bandet flyttade. Och det var kvinnan som byggde kornbodar, matkällare i jorden och även hus.²³² Dessutom var det kvinnan som först lärde sig tämja djur. Dels tog hon som en direkt följd av sin moderskapsroll t ex hand om övergivna lamm och kalvar. Dels tämjde hon katter för att hålla matlagren fria från råttor.²³³

Ur all denna kvinnliga och kollektiva verksamhet uppstod språket, vars ”upptäckt”, enligt

²²⁹ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a, s 47.

²³⁰ Evelyn Reed, *ibid*, s 106 -109.

²³¹ Evelyn Reed, *ibid*, s 31 och 34

²³² Evelyn Reed, *ibid*, s 121 -122.

²³³ Evelyn Reed, *ibid*, s 195 -129

Reed, därmed också kan tillskrivas kvinnan.²³⁴

... och för civilisationen

Enligt Reed banade kvinnan m a o väg för civilisationen. Men hon skapade även mänsklig-heten. För till alla hennes andra prestationer kan tilläggas att hon även bidrog till mannens socialisering och humanisering. När kvinnan påbörjade sitt arbete, som i begynnelsen var ouplösligt förenat med moderskapet, säger Reed, drog hon upp mänskligheten ur djurriket.

Det var kvinnans upptäckt av jordbruk och hennes tämjande av djur som gav det överskott som möjliggjorde bofasthet. Det som kvinnorna producerade räckte nu åt henne själv och sin avkomma och även åt mannen som därmed kunde överge sitt liv som jägare för att i stället ta del av den kunskap kvinnorna dittills erövrade.²³⁵

Det var kunskap inte bara om jordbruk, djuruppfödning m m utan även, och inte minst, om samarbete.

För den biologiska skillnaden mellan män och kvinnor som förklarar att kvinnan övergick från en natur- till en kulturtillvaro före mannen gällde, enligt Reed, inte endast en egenskap hos kvinnan, hennes förmåga att föda barn med dess följder, arbete och samarbete. Den gällde även en egenskap hos mannen, en ur hans sexualitet härrörande aggressivitet.²³⁶

Medan kvinnan i begynnelsen var fredlig till sin natur var mannen enligt Reed stridslysten. Kvinnans förmåga att föda barn tvingade henne att ta hand om andra. Hon blev social. Hon blev människa. Barnens beroende av modern för sin existens tvingade kvinnan att överskrida det egna jaget.

Något sådant tvång hade inte mannen. Han måste, enligt Reed, tvingas att överge sin individualism, konkurrensvilja och strävan efter herravälde över andra män²³⁷ av andra än biologiska krafter.

Mannens aggressivitet

Reed påstår att de krafter som kunde tämja mannen var sociala och genererades av kvinnan som en direkt följd av hennes instinktiva försvar av sin avkomma. Männens ständiga strider var inte endast ett hot mot barnen, utan även mot hela släktet.

Eftersom människan endast kan överleva genom samarbete med andra grupper människor²³⁸ och eftersom kvinnan redan var social blev det hennes uppgift att lära mannen att samarbeta.

Genom att förbjuda mannen att para sig inom bandet satte kvinnan stopp för en av de främsta orsakerna till striderna mellan män, konkurrensen över kvinnorna i bandet.

Genom att förbjuda honom att äta medlemmar av samma grupp (växter, djur och människor) satte hon stopp för kannibalismen inom bandet. Genom att inrätta totemism och tabu införde kvinnan m a o enligt Reed social kontroll över två av människans viktigaste biologiska behov, mat och sexualitet.²³⁹

Solidariteten i 'urflockarna' där det spirande samhället organiserades skulle krossas om det fanns den minsta risk för att män som var ute och jagade djur skulle vända sig mot män från samma grupp för att döda och äta dem. Ingenting annat än ett absolut, okränkbart födo-tabu kunde avvända en sådan katastrof, detta var totemismens uppgift, den äldsta samhällsinstitutionens uppgift.²⁴⁰

²³⁴ Evelyn Reed, *ibid*, s 125

²³⁵ Evelyn Reed, *Problems of Women's Liberation*, a a , s 46.

²³⁶ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a , s 51.

²³⁷ Evelyn Reed, *ibid*, s 69.

²³⁸ Evelyn Reed, *ibid*, s 209.

²³⁹ Evelyn Reed, *ibid*, s 68.

²⁴⁰ Evelyn Reed, *Kvinnans utveckling*, a a , s 51.

Det väsentliga i totemismens taburegler var att de utplånade varje möjlighet till att släktmedlemmar skulle kunna jaga, döda eller äta varandra.²⁴¹

Matriarkat

Den första samhällsinstitutionen instiftades m a o enligt Reed av kvinnan för att tämja mannen. Det förklarar varför detta samhälle var ett matriarkat. Reed beskriver detta matriarkat så här:

Det primitiva samhället var organiserat som ett matriarkat, vilket som själva ordet visar var ett system där kvinnor, inte män, var ledarna och organisatörerna. /... / det primitiva samhället kände inte till några sociala ojämlikheter, ner värderingar eller diskrimineringar av något slag. Det primitiva samhället var helt och hållet jämlikt.²⁴²

Vidare ägdes produktionsmedlen i dessa samhällen kollektivt och alla hade tillgång till livets nödortft på lika villkor. Reed refererar här till Engels som enligt henne också upptäckte att det inte fanns några klasser i dessa samhällen och heller ingen stat som med hjälp av beväpnade män och polis kunde försvara en förmögen klass mot de besuttna. Det fanns ingen kärnfamilj och inget kön förtryckte det andra.²⁴³

Från matriarkat till patriarkat

Reeds beskrivning av familjens utveckling från matriarkat till patriarkat överensstämmer eller är analog med utvecklingen från vildhet till civilisation. Precis som det mellan vildheten och civilisationen förekom ett övergångsstadium med trädgårdsodling, *barbariet*, förekom det mellan matriarkatet och patriarkatet en övergångsform som Reed kallar för *fratriarkat* eller delad familj.

Den mest ursprungliga enheten i det matriarkaliska stadiet var en grupp mödrar, deras barn och bröder. Till skillnad från vad Morgan påstod förekom ingen promiskuitet, inget ingifte inom denna grupp eller modersklan.²⁴⁴ Redan i det här stadiet med band- eller flock-organisering gällde den av kvinnan instiftade totemismen som påbjöd att jakt såväl efter mat, som partners måste ske utanför gruppen.

Det var ett påbud som kom att gälla även för den i storleksordning nästkommande grupperingen, klanen, som var en förening av flera band under samma totem. *Exogamilagen* gjorde sig m a o gällande såväl inom klanen som inom bandet och även inom den förening av flera klaner som så småningom uppstod och som antropologer kallar för parallellsläkt.

Samma mat- och sexualtabu gällde för parallella klaner som för klanen. Männen i parallellklanen fick inte jaga eller äta varandra och inte heller para sig med kvinnor i parallellklanen. Enligt Reed var det parallella släktskapssystemet en utvidgning av broderliga förbindelser mellan män i olika band för att förhindra kannibalism.²⁴⁵ De som tillhörde samma totem var av samma art. De var människor. Utanförstående tillhörde en annan art. De var djur.

Socialt släktskapssystem

Den *totemsläkt* kvinnan genom sina förbud skapat utvidgades m a o till ett *klassifikatoriskt* eller *socialt släktskapssystem* vars uppgift var densamma, nämligen att sätta upp gränser för kannibalismen.²⁴⁶

De allianser som dessa brodersband skapade var emellertid enligt Reed ensidiga. De skapade ju bara fler bröder och systrar som hamnade under samma tabu som förbjöd dem att gifta sig

²⁴¹ Evelyn Reed, *ibid*, s 52.

²⁴² Evelyn Reed, *Problems of Women's Liberation*, a a, s 30, min övers.

²⁴³ Evelyn Reed, *ibid*, s 16.

²⁴⁴ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a, s 197.

²⁴⁵ Evelyn Reed, *ibid*, s 197,177.

²⁴⁶ Evelyn Reed, *ibid*, s 30.

med varandra. Samtidigt måste modersklansorganisationen även omfatta äktenskap.

Så länge de män som kvinnorna gifte sig med betraktades som utanförstående var de potentiella fiender. Exogamilagen ökade således problemen med kannibalismen.²⁴⁷ Därför upprättades *endogamilagen*. Den innebar att det nu fanns en grupp bröder (människor tillhörande samma grupp vilka man inte fick jaga, döda eller äta) som man fick gifta sig med, och med vilka äktenskap tom var önskvärt.

Totemismen genomsyrade, som vi ser enligt Reed, från allra första början hela det primitiva samhället och genomgick en lång utveckling. Därför kan den inte förklaras med hjälp av en enda definition, säger Reed.²⁴⁸

... totemismen uppstod som den första skyddsmekanismen för människorna och deras tillgång till föda. Totemsläktingar förhindrades av tabureglerna att döda och äta varandra. Denna försakelse gällde under det första stadiet endast männen inom urflocken, de naturliga bröderna genom "mjölk och blod". Men under nästa stadium utvidgades totemsläktskapet till de parallella bröderna, och förbudet att äta utvidgades till de förenade klanerna. Under det tredje stadiet infördes de allierade klanerna, korskusinerna, i systemet...²⁴⁹

Äktenskap

Det Reed här skisserar är utvecklingen från band till stam via klanen. Stammen var alltså den endogama enhet som reglerade exogamilagens negativa effekter. Den bestod av två grupper av klaner (phratries) mellan vilka äktenskap var påbjudet. Tillsammans utgjorde dessa moitiér eller hälfter en endogam enhet, en stam. Båda var matrilineära, släktskapet räknades på modernet. De bildade en dual organisation som enligt Reed uppstod ur behovet att föra fientliga grupper av män samman i broderliga allianser som kunde möjliggöra fredliga parningsförhållanden mellan männen och kvinnorna på båda sidorna.

Eftersom det rörde sig om korsparning för båda könen var det lika mycket ett utbyte av bröder som av systrar.

...systrarna och bröderna i en hälft fann sina partners bland systrarna och bröderna i den andra moitién.²⁵⁰

I detta utbyte förvandlades älskaren till äkta make vid den tidpunkt då han inbjöds att bo i samma hus som hustrun och hennes mor.²⁵¹ Äktenskapet uppstod när kvinnans arbete utvecklats till konsten att odla en trädgård och därmed möjliggjorde det tidigare nämnda överskottet som befriade mannen från jakten. Reed påstår att:

Maken gör /.../entré i historien i form av en trädgårdsarbetare i hustruns släkt.²⁵²

Från brudgåva till brudpris

Denna äkta make (trädgårdsodlaren) vann förutom rätten att bosätta sig hos hustruns klan även rätten att hjälpa kvinnan att ta hand om barnen. Han blev på så sätt en manlig moder. Mannen blev, enligt Reed, social far innan han blev biologisk far. Han blev far inom ramarna för matriklanen. Oavsett var paret bosatte sig räknades härstamningen på moderns sida.²⁵³

Uppkomsten av äktenskapet i övergången från vildhet till barbari innebar, enligt Reed, början till en konflikt mellan äkta mannen och morbrodern. För så länge som släktskapet var matrilineärt var det också fratrilineärt.²⁵⁴ När kvinnan senare började bo en del av tiden i

²⁴⁷ Evelyn Reed, *ibid*, s 205.

²⁴⁸ Evelyn Reed, *ibid*, s 34.

²⁴⁹ Evelyn Reed, *Kvinnans utveckling*, a a, s 229.

²⁵⁰ Evelyn Reed, *ibid*, s 223.

²⁵¹ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a, s 310.

²⁵² Evelyn Reed, *Kvinnans utveckling*, a a, s 340.

²⁵³ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a, s 345, 352 och 367.

²⁵⁴ Evelyn Reed, *ibid*, a a, s 338,393 och 319.

mannens matrilokalitet skärptes dessa motsättningar mellan morbrodern och den äkta maken.²⁵⁵ Behovet av att lösa denna konflikt öppnade enligt Reed vägen för privategendomen som i sin tur var förutsättningen för ett patriarkaliskt samhälle.²⁵⁶ Konflikten löstes i och med faderns seger över morbrodern.²⁵⁷ Den boskap fadern överlämnat till hustruns klan som brudgåva i ett system av gåvobyten lyckades han så småningom förvandla till ett pris för barnen.

Fadern kunde behålla barnen om t ex kvinnans klan inte återlämnade boskapen vid skilsmässa. På samma sätt kunde han så länge kvinnans klan behöll boskapen kräva en ny hustru av hennes klan om hon inte lyckades föda honom några barn. Genom boskap köpte sig mannen rätten över barnen.²⁵⁸ Det som till att börja med hade varit brudgåva förvandlades till brudpris. Denna förvandling ägde först rum i de områden som hade boskap – värdefull rörlig egendom som förökar sig, bidrar till matförråden och fungerar som drag- och packdjur.

Enligt Reed sammanfaller privategendomens uppkomst med uppkomsten av rörlig egendom. Med privategendomens uppkomst för ca 6 000 år sedan övergick fratriarkatet, matrifamiljen eller den delade familjen till patriarkat eller fadersfamilj.

II. Reeds argument för teorin

För att bevisa sin teori använder Reed empiriskt antropologiskt, arkeologiskt och biologiskt material vars sanningshalt jag självfallet omöjligen kan ta ställning till. Här återger jag därför endast några av de viktigaste argument som Reed för fram för sin teori för att längre fram referera en del av den kritik som riktats mot den. Att urmänniskan inte kunde biologiskt särskilja djur och människor, att hon saknade kunskap om den naturliga dödens orsak och att hon inte kände till mannens roll vid befruktning är tre mycket viktiga påståenden i Reeds argumentation som är lika lite allmänt vedertagna som hennes definition av totemismen. Det är ändå argument Reed använder för att styrka sin teori om den ojämna utvecklingen mellan män och kvinnor i mänsklighetens gryning.

Djur eller människa?

Kvinnan blev människa före mannen påstår Reed. I den primitiva människans ögon betraktades kvinnor alltid som människor, medan män ansågs vara människor enbart genom släktskapet med mödrarna, hävdar hon. Andra män och fäderna (icke släktingar) var djur.

Enligt Reed är denna nära identifiering av män med djur väl dokumenterad.

Någon motsvarande dokumentation om att kvinnor skulle ha identifierats med djur finns inte, säger hon. I ursprungsmyter, säger hon, beskrivs kvinnor alltid som människor. Om män förekommer är det alltid som bröder eller morbröder. Män (äkt) eller fäder förekommer inte alls i ursprungsmyter eller också bara som djur eller totemdjur. Det finns otaliga sagor i vilka kvinnor gifter sig med djur och föder djur, påstår Reed. Dessa har ofta kallats för ursprungsmyter när de i själva verket, hävdar Reed, är myter om äktenskapets och familjens ursprung.

De tidigaste ursprungsmyterna handlar om ett par, en syster och en bror, som stiger upp ur jorden. Det är modersklanens par som skapade världen.²⁵⁹ Men äkta män, fäder, var alltså djur och aggressiva sådana.

Djungelns lag

Med hjälp av exempel från djurriket beskriver Reed denna manliga aggressivitet. Hon utgår ifrån den bland biologer tidigare vanliga uppfattningen om den *överlägsne hannen*. Denna

²⁵⁵ Evelyn Reed, *ibid*, a a, s 333.

²⁵⁶ Evelyn Reed, *ibid*, a a,s 406.

²⁵⁷ Evelyn Reed, *ibid*, s 429.

²⁵⁸ Evelyn Reed, *ibid*, s 412-418

²⁵⁹ Evelyn Reed, *ibid*, s 280 – 281

överlägsne hanne, säger hon:

...uppstod ur den individualism och konkurrensmentalitet som präglar manlig sexualitet. Varje hanne tävlar för att erövra honan eller honorna i hans närhet. Hannarna är alltså det stridslystna könet och de kämpar inte bara över honorna utan också om att uppnå en maktställning i det område där honorna finns.

Detta beteende hos djurhannarna är det naknaste uttrycket för vad som brukar kallas för. Motsättningarna och stridigheterna mellan hannarna är en antisocial kraft som hindrar dem från att samarbeta i en grupp för inbördes försörjning och beskydd.²⁶⁰

Denna karakterisering måste för Reed gälla även för mannen i blivande. Hon påstår ju att de allra första männen var tvungna att...

”..lära sig behärska sina egna animala impulser och få dem att passa in i den nya mänskliga egenarten. Framför allt hannarna var tvungna att övervinna sin lätt väckta fientlighet gentemot andra hannar av samma art och lära sig att samarbeta med dem. Stridslystnaden i den manliga sexualiteten måste övervinnas och ersättas med broderliga och sociala band.”²⁶¹

Mannen var ett hot mot släktet inte enbart p g a hans ständiga strider med andra män utan också därför att han var köttätande och ännu inte hade lärt sig skilja på människor och djur. Genom ständiga strider utvecklade hannen stora käkmuskler och hörntänder vilka anpassade honom för jakt. Kvinnan, som inte ägnade sig åt sådana strider, utvecklade inte sådana muskler eller tänder och förblev därför liksom de primater människan härstammar från, vegetarian.²⁶²

Kannibalism

Den jakt efter kött som männen med sin nyvunna biologiska utrustning kom att ägna sig åt omfattade även andra män. Detta berodde, säger Reed, på att människor vid det här utvecklingsstadiet inte hade förmåga att biologiskt särskilja människor från djur.²⁶³

Bevis för att kannibalismen verkligen var universell i mänsklighetens gryning är svårt att få fram. Enligt Reed därför att aporna, människans avlägsna släktingar vars beteende kan studeras för att öka kunskapen om oss själva, endast äter frukt. Men också därför att kannibalismen hade försvunnit vid tiden för den skriftliga historiens uppkomst. Fossila rester vittnar dock om dess förekomst, hävdar Reed. Det finns, menar hon, arkeologiska vittnesmål om att kannibalismen förekom under hela vildhetsstadiet, dvs från människoapan *Australopithecus* i början av vildhetsstadiet för en miljon år sedan tom neanderthalsmänniskan för ca 100 000 år sedan.²⁶⁴

Men det finns också andra kvarlevor som enligt Reed vittnar om dess förekomst. En sådan kvarleva är seden att dricka vin till varandras hälsa. Det är en symbolisk handling för vänskap som härrör ur seden att sluta fred och skapa broderliga förhållanden genom att dricka varandras blod. En sed som enligt Reed är en rest från kannibalismen.²⁶⁵

Andra kvarlevor är kvinnans vägran att äta kött eller att äta tillsammans med män som äter kött, liksom männens skyldighet att vid hemkomsten från sina jaktexpeditioner genomgå ritualer som renar dem från det blod de spillt, det kött de ätit och det blod de druckit.²⁶⁶

Denna segregation är, enligt Reed, uttryck för en allmän segregation under kannibalismen av

²⁶⁰ Evelyn Reed, *Kvinnans utveckling*, a a, s 65

²⁶¹ Evelyn Reed, *ibid*, s 67

²⁶² Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a, s 71

²⁶³ Evelyn Reed, *ibid*, s 29

²⁶⁴ Evelyn Reed, *ibid*, s 27

²⁶⁵ Evelyn Reed, *ibid*, s 41

²⁶⁶ Evelyn Reed, *ibid*, s 72 och s 86

jägaren från kvinnorna och barnen.²⁶⁷

Döden

Matutbyte var fortfarande enligt Reed en form av gåvoutbyte som liksom seden att dricka av varandras blod var avsedd att skapa broderliga förbindelser mellan band, klaner och moitiér. Dessa gåvobyten ersatte tidigare blodshämnder. I en epok då alla utanför den egna totemklanen var fiender och då man saknade kunskap om orsakerna till den naturliga döden ansågs varje död vara orsakad av någon, som därmed måste bestraffas.

Vilden ansåg att alla dödsfall berodde på att främlingar och fiender utförde någon synlig eller osynlig handling som ledde till döden. Det betydde att det var obligatoriskt för släktingar att gå samman för att straffa den som hade åsamkat gruppen förlusten.²⁶⁸

Okunnighet om dödens naturliga orsaker ligger m a o enligt Reed till grund för blodshämnden.²⁶⁹ Skyldigheten att hämnas i det här stadiet vilade alltid på släktingarna på mödernet. Blodshämnden var ursprungligen uteslutande matrilineär.²⁷⁰

Blodshämnderna antog formen av organiserade strider. Dessa fördes i enlighet med bestämda regler som båda sidorna var införstådda med och under övervakning av hövdingarna. När båda sidorna avkrävt varandra hämnd för sina döda satte hövdingarna stopp för striderna och grupperna övergick till att utbyta gåvor.²⁷¹

Striderna styrdes m a o av principen öga för öga, tand för tand och var enligt Reed ett sätt att hålla hämnderna under kontroll. Dessa organiserade strider övergick dock så småningom till organiserade system för gåvoutbyte. Principen för exakt ekvivalens, säger Reed, började med *dödsutbyte* (blodshämnd) och fördes över till första stadiet av gåvoutbyte eller *livsutbyte*.²⁷²

”Under kannibalismen gick det [givandet och mottagandet av matgåvor, min anm.] säkerligen efter principen att *om jag ger Dig mat och Du ger mig mat, så har vi förbundit oss att inte betrakta varandra som mat.*”²⁷³

Enligt Reed härstammar moderna sporter och spel samt danser och dramer ur dessa tidiga former av reglerade strider. Ett bevis för det säger hon är att de tidigaste sporterna ägde rum i samband med dödsцерemonier. Ett annat är de s k dödsdanserna som återger striderna och i själva verket borde kallas för livsdanser eftersom de representerar segern över döden.²⁷⁴

Dessa olika substitut för blodshämnden förde enligt Reed människor samman i ekonomiskt och socialt samarbete och upprättade andra måttstockar på förträfflighet än mod på slagfältet.²⁷⁵ Nu slogs man med mat och gåvor, och i stället för att döda den tillfångatagne fienden adopterade man honom. Dessutom avväjde klanen hämnd er genom att själv offra i begynnelsen ett människoliv och i ett senare utvecklingsskede ett djur.²⁷⁶

Något bevis för att det var kvinnorna som spelade huvudrollen i upprättandet av brodersband, i förmedlingen av fred och äktenskapspartners förekommer inte i Reeds bok. Hon påstår helt enkelt att det var kvinnornas arbete som åstadkom de gåvor (mat, prydnader, m m) som utbyttes vid fester och som omvandlade fiender till vänner och att det var kvinnorna från båda moitierna i stamsamhället som träffade äktenskapsöverenskommelser a sina döttrars

²⁶⁷ Evelyn Reed, *ibid*, s 84

²⁶⁸ Evelyn Reed, *Kvinnans utveckling*, a a -244

²⁶⁹ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a -222

²⁷⁰ Evelyn Reed, *ibid*, s 219

²⁷¹ Evelyn Reed, *ibid*, s 216

²⁷² Evelyn Reed, *ibid*, s 225

²⁷³ Evelyn Reed, *Kvinnans utveckling*, a a, s 203

²⁷⁴ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a s 233 – 235

²⁷⁵ Evelyn Reed, *ibid*, s 240

²⁷⁶ Evelyn Reed, *ibid*, s 248 – 249

vägnar.²⁷⁷

Lika lite som urmänniskan enligt Reed kunde skilja på djur och män eller kände till den naturliga dödens orsaker, lika lite hade hon kunskap om mannens roll vid befruktning.

Faderskapet

Detta förklarar varför det biologiska faderskapet föregicks av socialt faderskap. T o m när äktenskap uppstått måste mannen på social väg få rätten att umgås med sin hustrus barn.

När äktenskap som institution väl inrättats betraktades mannen som en gäst i hustruns klan, där paret bosatte sig. Ett bevis för att han var en utomstående är enligt Reed att han måste undvika alla äldre personer i kvinnans släkt. Dessa tillhörde den förbjudna gruppen.²⁷⁸

Ett annat bevis är att han före äktenskapet var tvungen att lära sig hur han skulle uppträda i umgänget med sin hustrus klan. Den kunskap mannen fick genom *invigningsriterna* gav honom m a o enligt Reed tillträde till fiendens territorium. Riterna förvandlade mannen till människa. De symboliserade mannens brott med sitt kannibalistiska förflutna. Omskärelse säger Reed gjordes av samma skäl.²⁷⁹

När mannen (trädgårdsodlaren) genom invigningsriterna väl blivit människa och erkänd som make måste han för att få rätten att umgås med hustruns barn än en gång genomgå en ritual. Antropologer har kallat denna ritual – i vilken mannen betar sig som (härmar) den havande kvinnan – för *couvade*.²⁸⁰ (Förmodligen efter det franska verbet *couver* = bära på, jäsa.)

Medan *invigningsriten* gav mannen rätten att vara make i kvinnans samfund gav *couvaden* honom tillstånd att umgås nära med sin hustrus barn, hävdar Reed.²⁸¹

Incesttabut

Vi ser hur Reed utifrån antagandet såväl om en fredlig kvinnlig respektive en aggressiv manlig natur som om en universellt förekommande kannibalism och en okunnighet bland stenåldersmänniskor om sådana biologiska fakta som skillnaden mellan människor och djur, den naturliga dödens orsaker och havandeskapets mysterier, framför en alternativ förklaring till band-, klan- och stamsamhällets ursprung. Det är en förklaring som medför en annan syn på många centrala begrepp inom antropologin såsom exogami – endogami, matri- respektive patrilinearitet, den duala organisationen och korskusinäktenskapet, blodshämnden, gåvobyte, invigningsriter m m och viktigast incesttabut.

Tre sorters argument

Antropologer har länge betraktat incesttabut som ett problem.²⁸² Reed gör anspråk på att frigöra antropologin från problemet genom att helt och hållet förneka dess existens. Att kalla ett förbud som omfattar ett helt samhälle för ett incesttabu menar Reed är orimligt. I själva verket, säger hon, borde man tala om ett kombinerat sexual- och mattabu.

Vad detta innebär har jag redan försökt att återge i redogörelsen för Reeds syn på totemismen. Här följer därför endast hennes invändningar mot tre olika argument för incestteorin.

Enligt det *biologiska argumentet* leder inavel till defekter. Incesttabut är till för att förhindra

²⁷⁷ Evelyn Reed, *ibid*, s 264, 307

²⁷⁸ Evelyn Reed, *ibid*, s 299, 302

²⁷⁹ Evelyn Reed, *ibid*, s 289 – 294. Enligt Reed bör inte omskärelse och klitoridektomi likställas. Man började inte praktisera klitoridektomi förrän man även börjat stympa manliga könsorgan, vilket skedde när stamsamhället började falla sönder.

²⁸⁰ Evelyn Reed, *ibid*, s 341 – 343

²⁸¹ Evelyn Reed, *ibid*, s 344

²⁸² Detta påpekar bl a Elman Service i *The Hunters* där han säger att det mest intressanta med incesttabut är samhällsvetares och psykologers oförmåga att förklara fenomenet eller att enas om en förklaring. (Service, E *The Hunters*, Prentice Hall, New Jersey 1966, s 30.)

en sådan urartning genom att förbjuda biologisk släkt att fortplanta sig. Mot detta invänder Reed att incestförbudet visserligen är universellt, vilket innebär att det även gällde under stenåldern, men att det inte kan ha en biologisk grund eftersom stenåldersmänniskan saknade kunskap om genetiska fakta. Att inavel skulle ha negativa effekter tillbakavisas dessutom av det faktum att den tillämpas på djur för att förädla raser. Varför skulle man då förbjuda inavel mellan människor? Incest förekommer för övrigt bland djur, hävdar Reed.²⁸³

Enligt *instinktargumentet* uttrycker incestförbudet en instinktiv avsky för sexuell umgänge såväl mellan mor och son som mellan far och dotter och mellan syskon. Reed tillbakavisar detta argument genom att påstå att det inte förekommer någon sådan avsky bland djur. Hon tillägger att om avskyn vore instinktiv skulle det dessutom inte behövas något förbud. Slutligen, säger hon, omfattar förbudet fler än de som kunde antas beröras av denna avsky, dvs fler än den rent biologiska släkten.²⁸⁴

Det *psykologiska argumentet* utgår ifrån att det finns en naturlig dragningskraft mellan föräldrar och barn (mor och son, far och dotter). Enligt Reed bygger detta argument på en feltolkning av Oidipus-myten. Enligt Freud var oidipuskomplexet universellt. Den sexuella dragningskraften mellan mor och son var lika vanlig under stenåldern som i dag. Pojkar ville då som nu undermedvetet döda sin far för att få tillgång till sin mor.²⁸⁵

”Kärnfamiljskomplexet”

Reed däremot anser att komplexet är modernt och att det därför borde kallas ”kärnfamiljskomplexet”. Det är ett komplex som uppstått i och med att familjen upphört att fungera som en produktiv enhet samtidigt som den förhärskande puritanska moralen förvägrat ungdomar möjligheten att få utlopp för sin sexualitet. Detta har ibland lett till en fixering.

Enligt Reed tillhör oidipusmyten ett stadium i historien då man slutat offra och i stället övergått till att överge den första sonen. Människooffer var som jag tidigare påpekat enligt Reed en kvarleva från den kannibalistiska epoken. Man offrade en medlem av den egna klanen för att avvärja en förväntad hämd. Oidipus övergavs. När han mördade sin far (Laius) och gifte sig med sin mor (Jokasta) visste han inte att det var hans biologiska föräldrar.

Myten avspeglar därför enligt Reed någonting annat än den freudianska dragningskraften mellan son och mor. Det grekiska dramat handlar inte om incest. Den understryker däremot vilket ohyggligt pris människan fick betala för att säkerställa en obruten linje mellan fäder och söner. Det beskriver svårigheterna i ett övergångsskede – det skede då två oförenliga släktskapssystem levde sida vid sida – den matriarkaliska, delade familjen eller fratriarkatet och patriarkatet.

Oidipus är en man som är fångad mellan två kolliderande släktskapssystem.²⁸⁶

Oidipus dödar sin far, vilket är hemskt i ett patriarkat (men inte i ett matriarkat) och han gifter sig med sin mor, vilket bryter mot den viktigaste regeln i ett matrilineärt samhälle, exogami-regeln. Vidare är han bror till sina egna barn. Jokasta står mellan två män, hennes bror Creon och hennes man Oidipus, vilket är typiskt för den delade familjen eller matrifamiljen. Incest, menar Reed är en sen företeelse. Den härrör från 1800-talet. Ordet incest myntades av romersk lag (samtidigt med ordet familj) och betydde ursprungligen okysk eller otuktig kvinna eller hustru. Det betecknar en överträdelse av mannens privategendom, av hans exklusiva sexuella rätt över hustrun. Det hade m a o enligt Reed ingenting med sexuella förhållanden inom den biologiska familjen att göra. (Incestum = okysk = cestus eller gördel

²⁸³ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a s 6-8.

²⁸⁴ Evelyn Reed, *ibid*, s 9

²⁸⁵ Evelyn Reed, *ibid*, s 10

²⁸⁶ Evelyn Reed, *Kvinnans utveckling*, a a, s 490

som kvinnan bar och som hennes man fick lätta på.)²⁸⁷

Kvinnobyten

Reed avfärdar m a o biologiska, instinktiva och psykologiska förklaringar till det universella incesttabut. Men hennes egen teori innehåller också en kritik av en sociologisk förklaring, nämligen den som förespråkas av den franske antropologen Claude Lévi-Strauss. Det är en förklaring som bl a förekommer i hans genombrottsverk *Les structures elementaires de la parenté* från 1949 och på vilken han bygger hela sin teori om det tidigaste samhällets organisering.

För Claude Lévi-Strauss är incesttabut den lag som på det mest avgörande sättet styr gåvan (”gåvans suveräna lag”). Snarare än ett förbud mot att gifta sig med sin mor, syster eller dotter, är det en regel som tvingar modern, systemen och dottern att bli bortgivna.²⁸⁸ Enligt Reeds tolkning av Lévi-Strauss är förbudet ett sätt för bandet att skapa allianser. Det är det äldsta förbudet, den äldsta regeln i historien och representerar skiljelinjen mellan natur och kultur, enligt Lévi-Strauss.²⁸⁹

Brodersbyten

Enligt Reed förnekar Lévi-Strauss i och med denna syn att det primitiva samhället var egalitært. Lévi-Strauss betraktar fadersfamiljen som evig och modersklanen utifrån den moderna familjens synvinkel.

Det leder till att han uppfattar korskusinäktenskapet som en institution i vilken män skapar allianser genom systerbyten. I själva verket säger Reed är det frågan om brodersbyten. I början var det ju mannen som flyttade till kvinnans klan där han betraktades som gästande make och behandlades som en främling. Det första paräktenskapet var matrilokalt.²⁹⁰

Det är sant, medger Reed, att enbart män var ”partners” i de utbyten som gjordes mellan dem. Det beror på att det var de och inte kvinnorna som måste lösa problemet med fiendskap mot varandra. Genom att göras till partners i utbytes förhållanden övervann de sin fientlighet.

Ur kvinnans synvinkel var kvinnorna långt ifrån objekt som utbyttes av män. Det var kvinnorna som gjorde äktenskapsallianser mellan grupperna precis som de gjorde fredsöverenskommelser mellan männen i grupperna. Och, som antropologiska data visar, var det kvinnan och inte mannen som ”friade”, efter eget fritt val.²⁹¹

Reed går längre ändå. Medan Lévi-Strauss inte erkänner modersklanens existens förnekar Reed att det överhuvudtaget funnits en patrilineär klan i det tidigaste skedet av mänsklighetens utveckling.

Varje klan var matrilineär och tillhörde modersklansystemet. Det enda fallet där man kan tala om patrilineär klan är i de patrilineära förhållandena mellan modersklaner.

Den ursprungliga formen av manlig härstamning /... / var manlig härstamning genom morbrodern/.../ Detta / ... / förklarar varför morbrodern behöll en framträdande position över moderns make även efter det att patrilineärt släktskap erkänts /... /det avslöjar också källan till fientlighet och konflikt mellan bröder och äkta män. Dessa konflikter uppstod därför att endast matrilineär släkt var blodssläkt /... / Detta gjorde att det var väldigt svårt att ändra härstamningslinjen från morbroderns linje till makens linje eftersom blodsbanden var inblandade närhelst död eller skador inträffade i den matrilineära släkten.²⁹²

²⁸⁷ Evelyn Reed, *Woman's Evolution*, a a s 434

²⁸⁸ Evelyn Reed, *Sexism and Science*, a a s 159

²⁸⁹ Evelyn Reed, *ibid*, s 153-154

²⁹⁰ Evelyn Reed, *ibid*, s 135-140

²⁹¹ Evelyn Reed, *ibid*, s 148, min övers

²⁹² Evelyn Reed, *ibid*, s 142 min övers

Elementära släktskapsförhållanden

Enligt Reed är det m a o det klassifikatoriska systemet inom ramarna för modersklanen som utgör de elementära släktskapsstrukturerna och inte som Lévi-Strauss hävdar en atom bestående av make, hustru, barn och en representant för den grupp maken fått sin hustru ifrån.²⁹³

Reeds teori är m a o en kritik av så gott som samtliga begrepp med vilka Lévi-Strauss underbygger sin teori om det primitiva samhället.

De elementära släktskapsstrukturerna kan reduceras till det klassifikatoriska systemet, exogami-endogami, korskusinäktenskap, den duala organisationen och det system av gåvobyten som utgjorde kittet som höll dessa byggstenar samman i ett nätverk av klaner och phratries vilka utgjorde stammen /... / alla tillhörde de modersepoken eller matriarkatet.²⁹⁴

III. Kritik av Reeds teori

Den kritik av Reed som jag tagit del av förs fram i vänskaplig ton. Man berömmar avsikten med Reeds insats och anser att hon kommit med en del värdefulla bidrag. Viktigast bland dessa är de bevis för kvinnans produktiva roll i förkapitalistiska samhällen som hon för fram i ljuset. Stephanie Coontz t ex berömmar henne för att ha lyft fram ”bortglömda fakta om kvinnans roll i primitiva och förhistoriska samhällen” och anser att hon bör gratuleras för sitt angrepp på manliga fördomar inom antropologin. Vidare säger hon att:

...många av Reeds fakta blir ytterst användbara om man förkastar hennes modell med ett världsomspännande matriarkaliskt stadium som gör slut på en period av manligt våld.²⁹⁵

Coontz kritik är intressant inte enbart därför att hon som Reed är amerikansk antropolog.

Utan också därför att man kan förmoda att hon som redaktör för *International Socialist Review* (SWPs teoretiska tidskrift) då hon skrev den artikel jag här refererar till, också delade Reeds politiska värderingar. Som lärare i kvinnohistoria på Evergreen State College vid samma tidpunkt kan man dessutom anta att hon tillika med Reed var feminist. Slutligen är Coontz kritik intressant därför att Reed haft möjlighet att ta del av och bemöta den.

Eleanor Leacock, också hon marxist, feminist och antropolog, värdesätter precis som Coontz Reeds betoning av den oerhörda betydelse som kvinnors kunskap haft för människans fysiska och sociala utveckling.²⁹⁶ Mera allmänt anser Leacock att Reed, precis som Lévi-Strauss erbjuder en fascinerande läsning och många insikter.²⁹⁷

Leacocks kommentarer till Reeds teori förekommer, förutom i hennes egen bok *Myths of Male Dominance*, i SIGNS, en tidskrift om kvinnan i kulturen och samhället. Det är också i denna tidskrift som Ruby Rorlich-Leavitts och Judith Friedlanders kommentarer finns publicerade.

Ruby Rorlich-Leavitt anser att det värdefulla med Reeds bok är redogörelsen för den primitiva kvinnans produktiva verksamhet.²⁹⁸ Judith Friedlander är i sin tur sympatiskt inställd till Reeds försök att bidra med svar till de feminister som undrar om kvinnor överallt tillhör det andra könet och om de alltid gjort det. Reeds bok är enligt Friedlander en utmaning för antropologer att delta i den feministiska debatten.²⁹⁹

Men dessa vänliga ord ärbara en klapp på axeln utdelad tillsammans med i förödande kritik.

²⁹³ Evelyn Reed, ibid, s 134

²⁹⁴ Evelyn Reed, ibid, s 133-134, min övers.

²⁹⁵ Coontz, S *Vilken roll spelade mannen i förhistorisk tid?* Fjärde Internationalen nr 3/ 79.

²⁹⁶ Leacock, E, *Myths of Male Dominance*, MonthlyReview Press, New York, 1981 s 190

²⁹⁷ Leacock, E, SIGNS vol 2, Nr 2, Chicago 1976, s 507

²⁹⁸ Rorlich-Leavitt, R, SIGNS, vol 2, nr 2, Chicago 1976, s 500

²⁹⁹ Friedlander, J, SIGNS vol 2, nr 2, s 501-502

Reeds empiriska (arkeologiska, antropologiska och biologiska) bevismaterial håller inte enligt någon av dessa kritiker.

Natur-kultur

Innan jag tar upp en diskussion om det empiriska materialet med vars hjälp Reed underbygger sin teori, skall jag försöka granska hennes människo- och samhällsuppfattning. Jag menar att Reed trots anspråken på att utgå ifrån en historisk-materialistisk (marxistisk) metod, i själva verket stöder sig på en klassisk liberal (borgerlig) människosyn.

När man talat om kvinnan i primitiva samhällen (jagar/samlarsamhällen) har man sällan utgått ifrån begreppet produktionsförhållande. Man har i stället betraktat kvinnan mot bakgrund av en tudelning mellan natur och kultur.³⁰⁰ Märkligt nog gäller det såväl de som hävdar att det i mänsklighetens allra första början rådde kvinnovälde, som de som menar att manlig dominans är ursprunglig och universell.

Sherry Ortner är en av de som i sin förklaring till den manliga dominansen utgår ifrån en sådan tudelning. Att kvinnan är underordnad mannen kan man enligt Ortner förklara på tre sätt.

Kvinnan-naturen

För det första står kvinnan fysiologiskt närmare naturen. Det är helt enkelt så att en större del av kvinnans kropp under en större del av hennes liv och ibland på bekostnad av hennes hälsa, styrka och stabilitet, upptas av den naturliga processen kring släktets fortplantning (reproduktion) – menstruation, graviditet, amning.³⁰¹ Mannen saknar denna naturliga skaparfunktion. Därför måste han på konstgjord väg bekräfta sin kreativitet. Han använder sig av teknologi och symboler och skapar därigenom varaktiga, eviga, transcendentia ting, dvs kultur.

Ortner följer här Simone de Beauvoirs argumentationslinje. Det ontologiska antagandet är att människan är en skapande eller handlande varelse (ett av existentialismens fundament) och mannen är mer så än kvinnan.

Medan kvinnans kreativitet är begränsad till att naturligt (instinktivt) skapa dödliga varelser, överskrider mannen naturen genom att artificiellt (medvetet) skapa eviga värden.³⁰² Mannen skapar civilisationen. Kvinnan upprepar sin skaparfunktion ständigt på samma sätt.

På ett liknande sätt resonerar J J Bachofen,³⁰³ med den skillnaden att han antar att det förekommit ett matriarkat. Enligt honom överskrider kvinnan det egna jaget i sitt förhållande till barnet. Men detta överskridande är elementärt (instinktivt).

Det tillhör all kulturell begynnelse. Så länge som människan är underordnad naturen utgör moderskärleken det enda etiska värdet. Det är därför självklart att kvinnan i det här stadiet av samhällets utveckling har mer att säga till om än mannen.³⁰⁴

Faderskärleken uppstår i ett senare utvecklingsskede och representerar ett högre etiskt stadium. Dess förekomst markerar en viktig vändpunkt i den mänskliga kulturutvecklingen. Den anger själens frigörelse från materien.³⁰⁵

Kvinnan-barnen

För det andra menar Ortner att kvinnan är underordnad mannen p g a hennes roll i samhället.

³⁰⁰ Reiter, R, *Towards an Anthropology of Women*, Monthly Review Press, New York 1975, s 11-20

³⁰¹ Ortner, S B, *Woman, Culture, and Society*, ed Zimbalist, M; Lamphere, L, Stanford University Press, California, 1974, s 74-75.

³⁰² Beauvoir, S, *Le Deuxieme Sexe*, Gallimard 1949, s 57.

³⁰³ J J Bachofen, *Das Mutterrecht* a.a.

³⁰⁴ Bachofen, J, J, *Myth, Religion and Mother Right*, Princeton 1967, s 79

³⁰⁵ Bachofen, J J, *Ibid*, s 101

Enligt Ortner är det naturligt att kvinnan tar hand om barnen eftersom hon ammar dem. Då barnen står närmare naturen innebär hennes nära kontakt med dem att också hon står närmare naturen.³⁰⁶

Detta grundlösa påstående leder till den felaktiga slutsatsen att uppdelningen mellan den privata och den offentliga sfären i samhället förekommer i alla samhällen och motsvarar distinktionen natur/kultur.

Lévi-Strauss gör denna distinktion och Ortner tycks inte invända.³⁰⁷ Lévi-Strauss förnekar förekomsten av ett matriarkat. Enligt honom har mannen alltid varit dominerande. Hela hans samhällsteori bygger, som vi sett, på antagandet att det i jägar/samlarsamhällen är mannen som i syfte att försvara släktets fortbestånd utbyter kvinnor.

Kvinnan-intellektet

För det tredje är kvinnans psyke, enligt Ortner, konkret medan mannens är abstrakt. Ortner citerar Chodorow som dessutom hävdar att kvinnan är subjektiv medan mannen är objektiv. Det är en uppfattning som starkt påminner om Bachofens ståndpunkt.³⁰⁸

Genom att hävda att kvinnan står närmare naturen än mannen och inte att hon är identisk med den försöker Ortner undvika en biologisk deterministisk förklaring. Ändå blir enligt hennes sätt att se orsaken till den universella manliga dominansen ytterst biologisk. Det hon åstadkommer med distinktionen mellan påståendet att kvinnan är identisk med naturen och att hon står närmare den än mannen är att hon tillskriver kvinnan ett medvetande. I likhet med Beauvoir gör hon alltså kvinnan till ”medbrottsling”.

Utan kvinnans medverkan, hennes medvetna och frivilliga nedvärdering, skulle inte kulturen vara möjlig.³⁰⁹ Som representant för familjen (hushållet, det privata) är hon den främsta agenten i naturens omvandling till kultur.³¹⁰ Enligt Ortner är kvinnan m a o någonting mitt emellan natur och kultur. Också för Lévi-Strauss intar kvinnan genom sitt ansvar för matlagning, en mellanställning. Kvinnan är inte enbart ett tecken. Hon kan även generera tecken.³¹¹ Beviset Lévi-Strauss anför är att den övergång från det råa till det lagade som matlagningen utgör i många tankesystem symboliserar övergången från natur till kultur.

Samhällsfördrag

Trots att Reed säger sig förordna en materialistisk, marxistisk förklaring, bygger även hennes teori på en tudelning natur/kultur. I likhet med Lévi-Strauss tar Reed sin utgångspunkt i incesttabu. För båda är samhället en medveten organisation för att garantera släktets fortlevnad. I ena fallet (Lévi-Strauss) är det mannen som utbyter kvinnor för att hålla sams.

I det andra (Reed) är det kvinnan som förbjuder männen att äta upp varandra. Enligt Lévi-Strauss tillhör mannen av naturliga skäl den offentliga sfären vilket förklarar varför det är hans uppgift att medla mellan grupper. Enligt Reed är det däremot kvinnan/modern som -tack vare sin närhet till naturen och ett därav rudimentärt moraliskt medvetande – för grupper samman, bevarar freden, garanterar samhällets fortsatta existens.

Såväl Lévi-Strauss som Reeds teori ligger väldigt nära en uppfattning om släktskap som bygger på synen att människan till sin natur är egoistisk och asocial. Enligt den uppfattningen har släktskap till uppgift att tygla denna mänskliga natur. Det är en form av kontraktsteori som vilar på en människosyn som påminner mycket om den på vilken Thomas Hobbes grundar sin statslära.

³⁰⁶ Ortner, S B, a a, s 78

³⁰⁷ Ortner, S B, ibid.

³⁰⁸ Ortner, S B, ibid, s 81

³⁰⁹ Ortner, S B, ibid, s 7

³¹⁰ Ortner, S B, ibid, s 84

³¹¹ Ortner, S B, ibid, s 76

Enligt Hobbes är människan till sin natur egoistisk. Denna egoism skapar, om den får härja fritt, ett tillstånd av allas krig mot alla. Varje människas självbevarelsedrift skapar en vilja till försvar av den egna självständigheten samtidigt med en strävan efter att vinna herravälde över andra. Detta ger upphov till ständiga konflikter.

Men i och med att människan är begåvad med ett förnuft förstår hon att dessa konflikter hotar hennes existens. Med hjälp av förnuftet inser hon att det ligger i hennes eget intresse att skapa fred. Människan ingår därför ett avtal med andra människor som innebär att hon överlåter sin makt åt staten, som i gengäld garanterar freden.

Förespråkare för liknande uppfattningar är Marshall Sahlins, Claude Lévi-Strauss³¹² och även Evelyn Reed, trots att hennes slutsatser skiljer sig diametralt från Lévi-Strauss.

Socialdarwinism

För Sahlins utgör reciprociteten (se rutan ovan) den institution som likt Hobbes Stat håller samhället samman. Utan den skulle ett allmänt tillstånd som liknade allas krig mot alla råda. På samma sätt utgår såväl Reed som Lévi-Strauss ifrån att de regler och förbud på vilka samhället vilar är till för att tygla människans aggressivitet.

Teorier om det mänskliga samhället innehåller alltid explicit eller implicit ett antagande om den mänskliga naturen. Det är inte på g a att även Reeds teori innehåller sådana antaganden som man kan ha invändningar mot den.

Det kritiken gäller är det inom socio-biologin och andra socialdarwinistiska teorier vanliga antagandet att en inneboende aggressivitet och konkurrens mellan män är bestämmande vad beträffar de samhälleliga organisationsformerna.³¹³ Samhället betraktas som produkten av ett fredsbevarande fördrag.

En sådan uppfattning är oförenlig med den materialistiska historieuppfattning Reed säger sig utgå ifrån.

Den materialistiska historieuppfattningen

Enligt Marx är det mänskliga väsendet inte ett i *den enskilde individen inneboende abstraktum. I sin verklighet är det totaliteten av de samhälleliga förhållandena* (VI:e Feuerbach-tesen). Människan är för Marx inte en från början given varelse. Hon är en varelse i ständigt blivande. Hon är en historisk produkt tillkommen genom sitt samspel med naturen, som hon är en del av. Och detta tack vare hennes förmåga till målinriktat arbete (vilket dessutom är kollektivt).

I arbetsprocessen, säger Marx, träder människor oundvikligen i förhållande till andra människor och detta på ett bestämt sätt som är beroende av produktionens materiella betingelser. Precis som det produktiva arbetet och arbetsprocessen är universella så är också *produktionsförhållandena oberoende av det mänskliga livets utformning, ett av alla samhällsformer oberoende existensvillkor för människan*. Ingen människa har må o någonsin existerat utanför några produktionsförhållanden.

Det faktum att Reed överhuvudtaget inte nämner Marx och att inga av hans verk finns i litteraturlistan till någon av hennes viktigare böcker kunde vara en förklaring till hennes med marxismen så oförenliga antaganden om människa och samhälle. Men då Reed åberopar sig på Engels vars uppfattning i denna fråga i stort sett överensstämmer med Marx är denna förklaring kanske otillräcklig.

I *The Part Played by Labour in the Transition from Ape to Man*³¹⁴ säger Engels att det

³¹² Siskind J, *Kinship and Mode of Production*, American Anthropologist vol 80, 1978, s 862

³¹³ Leacock, E, *SIGNS* vol 2, nr 2 s 183-194

³¹⁴ *The Part Played by Labour in the Transition from Ape to Man*, Marx and Engels Selected Works, Progress

avgörande steget i människans utveckling från apa var att hon upphörde att använda armarna för att förflytta sig, dvs att hon reste sig. Detta frigjorde handen för annat. Handen blev ett organ för arbete som i sin tur påverkades av arbetet och som medförde förändringar i andra organ.³¹⁵ Utvecklingen av handen gav upphov till kollektivt arbete, vilket frambringade talet som i sin tur skapade den mänskliga hjärnan och därefter sinnena. Detta möjliggjorde ett ökat medvetande och en abstraktions- och omdömesförmåga som återverkade på arbetet och talet.

Men de första fysiologiska förändringarna som ledde till övergången från människa till apa ägde rum på grund av den förändrade matdiet som apornas försörjningssätt tvingade dem till. I och med att de första människorna inte sörjde för djurens fortplantning eller växternas återväxt tömde de snart sitt naturliga matförråd och tvingades ständigt flytta. Engels jämför därför deras sätt att försörja sig på med djurens rovdrift. De första hominidernas sätt att skaffa föda på kan således inte kallas för arbete.

Arbete i egentlig mening uppstod först i och med tillverkningen av verktyg. De äldsta verktygen vi känner till är enligt Engels sådana som användes vid jakt och fiske och som människan började tillverka först då hon upphörde att vara uteslutande vegetarian. Övergången till en kött diet utgör enligt Engels det andra stora steget i människans utveckling från apa.³¹⁶

Ju mer människan avlägsnade sig från det vegetariska riket, desto högre kom hon att sväva över djurriket.³¹⁷

Växelspel mellan natur och kultur

Ingen människa utan kött, hävdar Engels. Kött dieten var viktig för hjärnans utveckling och till två framsteg av avgörande betydelse: användandet av eld och tämjandet av djur. Dessa nya kunskaper gav människan ökad anpassningsförmåga. Hon kunde nu äta allt som går att äta och bosätta sig i vilket klimat det vara månne. Detta innebar i sin tur att nya behov, nya arbetsområden växte fram som ytterligare skiljde människan från apen.

Att man inte förstått arbetets betydelse för civilisationens utveckling säger Engels beror på att man inte själv behövt utföra det arbete man planerat. Möjligheten att skilja på hand och hjärna har efter den klassiska antikens fall i Europa skapat den falska föreställningen att det är hjärnan som drivit civilisationen framåt. Men, säger Engels, människans handlingar uppstår inte ur hjärnan utan ur hennes behov (vilka avspeglas och uppfattas av hjärnan).

Ju mer människan avlägsnar sig från djuren desto mer får effekten av hennes handlande på naturen karaktären av medveten, planerad handling riktad mot bestämda, på förhand upprättade mål. Djuren förändrar också naturen men inte i samma utsträckning som människorna. Den förändring av naturen som såväl djur som människor åstadkommer återverkar emellertid på och förändrar dem båda.

Djur använder sig av miljön. Människan tvingar den att tjäna hennes syften, hävdar Engels. Hon bemästrar den. Detta är den avgörande skillnaden mellan människan och andra djur. Därmed inte sagt att människan står utanför och över naturen. Hon befinner sig i dess mitt.

Publishers, Moscow 1970

³¹⁵ Engels stödjer sig på det Darwin kallade för the law of correlation of growth, enligt vilken det finns ett samband mellan olika delar i en organism som till synes inte har någon beröring med varandra. Ett exempel på detta som Engels nämner är det fenomen att vita blåögda katter ofta är döva.

³¹⁶ Detta är en del av Engels teori som senare arkeologiska rön ifrågasätter. Människan tillverkade troligen stenverktyg långt innan hon började ägna sig åt jakt. Reed har mått kanske rätt när hon påstår att ett av de äldsta kända verktygen är stenskrapan. Om hon samtidigt använt grävpinnen är svårt att säga eftersom några sådana verktyg inte finns bevarade. Det kanske ändå är en rimlig slutsats man kan dra från dagens jägare/samlare som använder sig av sådana grävpinnar.

Svårare att ta ställning till är Reeds påstående att det faktum att dessa är de äldsta verktygen bevisar att det är kvinnan som var den första producenten, eftersom det var hon som använde dem för att bereda skinn respektive gräva upp rötter. Reed, E, *Womans Evolution*, a a, s 116; *Problems of Women's Liberation*, a a, s 39.

³¹⁷ Engels, F, a a.

Hennes överlägsenhet gentemot andra varelser består i att hon kan lära sig naturens lagar och tillämpa dem rätt.

Ju mer människan lär sig och förmår kontrollera de naturliga följderna av sitt arbete desto tydligare kommer hon att erfara sin enhet med naturen och desto svårare kommer det att bli att hålla fast vid den onaturliga idén om en åtskillnad mellan medvetande och materia, människa och natur, kropp och själ.

Egendomens privatisering

Den ursprungliga gemensamma jordegendomen motsvarar, fortfarande enligt Engels, ett stadium där människans horisont inte sträckte sig längre än till det som var omedelbart tillgängligt. Detta förutsatte ett överskott av jord som kunde kompensera för de negativa effekterna av detta primitiva produktionssätt. När överskottet på jord tog slut försvann också den gemensamma jordegendomen.

Så ungefär kan man sammanfatta den syn på övergången från apa till människa som Engels för fram i ovannämnda skrift. Engels har också förklarat att utvecklingen av varuproduktion, arbetsperiodisering, privatisering av egendom var förbunden med familjens utveckling som en ekonomisk enhet i vilken hustrun blev ekonomiskt ”beroende” och hennes tidigare ”offentliga” arbete förvandlades till ”privat” tjänst åt mannen.

Tvärtemot hennes egna anspråk kan inte Reeds teori påstås bygga på detta Engels dialektiska, materialistiska synsätt. Reed följer inte de historiematerialistiska ramar Engels utgick ifrån i sin teori om samhällets utveckling. Reed ser patriarkatet som följden av en könskamp i vilken faderns rätt segrade över morbroderns rätt. Hon utgår ifrån Hegels syn på den historiska rörelsen som *ett drama med två motsatta rättssystem som hamnar på kollisionskurs med varandra*.³¹⁸ Förhållandet mellan män och kvinnor blir i Reeds ögon den främsta drivkraften i det primitiva samhället, inte produktionsförhållandena. Reed förklaring av kulturens ursprung utgår ifrån en *form* av samhällsorganisering.³¹⁹

Differentieringsprocessen och privategendomens uppkomst kan inte enligt Coontz sökas i en revolution där de egendomsbesittande fäderna i det patriarkaliska systemet fråntar de kollektivistiska klassbröderna i det matriarkaliska systemet makten.

Den måste sökas i det primitiva samhällets inre dynamik, i övergången från fördelning till byteshandel och ömsesidighet till plikt. Tävlingar med gåvor, hävdar Coontz vidare, måste förstås som ett försök att handskas med spänningar när överskott väl uppstått.³²⁰

Det är möjligt att Reed anser sig utgå ifrån produktionsförhållandena när hon definierar den första samhällsenheten som bestående av mor-barn-bröder. Men det är aldrig enligt henne denna produktiva enhets samspel med naturen som utgör historiens drivkraft och som kan förklara patriarkatets uppkomst. Patriarkatet är enligt Reed en följd av en kamp mellan två släktskapssystem, det matriarkala (eller fratriarkala) och det patriarkala.

Reeds teori är alltså oförenlig med en analys av band samhället som tar sin utgångspunkt i produktionsförhållandena. Grunden för en sådan är historisk materialistisk och bygger på uppfattningen att människan är en samhällsvarelse.

I begynnelsen var samhället. Ingen människa utan samhälle. Ingen tudelning natur-kultur. Samhället är inte en produkt av individers egoistiska handlande.

Antropologi och marxism

För Reed är uttrycken *det evolutionistiska perspektivet* och *det historiska perspektivet*

³¹⁸ Leacock, E, *Myths of Male Dominance*, a a,s 193

³¹⁹ Coontz, S, *Vilken roll spelade mannen i förhistorisk tid?*, a a.

³²⁰ Coontz, S, *ibid*.

utbytbara. Båda står för Morgans evolutionsschema, vilket hon betraktar som identiskt med den marxistiska historieuppfattningen. Antropologers avståndstagande från evolutionismen måste därmed också vara liktydigt med ett avståndstagande från marxismen.

Enligt Reed är grunden till avståndstagandet från evolutionismen insikten om att det tidigaste mänskliga samhället var egalitärt och att kvinnan i det hade en framträdande och i förhållande till mannen överlägsen roll. Det är m a o enligt Reed försvaret av det rådande patriarkaliska klassamhället som förklarar antropologers ovilja att betrakta den arkaiska epoken med Morgans ögon. I *Sexism and Science* säger Evelyn Reed:

Morgan och andra anhängare av den klassiska skolan påpekade att varhelst man funnit matriarkaliska rester har det också funnits klara bevis för att det matriarkaliska samhället var kollektivistiskt och egalitärt. Det är denna kombination av kvinnans upphöjda ställning och ett egalitärt samhälle som ligger till grund för flykten från evolutionismen. I grunden är det en flykt från marxismen.³²¹

Kanske beror det på att Lévi-Strauss, uppfattar sig själv som marxistisk tänkare, vilket nästan är obligatoriskt för någon som vill tillhöra avantgardistiske intellektuella kretsar. Det tvingar honom att lyfta på hatten för Morgan vars arbete återopades av Marx och Engels.³²²

Evelyn Reed sätter likhetstecken mellan marxism och evolutionism. Då det är den senare som visat på kvinnans betydelse i det tidigaste samhället tar man avstånd ifrån den. Grunden för avståndstagandet är m a o manliga fördomar, oviljan att ifrågasätta den egna överlägsna positionen. De antropologer som på sextiotalet återopade sig på marxismen var m a o enligt Reed, i och med sitt avståndstagande från evolutionismen, inte marxister.

Ur marxistisk ståndpunkt tror jag att man kan säga att avståndstagandet från evolutionismen t.o.m. var ett hälsotecken. Det innebar ett försök att bryta med den dogmatiska och officiella historieuppfattning som påbjudits av Moskva.

Vart tog Marx vägen?

Reed grundar sin evolutionistiska och materialistiska, eller sin historiska uppfattning (hon talar bara undantagsvis om materialistisk historieuppfattning) på Morgan och Engels.

Marx, som jag redan påpekat, nämner hon inte och inte heller finns någon av hans texter (inte ens de i vilka han diskuterar förkapitalistiska samhällen) med i bibliografin till någon av de böcker jag här refererar till.

Hon nämner överhuvudtaget inte *Grundrisse der Kritik der Politischen ökonomie* som är en av de få texterna där Marx något mer ingående behandlar förkapitalistiska samhällen.

Grundrisse som är en samling manuskript Marx skrev för eget bruk utkom först 1939 i Moskva. Endast ett av manuskripten, *Inledning till bidraget till kritiken av den politiska ekonomin*, hade publicerats tidigare (1903) av Karl Kautsky i *Die Neue Zeit*. 1948 översattes *Grundrisse* till japanska, 1953 gavs manuskripten ut för första gången på tyska och 1954 på italienska. Det dröjde ända till 1964 innan de gavs ut på engelska. Två år senare översattes de till franska.

Orsakerna till att dessa manuskript undanhölls en bredare publik är främst politiska. De innehöll resonemang som kunde ifrågasätta de av Stalin 1938 i den *Historiska och dialektiska materialismen* fastställda officiella unilineära utvecklingsfaserna:

³²¹ Reed, E, *Sexism and Science*, a a, s 173, min övers. Med kollektivistiskt och egalitärt menar Reed kommunistiskt. Den definition av jägar/samlarsamhällen som jag ansluter mig till implicerar också någon slags kommunism (i enlighet med Marx schema). Men till skillnad från den senare definitionen innehåller inte Reeds definition någon annat belägg än det faktum att kvinnan ansvarar för merparten av produktionen (eller av anskaffandet av föda som vore mer korrekt att säga).

³²² Reed E, ibid s 128.

- primitiv kommunism
- slaveri
- feodalism
- kapitalism
- kommunism.

Begreppet *asiatiskt produktionssätt* antydde att detta schema inte var universellt.

Till följd av den kinesiska revolutionens nederlag 1925-27 fördömdes begreppet vid en orientalistkongress i Leningrad 1931. Begreppet var också ett hot därför att det kunde underblåsa idén om en förtryckarstat och en ny kast av byråkrater som var central i oppositionens kritik av den form den sovjetiska makten utvecklade efter Lenins död.

Enligt Marx kännetecknas det asiatiska produktionssättet av:

- frånvaron av privat jordegendom
- enhet mellan jordbruk och (hantverksmässig) industri
- behovet av samordning av de offentliga verken, främst regleringen av bevattningsanläggningarna.³²³

Den marxistiska teorins pånyttfödelse

Inget av detta tar Evelyn Reed hänsyn till då hon försöker förklara teorins stagnation. Hon talar endast om med marxismen oförenliga klass- och könsintressen. Hon bortser helt från de politiska händelser som påverkade den marxistiska teorins utveckling. Trots att *Grundrisse* gavs ut på tyska 1953 var det först på sextiotalet i Frankrike och England som debatten om det asiatiska produktionssättet återupplivades. Avstaliniseringen var en del av förklaringen. När stalinismens *dödliga omfamning*³²⁴ om vetenskapen bröts och den koloniala världen inledde kampen för nationell och social frihet tog den teoretiska debatten ånyo fart. Detta väckte ett intresse för de koloniala ländernas historia och för möjligheten av en från väst skild utveckling mot socialism.

Den marxistiska teoretiska debattens pånyttfödelse antog med andra ord formen av en anti-evolutionism. Den återinfördes som en kritik av en mekanisk deterministisk historiesyn. Och detta var positivt. Att den uppstod i två varianter (strukkturalism och historicism) som i sin tur haft negativa effekter på den teoretiska utvecklingen, är en annan fråga vars orsaker kanske också de bör sökas (även om inte lika tydligt) i den politiska verklighet som alstrade dem.

Vart tog antropologerna vägen?

Reeds förtigande är desto mer anmärkningsvärt om man betänker att det bl a var en antropolog som aktualiserade debatten om Marx syn på de förhistoriska samhällena.

Det var Maurice Godelier som 1974 gav ut valda texter av Marx och Engels och 1973 publicerade en text om begreppet asiatiskt produktionssätt och de marxistiska etapperna i samhällsutvecklingen.³²⁵

Som marxist och professor i antropologi blev Godelier bland de första att ge ut Engels och Marx texter om de förkapitalistiska samhällena på franska, och att skriva kommentarer till dem liksom till Morgans magnum opus *Ancient Society*.³²⁶

³²³ Sofri, G, *Det asiatiska produktionssättet*, Bokförlaget Prisma, Stockholm 1975, s 105. Erik af Edholm, *Om förkapitalistiska samhällena, Brevväxling Marx – Engels*, Bo Cavefors, Stockholm 1970, s 83.

³²⁴ Gunnarson, G, i inledningen till Sofri, G, *Det asiatiska produktionssättet*, a a, s 12.

³²⁵ Godelier, M, *La notion de mode de production asiatique et les schemas marxistes d'evolution des sociétés*, i *Sur le mode de production asiatique*, Editions sociales. Paris 1974

³²⁶ Godelier, M, *Sur les sociétés pré-capitalistes*, Editions sociales. Paris 1973. Delar av förordet till dessa texter finns på svenska under rubriken *Marx och Engels tankar i dagens och morgondagens forskning*, Ekonomisk antropologi, Tidens förlag, Stockholm 1971.1 *Horizon, trajets marxistes en anthropologie*, ägnar Godelier ett

Godelier har dessutom i sin egen fältforskning bland Baruya-folket på Nya Guinea ägnat kvinnan i de primitiva samhällena stor uppmärksamhet.³²⁷ Reed nämner honom emellertid överhuvudtaget inte trots att hon borde ha känt till hans böcker.

Visst är det sant att Godelier vid den tidpunkt då han skrev dessa texter höll med Lévi-Strauss i bl a hans syn på incesttabu. Godelier var verksam vid samma institut som Lévi-Strauss, College de France, och delade intresset för Morgan med honom.

Men Godeliers politiska engagemang som kommunist och hans respekt för empiriska data innebar att de frågor som styrde hans forskning och slutsatserna han drog därav skiljer sig väsentligt från Lévi-Strauss.

Produktionsförhållanden ...

Bland antropologer är det framför allt den strukturalistiska tolkningen av marxismen som fått förankring. Oavsett att denna variant har lett till en del verklighetsfrämmande, statiska modeller av "primitiva" samhällen, kan man inte bara som Reed gör förtiga dem.

Allvarligare försök har gjorts att utifrån studier av existerande bandsamhällen och utrustade med en marxistisk begreppsapparat beskriva dessa samhällen.

Försöken att redogöra för produktionsförhållandena i dessa samhällen var många och det är detta som är det centrala. I och med publiceringen av Claude Meillassoux *Anthropologie Economique des Gouro* 1967, påstår Emmanuel Terray:

...tillämpar för första gången en forskare, som har brutit med den traditionella antropologins begrepp och metoder, den historiska materialismens kategorier på ett konkret "primitivt" samhälle.³²⁸

... släktskapsförhållanden

Detta är också någonting som Godelier försökte göra; han kom fram till att släktskapsstrukturerna i klasslösa samhällen utgör produktionsförhållandena.

Så här har Godelier på ett ställe framställt problemet:

... marxismens huvudtes är att det sociala livet ytterst beror av det materiella livets produktionssätt.

Kan man vidhålla denna tes när man ser att släktskapsförhållandena har det största inflytandet i de primitiva samhällena? Hur skall man då samtidigt förstå släktskapsförhållandenas "dominerande" roll i de primitiva samhällena och ekonomin i sista hand "bestämmande" roll, och allmänt sett, hur skall man förstå en strukturs dominerande inflytande i en bestämd samhällstyp? /... /

Grundfelet, som förhindrar varje lösning på problemet, är att se ekonomin och släktskap i primitiva samhällen som två av varandra oberoende strukturer – som infra- och superstrukturer. En ekonom kan lätt urskilja dessa samhällens produktivkrafter (jakt, jordbruk, boskapsskötsel etc), men han kan inte isolera de 'autonoma' produktionsförhållandena. Eller, i så fall kan han uppfatta dem i släktskapsförhållandenas funktionssätt. Dessa bestämmer individens rättigheter över jorden och dess produkter, hans skyldigheter att ta emot och samarbeta. De bestämmer likaså vissa individers auktoritet över andra i politik och religion/.../

I dessa typer av samhällen fungerar alltså släktskapsförhållandena som produktionsförhållanden, politiska förhållanden och ideologiska *schema*. Släktskapsförhållandena utgör alltså *samtidigt* infrastruktur och superstruktur.³²⁹

Reed för inte detta arbete vidare vare sig genom att utveckla analysen eller genom att kritisera

helt kapitel åt Lewis H Morgan som han kallar för den antropologiska vetenskapens fader.

³²⁷ Godelier, M, *The Origins of Mate Dominance*, NLR, maj-juni 1981

³²⁸ Terray, E, *Den historiska materialismen och de primitiva samhällena*, Bo Cavefors Bokförlag AB 1970, s 7 (*Le materialisme historique devant les sociétés segmentaires et lignageres*. A propos l'Anthropologie Economique de Claude Meillassoux, Francois Maspero, Paris 1969.

³²⁹ Godelier, M, *Ekonomisk antropologi*, a a, s 197-198

den. Hon utgår över huvudtaget inte ifrån begreppet produktionsförhållanden, vilket borde vara självklart för någon som utgår från en materialistisk historieuppfattning.

Hur man sedan definierar begreppen produktionssätt och produktionsförhållanden är en annan fråga.

Begreppet produktionssätt

I en artikel om släktskap och produktionssätt har den amerikanska antropologen J Siskind påpekat att olika författare har olika definitioner av begreppet produktionssätt, men...

...de frågor man är överens om inbegriper nödvändigheten av att ange såväl produktionsförhållandena – hur arbete, materiella resurser och produkter tillägnas (t ex feodala rättigheter över de livegna, jorden och arbete in natura) – som produktivkrafterna, d v s det specifika objekt mot vilket arbetet riktas (t ex odlingsbar jord eller järnmalm) och medlen (plöjning eller smältugn).³³⁰

Siskind påpekar vidare i likhet med andra antropologer att begreppet produktionssätt är mer fruktbart än försörjningssätt.

Det förra ger svar på hur arbetet är organiserat, vilka rättigheter som är inblandade i anspråken på produkterna, hur man får tillgång till resurserna. Det senare sammanfaller ungefär med produktivkrafter. Detta är ett klagörande som också Leacock gör. Hon påpekar att ett försörjningssätt inte är ett produktionssätt. Det förra anger på vad och hur ett samhälle livnär sig (jakt och samlande t ex).

Det senare anger detta plus förhållandet mellan människor i arbetsprocessen, vem som äger produktionsmedlen, hur arbetet organiseras, vem som kontrollerar produkten, hur den fördelas och vem som konsumerar vilken del.

Strukturmarxisterna

Det är svaret på dessa frågor som gör att man kan ge olika folk i Australien, Afrika osv den gemensamma benämningen egalitära. Inom parentes kan sägas att om man skall rikta kritik mot några av sextiotalets antropologer så borde det gälla bl a just definitionen av produktions-sätt. För Terray och Meillasoux t ex är produktionssätt detsamma som sättet (metoden) att producera på, d v s som produktivkrafterna.

Terrays definition av produktionssätt lyder så här:

För oss är ett produktionssätt en specifik enhet av ett system av produktivkrafter och ett system av produktionsförhållanden; under beaktande av naturen av de arbetsmedel som utnyttjas i de 'primitiva' ekonomisk-sociala formationerna är samhällsformerna det privilegierade fält där de två systemens sammankoppling verkställs. De olika samarbetsformerna som man möter i dessa formationer blottlägger sålunda den samtidiga förekomsten av lika många skilda produktionssätt /.../ Om vi /.../ ger begreppet produktionssätt en snäv och precis definition, framstår varje ekonomisk-social formation som en komplex kombination av "flera" produktionssätt.³³¹

Detta är en definition som Terray erkänner att han lånat från strukturmarxisten Louis Althusser. Enligt min tolkning av Marx begrepp produktionssätt, vilken står närmare Siskinds än Althusser, kan det i ett samhälle förekomma olika typer av produktionsförhållanden (t ex feodala och kapitalistiska) sida vid sida. Men det kan endast förekomma ett produktionssätt. Så länge det inte råder någon överensstämmelse mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena i en bestämd samhällsformation, så länge produktionsförhållandena i denna inte är självreproducerande, skulle jag kalla den för ett övergångssamhälle, inte ett produktions-sätt.³³²

³³⁰ Siskind, J, *Kinship and Mode of Production*, American Anthropologist vol 80, 1978, s 862.

³³¹ Terray, E, *Den historiska materialismen och de primitiva samhällena*, a a, s 88.

³³² I ett opublicerat seminariehäfte med rubriken *The Relationship between Modes of Production and Relations of Production* har den belgiske ekonomen Ernest Mandel på ett klagörande sätt redogjort för skillnaden mellan

IV. Empiriska bevis?

Den främsta kritiken mot det empiriska material som Reed använder för att bevisa sina teser, gäller inte i första hand själva fakta, även om en sådan kritik också förekommer. Kritiken gäller främst Reeds sätt att handskas med sitt material. Hon rycker t ex loss fakta som tillhör en epok ur sitt historiska sammanhang för att förklara en företeelse som tillhör en tidigare epok.

Enligt Coontz pressar Reed ihop utvecklingen under miljontals år till ett enda matriarkaliskt stadium. Hon buntar ihop alla icke urbana, västerländska samhällen med icke orientaliska och kallar dem för primitiva. Däremot nämner hon överhuvudtaget inte sådana samhällen som mest liknar de allra tidigaste jägar/samlarsamhällena som t ex Montagnais-Naskapi, Mbuti, San, Bushmen, Shodon, Nambiquara, Yaghan, Tasaday.³³³

I stället använder hon sig av material från Melanesien där det förekommer allt från samhällen med utbyte mellan grupper och jämlika förhållanden till samhällen där det förekommer konkurrens mellan män och kvinnor.³³⁴

Dessutom lyfter hon godtyckligt fram de kulturella särdrag som överensstämmer med hennes syften och betraktar dessa som kvarlevor från tidigare historiska stadier och inte som delar av fungerande samhällen.³³⁵

Kannibalism

Reeds godtyckliga sätt att handskas med empiriska data leder bl a till att hon tillskriver de tidigaste jägar / samlar -samhällena en kannibalism som är okänd för dem och snarare typisk för samhällen med begynnande konkurrens om jord och andra resurser,³³⁶ samhällen som ägnar sig åt trädgårdsodling och jordbruk.³³⁷

Enligt Reed förekom kannibalism från början av paleoliten till dess slut, eller från början av vildhetsstadiet till dess slut.³³⁸ Den började försvinna i och med utvecklingen av homo sapiens, under det sena vildhetsstadiet, med neanderthalsmänniskan, som begravde sina döda. Innan dess rådde fullskalig kannibalism.

Detta hävdar Reed som därmed hamnar i sällskap med företrädare för olika typer av aggressionsteorier.

Arkeologen Richard Leakey, som i *Origines*, tillbakavisar den typ av aggressionsteorier som förespråkas av Desmond Morris, Konrad Lorenz, Raymond Dart, Robert Ardrey m fl, menar att de tidiga jägarna/samlarna inte ägnade sig åt kannibalism i lika hög grad som sina efterföljare, de jordbrukande folken.

Enligt Leakey finns det inget bevis för att våra förfäder skulle ha ätit människokött annat än under mycket utsatta förhållanden då det rått stor instabilitet. Han menar att kannibalismen bland människor – för övrigt det enda däggdjuret som vid sidan av lejonet äter upp medlemmar av sin egen art (även om det sker av helt olika skäl) – är av två slag:

- *exokannibalism* då medlemmar i en stam äter medlemmar i en annan stam

ett produktionssätt och ett övergångssamhälle.

³³³ Leacock, E, *Myths of Male Dominance*, a a, s 192; Coontz, S, *Vilken roll spelade mannen i förhistorisk tid?*, a a.

³³⁴ Leacock, E, *ibid*

³³⁵ Leacock, E, *SIGNS*, vol 2, nr 2.

³³⁶ Leacock, E *Myths of Male dominance* a a, s 192

³³⁷ Coontz, S, *Vilken roll spelade mannen i förhistorisk tid?*, a a. Coontz, S, *Vilken roll spelade mannen i förhistorisk tid?*, a a.

³³⁸ Reed, E, *Woman's Evolution*, a a, s 27.

- *endokannibalism* då medlemmar i en stam äter medlemmar ur samma stam.³³⁹

Den första typen av kannibalism är en följd av aggressiva rader, vilket är den traditionella tolkningen av kannibalism. Det vanligaste motivet för endokannibalism däremot är längtan efter kontinuitet.

Enligt Leakey kan alltså kannibalism vara bevis för antingen en fientlig handling eller ett uttryck för kärlek och respekt. Kannibalismen är universell, men människokött ingår inte som en naturlig del av födan någonstans. Den är alltid en del av en ritual.

En studie i Sydamerika som omfattade 54 stammar varav 20 jägare/samlare och 34 jordbrukare gav följande resultat: Av dessa 54 stammar var 16 endokannibaler och 38 exokannibaler. Av de 16 endokannibalerna var 14 jägare/samlare och 2 jordbrukare; av de 38 exokannibalerna var 6 jägare/samlare och 32 jordbrukare. Dvs 70% av jägarna/ samlarna var endokannibaler och 30% exokannibaler medan endast 6 % av jordbrukarna var endokannibaler och hela 94% exokannibaler.

Enligt Leakey är alltså aggressivitet och den dithörande exokannibalismen närmare besläktad med jordbrukarens bofasta liv än med jägaren/samlarens nomadiska småband. Jordbrukaren har mer att försvara och efter skörden mer tid att bedriva krig på.

Mot denna bakgrund menar Leakey att pekingmannens endokannibalism måste tolkas som ett tecken på gruppmedvetande, identifiering och kontinuitet – ett medvetande om liv och död, jaget och andra.³⁴⁰

Några exempel på ”primitiva” kannibaler i dag som Leakey nämner är:

Exokannibaler: Ett folk i Nya Guineas högländer som utövar en extrem form av exokannibalism. Det tycks göra råder för nöjes skull. De förbereder sig noggrant med ritualer, prydnader osv och har som mål att dra in bandet i ett gemensamt projekt. Theddora och Ngarigo i sydöstra Australien däremot uttrycker sitt förakt för fienden genom att äta upp honom. Det gör också Sumo i Sydamerika. Men de vill också med sin kannibalism hindra fienden från att hämnas.

Endokannibaler: Kallatiam i Indien som äter upp sina avlidna släktingar. Dier i Australien där en manlig släkting äter upp den avlidnes fett för att därmed överta lite av den avlidnes personlighet och själ. Amahuaco, Jumano och Pakidai i Sydamerika som anser att själen finns i benen varför de bränner dessa och blandar dem i en dryck.

På så sätt överförs den avlidnes liv till de som får drycken. Chiribiche i Sydamerika rostar de döda och dricker upp fett som rinner ur dem. På så sätt behåller vänner och släktingar den avlidnes liv.

Enligt Leakey sammanfaller distinktionen exo/endokannibalism med skillnaden Jägare/samlare – jordbrukare. Att jordbrukare som tillhör ett senare utvecklingsstadium än jägare/samlare är mer aggressiva för Leakey upp som argument mot de som hävdar människans inneboende aggressivitet.³⁴¹

Det fredliga folket

Leakeys uppfattning står i samklang med en vanlig syn bland antropologer vilka brukar använda epitetet ”det fredliga folket” för dessa samhällen.

Både män och kvinnor värdesätter där jämlikhet, demokratiska beslut, personlig självständighet och vänskapliga besök mellan stammarna. Både män och kvinnor äter växter och kött

³³⁹ Leakey, R, *Origines*, Mac Donald & Co, London, 1982 (1977), s 202

³⁴⁰ Leakey, R, *ibid*, s 207.

³⁴¹ Leakey, R, *ibid* s 203 – 206

efter tillgång.³⁴²

Enligt Coontz är de mest primitiva jägarsamhällen vi känner till vanligtvis de mest fredliga, med den lägsta frekvensen av kannibalism och de minst invecklade släktskapsförhållandena. Reed har alltså enligt dessa författare fel när hon påstår att kannibalismen var universell i mänsklighetens gryning. I Chou-kou-tien-grottan i Kina där man funnit fossila rester som skulle kunna tyda på kannibalism (även om också det är tveksamt – skallarna kanske användes som dryckeskärl eller hjärnan kanske åts som en källa till styrka) förekommer rester av såväl män som kvinnor.

Reeds påstående att männen skulle vara kannibaler som endast betraktade kvinnorna som människor saknar m a o täckning i verkligheten.³⁴³

Samma sak gäller Reeds påstående att den vilda människan inte förstod skillnaden mellan människor och djur.

Enligt Leacock har Levy-Bruhl som Reed citerar som stöd för sitt argument aldrig påstått någonting sådant. Vad han har sagt är att cherokeserna som så nära studerar djurens beteende anser att djur betar sig som om de var utrustade med ett förnuft.³⁴⁴

Enligt Rorlich-Leavitt har Marshack i *The Roots of Civilization* också vederlagt detta påstående liksom Reeds påstående att den primitiva människan saknar kunskap om liv och död, om fortplantning och den naturliga dödens orsaker.³⁴⁵

Primatologin

Reed kan alltså inte hänvisa till antropologiska och arkeologiska data för att belägga sin teori. Inte heller primatologin erbjuder stöd för hennes uppfattning att stenåldersmannen var aggressiv.

Det finns inte längre någon som försvarar t ex Desmond Morris bild av den aggressiva och köttätande primaten.³⁴⁶ Bland chimpanser med vilka vi har 99 % av våra gener gemensamt förekommer enligt Coontz ingen utvecklad manlig dominans, hierarkier eller aggressivitet.

Det är riktigt att chimpanshannarnas hörntänder är 40 % större än honornas, men hos de första kända hominiderna är hörntänderna små hos båda könen.³⁴⁷ Primater lever ett fredligt liv utan konflikter, särskilt där tillgång till föda är riklig. Hannarna slåss inte om honorna och bryr sig inte om deras promiskuitet.³⁴⁸

Reeds teori om den manliga sexualitetens våldsamma natur bygger på material från de biologiska determinister hon angriper. Dessutom stödjer hon sig på godtyckligt valt antropologiskt material, vilket hon betraktar som kvarlevor. Hon gör sig därigenom skyldig till en mekanisk typ av evolutionär rekonstruktion och till en form av kontraktstänkande som påminner om 1800-talets antagande om ett ursprungligt samhällsfördrag. Hon utgår ifrån att människan gjort medvetna val när hon upprättat totemiska förbud för att skapa samhället. Reed gör sig därigenom skyldig till en naiv form av teleologi.³⁴⁹

Avsikten med Reeds bok är, som jag tidigare nämnt, att tillbakavisa teorin om ett ursprungligt och evigt mansdominerat samhälle. En sådan kritik är emellertid inte avhängig de antaganden som förekommer i Reeds teori. Den kunskap om jägare/samlare som finns i dag innehåller

³⁴² Rorlich-Leavitt, R, SIGNS, vol 2 nr 2, 500

³⁴³ Coontz, S *Vilken roll spelade mannen i förhistorisk tid?*, a a.

³⁴⁴ Leacock, E, *Myths of Male Dominance*, a a s 191.

³⁴⁵ Rorlich-Leavitt, R, SIGNS, vol 2 nr 2, s 500.

³⁴⁶ Leacock, E, *Myths of Male Dominance*, a a, s 189.

³⁴⁷ Coontz, S, *Vilken roll spelade mannen i förhistorisk tid?*, a a.

³⁴⁸ Rorlich-Leavitt, R, SIGNS vol 2, nr 2.

³⁴⁹ Leacock, E, *Myths of Male Dominance*, a a, s 190

långtgående argument för ett ursprungligt jämlikt samhälle.

Jägar/samlarsamhällen

Dagens jägare/samlare livnär sig på ungefär samma sätt som människan gjort under 99 % av sin existens, dvs till för ungefär 10 000 år sedan. Det är bl a därför möjligt att förutom genom t ex geologiska mätningar, arkeologiska utgrävningar, även med hjälp av nutida jägar/samlarsamhällen framkalla en bild av mänsklighetens ursprungliga levnadsvillkor.³⁵⁰

Vad gäller iakttagelser av nutida jägar/samlarsamhällen bör man dock akta sig för att dra enkla slutsatser om de stenålderskulturer som existerade under istiden. Det är viktigt att komma ihåg att det rör sig om samhällen som lever i dag, i det 20:e århundradet, inte om *jägare i en värld av jägare*.³⁵¹

Det handlar om samhällen som lever under villkor och i miljöer som skiljer sig avsevärt från forna tiders. De påverkas och har under flera århundraden påverkats av omgivande samhällen i vilka jordbruk, städer och stater, högt utvecklad teknologi, handel m m förekommit. Där de inte direkt övertagit drag från omgivande samhällen, har de förskjutits till extremt ogästvänliga ytterområden.

Enligt Richard Lee och Irving De Vore – två antropologer vars böcker utgör kurslitteratur såväl inom antropologin som inom arkeologin – livnärde sig 100 % av världens befolkning, ca 10 miljoner, fram till år 10 000 f Kr på jakt och samlande, och hade störst framgång i de bördiga områden som senare kom att försörja de mest tätbefolkade jordbrukssamhällena.

År 1500 e Kr livnärde sig enbart 1 % av världsbefolkningen, som då uppgick till ca 350 miljoner, på jakt och samlande. Denna enda procent hade nu till stor del förskjutits till kontinenternas periferier eller till lättåtkomliga inländer – men de befolkade fortfarande hela Australien, större delen av västra Nordamerika, och stora delar av Sydamerika och Afrika. Före kolonialismen levde majoriteten, två tredjedelar, av eskimåerna i betydligt mer

³⁵⁰ Robert Braidwood nämner ett stort antal yrkesmän vars kunskap kan bidra till att återge en bild av det tidigaste mänskliga samhället: fysiska antropologer, paleontologer, paleobotaniker, paleoklimatologer och kärnfysiker. Geologer bidrar till att ange åldern på de stenar eller de grottor i vilka man funnit människoben eller av människan tillverkade föremål. Arkeologens uppgift är att upptäcka dessa grottor och föremål. Kärnfysikern kan med hjälp av mängden radioaktivitet som förekommer i kolet, träet eller andra vegetabiliska ämnen som hittats på arkeologiska platser ange när de existerat. Övriga känner till vilka djur och växter en förhistorisk människa hade tillgång till, hur klimatet var osv. Robert Braidwood, *Prehistoric Men*, Chicago National History Museum, 1959 (1948). Inom arkeologin görs följande klassificering av samhällsutvecklingen. Stenåldern som sträcker sig från ca 500 000 år sedan till ca 10 000 år sedan. Den delas in i tre stadier: paleolit, mesolit och neolit.

De två första stadierna tillhör det som Morgan kallat för vildhetsstadiet, medan neoliten av honom betecknas som barbariet. Det som skiljer de två epokerna åt är förekomsten av jordbruk i det senare stadiet. Childe använder teknologiska kriterier för att skilja stadierna åt.

Genom det kommer han fram till följande beteckning: "food-gatherers", "food-producers" och samhällen med skrift. Det är epoker i den teknologiska utvecklingen som motsvarar arkeologins sten-, brons- och järnåldrar och Morgans etniska epoker vildhet, barbari, civilisation. Pleistocen eller istid är den geologiska beteckningen för stadiet mellan ca 500 000 och 10 000. Under den tiden var emellertid inte hela jorden täckt av is hela tiden. Man räknar med att stora delar av jorden under den här tiden var täckt med is vid tre eller fyra tillfällen. Förekomsten av glaciärer innebar stora klimatförändringar.

Robert Braidwood, *Prehistoric Men*, Chicago National History Museum 1959 (1948). Gordon Childe, *Social Evolution*, Watts & Co, London 1951.

Vilka kriterier man skall ha för indelningen av samhällsutvecklingen råder olika meningar om. Vad gäller arkeologin t ex är huvudkriteriet det material som används för verktygen.

³⁵¹ Uttrycket användes av Marshall Sahlins på konferensen i Chicago 1966. Leacock E, Lee, R, *Politics and History in Band Societies*, Cambridge University Press 1982, s 6

gynnsamma ekologiska miljöer söder om den arktiska cirkeln.

Likaså levde endast en bråkdel av Arunta i Australiens ökenområden och en bråkdel av !Kung Bushmen i Kalahariöknen. De befolkade tvärtom de mer vattenrika områdena i sydöstra Australien respektive Kapprovinsen i Afrika.³⁵² Med den koloniala expansionen i början på 1900-talet ägde snabba förändringar rum vilka innebar att jägar/samlar-samhällena nästan helt försvann. Deras andel av världsbefolkningen, vid den tiden ca 3 miljarder, reducerades till 0,001 %.³⁵³

De samtida jägar/samlarsamhällen med vars hjälp vi skaffar oss en bild av det tidigaste mänskliga samhället är m a o ytterst få, och de lever i andra och fattigare miljöer än paleolitens jägare/samlare gjorde.

Då det är först på 1900-talet som etnologisk forskning i egentlig mening tagit fart, innebär detta att man inte utan reservationer kan påstå att de samhällen som beskrivits som typiska jägar/samlar-samhällen, som t ex eskimåerna, Arunta och !Kung Bushmen, är rena exemplar, d v s identiska med de som levde under den mänskliga historiens gryning.³⁵⁴

Vad kännetecknar jägar/samlarsamhällen?

Trots det och med föreskriven försiktighet anser antropologer att det ändå i någon mån är möjligt att i syfte att "kartlägga" den mänskliga historiens utveckling extrapolera från nutida till forna jägar/samlarsamhällen.

Försök att redogöra för de gemensamma dragen för jägar/samlarsamhällen har följaktligen gjorts och bl a sammanfattats vid tre antropologiska världskonferenser.

Vid den första konferensen, 1965, fastslogs att jägar/samlarsamhällen har en mycket lös, flytande organisationsform som ger dem stor anpassningsförmåga. Vid den andra, 1966, bekräftade man slutsatserna från den första och påpekade vidare dels att den främsta försörjningskällan i dessa samhällen är fiske och samlande och dels att kvinnan i jägar/samlar-samhällen ansvarar för minst lika stor del av försörjningen som mannen. Vid den tredje och senaste konferensen, 1978, konstaterades att jorden och naturresurserna bland jägare/samlare "ägs" kollektivt och att de "politiska" relationerna är "egalitära".³⁵⁵

Dessa tre faktorer, sätten att anpassa sig till naturen och försörja sig på, samt egendomsförhållanden är inbördes relaterade. Sammantagna ger därför slutsatserna från ovannämnda konferenser en sammanhängande bild av jägar/samlarsamhällena. Det är en bild med vars hjälp den tidigare förhärskande uppfattningen om att det patrilokala bandet skulle vara den universella organisationsformen för jägar/samlarsamhällen kan ifrågasättas.

³⁵² Fried, M, *The Evolution of Political Society. An Essay in Political Anthropology*, Random House, New York 1967, s 38

³⁵³ Lee, R; DeVore I, *Man the Hunter*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968, s 5

³⁵⁴ Några av de mest kända jägar/samlarsamhällen i dag är: *Nordamerika*: Eskimåer, Kaskapi, Algonkiner, Washo, Tlingit, Ute, Paiute, Inuit, Chipeweyan, Naskapi Montagnais. Enligt Lee och DeVore (a a) lär det finnas 34 olika grupper. *Sydamerika*: Guayaki, Otaa, Alacaluf, Yaghan. *Australien*: Aranda, Murgin, Pitjandjara. *Asien*: Ainu, Andaman, Paliyan, Negritos, Birhor. *Afrika*: G/wi Bushmen, !Bushmen, Mbuti, Hazda, Pygméer.

Enligt Maurice Godelier har antropologer enbart studerat en liten del av de s k primitiva samhällena som finns i dag, mindre än en tiondel. Med utgångspunkt i antalet språk som förekommer i Afrika, Australien, Asien osv. uppskattar han antalet samhällen som gör anspråk på att ha en egen identitet, historia och kultur vara ca tiotusen. Förmodar att denna bedömning inte enbart gäller antalet jägar/samlarsamhällen, utan det totala antalet s k primitiva samhällen. Lee, R; DeVore, a a 1968; Bicchieri, M G, *Hunters and Gatherers Today*, Holt Rinehart and Winston, 1972; Leacock, E; Lee, R, a fl 1982; Godelier, M, *The Origin of Male Dominance*, NLR 127 maj-juni 1981.

³⁵⁵ Den första konferensen ägde rum i Kanada 1965, artiklarna och slutsatserna från den konferensen har givits ut i *National Museum of Canada Bulletin* 228, 1969. Den andra konferensen ägde rum 1966 i Chicago och artiklarna har publicerats i *Man the Hunter*, Lee, R; DeVore, I (utg), 1968. Mellan den andra och den tredje konferensen redigerade Bicchieri, M G, *Hunters and Gatherers Today*, 1972.

Fast organisering ...

Benämningen patrilokalt band³⁵⁶ uttrycker ett samband mellan jord, lokalitet (bosättning) eller territorium, gruppssammansättning (medlemskriterier) och fadern (mannen). Det innebär att bosättning sker på faderns mark och medlemskap i bandet bestäms utifrån förhållandet till mannen (kvinnan flyttar till mannens band vid äktenskap, sönerna ”ärver” bandets jord).

Antagandet bakom den här uppfattningen är att jägar/samlarsamhällen består av en sammanlutning människor med ett gemensamt behov av att försvara jordegendom. Detta förutsätter å ena sidan att det finns tillgångar att sammansluta sig kring (fast egendom) och å den andra att det förekommer ett sätt (en metod, ett system) att avgöra vem som har rätt till dessa tillgångar (m a o att det finns bestämda medlemskriterier).

... eller flexibilitet?

Enligt Lee och DeVore saknas emellertid minst en av dessa förutsättningar hos de flesta jägare/samlare. Hos Kadit i Australien och Binhor i Indien t ex förekommer patrilineära härstamningsgrupper, grupper som räknar härstamning på fädernet, dvs. som har ett slags medlemskriterier.

Å andra sidan saknas exklusiva rättigheter till territoriella resurser. Hos Mbuti-pygmeerna däremot är territoriet väl definierat, medan medlemskapet är öppet och skiftande. Hos Dogrib, Bushmen vissa eskimåer och Hazda varierar båda dessa – såväl gruppens sammansättning som det område de exploaterar – med årtiderna.³⁵⁷

Det förekommer m a o variation och öppenhet vad organisationsformen beträffar. Detta har föranlett en del antropologer att hävda att det är omöjligt att överhuvudtaget urskilja några gemensamma drag för den här typen av samhällen.

Ändå finns det några bland dem som anser att det patrilokala bandet är den ursprungliga formen för samhällsorganisering. De som öppet hävdar att det går att generalisera är oftast kritiska mot denna teori. Det följer logiskt av deras definition av dessa samhällen som flexibla. Enligt dem är ett generellt drag för jägare/samlare, variation och rörlighet. I sin beskrivning av Montagnais-Naskapi-folket har Eleanor Leacock övertygande visat att det är kolonialismen som skapat en fastare samhällsstruktur bland jägare/samlare och att den ursprungliga organisationsformen snarare kännetecknas av mångfald och rörlighet.³⁵⁸

Exemplet Montagnais-Naskapi

Montagnais-Naskapi är en folkgrupp som är bosatt på Labrador-halvön i nordvästra Kanada. Leacock kom i kontakt med den på 50-talet och har kunnat rekonstruera dess tidigare samhällsorganisation med hjälp av en jesuitisk missionärs (LeJeunes) dagboksanteckning från 1600-talet.

Ursprungligen livnärde sig Montagnais-Naskapi på jakt och fångst vilda djur (älg, ren, bäver, björn, hare, piggsvin, vattenfåglar) samt fiske och samlande av bär och grönsaker. Tillgången på dessa födoämnen krävde en regelbunden säsongsförflyttning i enlighet med beslut som alla vuxna medlemmar deltog i.

Bosättning ägde rum såväl efter tycke som efter behovet av att behålla jämvikten mellan antalet män, kvinnor och barn.

³⁵⁶ Följande är en vanlig ”skolboks-definition” av patrilokalt band. Det patrilokala bandet är en organisation som bygger på två äktenskapsregler. Den ena är exogamiregeln som påbjuder att man gifter sig med någon från ett annat band. Den andra är regeln om virilokal bosättning som innebär att det gifta paret bosätter sig hos mannens inte kvinnans föräldrar och att barnen därmed växer upp i faderns inte moderns band. Service, E, *The Hunters*, Prentice Hall Inc, Englewood Cliffs, New Jersey 1966, s 34.

³⁵⁷ Lee, R; DeVore, I, *Man The Hunter*, a a, s 9

³⁵⁸ Leacock, E, *Myths of Male Dominance*, a a, s 33 – 85

Idealet var dock att mannen flyttade till kvinnans tält som delades av mellan och 20 personer. Denna grupp utgjorde den minsta arbetsenheten. Den förflyttade sig fritt inom vissa oklart avgränsade områden under vintern och förenade sig på sommaren med andra liknande grupper eller familjeband vid kusten eller inlandssjöar i läger som uppgick till några hundra medlemmar.

Reciprociteten överges

I och med engelsmännens och fransmännens ankomst och införandet av sporadiska handelsutbyten på 1500-talet inleddes en långsam förändring av denna öppna samhällsorganisering.

Förändringen påskyndades på 1800-talet med Hudson Bay-bolagets upprättande av handelsstationer och blev påtaglig vid den tidpunkt i mitten på 50-talet då Leacock först kom i kontakt med Montagnais-Naskapi.

Förändringen innebar att det hövdingsskap som tidigare tillfälligt förekommit för att möta bestämda tillfälliga behov, t ex behovet av en talesman för gruppen, nu permanentades för att möta kolonistörernas behov av regelbundna kontaktmän.

Då kolonistörerna var intresserade av pälshandel övergav Naskapi jakten och ägnade sig åt att lägga fällor i stället. Detta var ett mer individuellt arbete som i och med upprättandet av långa, permanenta rader av fällor ("trap-lines") bidrog till att stärka banden mellan far och son i förhållande till ett visst territorium. Medan egendom tack vare kravet på rörlighet tidigare varit tillfällig (en kanot t ex höll högst tre år, ett tält två år) blev fällorna samt rätten att utnyttja ett bestämt område nu "personlig egendom".

Från jakt till handel

Denna övergång från jakt till handel innebar också att mannen blev viktigare som försörjningskälla. Mycket av det kvinnorna tidigare tillverkat fick männen nu i utbyte mot pälsarna, t ex tyg som inte behövde garvas (beredning av skinnen hade dittills varit en kvinnosyssla), matsorter som var lättare att förvara och transportera, bättre verktyg och vapen.

Det blev mannens uppgift att genom sin sysselsättning (lägga fällor) skaffa föda till familjen. För att kunna ägna hela sin rid åt den nya sysslan lämnade han kvar sin familj i "permanent" bosättningar vid eller nära handelsstationerna.

En arbetsdelning uppstod m a o och ett nytt värdesystem växte fram. Med hjälp av missionärernas påtryckningar infördes formell makt, männens dominans över kvinnorna, individuellt arbete i stället för reciprocitet,³⁵⁹ monogami, begrepp som trohet och kroppslig bestraffning.

Även om Montagnais i mitten på 50-talet fortfarande var ett relativt jämlikt samhälle var nu endast män shamaner och hövdingar, och patrilocaltitet förekom oftare än matrilocaltitet.³⁶⁰

Till följd av en förändring a v de ekonomiska villkoren (övergången från jakt till handel) ägde m a o en förändring rum från informella rörliga enheter till formella stabila (stationära) enheter; från informella bilokala familjeband till patrilineära patrilocala strukturer.

Trots att Montagnais-Naskapis huvudsakliga sysselsättning inte är samlande utan jakt, har de ett av jägare/samlares typiska kännetecken, en öppen samhällsstruktur.

³⁵⁹ Reciprocitet är ett centralt begrepp för att förstå det utbyte av varor, tjänster och arbete som förekommer i jagar/samlarsamhällen. Det är framför allt ekonomiska antropologer som Marshall Sahlins, Karl Polanyi och Maurice Godelier som ägnat fenomenet särskild stor uppmärksamhet. Den som först särbehandlade ämnet var Marcel Mauss i sin bok *Gåvan (Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques)* som gavs ut 1923-24 i L'Anne Sociologique, Paris Presses Universitaires.

³⁶⁰ Matrilocaltitet innebär att mannen vid äktenskap bosätter sig hos eller nära kvinnans föräldrar. Leacock, E, *Myths of Male Dominance*, a a, s 235.

Den ursprungliga strukturen

Denna öppenhet tar sig olika uttryck bland jägare/samlare. Dels visar den sig en i en ständig fusions- och fissionsrörelse; dels i en skiftande grupp sammansättning.

Fusions- och fissionsrörelsen innebär att banden mellan hushållen är så starka att de säsongvis förenar hushållen i gemensamma läger men samtidigt tillåter dem att splittras upp i mindre enheter.³⁶¹

Under några månader om året samlas flera hushåll, som består av mellan 25 och 50 personer, på samma plats i läger vars storlek varierar mellan 100 och 300 personer (i Australien upp till 500 personer).

Hushållen, som utgör bandsamhällets mest elementära ekonomiska enhet (men som inte är identiska med kärnfamiljen)³⁶² skingras igen under resten av året då hushållen slår läger var för sig.

Befolkningstätheten är mellan 1 och 25 personer per kvadratmil (under istiden ungefär 1 person per kvadratmil).³⁶³

Medlemskap i hushållet och bandet bestäms inte genom bosättnings- eller härstamningsregler. Det som avgör bandets sammansättning är anpassning till variationer i tillgången på föda, jämvikten i antalet män i förhållande till antalet kvinnor, familjens storlek.

Det är m a o materiella faktorer och tycke som avgör om man bosätter sig hos en förälder, ett syskon, ett barn, och inte bestämda släktskapsregler.

Det är nästan lika vanligt med matrilocala som med patrilocala band. Ona i Sydamerika, Kaidilt i Australien, Binhor i Indien t ex är patrilocala. M'buti, Bushmen, Anthapaskan, Eskimåer däremot är det inte.³⁶⁴ Dessa band är sammansatta.³⁶⁵

Övergången från matrilocalt till patrilocalt i och med kolonisationen av Montagnais-Naskapi får därför inte, enligt Leacock, tas som bevis för att matrilocalt är mer ursprungligt än patrilocalt. Det bör i stället förstås som en del av övergången från en mer lös till en mer stabil organisationsform och snarare som en förändring av ideal.

Denna flexibilitet är grundläggande för jägar/samlarsamhällenas organisering. Man kunde nästan säga att deras anpassningsförmåga är en del av deras teknologi, ett sätt att överleva på. Då deras utvecklade teknologi inte ger dem herravälde över naturen är de tvungna att anpassa sig till den, följa dess diktat.

Beroendet av naturen

Teknologin hos jägare/samlare baseras till övervägande del på list och kunnande, inte på verktygs- och redskaps-tillverkning. Förhållandet till naturen är omedelbart. Den viktigaste sysselsättningen är anskaffningen av föda. Den enda arbetsdelning som förekommer, sker inom ramarna för denna sysselsättning och är könsbaserad. Männen ägnar sig åt jakt, kvinnorna åt samlande av rötter, nötter, frukt och smådjur. De vapen och redskap som förekommer är pil och båge för jakt – ibland blåsrör och förgiftade pilar och spetsade påkar för att gräva i jorden med. Fällor och nät förekommer hos pygméerna i Kongo och bumerang och spjut bland australiensarna. Det finns band som även har klubbor som de använder för att

³⁶¹ Silberbaum i *Politics and History in Band Societies*, (utg Lee, R; Leacock, E), Cambridge University Press, New York 1982, s 24.

³⁶² Leacock, E, *Myths of Male Dominance*, a a, s 109

³⁶³ Lee, R; DeVore, I, *Man the Hunter*, s 11

³⁶⁴ Ibid, s 8.

³⁶⁵ På engelska "composite" = vare sig matri- eller patrilocala band. De saknar släktskapsregler, dvs för bandexogami och bosättning. De har enligt Service definition en tämligen amorf struktur. Service, E, *The Hunters*, s 34 – 35.

driva in djuren i fällor och korgar eller kärl gjorda av trä eller bark för att samla nötter och rötter i o s v.

Det är samlandet som står för huvudparten av födan. Även i Australien där det finns gott om villebråd och fisk utgör den vegetariska födan 70-80 % av all föda. Hos Kung San ger samlandet 2/3 av födan, medan jakten enbart svarar för 1/3. Kött utgör mellan 30 och 40 % av dieten och ”grönsaker” mellan 60-70 %.

Ett av de få undantagen är eskimåerna som i huvudsak försörjer sig genom jakt (som utförs av männen) och fiske (som kvinnorna ansvarar för). De har dessutom mer avancerade redskap som harpun, släde som leds av hundar, treeggade fiskespjut och fiskekrokar av ben, metoder för konservering av mat som rökning, sättning, frysning, oljelampor och lergods. Kläder förekommer nästan inte heller bland jägare/samlare, med ett fåtal undantag som t ex de kanadensiska indianerna som använder sig av karibuskinn. Förutom sten”knivar” och ibland korgar saknas också oftast husgeråd.³⁶⁶

Denna lågt utvecklade teknologi kräver att dessa samhällen anpassar sin storlek och bosättning till den ”naturliga” tillgången på djur, växter och rötter, till djurens vandringar, till distributionen av rötter, frukt och andra vegetabiliska födoämnen, till skiftningar i klimat samt tillgång till vatten. Jägare / samlare lyckas med denna anpassning med hjälp av ovannämnda fusions- och fissionsrörelser och omgrupperingar. Men kontroll av folkmängden, såväl naturlig som planerad – sjukdom, barnamord, lång amningstid, aborter – bidrar också till deras anpassningsförmåga. Denna demografiska kontroll har troligen haft lika stor betydelse under istiden som den har för nutida jägare/samlare.³⁶⁷

Jorden ägs kollektivt

Utmärkande för jägar/samlarsamhällen är att jorden ”ägs kollektivt” och att det inte förekommer någon annan typ av egendom.

Det är viktigare att bevara ”flexibiliteten”, att kunna anpassa sig till förändrade ekologiska villkor, än att inneha exklusiva rättigheter till jord och personliga ägodelar (jaktredskap, tält, kanoter m m).

Behovet av flexibilitet förklarar således varför dessa samhällen som saknar packdjur inte ackumulerar rikedom. De personliga ägodelarna måste vara sådana att de lätt kan tas med eller att det inte är en förlust att lämna dem kvar när man flyttar.

De är få och kortlivade. Byar, lagerhus, inhägnader m m, d v s ”fast egendom”, förekommer över huvud taget inte. Generaliserad reciprocitet inom lägret är nästan universell bland jägare/samlare.³⁶⁸

Rätten till reciprok användning av naturresurserna är en grundläggande princip för användningen av jord.

Egalitära samhällen

Det här är en bild av jägar/samlar-samhällen som kräver att vi ändrar benämningen på dem.

Jägare/samlare är en benämning som definierar samhällen utifrån det sätt på vilket de livnär sig. Den har lett till följande klassificering av samhällets utveckling:

³⁶⁶ Service, E, a a s 10 ff; Leacock, E; Lee, R, aa, s 39-40

³⁶⁷ Frekvensen för barnamord ligger på mellan 15 och 50 %. Hos Bushmen är amningstiden ca 4 år. Lee, R; DeVore, I, a a, s 11; Leacock, E; Lee, R, a a s 25 – 55.

³⁶⁸ Antropologer talar om tre typer av reciprocitet: generaliserad, balanserad och negativ. Generaliserad reciprocitet står för utbytet mellan nära släktingar där ”återbetalning” för en gåva eller tjänst inte ens nämns eftersom relationen betraktas som varaktig. En gengåva kommer självklart förr eller senare. Balanserad reciprocitet betecknar ett utbyte som är klart specificerat. Vad som skall utbytas och när redovisas öppet. Negativ reciprocitet sker när den ena parten (eller båda) i ett utbyte vill få mer än han ger. Service, E, a a s 14-15.

- jagar/samlarsamhälle
- trädgårdsodlarsamhälle
- jordbrukssamhälle
- boskapsskötarsamhälle
- industrisamhälle

Det är en benämning som lägger tonvikten vid produktionsmedlen eller sättet att producera dvs vid teknologin (hur och vad).

(Jag har i ett tidigare avsnitt där begreppet produktionssätt diskuteras försökt antyda varför detta, ur en historisk materialistisk ståndpunkt, är otillräckligt.)

Därför bör benämningen överges till förmån för benämningen ”egalitära”, som säger något om producenternas förhållande till varandra, till produktionsmedlen, materialet och produkten. ”Egalitära” är en benämning som inte bara tar hänsyn till medlen för uppehållet utan även till de förhållanden de inbegriper.

Det är en vidare benämning med vars hjälp man kan få svar på frågorna:

Vem äger produktionsmedlen? Hur organiseras produktionen? Vem kontrollerar produkten? Hur distribueras produkten? Vem konsumerar vilken del av den?³⁶⁹

Kvinnan i egalitära samhällen

Vi har sett att kvinnans roll i de egalitära jagar / samlarsamhällenas ekonomiska liv i stort sett är lika stor som mannens – om inte större. Hon ansvarar för samlandet som utgör den viktigaste delen av försörjningen. Vi har också sett att det inte förekommer någon egendom och att alla åtnjuter samma förfoganderätt över naturresurserna.

Vidare saknas det formella maktstrukturer. Besluten fattas i stort sett av dem som skall genomföra dem³⁷⁰ och gäller t ex produktion, distribution och underhåll av bruksföremål, tid och plats för bosättning, rätten att lära sig och utöva särskilda ”yrken” och hantverk, medling vid gräl, övervakning av gruppnormers efterlevnad, organisering av fester i samband med födslar, pubertet, död, initiationsriter och äktenskap, ceremonier, kontroll av övernaturliga krafter, krigsförklaringar och fredsfördrag.³⁷¹

Det är ytterligare ett skäl till att välja den av Leacock förordade benämningen ”egalitär”. Förutom att ange produktionsförhållandena kännetecknar denna benämning även det som Marx kallar för produktionsförhållandenas juridiska uttryck, nämligen egendomsförhållandena.³⁷²

Oskiljaktigt från detta är det faktum att det i dessa samhällen inte förekommer någon tudelning mellan det privata och det offentliga samhällslivet. Historiskt äger denna tudelning rum i och med framväxten av en stratifiering, och intimt förknippad med den är förekomsten av sexuell ojämlikhet.³⁷³

Exemplet Montagnais-Naskapi visar att övergången från produktion för att tillfredsställa gruppens omedelbara behov till handel med engelsmännen innebar att männen fick en permanent roll som talesmän för gruppen och som försörjare, medan kvinnan hänvisades till hushållet. Männen hänfördes till den offentliga sfären och kvinnan till den privata. Tidigare hade ingen sådan åtskillnad mellan offentligt och privat förekommit. Arbetsdelningen i dessa

³⁶⁹ Leacock, E; Etienne, M, *Women and Colonization. Anthropological Perspectives*, Praeger Publishers, New York, 1980, s 7

³⁷⁰ Leacock, E, *Womens Status in Egalitarian Society*, Current Anthropology s 247

³⁷¹ Leacock, E, *Myths of Male Dominance*, s 24

³⁷² Marx, K, Inledningen till *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Progress Publishers, Moscow 1970, s 21

³⁷³ Etienne, M; Leacock, E, *Women and Colonization*, a a, s 8.

samhällen innebär ingen skillnad i status.

Slutord

Evelyn Reed skulle nog inte invända mot beskrivningen av jägar/samlarsamhällena som egalitära. Hennes matriarkat är inte en spegelbild av patriarkatet. Enligt Reed var som vi tidigare visat matriarkatet ett jämlikt samhälle. Men det var jämlikt tack vare kvinnans seger över mannens aggressiva natur.

Det problematiska är att Reed gör anspråk på att tillämpa en historie-materialistisk metod. Tvivelsutan är begreppet arbete centralt i hennes förklaring till kulturens ursprung. Men räcker det för att rättfärdiga hennes anspråk? Knappast, särskilt inte med tanke på att hon betraktar den första samhällsinstitutionen som produkten av en medveten handling. Reeds antagande att kvinnan efter medvetet beslut instiftar totemiska tabun innebär en sorts naiv teleologi där en samhällsinstitution förklaras som en direkt följd av ett behov – behovet av att försvara släktet från de aggressiva hannarna.³⁷⁴

Själva sättet att formulera frågorna – vilket knappast har med ett framställningssätt att göra – avslöjar detta synsätt. Reeds frågor kan lyda t ex så här: *Vem införde systemet med sexualförbudet mot incest? Vem införde systemet med totemism och tabu och hur?*

Att det är kvinnan som medvetet skapar den första samhällsinstitutionen är ett grundläggande antagande i Reeds teori. Det utgår ifrån uppfattningen att kvinnan av biologiska skäl utvecklas till människa före mannen. Hon utvecklas därför att hon arbetar och hon arbetar därför att hon ger liv åt och föder upp barn. Genom att sätta upp regler och förbud som männen måste rätta sig efter försvarar hon dessa barn och till följd därav även hela släktet. Den första samhällsinstitutionen är m a o en följd av kvinnans kamp mot den manliga naturen.

Mannen oförbätterlig?

Denna ursprungliga kamp mellan könen tycks emellertid inte upphöra i och med att kvinnan lyckats tämja mannen. När samhällsutvecklingen nått en viss punkt, tar mannen nämligen revansch.

Enligt Reed uppstår ju patriarkatet till följd av faderns (mannens) seger över morbrodern (kvinnan).

Männen vann sitt sociala herravälde i kampen mot och segern över kvinnorna.³⁷⁵

Hur kan man förklara mannens strävan efter kontroll över barnen? Beror det på att han fortfarande är egoistisk, drivs av sin individualism och strävan efter makt över andra? Eller är det en konsekvens av att hans faderskärlek väckts till liv i och med att han fått kunskap om sin egen biologiska roll i fortplantningen?

Reeds förklaring är mest sannolikt den första. Det innebär att drivkraften till människans utveckling från den första början till klassamhällets uppkomst är kampen mellan könen. För att travestera Marx kunde man säga att enligt Reed är all förhistoria historien om könskamp.

Oklart är hur denna kamp artikuleras med utvecklingen av förhållandet mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena. Till skillnad från andra marxistiska antropologer som försökt ange släktskapsförhållandenas relation till produktionsförhållandena (se avsnittet om antropologi och marxism) finns inte hos Reed uttalat något samband. För henne är det kvinnan som står i centrum som handlande subjekt. Det är sant att Reed påstår att kampen mellan könen ingår i en större samhällskamp. Citatet ovan lyder i sin helhet:

Männen vann sitt sociala herravälde i kampen mot och segern över kvinnorna. Men denna sexuella kamp ingick i en stor samhällskamp – omkullkastandet av det primitiva samhället och inrättandet

³⁷⁴ Reed, E, *Myths of Male Dominance*, a a, s 190

³⁷⁵ Reed, E, *Problems of Women's Liberation*, a a, s 29, min övers.

av klassamhället.

Dessutom är det så att Reed anser att Engels redan till fullo förklarat privategendomens uppkomst, varför hon koncentrerar sig på den sexuella kampen. Som svar på Coontz kritik att hon bortser ifrån produktionsförhållanden i sin förklaring till kulturens ursprung, säger Reed:

Mitt mål var inte att förklara 'klassamhällets uppkomst' eftersom Engels redan har gjort det. Jag riktade in mig på modersklan-systemets uppkomst, ett system som 'föregick' klassamhället och var dess motsats.³⁷⁶

Vad man kan efterlysa är en redogörelse för sambandet mellan dessa två: klassamhällets uppkomst och modersklanens fall.

Oavsett om man finner Reeds teori om modersklanen hållbar eller ej måste man erkänna att hon, som hon själv påpekat ger en förklaring både till produktionens uppkomst och till den ledande roll kvinnorna spelade i förhistorisk tid. Om hon nu inte ger en övertygande förklaring till varför det är mannen som får kontrollen över privategdomen (när denna uppstår) och förstör det jämlika samhället, kan man till hennes försvar hänvisa till Whitehead som menar att ingen annan heller lyckats ge en sådan förklaring.³⁷⁷ Detta understryker också Reed i sitt genmäle till Coontz.

Hur och varför var det mannen som segrade i den revolution som ersatte det kollektiva samhället med klassamhället? Den frågan kan inte besvaras enbart med hjälp av hänvisningar till överskott, privategdom och staten.³⁷⁸

Man måste hålla med Reed om att Coontz argumentation på väsentliga punkter är svag. Enligt Coontz bör källan till männens makt och högre status sökas i deras större rörlighet. Till skillnad från kvinnorna begränsas de inte av långa amningsperioder, varför de fick möjlighet att skaffa sig ett privat överskott (slavar, handelsvaror, boskap). Är inte detta ett synsätt som ligger farligt nära uppfattningen om den passiva kvinnan?

Vidare instämmer Coontz t ex utan någon närmare precisering i Reeds påstående att förhållandet mellan modern och hennes avkomma bland jägare / samlare var grundläggande. Coontz förnekar att det funnits en modersklan samtidigt som hon hävdar att fadersfamiljen inte alltid har existerat. Vilken enhet byggde då det förhistoriska samhället på undrar Reed. Coontz argument för att samarbete vid distribution av föda är en bättre utgångspunkt för att förklara kulturens utveckling än förhållandet mellan könen, är inte heller det särskilt genomtänkt. Coontz säger:

Mödrarna socialiserade alla sina barn, både pojkar och flickor, för att stärka bandet mellan mödrarna och deras avkomma. Processen påskyndades genom att löpperioden försvann, vilket innebar att honorna fick större möjlighet att välja lämpliga partners vid parningen.³⁷⁹

Coontz måste enligt Reed mena att denna ökade möjlighet att välja lämpliga partners vid parningen ledde till att honorna fick en avkomma som var lämpligare att socialisera, vilket i sin tur underlättade samarbetet vid fördelningen av föda. Är inte detta naturliga urval av individer lämpliga att socialisera i grunden en teori som bygger på biologisk determinism undrar Reed.

Kolonialism?

Inte heller Leacocks förklaring till övergången från ett jämlikt till ett ojämlikt samhälle är helt övertygande. I sin kritik av Reed förklarar hon övergången från en ursprunglig löslig organisationsform till en fastare som en följd av en yttre kraft, kolonialismen. Förekommer

³⁷⁶ Reed, E, *Kvinnan, moderskapet och arbetet*, a a.

³⁷⁷ Det var Whiteheads recension av Evelyn Reeds bok i *SIGNS*, vol 1, nr 3 som föranledde den diskussion i *SIGNS* vol 2, nr 2 som jag tidigare refererat till (s 18-19)

³⁷⁸ Reed, E, *Kvinnan, moderskapet och arbetet*, a a.

³⁷⁹ Coontz, S, *Vilken roll spelade mannen i förhistorisk tid?* a a.

ingen sådan övergång i frånvaron av en yttre kraft?

Blod och reningsritualer

I lika hög grad som Reed, oavsett hur man ställer sig till den, ger en förklaring till varför kvinnan spelade en så framträdande roll i det förhistoriska samhället, föreslår hon, helt konsekvent med sina grundantaganden, nya tolkningar av olika institutioner, seder och bruk som förekommit i de första jämlika samhällena.

Det gäller, som vi sett, bl a incesttabut, blodshämnden, könssegregeringen, invigningsriterna och gåvobyten.

Påståendet att könssegregering inte behöver vara ett uttryck för en nedsättande syn på kvinnan utan tvärtom ett uttryck för aktning är också tankeväckande.

En vanlig uppfattning är att kvinnan under menstruation och vid barnafödande är besudlad. För att förhindra att hon i ett sådant tillstånd försvagar mannen, jägaren och krigaren, måste hon hålla sig undan.

Som jag visat menar Reed tvärtom att det är mannen/jägaren som genom det blod han spillt och det kött han ätit betraktas som oren. Det är han som är förbjuden kontakt med kvinnan före och efter jakten. Det är han som måste genomgå reningsritualer vid hemkomsten. Det är också han som för att få umgås med kvinnan måste genomgå invigningsriter.

Reeds påstående utmanar till en diskussion om en eventuell androcentrisk, manscentrerad, tolkning av den så gott som universellt förekommande segregeringen av män och kvinnor bland jägare/samlare.

Med Leacock kan man undra varför Lévi-Strauss arbeten mottagits med så oerhört mycket större tolerans än Evelyn Reeds *Kvinnans utveckling från matriarkalisk klan till patriarkalisk familj*. Lévi-Strauss handskas liksom Reed godtyckligt med empirin och också hans böcker uppskattas främst därför att de är fantasieggande – och inte på grund av teoriernas trovärdighet.

Även om man kan ana svaret får inte det vara ett argument mot en saklig granskning av Reeds verk.

Eva Nikell: Vart går kvinnorörelsen? — en personlig reflektion

Ur *Fjärde internationalen* 3/1993

Kommer det att bildas ett stort brett kvinnoparti inför valet 1994? Eller har luften helt gått ur den debatt som blossade upp för snart två år sedan, och där Maria-Pia Boëthius framställdes som den kommande ledaren för ett kvinnoparti med chans att komma in i riksdagen?

Var den debatten en ren tidningsanka, eller bara ett uttryck för Maria-Pias personliga idéer — eller finns det en koppling till kvinnorörelsens politiska och organisatoriska styrka? Och i så fall, vart kan detta leda?

Denna artikel syftar till att syna den existerande kvinnorörelsen i sömmarna. Jag försöker även ge en mycket skissartad historisk bakgrund till ”den nya kvinnorörelsen” eller ”feminismens andra våg” (som den ofta kallas i andra länder) och hur den tog sig uttryck i Sverige.

Min avsikt är att ge en ram för debatten om dagens kvinnorörelse och vart den är på väg, och denna rambeskrivning gör inte anspråk på att förmedla varje liten detalj.

Både när det gäller de historiska avsnitten och diskussionen om olika sorters feminism inom rörelsen finns det fylligare skildringar i olika arbeten inom kvinnoforskningen.

Min artikel är en historieskrivning grundad på personliga erfarenheter av tjugo års arbete inom kvinnorörelsen, men också på diskussioner med andra mångårigt aktiva feminister.

Social rörelse

Det är svårt att datera den självständiga kvinnorörelsens ursprungliga uppkomst. Alltifrån Lysistrates kärleksstreck — ett antikt grekiskt skådespel som troligen hade verklighetsbakgrund — i det antika Grekland (och troligen före dess) har det förekommit specifika kvinnoorganisationer som i sina samhällen utgjort en social och politisk kraft.

Jag tror att det är viktigt att inse att kvinnorörelsen har existerat i många århundraden och att det krävs mer omfattande analyser av olika historiska perioder om vi ska kunna förstå hur den fungerat och uppfattats i sin samtid.

En diskussion om kvinnorörelsen och dess utveckling innebär både att studera den faktiskt, dvs vad har hänt?, hur såg den ut? hur ser den ut?, och att diskutera den analytiskt: vad är det för en sorts rörelse?

Under senare år har det diskuterats mycket kring uppkomsten av ”nya sociala rörelser” som fredsrorelsen, miljörorelsen, den anti-rasistiska rörelsen och andra så kallade ”en-frågerörelser”. Till dessa har ofta kvinnorörelsen räknats. Kvinnorörelsens ”klasskaraktär” har också många gånger varit föremål för debatt.

För mig har kvinnorörelsen många likheter med en traditionell social rörelse som arbetarrörelsen.

Jag ser den *främst som en social rörelse*, som byggs upp som en reaktion på ett socialt förtryck av kvinnorna, det som vi brukar kalla den strukturella underordningen av kvinnan som kön.

Den som drabbar alla kvinnor i samhället, men på olika sätt beroende på andra sociala faktorer, som klass, ras, sexuell läggning och ålder.

I detta är kvinnorörelsen lik arbetarrörelsen, och många av arbets- eller aktivitetsformerna påminner om de tidiga fickföreningarnas. (Se exempelvis Katarina Katz artikel i FI nr 3/87 – artikeln ”Feminism, socialism, organisation och utopi” ovan)

Kvinnorörelsen är också en *idépolitisk rörelse* i ständig utveckling, och i detta liknar den ”den politiska grenen av arbetarrörelsen” d v s själva partiväsendet, folkrörelserna, folkbildningen, eller andra idépolitiska strömningar som de så kallade ”en-frågerörelserna”, typ miljö- eller fredsrorelsen.

Dessutom skulle jag vilja påstå att *kvinnorörelsen befinner sig i stadig tillväxt i vår tid* och att detta helt enkelt har att göra med den ekonomisk-historiska utvecklingen, där kvinnors omsorgs- och servicearbete i allt högre grad socialiseras.

Från Birgitta till Frida Stenhoff

Alltså, först en mycket kortfattad och skissartad historisk genomgång:

Första gången en speciell kvinnoorganisering låter tala om sig i Sverige är på tretton hundratalet, i samband med att den heliga Birgitta skrev ner sina uppenbarelser, och grundade kloster i en icke-patriarkal tradition. Rörelsen, som fanns i delar av Europa under 1300- och 1400-talen och existerade sida vid sida med andra proteströrelser, kallades beginerna, och bestod av lek(manna)mässiga kvinnokolonier i anslutning till klostren.

Vad jag vet finns det mycket a studier om specifik kvinnoorganisering i övrigt under svensk medeltid och stormaktstid.

Liberalism och arbetarrörelse

Kvinnoorganisationerna som uppstod kring 1800-talets mitt och fram mot sekelskiftet känner vi bättre till. De var knutna till dåtidens politiska rörelser, liberalismen och arbetarrörelsen.

Den liberala kvinnorörelsen föddes ur de allmänna liberala stridsropen på frihet, jämlikhet och broderskap, men reagerade mot att dessa friheter bara var till för bröderna. Friheterna skulle gälla även kvinnorna, åtminstone i de ”bildade klasserna”, och sätten att uppnå dem var i första hand utbildning, yrkesrätt och rösträtt.

Trots att den liberala kvinnorörelsen organiserades huvudsakligen bland unga kvinnor inom den bildade medelklassen (inte adeln eller den högre borgarklassen) riktades många av deras ansträngningar också till deras mindre lyckligt lottade systrar i arbetarklassen.

Och även om en del av de utvecklingsstrategier som de liberala kvinnorna arbetade efter hade en ”von oben”-attityd vad gäller arbetarkvinnornas okunnighet och livssituation, så var medlen att uppnå målen ofta mer revolutionära än man kunde tro.

Banden mellan den liberala kvinnorörelsen och arbetarrörelsens kvinnor har också alltid varit starka.

Lojalitet och självorganisering

Kvinnorna i arbetarrörelsen tvingades å sin sida ofta organisera egna strukturer – som kvinnofack, kvinnoklubbar inom fackföreningarna eller inom det socialdemokratiska partiet – för att aktivt kunna driva de frågor som ansågs viktigast; rösträtten och kvinnors rätt till arbete, hälso- och tandvård, skolmåltider, utbildningsfrågor, offentliga toaletter (ett måste för att kvinnor ska kunna röra sig ”fritt” i samhället) m m.

I sådana frågor arbetade kvinnorna ofta över de politiska blockgränserna, både på basplanet och i riksdagen, något som väckte irritation bland männen i arbetarrörelsen. Dessa varnade sina systrar för att ha något ”samröre med borgarkvinnor”, trots att de själva tillbringade många timmar med ”du-och bror”-uppgörelser över partigränserna i fullmäktigeförsamlingarna.

Arbetarrörelsens ledning tog inte heller vara på all den radikala kvinnokraft som utvecklades från sekelskiftet och framöver, och särskilt under inledningen till den ”svenska revolutionen” 1917. (Se Kjell Östbergs artikel i *Internationalen* 44/93, eller Eva Schmitz [Kvinnor, kamrater...](#), Röda Rummet's bokförlag.)

Att de borgerliga partierna hade högre kvinnorepresentation i de olika parlamentariska församlingarna än arbetarrörelsen skyldes på kvinnorna själva. (Se Kjell Östbergs artikel i FI nr 1/93.*)

Det var också unga socialdemokratiska riksdagsmän som var de mest hätska motståndarna till ”gift kvinnas rätt till förvärvsarbete” som kravet kallades från mitten av tjugotalet tills dess att rättigheten drevs igenom i slutet av trettioalet. I sina motionssvar argumenterade dessa yngre socialdemokrater bland annat för att ”en kvinna inte kan tjäna två herrar samtidigt”.

Den kvinnorörelse som dominerade bilden från 800-talets mitt och fram till sent 1920-tal – både de liberala kvinnorna och arbetarrörelsens kvinnor – hade alltså definitiva lojalitetsband till särskilda partier, och var samtidigt tvungen att hitta sina egna organisationsformer om den ville få något utträttat i för kvinnor och barn viktiga politiska frågor.

Självständig feminism

I slutet av tjugotalet uppstod så den första verkligt självständiga, partipolitiskt obundna

* Syftar på artikeln ”Demokratiskt genombrott med förhinder – kvinnorna och det demokratiska genombrottet”, som ingår i samlingen [Om svensk socialdemokrati – artiklar från tidningen Fjärde internationalen](#)

kvinnorörelsen i modern tid – Fogelstadrörelsen.

Den kvinnliga medborgarskolan på godset Fogelstad i Sörmland blev inte bara en utbildningsplats för Moa Martinsson och andra kvinnor ur arbetarklassen som sökte sin egen utveckling, den utgjorde också basen för fredsrörelsen under mellankrigstiden.

Fogelstad blev med tidningen *Tidevarvet* en mycket radikal samlingspunkt, trots att flera av de ledande kvinnorna kom från borgerliga kretsar. Såväl tidningen som fredsrörelsen förhånades som prosovjetisk.

Fogelstadgruppen kom till slut att dela sig i en radikalfeministisk/radikalpacifistisk del runt Elin Wägner och hennes bok *Väckarklocka*, samt en mera socialpolitisk feministisk inriktning.

Fogelstadrörelsen och trettioalets kvinnorörelse är ett mycket intressant kapitel i den svenska historien där ett antal avhandlingar är under utarbetande.

Tillsammans med mer grundliga studier i vad som faktiskt hände i kvinnodebatt och – organisering under fyrtio-, femtio- och sextiotalen, är dessa kunskaper nödvändiga om vi ska få en klarare bild av hela utvecklingen under vårt sekel.

Den enda rest (förutom riksdagspartiernas kvinnoförbund och Fredrika Bremerförbundet) från denna tid är SKV, Svenska Kvinnors Vänsterförbund, som alltid varit en formellt, och ofta reellt, självständig kvinnoorganisation. Periodvis har banden till SKP/VPK varit väldigt starka. Idag består organisationen främst av äldre kvinnor.

Mot atomvapen

Den stora samlande kvinnokraften under 60-talet var utan tvekan det socialdemokratiska kvinnoförbundet, som med Inga Thorsson i spetsen satte fart på anti-atomvapenrörelsen.

S-kvinnorna hade då 70 000 medlemmar, och kunde utgöra en aktiv motpol till partiledningen.

I början av 60-talet förde också oberoende feminister, som Eva Moberg, fram helt nya krav: sex timmars arbetsdag, bra och gratis daghem åt alla barn, alla kvinnors rätt till såväl yrkesarbete som familj.

Entusiasmerade av (eller pressade av) uppkomsten av dessa krav och så småningom av Grupp 8, utarbetade så s-kvinnorna 1972 programmet *Avliva myterna* som har tryckts upp i omgångar, och fortfarande är mycket läsvärt.

Den ”nya kvinnorörelsen” på 70-talet uppstod alltså inte ur ett vakuum. I Stockholm, där Grupp 8 startade, innehöll organisationen till en början såväl s-kvinnor som SKV:are.

I Göteborg, där tillströmningen framför allt skedde bland väldigt unga tjejer, som sällan hade barn eller arbetslivserfarenheter, tog organisationen mycket av sin konkreta politik från program som *Avliva myterna*.

Det fanns alltså rötter bakåt, men det ”nya” under slutet av sextioalet var det som hela västvärlden drabbades av – ungdomsuppsvinget, 68-radikaliseringen, den ”nya vänstern”.

Studentvänstern

Studenternas krav på en ”ny antikapitalistisk världsordning” var ett resultat av många ungdomars otillfredsställelse inför de egna livsperspektiven (en ”revolution mot den rådande kulturen”, som man sa i Frankrike). Ungdomsuppsvinget samverkade också med arbetarstrider (som maj-68 i Paris och Nantes, gruvstrejken här hemma) och med antiimperialistiska protester (mot Vietnamkriget, mot USA:s utsugning av Latinamerika). Av mindre vikt för den maoistiska delen av vänstern, som kom att bli den dominerande i Sverige,

var Pragvåren och den sovjetiska invasionen.

Att den ”nya vänstern” främst utgjordes av studenter hade sin grund i utbildningsexplosionen, som för första gången gjorde det möjligt för barn från arbetar- och lägre tjänstemannahem att i bred skala fundera över universitetsstudier.

Detta betyder inte att studentrörelsen med nödvändighet var omogen. Mycket av det som skrevs, sades och gjordes då, håller fortfarande för en granskning.

Men det innebär att det inte går att göra en ”klassanalys” av de rörelser som uppstod ut 68-uppsvinget baserat på det faktum att de flesta var studenter. Studenterna var socialt lätttrörliga, och med tanke på att den sociala rekryteringen till universiteten aldrig, varken förr eller senare, varit så bred som då, blir det omöjligt att göra några enkla generaliseringar. (Under årens lopp har det valsat runt många förenklingar i tidskrifter och tidningar om just kvinnorörelsen som ”mellanskikt, medelklass etc”. Mig veterligen har det aldrig gjorts något seriöst försök att undersöka hur det faktiskt sett ut.)

Den ”nya kvinnorörelsen”

Så är vi då framme vid Grupp 8 (och Kvinnoligan i Lund, som med sin tydligare feministiska inriktning stod nära de danska Rödstrumporna.)

Grupp 8 hade ofta samma bas som den övriga vänstern, och var på många sätt en del av denna. Något som visade sig inom några år, då organisationen bröts sönder i delningar som direkt kunde hänföras till olika vänster strömningar. Grupp 8:s medlemmar drabbades därigenom av samma slags lojalitetsproblem till vänsterns män som arbetarrörelsens kvinnor hade att slåss mot i arbetarrörelsens barndom.

Ett annat gemensamt drag med för-mödrarna var att kvinnorna också nu skapade sina egna organisationsformer. Men på sjuttioalet hette grundorganisationen basgrupp, och inte kvinnoklubb.

Stark dynamik

Sommaren 1972, när jag tillsammans med tvåhundra andra unga tjejer gick med i det relativt nybildade Grupp 8 i Göteborg, fick alla som skrev upp sig på listan gå samman tio och tio, för att bilda nya basgrupper.

Basgruppen var utgångspunkten för såväl studier (studiecirklar, skolningsmöten) som aktivitet (sälja *Kvinnobulletinen*, ordna demonstrationer etc). Basgruppema träffade andra Grupp 8-medlemmar på månadsvisa stormöten, där diskussionens vågor gick höga. Stormötena fattade beslut, och det som diskuterades var ofta plattformsfrågor: ”skulle Grupp 8 vara socialistiskt, eller bara anti-kapitalistiskt?”, ”skulle Grupp 8 uttala sig i den eller den allmänpolitiska frågan?”.

Något specifikt för Grupp 8 under tidigt sjuttioal var den otroligt snabba tillströmningen, med två-trehundra i Göteborg, tusentalet besökare på öppna möten i Stockholm, 8-marsdemonstrationer som totalt samlade tio-femtontusen deltagare.

Organisationen utvecklades snabbt till en dynamisk kraft som kom att dominera bilden i media och påverka hela samhällsklimatet. ”Grupp 8” fick därmed ge namn åt all slags radikal kvinnoverksamhet.

Denna dynamiska period hade dock en mycket kort livslängd. Redan 1973 skedde den första utbrytningen ur Grupp 8, då tjejer från vänstergruppen Förbundet Kommunist med flera bildade ”Arbetets kvinnor”.

I Göteborg konfronterades jag för första gången med genomtänkta radikalfeminister vid ungefär samma tidpunkt. Även de lämnade Grupp 8 och bildade ”Nyfeministerna”.

Ytterligare något år senare bröt sig de Kinatrogna SKP-tjejerna ut och bildade Kvinnofronten (som finns kvar idag, numera är inte organisationen maoistiskt dominerad utan drar snarare åt det radikalfeministiska hållet).

Kvar i Grupp 8 blev en mindre grupp aktiva kvinnor koncentrerade till några större städer samt en tidningsredaktion i Stockholm för *Kvinnobulletinen*.

Rörelsen är död – leve rörelsen!

När Katarina Katz skriver i en artikel i FI 4/80 [artikeln ”Bröd och röda rosor. Till kritiken av den svenska kvinnorörelsen” ovan] att hon väljer att se *Kvinnobulletinen* som identisk med Grupp 8 och därmed med vad hon ser som Grupp 8:s/kvinnorörelsens urartning, så menar jag att det är en felsyn.

Kvinnobulletinen är ett av de få språkrör som genomlevt, utvecklats med och speglat den ”nya” kvinnorörelsens alla olika faser.

Och just vid den tidpunkt som Katarina skriver denna artikel var det som allra svårast att se vart kvinnorörelsen skulle ta vägen.

I praktiken hade livet försvunnit ur Grupp 8 redan i mitten av sjuttioalet i många städer, och formellt upplöstes Grupp 8 som riksorganisation just på hösten 1980.

Men det mest intressanta är att den kongress som upplöste Grupp 8 som riksorganisation också fattade beslutet att arrangera den stora, nationella Kvinnotribunalen som hölls i Göteborg i maj -81.

Kvinnorörelsens död blev alltså dess pånyttfödelse, och på denna pånyttfödelse satsade kvinnogrupper helhjärtat på många håll i landet.

1 Göteborg omfattade samordningsgruppen för tribunalen nästan ett hundratal kvinnor. Det första nationella utskicket renderade omedelbart trehundrafemtio svar, en stor del av dem kom utifrån landet och ville ”ha sängplats”.

Arbetsgrupper bildades runt om i landet för att skaffa fram ”vittnesmål” kring tribunalens fyra teman: arbete, daghem, abort, pornografi/prostitution.

Och allt tal om att kvinnorörelsen hade urartat, eller blivit till en ”medelklassrörelse”, där ”akademiker’ och kulturpersonligheter” tagit över taktpinnen, kom på skam vid tribunalen.

Sällan har vittnesmål av detta slag, en sorts låginkomstutredning ”från golvet”: från arbetarkvinnor, invandrarkvinnor, ensamma mödrar utan dagisplats, arbetslösa tjejer på AMU-kurser, kvinnor som tvingats göra abort före -75, kvinnor som berättade om prostitution och sexuella trakasserier på arbetsplatserna, framförts inför en nationell publik.

Tribunalen fick även stort genomslag i massmedia. *Göteborgs-Postens* ledare uppmanade samma morgon som evenemanget gick av stapeln kvinnor att gå dit. Kvinnor från Norrbotten ”vittnade” med knutna nävar i TV-nyheterna och på kvällstidningarnas förstasidor.

Sjuhundra kvinnor, och några män, bevistade tribunalens två dagar, och det adressregister (nätverk) som under några år fanns kvar i en sorts samordningscentral i Luleå omfattade över trehundra namn.

Mångfald

Att inte tribunalen omedelbart ledde vidare till någon ny samlad nationell aktivitet tror jag berodde på att rörelsen redan då var uppsplittrad på en mängd olika göromål. Projekt som många gånger inte gjorde så mycket väsen av sig, men likafullt bildade basen för all den uppblossande energi som vi sett de två senaste åren.

Under sjuttioalets gång, och kanske i takt med att Grupp 8 förlorade positionen som den

självlärt ledande kraften, engagerade sig aktiva tjejer i nya former. Vi behöver inte ens beröra ”starta eget”-initiativ och ”Kvinnor kan”-organisationer för att se den oerhörda mångfalden. Det räcker med att titta på själva aktiviströrelsen, vilket är vad jag gör här.

- ♦ *Kvinnohusrörelsen* såg till att separata kvinnohus kom till i många städer.
- ♦ *Krisjournrörelsen*, idag samordnade i ROKS, som ofta startade som en del av kvinnohusen, växte i mindre städer snabbt till en folkrörelse — i stort sett i det tysta.
- ♦ *Folkaktionen mot porr och prostitution* bildades och växte till ett nationellt nätverk som visat sina bildband för hundratals föräldraföreningar och yrkesgrupper på skolor m m.
- ♦ *De lesbiska kvinnorna* organiserade sig separat och drev också på för att bli en erkänd kraft i den homosexuella rörelsen, såväl nationellt som internationellt.
- ♦ *Invandrarkvinnorna* grundade och stabiliserade IFFI/RIFFI.
- ♦ *Kvinnofackliga grupper* startades i mängd i slutet av sjuttioalet och början av åttiotalet, mestadels inom tjänstemannafacken. Många lokala styrelser inom TCO-fack fick för första gången en majoritet kvinnor, vilket hjälpte fram nationella kvinnonätverk inom flera TCO-förbund. Ett försök till allmänfacklig kvinnosamordning skedde via INFRA. Jämställdhets-cirklar på metallarbetsplatser och inom andra LO-grupper startades som en effekt av att många tidigare kvinnoaktivister att en facklig förankring.
- ♦ *Kvinnoforskningen* på Arbetslivscentrum och vid universiteten byggdes upp. Många av forskarna var ”gamla aktivister” som ville att deras arbete skulle kunna användas ute i samhället.

Regionalt samordnades kvinnor ' kring glesbygdsprojekt som Kvinnor och arbete,

Offentlig sektor på kvinnors vis m m. Dessa projekt byggdes ofta upp av regionala organisatörer i kontakt med fackligt aktiva kvinnor, Arbetslivscentrum, olika forsknings- och stipendiefonder och Forum för kvinnoforskning på universiteten. Idag finns ett otal regionala nätverk som binder ihop kvinnor på basplanet med kvinnoforskare och kvinnliga politiker.

Forum-organisationerna samlar kvinnliga studenter och forskare till debatter och seminarier. Idag har Forum-grupperna ett utvecklat utbyte av tidskrifter och kvällskurser för nya intresserade.

Kvinnoforskningen är en del av kvinnorörelsen både som ideologisk och politisk rörelse, och många av de aktiva forskarna har en marxistisk/socialistisk bakgrund. Kvinnoforskarna, och en del av de kvinnliga administratörer vid forskningsfonderna, diskuterar sin egen strategi (att vara inuti/utanför stat och institutioner) med jämna mellanrum.

- ♦ *Kvinnokulturrörelsen* sökte egna kulturella och politiska uttryck under en period när vänstern och de mansdominerade politiska organisationerna upplevdes som starkt förtryckande. I dess kölvatten startades nya förlag och tidskrifter.

Kvinnotidningen *Q* levde i ett antal år i början av 80-talet. SKV:s gamla tidning *Vi människor* moderniserades. *Hertha*, Fredrika Bremerförbundets tidning, var i början av åttiotalet en fräsch och radikal kvinnotidskrift. Kvinnolitteratur och faktaböcker gavs ut i mängd på små och stora förlag. Medusa, Nordens största kvinnobokhandel, kom till.

- ♦ *Fredsrorelsen*, de stora fredsmarscherna, blev en av de samlande krafterna för tusentals kvinnor under tidigt 80-tal, efter kärnkrafts-omröstningen. Fredsmarscherna markerade också inledningen till mer av solidaritets- och antiimperialistiskt arbete bland kvinnoaktivister, och många i ”mellangenerationen” i dagens uppsving har sina rötter där.
- ♦ *Kampanjgrupper för sex timmars arbetsdag* startades och lades ner i flera omgångar på

många orter under 80-talet.

♦ *En försvarsrörelse för aborträtten* fanns i början av åttiotalet. Den byggdes upp i protest mot hoten mot aborträtten från Fälldin-regeringens sida och som ett motstånd mot Rätt till liv-gruppernas uppgång under de dåvarande borgerliga regeringarna. (Se Davidson/Forsling: Abort förr och nu, Röda Rummets förlag 1981.)

♦ *Nya tribunaler och kvinnofestivaler* hölls, bland annat i Göteborg, Luleå och Borlänge. I Göteborg organiserades en intressant "hearing" om det farliga preventivmedlet Depo-Provera. I Luleå hölls en tribunal om kvinnors rätt till arbete. I Borlänge hölls tre kvinnofestivaler, den sista på temat "Tio år efter städerskestrejken". När ASAB-städerskorna på Domnarvet året efteråt tvingades ut i ny strejk gick överskottet från den sista kvinnofestivalen i Borlänge till deras strejkkassa.

♦ *Behovet av studiemöjligheter*, särskilt för lågutbildade kvinnor och invandrarkvinnor, samlade många aktivister i Göteborg med omnejd. Dessa lade ner stor energi på att omvandla "byggkursen" på Kvinnohuset till en riktig Kvinnofolkhögskola, något som kunde förverkligas i mitten av åttiotalet. Under samma period byggdes Kvinnohögskolan i Storsund (i dag Kvinnohöjden) utanför Borlänge upp av aktivister från Kvinnohuset på Snickarbacken i Stockholm. I Umeå stred tjejerna för att få ett nytt kvinnohus, som idag är en hjärtpunkt för många aktiviteter.

♦ *Tidiga protester mot nedskärningspolitiken* drogs igång av andra kvinnoaktivister som jobbade i folkkampanjer mot social nedrustning, "pantrar" etc.

♦ *Kvinnopartiet* startade, ett par år för tidigt. Inblandade från starten var flera kvinnor som varit fackligt aktiva inom Statstjänstemannaförbundet och andra TCO-förbund, och som också varit drivande i sextimmars-kommittéerna från tidigt 80-tal. Partiet fick aldrig den luft under vingarna som initiativtagarna hoppats på, och idag lever det som en liten kvinnogrupp vid sidan av alla andra kvinnogrupper.

♦ 8 mars 1988 samlade LO för första gången till en *stor facklig kvinnokonferens*, "Kvinnor anamma" i Borlänge, med tre hundra deltagare. Ett resultat av 80-talets ekonomiska effekter på kvinnorna och av de kvinnofackliga gruppernas verksamhet.

♦ Till *Nordiskt forum* i Oslo i augusti 1988 kom sammanlagt tio tusen nordiska kvinnor, de allra flesta från icke-etablerade organisationer.

Bredd och djup

Från slutet av sjuttiotalet och under åttiotalet, under den tid som det många gånger sagts att "kvinnorörelsen är död", har den tvärtom växt till i erfarenhet och kunskap, och inte minst i fysisk styrka.

Det som tidigt sjuttital var något tusental i Grupp 8 och i SKV har idag blivit tio tusen krisjoursaktivister, mer än tio tusen kvinnofackliga aktivister, några tusen aktiva forskare och feminister på universiteten, en bred invandrarkvinnorörelse, en fredsrörelse med något tusental medlemmar, en Kvinnofolkhögskola med fler än hundra heltidselever och drygt två tusen helgkursbesökare varje år.

I Stockholm finns en dagligt fungerande kvinnobokhandel, i Värmland finns Kvinnosyn; en regional veckotidning som har prestanda (fler än två tusen prenumeranter!).

Tusentals kvinnor i alla åldrar är inblandade i olika nätverk, "strumpor", kvinnokafégrupper mm.

I miljö- och solidaritetsrörelserna bärs en stor del av verksamheten upp av unga tjejer.

5-kvinnorna

Till spektrat av aktivistmiljöer kan sedan läggas s-kvinnorna, som jag åtminstone delvis skulle vilja hänföra till den självständiga kvinnorörelsen.

Deras problem är fortfarande *osjälvständigheten till det egna partiet*, och i samma mån som partiet tillhör etablissemangen kan s-kvinnorna naturligtvis sägas göra det.

Men kvinnoförbundet har, å andra sidan, alltid varit politiskt radikalare än partiet.

Årets partikongress — med sin inledning som lovade ”uppror” och ett antal ”chockerande” ställningstagande i viktiga frågor, och sin avslutning där alla slöt upp bakom partiledningens till intet förpliktigande skrivningar när det gäller den ekonomiska politiken var en sannskyldig uppvisning i hur man lurar skjortan av kongressdeltagare och medlemmar.

Men detta taktiska finlir med redaktions-kommittéer som lurar på kongressen partiledningens syn förekom inte på kvinnoförbundets kongress.

Denna dominerades i stället av ingående och kunniga diskussioner om konkreta frågor som kvoterad föräldraförsäkring, kvinnors pensionsvillkor, privata alternativ eller kooperativ etc. Det fanns inga tvåminutersbegränsningar eller långa föredragningar från förbundsstyrelsen. Tvärtom präglades s-kvinnornas kongress av värme, öppenhet och en demokratisk uppläggning av diskussionerna.

I flera frågor fick förbundsledningen stryk av kongressen. Förbundsledningen vann exempelvis frågan om kvoterad föräldraförsäkring, men röstades ner på förslaget om att öppna kvinnoförbundet för icke s-medlemmar.

Kongressen gick emot de föreslagna skrivningarna om stöd till privata projekt som startas på kvinnors egna villkor. Det betyder att s-kvinnorna är den enda del av socialdemokratin som åtminstone i teorin är helt emot privatiseringar.

Dessutom tog s-kvinnorna ett i förhållande till partikongressen radikalt annorlunda ekonomiskt program: Kvinnor utan fallskärm — *till försvar för den offentliga sektorn*.

Frågan om varför kvinnoförbundet ständigt har så svårt att försvara sitt eget kongressprogram gentemot partiledningen, och vad detta kommer att leda till i framtiden, förtjänar att diskuteras mera.

Min bedömning är att kvinnoförbundets ledamöter är duktiga och seriösa organisatörer på basplanet men dåligt rustade när det gäller att argumentera för övergripande ekonomiska lösningar.

Kongressprogrammet talar visserligen om en behovsinriktad, samhällsfinansierad, grön och fredlig ekonomi som alternativ till privatiseringar och marknadsdiktatur, men s-kvinnorna klarar inte av att försvara denna vision konkret när de ställs inför partiledningens alternativlöshet.

Därav också talet om att sänka föräldraförsäkringen som det mindre onda i stället för att skära ned i verksamheterna i den offentliga sektorn.

Jag menar ändå att s-kvinnorna skulle kunna utvecklas till en intressant politisk kraft (om förbundet inte dör av penningbrist och ålderskrämpor) men att detta också avgörs av den allmänpolitiska utvecklingen. Klart är att förbundet inte klarar av ett ordentligt brott med partiledningens borgerliga politik om de inte får hjälp utifrån av en stark och kämpande oberoende kvinnorörelse. Även utvecklingen bland LO:s kvinnor, och LO/(s)-kvinnornas möjligheter att överbrygga Stig Malms splittringsförsök (att ställa LO-tjejer mot ”knytblustanter” i kvinnoförbundet) kommer att ha betydelse för denna utveckling.

Övriga politiska krafter

Vänsterpartiet har aldrig haft något kvinnoförbund. Periodvis har partiet agerat mest genom SKV, periodvis i kraft av sitt kvinnopolitiska utskott. Partiet har fått ett nytt "ansikte" genom att byta ut Lars Werner mot Gudrun Schyman, men hur detta kommer att påverka partiets vidare framtid och möjligheter att ingripa i kvinnorörelsen är inte helt klart.

Miljöpartiets kvinnor är något nytt, som hittills inte gjort så mycket väsen av sig.

Folkpartiets kvinnor är svåra att placera på den ideologiska kartan, såsom de varit historiskt. En del av dess bästa företrädare kombinerar en konsekvent jämställdhetskamp med en djupgående social medvetenhet. Andra prioriterar den individuella kvinnokampen inom ramen för "Kvinnor kan"-projekt. Alla arbetar de inom "Wibbles parti". I våras demonstrerade de på 8 mars (Stockholm), och deltog aktivt i att bygga det protesttåg som just vände sin vrede mot Ann Wibble och hennes ekonomiska politik.

Centerpartiets kvinnor präglas i hög grad av sin tidigare förankring i glesbygd och landsbygd. För många av dess jordbrukarhustrur skulle exempelvis vårdnadsbidrag betyda ett ekonomiskt tillskott, och detta står idag i motsättning till de mer storstadsbaserade c-kvinnornas försvar av offentlig vård och service. I Stockholm deltog de såväl i 8 marsaktiviteterna som i det nyligen hållna abortseminariet.

Fredrika Bremerförbundet är tillsammans med "Kvinnor Kan"-företrädare och en del av de kvinnliga företagarnätverken mer utpräglade individualfeminister. För dem korn- mer den individuella kvinnans möjligheter att slå sig fram i samhället, och kanske utgöra en inspirationskälla för andra för att på sikt ändra den könsrättvisa maktbalansen, före ett uppbygge av en kvinnornas kollektiva och solidariska rörelse.

Slutligen, moderaternas, kds och nyd:s kvinnor tillhör inte bara det borgerliga etablissemanget. Dessa krafter utgör den reaktionära delen av kvinnoförbunden. De ställer sig själva utanför varje anslag till kollektiv kvinnokamp till försvar av kvinnornas sociala och politiska rättigheter som grupp.

Nog NU!

Nåväl, är det då verkligen en "ny våg" på gång för kvinnorörelsen? Vad var det egentligen som hände i februari 1992 i samband med att Maria-Pia fick jätterubriker för "sitt" kvinnoparti? Handlar det bara om en sorts "massmedial" feminism?

Nej, jag hävdar att det massmediala utbrottet då vilade på en solid grund. Tålmodet började helt enkelt började tryta hos många av kvinnorörelsens tiotusentals aktivister, och hos många andra "vanliga" kvinnor, organiserade i regionala nätverk av olika slag, som under tio-femton år hade byggt upp sina organisationer, eller sina liv, i ett tystlåtet motstånd mot den politiska utvecklingen.

Många aktiva kvinnor hade i olika sammanhang, i krisjournsrörelsen, vid regionala träffar, på Kvinnor kan-mässor, i kvinnoforskningsgrupper eller i fackliga sammanhang, stött på samma fenomen: "vi är trötta på att vänta, vi är trötta på de ständiga försämringarna".

Där sjuttioalets kvinnoorganisationer mobiliserade till breda demonstrationer bakom krav som "Bra och gratis daghem för alla barn" och krävde att utvecklande pedagogik skulle vara en grundförutsättning inom barnomsorgen, vågar kommunalt anställd barnomsorgspersonal i många städer idag bara protestera mot överinskrivningar och nedskärningar med papperspåsar över huvudet.

Denna symbolbild för utvecklingen tillhör kanske de mest drastiska, men det gyllene årtioalet var definitivt inte gyllene för de breda kvinnogrupperna, och kunskapen om tillståndet i landet började sprida sig.

Valresultatet, att kvinnorepresentationen i detta läge (!) sjönk i riksdagen tillsammans med den borgerliga regeringens rasande hetsjakt på den offentliga sektorn, skapade en ökad grogrund för den redan uppdämda vreden.

Maria-Pia Boëthius blev den som kom att formulera rubrikerna i media, när hela idén om en underjordisk kvinnorörelse ”exploderade”. Men den diskussionen vare sig startade eller slutade med Maria-Pia, och frågan är långtifrån död ännu.

Stig Malm kom osökt radikaliserings till hjälp genom sitt (eller var det chaufförens?) tal om fittstim i april-maj 1992. Framför allt fick denna debatt en stark omprövningseffekt inom socialdemokratin och bland många LO-kvinnor. Som Boel Carlsson, mångårig jämställdhetsansvarig på LO, uttryckte det i samband med LO:s Rättviseseminarium i somras:

”Fittstimsdebatten var bara så jobbig för oss som arbetade i huset, men Gud så nyttig.”

Och det är framför allt i ljuset av denna debatt som man kan se hur s- och LO-kvinnor på ledande nivå tagit till sig begreppet feminism. De har gjort det seriöst, genom att diskutera igenom vad olika varianter av feminism står för, och genom att börja se över sina egna organisationer. (Ett resultat av denna genomgång finns redovisad i s-kvinnornas programskrift *Feministiskt handlingsprogram för 90-talet*.)

8 mars i Stockholm 1993 (och på flera andra platser) var en effekt av denna ”nya våg” för kvinnorörelsen, ett resultat av den starka vreden men också av ett aktivt och medvetet organiserande.

Vad var det då för sorts politiska krafter som sattes igång i Stockholm och på andra håll, och kring vad?

Den ”kravvepa” som vi i Stockholm till slut överlämnade till Ann Wibble på 8 mars, och som kom att stå som samlande plattformen för demonstrationen (förutom de uppslags- och pressutskick som gick ut under tiden) innehöll följande krav:

- ◆ Hela lönen, halva makten
- ◆ Ekonomi för behov och miljö
- ◆ Arbete åt alla, dela på jobben
- ◆ Uppvärdera kvinnors arbete
- ◆ Bra barnomsorg åt alla barn
- ◆ Stoppa slakten på KOMVUX
- ◆ Pensionsutredningen i papperskorgen
- ◆ Bevara aborträtten
- ◆ Stoppa porr och prostitution
- ◆ Stoppa de sexuella trakasserierna
- ◆ Stoppa kvinnomisshandel, våldtäkt, incest, kvinno- och barnamord
- ◆ Stoppa rasism och kvinnoförtryck
- ◆ Ökat internationellt bistånd på kvinnors villkor

Även den antagna Uppropstexten koncentrerades kring vikten av offentligt finansierad vård och service samt kvinnors rätt till arbete.

Klasslinjer

Det innebar att en ”klassmässig” och politisk uppdelning snabbt kom till stånd kring 8 mars-förberedelserna. Moderaternas, kds och nyd:s kvinnor ställde sig utanför. Fredrikorna och organisationer typ ”Kvinnor kan” var inte heller med, även om flera av dem säkert deltog individuellt på Sergels torg.

8 mars-demonstrationen i Stockholm var alltså i huvudsak en ”vänsterrörelse”, om vi

använder termen i dess bredaste mening. Centerns och folkpartiets kvinnoförbund deltog aktivt, och dessa kvinnoförbund utgör också "vänsterns högraste flank" när det gäller frågan om den offentliga sektorn och kvinnors rätt till arbete.

Tribunalen, som hölls helgen innan 8 mars i Stockholm, var organiserad av Stödstrumporna, och hade mer karaktären av faktarika föreläsningar än "vittnesmål" som i Göteborg 1981. I tidningen Brand 4/93 skriver Pia Laskar om tribunalens olika teman att de ofta började starkt och bra, men sedan planade ut i reformistiska krav på slutet. Jag delar hennes uppfattning.

Men många uppfattade ändå tribunalen, demonstrationen och mötet med Susan Faludi som en helhet, en 8 marshelg med ovanligt stark uppslutning.

I Umeå, Göteborg, Växjö, Karlstad, Malmö med flera orter hölls också färgstarka och breda 8 marsfiranden, organiserade av en rad olika kvinnogrupper och nätverk, även om Stockholm kanske var i särklass var gällde långvarigt organisationsarbete och uppslutning.

Rörelse eller individ

Förberedelserna inför årets 8 mars, och resultatet; det vill säga den typ av enhet som kom till stånd och kring vilken plattform den gjorde det, har givit viktiga lärdomar för hur och kring vad en aktiv och massbaserad kvinnorörelse kan byggas vidare.

Andra element för en sådan förståelse har vi fått senare under året, i samband med "pigdebatten" och att abortfrågan åter placerats på dagordningen.

Om pigdebatten: I en gruppdiskussion på LO:s Rättviseseminarium i juni deltog en ledande representant för Fredrika Bremerförbundet. Hon hade väldigt svårt att förstå hur vi skulle kunna gå emot möjligheten för yrkeskvinnor att lösa den pressande rollen med stor arbetsbörda i konkurrens med männen samtidigt med det fulla ansvaret för hus och hem.

Hon fick hårt mothugg från samtliga andra deltagare i seminariet när hon menade att detta dilemma skulle kunna lösas med hjälp av privat hemhjälp.

Och plötsligt slog det mig att det är här som den viktiga skiljelinjen går mellan kvinnorörelse och *enskild* kvinnokamp.

Om strategin är att genom så massiva offentliga aktioner och påtryckningar som möjligt bevara och förbättra den offentliga sektorn och kvinnors kollektiva arbetsmarknad, då är denna kamp en del av *den kollektiva kvinnorörelsen*.

Om huvudmålet är att som enskild kvinna klara sig bra i arbetslivet, och därigenom kanske utgöra en inspirationskälla för sina medsystrar, då handlar det om enskild kvinnokamp, om *liberal eller borgerlig feminism*.

Denna kan vara väl så kampinriktad och aggressiv, men är det på det individuella planet, och därför blir också frågan om städhjälp eller andra pigsysslor tänkbara medel att nå målet.

För kvinnorörelsen – som här står i motsättning till borgerlig feminism – är detta inget tänkbart medel, därför att det skadar solidariteten mellan kvinnorna, solidariteten inom rörelsen.

När det gäller försvaret av aborträtten finns det idag en väldigt bred bas. Abortseminariet i Stockholm 9 oktober stöddarrangerades också av alla politiska krafter utom moderaternas kvinnoförbund. Ett tjugotal organisationer ställde upp, inklusive Fredrika Bremerförbundet och centerkvinnorna. (Kds och nyd var inte tillfrågade eftersom hoten mot aborträtten växt fram ur deras riksdagsmotioner.)

Moderatkvinnorna uppgav att de var splittrade i frågan och alltså inte kunde ställa upp, vilket är en förändring från 1975 och 1980, då de tillhörde de svurna motståndarna till en liberal abortlag. Ledande företrädare bland dem har också hävdats att abortfrågan är en privat

samvetsfråga, som förbundet inte vill ta ställning till som förbund.

När det gäller protester mot våld och sexuella trakasserier har alla de politiska kvinnoförbunden stundtals agerat tillsammans (exempelvis kring massvåldtäkterna i Jugoslavien), och inom kvinnojourströrelsen är man besviken över att det ofta är lättare att vinna stöd för enskilda kampanjer i borgerliga kvinnogrupper än inom arbetarrörelsen eller vänstern. (Det är möjligt att denna bild håller på att ändras.)

Det finns alltså olika klassmässiga och politiska avgränsningar kring olika kvinnofrågor, vilket också motsvarar hur kvinnor i olika klasser och skikt drabbas av den sociala underordningen.

Feminism och feminism

Den *liberala feminismen* pendlar, som sagt, mellan en positiv inställning till individuell kvinnokamp och ett deltagande i den kollektiva kvinnorörelsen kring socialpolitiska krav.

Men det finns också flera varianter av feminism inom själva aktiviströrelsen; radikal-feminism, anarkafeminism, socialistisk feminism, marxistisk feminism – och blandningar av alla fyra.

Mellan dessa strömningar finns inga klara gränsdragningar, och tolkningar kan vara djupt personliga, men jag ska göra ett försök att bena upp begreppen.

Där den socialistiska och marxistiska feminismen utgår från sambandet mellan klass- och könskamp sätter *radikalfeminismen* könskampen främst. Enligt den radikalfeministiska teorin grundas förtrycket i den fysisk/sexuella (och sociala) könsunderordningen och männens sexuella maktposition över kvinnorna. Radikalfeminister kan lägga olika tyngdpunkt bakom fysisk/sexuell och social underordning, men gemensamt för dem är att manssamhället/patriarkatet är det som främst ska bekämpas. Många radikalfeminister har även givit upp ambitionen att övertyga män om det berättigade i kvinnornas kamp.

Radikalfeministiska strömningar finns överallt där kvinnor organiserar sig, och de radikalfeministiska grupperna har bidragit starkt till den ökade kunskapen och vreden inom kvinnorörelsen.

Även om jag inte delar deras grundläggande uppfattning om förtryckets ursprung eller hur man effektivast bekämpar det kan ingen frångåna radikalfeminismen dess stora insats för att blottlägga och bekämpa det sexuella förtrycket och våldet mot kvinnorna. Detta arbete har också befruktat den feministiska analysen och lagt till nya viktiga pusselbitar. I många länder utgör dessutom kvinnojourerna (som ROKS i Sverige) en kraftfull organisatorisk del av den självständiga kvinnorörelsen.

Teoretiskt starka bidrag från radikalfeministiskt håll har framför allt kommit från USA och Kanada (se exempelvis analyser gjorda av Catharine A. MacKinnon och Andrea Dworkin).

En särskild variant av radikalfeminism är *essentialismen*, som hävdar att kvinnorna biologiskt och psykologiskt, ja nästan genetiskt, är en annan sorts människor än män. Kvinnornas goda, fredliga sida är därmed grunden för kampen.

I Sverige företrädde detta synsätt tidigare av Ellen Key och senare av Elin Wägner, idag finns den bara bland marginella delar av kvinnorörelsen. (Essentialismen är ideologiskt stark inom kvinnorörelsen i Italien och Frankrike, delvis som en reaktion mot kommunistpartiernas dominans inom vänstern. Dess främsta teoretiker är fransyskan Luce Irigaray.)

Anarkafeminismen är något som attraherar många unga tjejer i skolmiljön och på universiteten. Anarkafeminismen kombinerar radikalfeminismens syn på sexualiteten samt att kvinnorörelsen ska utgå från direkt aktion och stå oberoende från stat och andra myndigheter med ett mer klassmässigt och socialistiskt präglat politiskt innehåll. Anarkafeminismen

hävdar behovet av att kvinnor har "egna rum", egna kaféer, egna mötesplatser, egna aktioner etc, men försöker också vända sig till män och övertyga dem om det berättigade i feminismen och kvinnorörelsen.

Anarkafeminismen är kritisk mot den traditionella anarkosyndikalismen, som inte förstår behovet av kvinnorörelse eller separat kvinnokamp.

Socialistisk feminism står naturligtvis nära *marxistisk*, och här går min personliga uppfattning lite på tvärs med exempelvis Carin Holmbergs och Margareta Lindholms synsätt i en uppsats ur antologin *Moderna samhällsteorier* (red. Per Månsson, Prisma, 1991).

Jag uppfattar åsiktsskillnaderna som en skillnad i synen på själva begreppen marxism och socialism, där "marxism" kan stå för en stalinistiskt färgad "arbetsvärdeleära" i snäv bemärkelse eller för en revolutionär, antiauktoritär historiematerialism i mer fullständig bemärkelse.

Likaledes kan begreppet "socialism" stå för ett mer institutionaliserat förhållningssätt till staten och dess olika delar, som bland socialdemokratiska kvinnor eller vänster- och struktur-reformister. Men det kan också betyda en frihetlig, oberoende socialistisk kvinnokamp.

En annan utgångspunkt för de lika synsätten kan vara om vi bara bedömer den teoretiska debattens läge eller också ser till den aktivitet som formar och bygger upp själva rörelsen.

Det grundläggande för båda synsätten är ändå att klass- och könskamp är lika viktiga, och dessutom står i ett komplicerat beroendeförhållande till varandra.

Eftersom jag själv betraktar mig både som socialist och "feministisk marxist" och anser att marxismen fortfarande är ett mycket värdefullt verktyg för att förstå samhällsutvecklingen, så anser jag också att den *marxistiska feminismen* är den politiskt bredaste av alla strömningarna. Den måste enligt min mening vara beredd att ta till sig all teoretisk kunskap och alla organisationserfarenheter som kan göra den självständiga kvinnorörelsen effektivare.

Där många socialistiska feminister fortfarande hoppas på att partier eller fackförbund (som socialdemokratin och LO/TCO) av egen kraft ska inkorporera kvinnokampen på ett positivt sätt, ser den marxistiska feminismen den självständiga kvinnorörelsen som den enda tänkbara massbasen för konsekvent kvinnokamp. I detta delar den synsätt och erfarenheter med både anarka- och radikalfeminismen.

En huvuduppgift för marxistiska feminister blir därför att ena den breda kvinnorörelsen i kraftfulla aktioner och att knyta starka band mellan kvinnorörelsen och andra viktiga sociala och politiska krafter (fackföreningsrörelsen, miljörörelsen, freds- och solidaritetsrörelserna etc.) Att ena kvinnorörelsen är ingen lätt uppgift, det innebär att slåss både mot ineffektivitet och uppsplittring samt mot sekterism mellan olika strömningar inom rörelsen själv.

Å andra sidan ser jag det som den enda möjligheten att bredda och fördjupa kvinnorörelsen till att bli en verklig revolutionär masskraft i samhället – en kraft som behövs mer än någonsin idag.

Jag har tidigare beskrivit de grundläggande politiska skillnader som finns *mellan* rörelse-inriktning och "individualfeminism". En annan viktig uppdelning befinner sig *inom själva rörelsen* och gäller hur kampen ska organiseras. Där finns andra typer av skiljelinjer.

I samband med förberedelserna inför årets 8 marsfirande, som drogs igång nationellt nästan ett år tidigare och i Stockholm i praktiken ett halvår innan 8 mars, diskuterades till en början någon form av kvinnostrejk, en-dagsstrejk, som en politisk markering.

I stort sett alla kvinnoaktivistgrupper, oavsett om de var fredsgrupper, kvinnoforskare eller radikalfeminister organiserade runt det sexuella förtrycket, ansåg att en strejk var riktig och möjlig.

S-kvinnorna ville ha en strejk. Det var lättare att diskutera frågan med TCO-ombuden än med LO-ombuden, men alla fackliga ombud mötte hårt motstånd inom sina organisationer på frågan.

Inte ens en ”markering” av samma kortvariga typ som ”invandrarstrejken” som ägt rum året innan i protest mot dödsskjutningarna mot invandrare i Stockholm och Uppsala, vann något stöd hos de tunga fackliga ledningarna.

Detta gjorde det omöjligt för de fackligt ansvariga kvinnorna inom LO och TCO att gå vidare kring strejkfrågan. Och problemet för hela samordningen var ju att om en strejk skulle bli framgångsrik så måste den organiseras med fackligt stöd. Åtminstone med ”underjordiskt” stöd av fackligt aktiva kvinnor på olika nivåer.

Alltså vann de fåtaligare fackliga ombuden hela frågan genom att helt enkelt vägra ställa upp på en strejk, trots att majoriteten av aktivisterna stödde tanken.

I det läget var hela samordningen på väg att bryta ihop. Många av aktivisterna tyckte att de fackliga kvinnorna var ”fega byråkrater” och en del av de fackligt aktiva kvinnorna ansåg att aktivisterna var ”politiskt oerfarna”. Stundtals var tongångarna oerhört hätska.

Ändå menar jag att den allra viktigaste lärdomen från årets 8 marsfirande var just att vi lyckades hålla ihop enheten – trots dessa motsättningar.

För första gången på tjugo år (minst?) samlades aktivister av olika slag tillsammans med kvinnor i partipolitiska och fackliga ansvarspositioner, och hela det arbete som vidtog efter att frågan om strejk eller inte var avgjord var en skola i hur man bryter ned onödiga motsättningar.

Jag menar att den enhet i handling som mötet och demonstrationen på 8 mars i Stockholm utgjorde inte bara var en viktig politisk markering, utan också ett nödvändigt steg för att vi ska kunna gå vidare i att bredda och förankra den självständiga kvinnorörelsen.

Som ”mödrar”

Hur kommer då morgondagens kvinnorörelse att se ut, och vilken plats kommer den att ha i den politiska kampen?

Ja, som jag skrev i inledningen så tror jag att den sociala grunden för en aktiv kvinnorörelse växer, och att detta bottnar i samhällets egen utveckling.

Vi vet alla att det är kvinnorna som drabbas främst av dagens kris. Den kapitalistiska ekonomin har helt enkelt inte plats för ”oprofitabla” verksamheter som barn, sjuka eller äldre.

Därmed har vårt system inte heller plats för kvinnor, som föder och tar hand om dessa barn, samt vårdar sjuka och äldre.

Alla andra arbetsuppgifter som kvinnor utför – vare sig vi själva är biologiska mödrar eller inte – värderas utifrån detta grundläggande faktum att vi förväntas vara eller bli ”mödrar” i både individuell och social mening.

I Kjell Östbergs artikel i *Internationalen* 44/93, när han skriver om kvinnoupproren våren 1917, förekommer en intressant anmärkning av principiell betydelse:

Dessa aktioner följde, inte bara i Sverige utan i hela världen, ett gemensamt mönster. De började sällan med politiska krav. Nästan alltid var det frågan om kvinnor som bröt ut i protester när de inte längre kunde ta ansvar för sina barns liv och hälsa.

Och han fortsätter med att beskriva hur denna kvinnornas vrede och desperation ledde till att de blev mer benägna än männen att ta till våld och tvång för att kunna tillskansa sig de undanstoptrade förnödenheterna och mätta sina barn.

Liknande observationer har gjorts i den sentida debatten om kvinnorörelse och kvinnoradikalisering i Latinamerika. Det är kvinnorna i slummen som skapar de starkaste massorganisationerna, och de gör detta i sin dagliga kamp för överlevnaden, dvs kring anskaffningen av mat, vatten, elektricitet och i demokratiska krav på frigivande av alla politiska fångar. Vi känner dessutom till den dynamik som ”de galna mödrarna på Plaza de Mayor” haft för hela den politiska situationen på den latinamerikanska kontinenten.

Jag vill alltså hävda att kvinnor i första hand organiserar sig och radikaliseras politiskt i sin egenskap av ”mödrar” och ibland som ”sociala mödrar” i ett samhälleligt omsorgsarbete, och inte främst som ”arbetare” eller ”kvinnor”.

Detta synsätt gör det begripligt varför kvinnor i Sverige ”exploderar” just nu, inför raserandet av den offentliga sektorn. Det är inte bara vår arbetsmarknad som hotas, utan kvinnors hela livssituation, som ”sociala” och personliga mödrar.

Dessutom säger samhället till oss att detta omvårdnadsarbete, som för många kvinnor är det finaste vi gör i livet, ingenting betyder.

Radikalisering?

Varför rör det då inte mer på sig mer i de tunga organisationerna, bland LO-kvinnorna, bland de mest lågavlönade, de mest förtryckta?

Ja, dels kan vi ju fråga oss om en massrörelse någonsin startar bland ”de mest förtryckta”. Men oavsett detta måste en diskussion om politikens villkor också innefatta en debatt om hur en sådan rörelse organiseras och leds på ett mer kontinuerligt sätt.

Och här menar jag att årets 8 mars-erfarenheter ändå visar på en tänkbar väg framåt. Det var visserligen inte fler än fem tusen demonstranter på Sergels torg (vilket inte är så lite idag) men vi lade som sagt grunden för nya enhetsförsök kring olika frågor.

Man kan kanske invända att denna typ av ”enhet uppifrån” är ointressant eftersom ”alla bara ändå är byråkrater”. Jag delar inte alls den uppfattningen.

Utan att överdriva vad exempelvis de LO-kvinnor som håller i Tjejligan har för aktivitet i sin bas, så är det viktigt att se att kvinnor som jobbar centralt på LO reagerar politiskt på grund av sin egen upplevelse av kvinnoförtrycket.

Det är de kvinnor som i många år slagit huvudet blodigt inom sina organisationer för att uppnå ”jämslälldhet”, och som trott på en ”jämslälldhetsstrategi” där män och kvinnor jobbar tillsammans för detta mål, som just nu radikaliseras och blir ”feminister”.

I detta ligger fröet till något nytt. Framför allt innebär det att dessa kvinnor blir medvetna om att det krävs självständig kamp för att uppnå målen. Att det handlar om maktfrågor blir plötsligt tydligt.

Och denna insikt, som vinns i en ilska över hur de själva eller kvinnor i allmänhet blir behandlade inom organisationerna, kan få följdverkningar när det gäller andra frågor.

Den som vågar ta ett nytt steg i en riktning, kan ta ett steg till.

Den som vågar utmana makten inom organisationen på en fråga, kan också göra det i en annan. Och den som vågar utmana själva organisationen, blir också djärvare gentemot samhällsmakten.

– kring vad?

Hur kommer den då att se ut, morgondagens kvinnorörelse? Vad kommer den att samlas kring?

En tanke som vi har i Stockholm är att samla alla 8 mars-krafter, alltså både demonstrations-

gruppen, Stödstrumporna och de unga tjejerna, till någon form av strategidiskussion om valet och framtiden. Även om många kvinnor kommer att vilja arbeta med sina respektive partier inför valet, så tror jag att det finns grund för någon typ av gemensamt kvinnoupprop, -kampanj, eller -manifestation, strax före valet.

Stödstrumporna planerar vad jag vet redan en större tribunal inför valet, och arbetet med att bygga upp nya tribunaler inför 8 mars -94 är på gång både i Umeå och Göteborg.

Någon form av gemensam nationell kvinnosamling inför valet kring den typ av plattform vi hade på senaste 8 mars skulle inte bara kunna påverka valutgången, den skulle också vara ett stöd i ett fortsatt arbete efter valet, där vilken regering det än blir kommer att svika de viktigaste kvinnokraven.

En annan viktig samlingspunkt framöver är att med kraft bemöta den nya "familjefundamentalismen", det vill säga tanken att den enskilda familjen är samhällets grundpelare, och att denna grundenhet ska sköta sig själv samt privat (kvinnorna!) ta hand om barnomsorg, omvårdnad etc.

Aborträtten, vårdnadsbidrag, pigskatt, pensionsfrågan, samt förstås nedrustning och privatisering, dvs alla de frågor som berör kvinnor mest sammanstrålar i detta djupt reaktionära synsätt som stöds aktivt av moderater, kds, nyd och delar av centern.

HARO

När kvinnoföreningar nyligen fick dela på 3,5 miljoner gick tre fjärdedelar till rent borgerliga organisationer och "HARO, riksorganisation för valfrihet, jämställdhet & föräldraskap" fick 194 000 kronor.

HARO stod tidigare för *HemArbetandes RiksOrganisation*, men det namnet har väl blivit alltför omodernt! Organisationen, som växte fram under Fälldinregeringen i början på 80-talet, propagerade för husmödrarnas rätt att välja om de ville vara hemma med sina barn eller inte och kämpade för ekonomisk kompensation till hemarbetande kvinnor. HARO stred hårt för vårdnadsbidrag och agerade som lobbyorganisation i förhållande till de borgerliga partierna.

HARO kan återigen komma att spela en viktig roll – och är troligen mycket farligare än fjanten Södersten – när det gäller att pusha ideologiskt för de nya tongångarna kring pigskatter, nedrustning av barnomsorgen etc. Särskilt farligt kan detta bli i den tappning som ekonomen Ann-Marie Pålsson argumenterar kring (exempelvis i boken *Finns det en marknad för hemarbete?*, utgiven på det SAF-vänliga SNS förlag).

Aborträtten

När det gäller aborträtten har regeringen i vår själv möjlighet att utan riksdagsbehandling trumfa igenom urgröpningar genom att införa en samvetsklausul i högkoleutbildningen. En utredare – en man – är redan tillsatt för att se över *hur (inte om!)* studenternas samvetsbetänkligheter ska kunna tillgodoses i demokratisk ordning, och andra riksdagsmotioner kring sänkning av tidsgränsen i abortlagen har lämnats in för behandling.

Det innebär att 8 mars -94 kanske måste bli en gigantisk uppmarsch till försvar för aborträtten. Den lagliga rätt som vi ofta tror oss vara så säkra på, men som faktiskt har hotats vart femte år sedan den nya lagens tillkomst.

1994 är dessutom FN:s "Familjeår" och vad som blir följden av det ideologiskt och politiskt är en öppen fråga.

Gentemot denna utveckling räcker det hur som helst inte bara att säga "rätt till arbete" och "offentlig sektor".

Kvinnorörelsen måste börja arbeta för ett totalt samhällsalternativ som innebär arbetstidsförkortning, utbyggd social service, möjligheter till kollektiva lösningar vad gäller boende och omsorg, skattefinansierade rättvisa pensioner och socialförsäkringar (som Agneta Stark säger är samhällsekonomi egentligen frågan om hur man tar hand om gamla tanter, det är bara de som blir kvar till sist). (Ett inspirerande inlägg i dessa frågor finns för övrigt i en artikel av Michèle Barrett och Mary McIntosh "Den antisociala familjen — strategier för förändring" i FI 4/87.)

Kvinnorörelsens övergripande uppgift är att bygga upp bredast möjliga stöd för varje viktig fråga den tar upp, utan att skapa konstlade motsättningar. Samtidigt måste dess olika ingående delar vara medvetna om att det finns grundläggande politiska skillnader och klasskillnader även i kvinnokollektivet som i de flesta fall "naturligt" drar linjen gentemot moderatkvinnor och andra konservativa politiska krafter.

Politiskt handlar det just om att visa att kvinnors liv är en helhet och att kraven därför hänger ihop; något som är en självklarhet tör de allra flesta kvinnoorganisationer idag.

Kvinnoparti?

Ett problem är naturligtvis kampformer, och det enkla faktum att kvinnor inte företräds av några starka organisationer. Mot bakgrund av det jag skrivit tidigare om att kvinnorna till största delen har ett egenintresse av breda sociala lösningar — ett sorts klasslösningar vore det rimligt att argumentera för ett kvinnoparti på samma sätt som vi inom vänstern argumenterar för behovet av ett nytt radikalt arbetarparti.

Tveksamheten kring ett kvinnoparti med chans att ta sig in i riksdagen ligger inte för mig i frågan om vilken social bas ett sådant parti skulle ha. Jag är övertygad om att det skulle ha en "låginkomstprofil". Nej, problemet är snarare att hela det parlamentariska systemet uppmuntrar, nästan tvingar in, riksdagspartier i institutionella banor.

Och i det sammanhanget är det givetvis ett problem för ett parti om dess mest framträdande talespersoner (en Maria-Pia Boëthius eller andra feministiska symboler) inte har någon daglig bas ute i stora massorganisationer. Risken är överhängande att det går som för miljöpartiet, några bra företrädare säger en massa bra saker, resten av partiets arbete drunknar i korridorerna.

Därför förblir det centrala enligt mitt synsätt att bygga upp *den aktiva rörelsen* i basen med alla tänkbara medel. Och denna uppgift blir så mycket viktigare som jag tror att kvinnorörelsen fyller en väsentlig historisk mission och att det faktiskt börjar närma sig "fem i tolv" på jordklotet.

Det är inte heller uteslutet att det i bygget av en mer aktiv kvinnorörelse på basplanet kan komma fram nya kvinnliga ledare med stadig förankring inom fackföreningsrörelsen eller andra tunga organisationer, vilket skulle göra hela frågan om ett kvinnoparti i riksdagen mycket mer intressant.

En gammal motsättning

Till sist, en gammal stridsfråga inom såväl vänstern och arbetarrörelsen som i delar av kvinnorörelsen — är det inte så att fackligt arbete i exempelvis Kommunal egentligen är ett kvinnorörelsearbete?

Jo, naturligtvis är det i den bemärkelsen att Kommunal är landets största kvinnoorganisation och den plats där det alltid kommer att vara centralt att förankra ett verkligt radikalt och handlingskraftigt kvinnoperspektiv samt en enhet i handling med andra delar av kvinnorörelsen. Men eftersom den fackliga byråkratin fortfarande hänger tung över organisationens medlemmar, och eftersom vi åtminstone inte än så länge klarar av att bryta detta, så blir det inget kvinnorörelsearbete av det, det blir *ingen rörelse alls*.

Det är detta som är den bistra innebörden i att Kommunals ordförande Lillemor Arvidsson entusiastiskt kan tala på Sergels torg och förklara att om det inte blir någon ändring både i samhället och facket så ”kommer kvinnorna att göra revolution” — samt utmana den tidigare regeringens strejk- och lönestopp — och ändå till sist ge sig i avtalsrörelsen på den fråga som kanske är allra viktigast för Kommunals kvinnor; den om individuell lönesättning. (Om detta sker på grund av politisk alternativlöshet eller på grund av att hon själv är för hårt integrerad i apparaten är en öppen fråga.)

Därmed inte sagt att kvinnoaktivister ska lämna Kommunal åt sitt öde, eller sätta det i motsättning till annat kvinnopolitiskt arbete.

Jag tror snarare att det förhåller sig så att om en kvinnoaktivist (som inte alls behöver vara socialdemokrat) drar igång en lokal Tjejligegrupp i sitt fack, eller någon annan form av kvinnofackligt nätverk, så kan det på sikt bidra till att väcka allmänt liv i de fackliga strukturerna.

Men det är också möjligt att en omfattande radikalisering av de ”tunga” kvinnogrupperna i LO-förbunden, på basplanet, kommer att uppkomma först *efter att* en kampinriktad och livaktig, oberoende kvinnorörelse visat upp en stadigvarande aktivitet på det nationella planet.

Och i så fall är det verkligt avgörande för kvinnorörelsen i dess helhet att vi funderar ut djärva satsningar som gör det möjligt att på alla sätt stärka den självständiga aktiviteten, utanför alla etablerade organisationer.

Lästips

Allmänt om kvinnofrågan:

August Bebel: [Kvinnan och socialismen](#) (klassisk bok från 1883)

Hal Draper: [Marx och Engels om kvinnornas frigörelse](#)

Jacqueline Heinen: [Kollontaj och kvinnoförtryckets historia](#)
[Alexandra Kollontaj](#) (samling texter av/om Kollontaj)

Clara Zetkin: [Samtal med Lenin om kvinnofrågan](#)

[Kvinnofrågan - en klassfråga](#). (broschyr från 1973)

Katarina Katz, [Familjen under senkapitalismen](#) (artikel 1975)

Kvinnorörelsen i Sverige:

Eva Schmitz: [Kvinnor, kamrater... Kvinnans roll i arbetarrörelsen uppbygge till slutet av 1930-talet](#) (bok 1982)

[Kvinnorörelsens strategi – Grupp 8 vs Arbetets kvinnor](#) (debatt 1974)

[Zenit om kvinnorörelsen i Sverige](#) (debatt 1973-80)

[Debatt om kvinnoförtryck i förorterna - artikelsamling](#) (aktuell debatt)